

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν. ΧΩΡΑΦΑ

Γυμνασιάρχου τοῦ Θ' Γυμνασίου Ἀθηνῶν

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ Γ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΩΝ
ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» ΣΤΑΔΙΟΥ 44

1925

18294

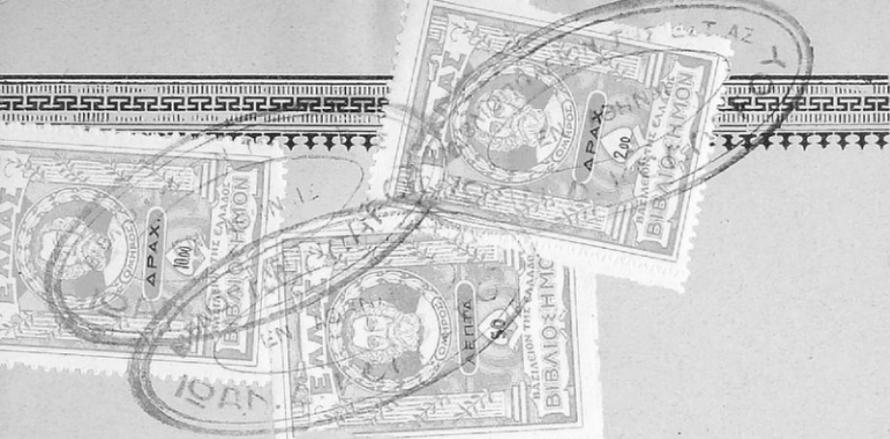
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὰ γνήσια αντίτυπα φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως
καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας».

Σταυροπούλου

Ἐν Ἀθήναις.—Τυπογραφεῖον ΠΑΡΑΣΚ. ΛΕΩΝΗ, Περιελάους 16.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ῥωμαῖοι κατέκτων τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους μέχρι τοῦ Εὐφράτου χώρας τῆς Ἀνατολῆς, αὐταὶ ὅλαι ἦσαν γῶραι ἑλληνικαί. Αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι κατ' ἀρχάς, αἱ κατακτήσεις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ κράτη τῶν διαδόχων κατόπιν εἶχον ἐξελληνίσει ὅλην τὴν Ἀνατολὴν διὰ τῆς διαδόσεως εἰς αὐτὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δὲ κυριαρχίας ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν τούτων ὄχι μόνον δὲν ἐξηφανίσθη, ἀλλὰ καὶ θαυμασίως ἐνισχύθη. Πρῶτον οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐπολέμησαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ μάλιστα υἱοθέτησαν καὶ ἐκαλλιέργησαν αὐτόν. Ἐπειτα ἡ διοικητικὴ συγκέντρωσις ἡ ἐπελθοῦσα διὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ἠΰξησεν ἀκόμη περισσότερον τὴν μεταξὺ τῶν λαῶν πνευματικὴν συνάφειαν καὶ ἐπικοινωνίαν. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη πρὸ πάντων διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐγένετο, ὁ ἑλληνισμὸς ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθη καὶ διεδόθη. Τέλος εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς παρὰ πολὺ συνετέλεσεν ἡ καταπληκτικὴ εἰς αὐτὴν διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι ἡ γλῶσσα, διὰ τῆς ὁποίας ἐδιδάχθη ἡ νέα θρησκεία καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν τὰ βιβλία αὐτῆς βιβλία, ἦτο ἡ ἑλληνικὴ.

Δι' όλους λοιπόν αυτούς τους λόγους δλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶχε γίνει τελείως ἑλληνικόν. Δὲν ἐχρειάζετο διὰ νὰ γίνη τὸ τμήμα τοῦτο καὶ πολιτικῶς κράτος ἑλληνικόν παρὰ ἓν πολιτικὸν κέντρον. Τὸ κέντρον τοῦτο ἐσχηματίσθη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κτίσεως τῆς Κων)πόλεως καὶ τῆς εἰς αὐτὴν μεταθέσεως τῆς πρωτεύουσας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐπομένως ὡς ἀρχὴν τοῦ νέου τούτου ἑλληνικοῦ κράτους δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἐν ἔτει 330 τέλεισιν τῶν ἐγκαινίων τῆς νέας Ῥώμης, ὅπως κατὰ πρῶτον ὠνομάσθη ἡ Κων)πολις.

Δὲν ἐμφανίζεται ὁμως εὐθύς μετὰ τὴν μετάθεσιν τῆς πρωτεύουσας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτοῦ ὡς καθαρῶς ἑλληνικόν. Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι συνενωμένον μετὰ τοῦ δυτικοῦ, εἶναι ῥωμαϊκόν. Ὁ ἑλληνικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ δὲν ἐμφανίζεται, παρὰ ἄφ' οὗ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ. Ἐκτοτε ἔχει μὲν ἐπὶ τινα ἀκόμη χρόνον τὸ νέον τοῦτο κράτος ὡς ἐπίσημον γλώσσαν τὴν λατινικὴν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὅλος ὁ πληθυσμὸς αὐτοῦ εἶναι ἑλληνικὸς καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλώσσαν λαλεῖ, ἀναγκάζεται καὶ τὸ ἐπίσημον κράτος ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ὑποχωρῇ, μέχρις οὗ (κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος) καὶ τοῦτο τελείως ἐξελληνίσθη.

Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ μετὰ τὸν τέλειον ἐξελληνισμόν αὐτοῦ τὸ ἐπίσημον κράτος ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα, καὶ ἐπισήμως οἱ αὐτοκράτορες ἐξακολου οὖν νὰ ὀνομάζωνται αὐτοκράτορες Ῥωμαίων. Τοῦτο ὁμως οὐδεμίαν πραγματικὴν σημασίαν ἔχει. Ἄλλως τε αὐτοὶ οἱ πληθυσμοὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὀνομάζουσι ἑαυτοὺς Ῥωμαίους, διότι ἡ λέξις Ἑλλήν εἶχεν ἀποβάλει τὴν σημασίαν τῆς σημαίνουσα τὸν ὁπαδὸν τῆς παλαιᾶς θρησκείας, μόλις δὲ μετὰ πάροδον ἀρκετοῦ χρόνου ἐπανετίθησε τὴν παλαιὰν σημασίαν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Ο ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

Ι. Οί διάδοχοι τοῦ Μ. Θεοδοσίου.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Κων)πόλεως ἀνῆλθεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Ἀρκάδιος** (395-408). Οὗτος ἦτο νεανίας 18 ἐτῶν καὶ ἐβασίλευσε μόνον κατ' ὄνομα. Ἐν τῇ πραγματικότητι τὴν ἀρχὴν ἤσκουν κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ περὶ αὐτὸν φαῖλοι σύμβουλοι, κατόπιν δὲ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, θυγάτηρ ἰσχυροῦ τινος Φράγκου εὐρισκομένου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους.

Τὸν Ἀρκάδιον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Θεοδόσιος ὁ Β΄** (408-450), ὃ λεγόμενος μικρὸς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ πάππον, ἡλικίας 8 ἐτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὗτος ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ χρηστοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός Ἀνθεμίου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς κατὰ δύο μόνον ἔτη πρεσβυτέρας, ἀλλὰ συνετῆς καὶ ἐπιδεξίου ἀδελφῆς του Πουλχερίας. Αὕτη δ' ἐξηκολούθησε νὰ κυβερνᾷ τὸ κράτος καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Θεοδοσίου ἔνεκα τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτῆ ἡ **Πουλχερία** λαβοῦσα σύζυγον καὶ συμβασιλέα τὸν στρατηγὸν **Μαρκιανόν** (450-457).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἡ βασιλεία ἐδόθη ὑπὸ τοῦ μεγάλῃν ἰσχὺν ἔχοντος ἐν Κων)πόλει βαρβάρου Ἀσπαρ εἰς τὸν χιλιάρχον **Λέοντα τὸν Θοῶνα** (457-474). Ἀπ' αὐτοῦ δὲ στεφθέντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον νὰ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀναγόρευσις τῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ Λέων ἀποθνήσκων ἀφῆκε τὴν βασιλείαν εἰς τὸν ἐκ τῆς θυγατρὸς του Ἀριάδνης ἔγγονον Λέοντα τὸν Β΄. Οὗτος παῖς ὢν κατέ-

στησε συμβασιλέα τὸν πατέρα του **Ζήνωνα**, ὁ ὁποῖος καὶ ἔμεινε μόνος βασιλεὺς, ὅτε μετὰ δεκάμηνον βασιλείαν ἀπέθανεν ὁ υἱὸς του (474-491). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ζήνωνος ἡ χήρα βασίλισσα Ἀριάδνη ἔλαβε σύζυγον καὶ ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν ἐκ Δυρραχίου αὐλικὸν ἀξιωματικὸν **Ἀναστάσιον** (491-518). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν γενναῖον μὲν ἀξιωματικόν, ἀλλ' ὄλως ἀμαθῆ **Ἰουστίνον τὸν Α'** (518-527). Οὗτος δὲ μετὰ ἐννέα ἔτη ἀποθνήσκων ἀφήκε τὸν θρόνον εἰς τὸν περίφημον Ἰουστινιανὸν τὸν Α'.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (395-527) δύο σοβαραὶ κρίσεις ἐκλόμισαν τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ καὶ κατέληξαν εἰς τὸ νὰ δώσουν εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς τμῆμα τὴν ἰδιαιτέραν του φυσιογνωμίαν. Κατέληξαν δηλ. αἱ κρίσεις αὗται εἰς τὸ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἰδιαιτέραν αὐτοκρατορίαν ἑλληνικὴν μὲ ἐκκλησίαν ἑλληνικὴν ἑξαρτωμένην στενῶς ἀπὸ τοῦ κράτους. Αἱ κρίσεις αὗται ἦσαν, ἡ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἡ θρησκευτικὴ κρίσις.

2. Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί.

Ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων. Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ κράτους οἱ Βησιγότθοι. Οὗτοι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπανεστάτησαν καὶ μὲ ἀρχηγὸν τὸν γενναῖον Ἀλάριχον εἰσῆλθον εἰς τὴν Θράκην (396) καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατόπιν δὲ ἐστράφησαν πρὸς Ν. εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα, ἀρπάζοντες καὶ λεηλοτοῖντες τὰ πάντα. Ἰδίως ἐπέφεραν μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐν Ἐλευσίνι ναὸν τῆς Δήμητρος, διότι Χριστιανοὶ ἀρειανοὶ ὄντες παρεκινουῦντο εἰς τοῦτο ὑπὸ φανατικῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ ἰδικῶν τῶν καὶ ἐνοπιῶν.

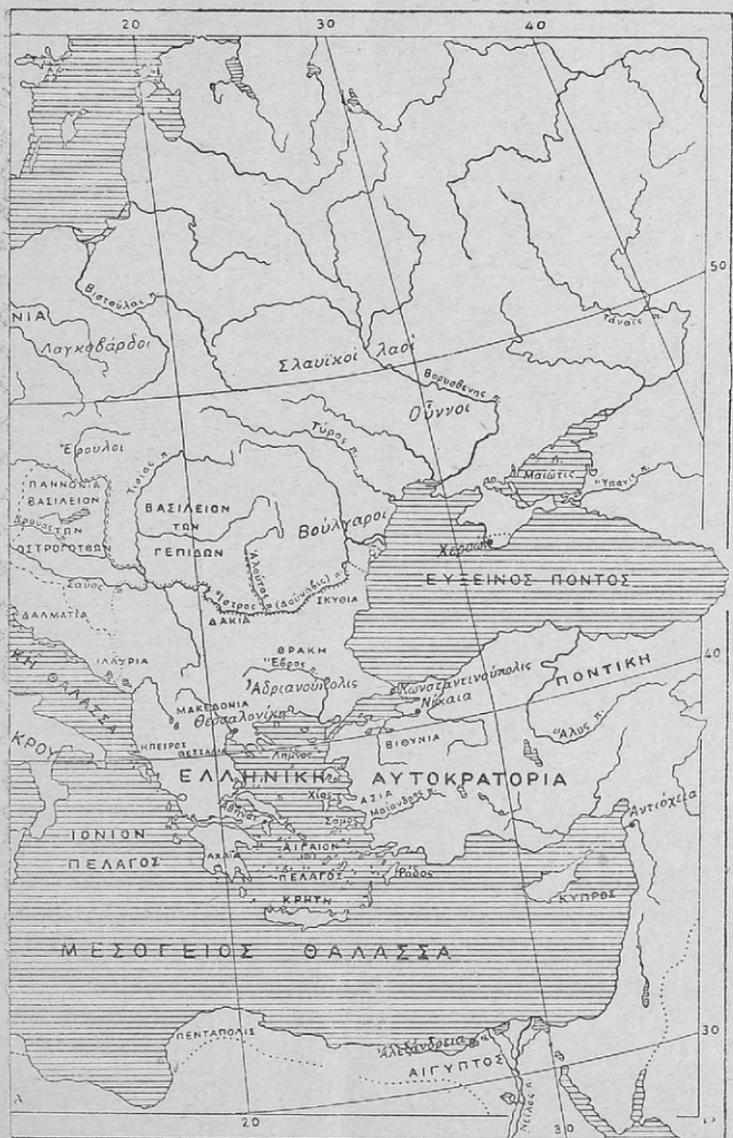
Ἀπέναντι τοῦ κινδύνου τούτου τὸ ἀνατολικὸν κράτος εὐρίσκειτο ἐν οἰκτρᾷ στρατιωτικῇ καταστάσει. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο ἐκ μισθοφόρων βαρβάρων Γερμανῶν καὶ ἰδίως Γότθων. Οὗτοι ἐστασίαζον πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ δὲν ἤκοιον τὰς διαταγὰς τῆς, προκειμένου μάλιστα νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον ὁμοφύλων τῶν. Ἐν τῇ δεινῇ ταύτῃ περιστάσει τὸ κράτος ἔσωσεν ὁ σύμβουλος τοῦ ἐν τῇ Δύσει αὐτοκράτορος Στελίχων. Οὗτος ἐλθὼν μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπῆλθε κατὰ τοῦ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἀλαρίχου καὶ ἠνάγκασεν

αὐτὸν γὰρ φύγη διὰ τοῦ Ῥίου εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑπειρον. Ὁ Στελίων κατεδίωξεν αὐτὸν καὶ ἐκεῖ, καὶ θὰ τὸν κατέστρεψεν, ἂν δὲν ἐπενέβαινεν ἢ ἐν Κωνπόλει κυβέρνησις. Οἱ σύμβουλοι τοῦ Ἀρκαδίου φθοноοῦντες τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Στελίωνος καὶ φοβούμενοι τὴν ἀνάμειξιν αὐτοῦ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς διώρισαν τὸν Ἀλάριχον διοικητὴν καὶ ἀρχιστράτηγον τοῦ Ἰλλυρικοῦ (ὅλης τῆς Ἑλλ. χερσονήσου πλὴν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας) καὶ διέταξαν τὸν Στελίωνα νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς χερσονήσου. Ὁ Στελίων τότε ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ, ὁ δὲ Ἀλάριχος εἰσήλασεν εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ἐκεῖ ἠττήθη μὲν ὁ Ἀλάριχος ὑπὸ τοῦ Στελίωνος, ἀλλὰ μόνον διὰ χρημάτων ἐπέισθη νὰ ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας.

Ἡ εἰσβολὴ αὕτη τῶν Γότθων εἰς Ἰταλίαν ἔνεκα τῆς τότε γενομένης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἐπέφερε μεγάλας μεταβολὰς εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ὁ Στελίων διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν Ἀλάριχον ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἀνακαλέσει ὅλα τὰ ῥωμαϊκὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πέραν τῶν Ἀλπεων εἰς τὴν Γαλατίαν, Ἰβηρίαν καὶ Βρεττανίαν. Οἱ παρὰ τὰ σύνορα τότε γερμανικοὶ λαοὶ πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν σλαβικῶν καὶ ἄλλων λαῶν, τοὺς ὁποίους, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἀπώθουν οἱ Οὐννοι, εἰσήλασαν εἰς τὰς χώρας ταύτας. Καὶ οἱ μὲν Βουργούνδιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΝΔ. Γαλατίαν, οἱ δὲ Σουηβοὶ, Βανδῆλοι, καὶ Ἀλανοὶ εἰς τὴν Ἰβηρίαν, οἱ Ἀλαμανοὶ εἰς τὴν νῦν Ἑλβετίαν καὶ Ἀλσατίαν, οἱ Φράγκοι εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν καὶ οἱ Ἀγγλοὶ καὶ Σάξωνες εἰς τὴν Βρεττανίαν. Οὕτω τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος περιορίσθη εἰς μὲνην τὴν Ἰταλίαν.

Μ' ὅλα ταῦτα ἡ Ἰταλία, χάριν τῆς ὁποίας ἐγκατελείφθησαν αἱ ἄλλαι χώραι, δὲν διέφυγε τὰς ἐπιδρομὰς. Ὁ Στελίων συκοφαντηθεὶς ἐδολοφονήθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὀνωρίου. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Ἀλάριχος μὲ τούτους τὸν Γότθους τοῦ εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐληλάτησεν αὐτὴν κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Ρώμην. Ὁ αὐτοκράτωρ Ὀνώριος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὴν ὄχρεαν Ράβενναν. Ἀποθανόντος ὁμοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἀλάριχου, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ἀδόλφος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὀνωρίου Πλακιδίαν καὶ εἰρήνευσε μὲ αὐτὸν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ τοῦ ἐπιτραπῇ νὰ κατακτήσῃ ὅσας ἠθελε δυνηθῆ χώρας εἰς τὴν πέραν τῶν Ἀλπεων Γαλατίαν καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ νόμιμος κύριος αὐτῶν. Πράγματι δὲ ὁ Ἀδόλφος καὶ

Βρομάς σχηματισθέντων δυτικῶν κρατῶν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα μ. Χ

οἱ Βησιγόθοι κατέκτησαν τὴν Ν. Γαλατίαν καὶ ἴδρυσαν ἐκεῖ κράτος βησιγοθικόν, τὸ ὁποῖον κατόπιν ἐπεξέτειναν καὶ πέραν τῶν Πυρηναίων εἰς τὴν βόρειον Ἰσπανίαν.

Ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων. Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐάλεντος οἱ Οὐννοι, λαὸς ἄγριος καὶ πολεμικός, εἰσῆλασαν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Οὗτοι διηρημένοι εἰς φυλὰς διεσπάρησαν εἰς τὴν νῦν Εὐρωπαϊκὴν Ῥωσίαν ἀπωθήσαντες τοὺς ἐκεῖ κατοικοῦντας διαφόρους σλαβικούς καὶ γερμανικούς λαούς. Εἶδομεν δὲ προηγουμένως, ποίας μεταβολὰς ὑπέστη τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης. Ἦδη οἱ Οὐννοι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος ἐνωμένοι ὑπὸ τὸν Ἀτίλαν ὄρμησαν εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου καὶ ἐξέτειναν τὸ κράτος των μέχρι τοῦ κάτω Δουνάβεως, τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Ῥήνου. Καὶ πρῶτον τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπέστη πλείστας ἐπιδρομὰς καὶ ἦττας ἐκ μέρους αὐτῶν. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Θεοδοσίος ὁ Β' ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ταπεινωτικὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπλήρωσε μὲν ἐφάπαξ 6 χιλ. λίτρας χρυσοῦ (περίπου 7 1/2 ἑκατομ. δραχμῶν), ὑπεχρεώθη δὲ νὰ πληρώσῃ κατ' ἔτος 2 χιλ. λίτρας (2 1/2 ἑκ. δραχμῶν περίπου) καὶ τέλος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀτίλαν μέρος τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας.

Μετὰ ταῦτα ὁ Ἀτίλας ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον τῶν Βησιγόθων οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶπομεν, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν νότιον Γαλατίαν καὶ τὴν βόρειον Ἰσπανίαν, κατόπιν δὲ νὰ ἐπέλθῃ καὶ κατὰ τῆς Ἰταλίας. Μετὰ 700 χιλ. λοιπὸν βαρβάρων διέβη τὸν Ῥήνον ἐπιφέρων πανταχοῦ τὴν καταστροφὴν καὶ ἐπροχώρησε μέχρι τῆς Αὐρηλίας (Ὁρλεάνης). Τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐβασίλευε τότε ἀποθανόντος τοῦ Ὠνωρίου ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Γ', φαῦλος καὶ ἀκόλαστος αὐτοκράτωρ. Εὐτυχῶς εἶχε παρ' ἑαυτὸν στρατηγὸν συνετὸν καὶ γενναῖον τὸν Ἀέτιον. Οὗτος ἠγούμενος τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συνενωθῆ καὶ ὁ βησιγοθικὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Θευδέριχον, ἔσπευσε πρὸς συνάτησιν τῶν σιγῶν τοῦ Ἀτίλα. Συναφθείσης δὲ μεγάλης μάχης (453) εἰς τὰ Καταλανικὰ πεδία (μεταξὺ Μάρνου καὶ Σηκουάνα) ὁ Ἀτίλας ἠττήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν Ῥήνον.

Ἄλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (454) ὁ Ἀτίλας ἐκινήθη καὶ πάλιν πρὸς δυσμὰς μὲ ἀπειρον πλῆθος βαρβάρων, καὶ τώρα εἰσέβαλε κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ ὑπὸ τὸν Ἀέτιον ῥωμαϊκὸς στρατὸς δὲν ἐτόλμησε

νά αντιπαραταχθῆ κατ' αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὁ Ἀτίλας προχωρήσας μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Ῥώμης ὀπισθοχώρησεν, ἴσως ἕνεκα τῆς λοιμώδους νόσου, ἣ ὁποία ἐνεσκηψεν εἰς τὸν στρατόν του. Εὐτυχῶς μόλις ὁ Ἀτίλας ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείας ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῆς θυγατρὸς εὐγενοῦς τινος Βησιγόττου, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς βίας ἔλαβεν εἰς γάμον, κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην νύκτα τῶν γάμων του. Ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀτίλα ὅλη ἡ Εὐρώπη ἀνέπνευσεν. Ἄμα τῷ θανάτῳ αὐτοῦ τὸ οὐννικὸν κράτος διελύθη. Οἱ διάφοροι γερμανικοὶ καὶ σλαυτικοὶ λαοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς βίας εἶχον ὑπαχθῆ εἰς αὐτό, ἀπεστάτησαν, αἱ δὲ οὐννικαὶ φυλαὶ διηρέθησαν.

Βανδαλικά ἐπιδρομαί. Εἶδομεν ὅτι οἱ Βανδῆλοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ἐντεῦθεν οὗτοι μὲ ἀρχηγὸν τὸν Γιζέριχον διαπεραιωθέντες (429) εἰς τὴν Ἀφρικὴν κατέλαβον ὅλας τὰς εἰς αὐτὴν ῥωμαϊκὰς χώρας. Ἐκτοτε οἱ Βανδῆλοι ὁρμώμενοι ἐξ αὐτῶν ἔκαμνον διαρκῶς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς ὅλην τὴν Μεσόγειον. Τὸ 455 δὲ ἐπωφελοῦμενοι ἐξ ἐρίδων τῆς αὐλῆς τῆς Ῥώμης, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἐκ τοῦ θανάτου Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ', ἐπῆλθον μετὰ μεγάλου πειρατικοῦ στόλου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Προσορμισθέντες εἰς τὴν Ὠστίαν ὤρμησαν κατὰ τῆς Ῥώμης, κατέλαβον καὶ ἐληλάτησαν αὐτὴν (βανδαλισμός), καὶ ἀπήγαγον πλῆθος αἰχμαλώτων. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Λέων ὁ Α', ἐπεχείρησε (467) μεγάλην τινὰ ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ Βανδῆλοι διὰ στόλου πυρφόρων πλοίων κατέστρεψαν τὸ πλεῖστον τοῦ αυτοκρατορικοῦ στόλου, καὶ ἡ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν οὐκ εὖ.

Ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βανδῆλων ἐκ τῆς Ἰταλίας κύριοι αὐτῆς ἔγιναν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ ἐκ Γότθων κατ' ἀρχάς, κατόπιν δὲ καὶ ἐξ ἄλλων Γερμανῶν μισθοφορικοῦ στρατοῦ. Οὗτοι ἀνεβίβαζον ἐπὶ τοῦ αυτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Ῥώμης, ὅσον δὴποτε ἤθελον, ἐξήτουν ὅμως πάντοτε καὶ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος, ἣ ὁποία κατ' ἀνάγκην εἶδιδετο. Ἐπὶ τέλους εἰς ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων αὐτῶν μισθοφόρων, ὁ Ὀδόακρος, ἀνακηρυχθεὶς ὑπ' αὐτῶν βασιλεὺς τῶν καθήρησε τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα τῆς Ῥώμης Ῥωμύλον Αὐγουστύλον καὶ ζητήσας τὴν ἀδειαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Ζήνωνος ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ (476).

Τὸ ἔτος τῆς καθιέρσεως τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου θεωρεῖται ὡς τὸ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τοῦτο ὅμως

δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀληθές. Τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος ἐκτός μὲν τῆς Ἰταλίας, ὡς εἶδομεν, εἶχε καταλυθῆ πρὸ πολλοῦ, εἰς τὴν Ἰταλίαν δὲ ὁ Ὀδόακρος ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος, Καὶ ὅτε δὲ μετὰ 13 ἔτη ἄλλος βάρβαρος, ὁ Θευδέριχος, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ὀστρογότθων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Ἰλλυρίας, τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος ἐπελθὼν κατὰ τῆς Ἰταλίας ἐνίκησε καὶ ἐφόνευσε τὸν Ὀδόακρον, ἀνέλαβε καὶ οὗτος τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος. Τέλος δὲ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Θευδερίχου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ Ἰουστινιανὸς κατέλυσε καὶ τούτων τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἰταλίαν ἢ ἐν Κων)πόλει βασιλεία. Ἄλλ' ἐπειδὴ μετὰ τὸ 476 οὐδεὶς πλέον αὐτοκράτωρ διορίσθη εἰς τὴν Ῥώμην, διὰ τοῦτο ὡς τέλος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐθεωρήθη τὸ 476.

Οὕτω αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων διὰ τὴν Δύσιν ἀποτέλεσμα ἔσχον τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ ἴδρυσιν πλείστων βαρβαρικῶν κρατῶν γερμανολατινικῶν ἢ καθαρώς γερμανικῶν, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐκτός τῆς μέχρι Πελοποννήσου εἰσβολῆς τῶν Βησιγότθων, παροδικῶν τινῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐννων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ κράτους, οὐδεμίαν ἄλλην βλάβην ἐπέφερον. Τοῦναντίον αὕτη ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὠφελήθη, διότι τὸ κράτος εἰς αὐτὴν μόνον πλέον συγκεντροῦται καὶ κατ' ὀλίγον λαμβάνει μορφήν ἑλληνικὴν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ βάρβαροι εἶχον μεγάλην δύναμιν εἰς τὸ κράτος, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ κυριώτατον μέρος αὐτοῦ ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ τὸν βάρβαρον Ἄσπαρ νὰ ἔχῃ τόσην δύναμιν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὥστε νὰ ἀναβιβάξῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Θραῦκα Λέοντα, ὁ ὁποῖος εἶχε χρηματίσει ἐπιμελητὴς τοῦ οἴκου του. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους αὐτὸς ὁ Λέων, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῆς κηδεμονίας τοῦ Ἄσπαρ, ἀποφασίζει νὰ σχηματίσῃ ἐθνικὸν στρατὸν καὶ συγκροτεῖ τοιοῦτον ἀπὸ τοῦ ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὄρεινου λαοῦ τῶν Ἰσαύρων. Δι' αὐτοῦ δὲ καταλύει τὴν δύναμιν τοῦ Ἄσπαρ.

Ἄλλ' αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ ἔσχον καὶ ἄλλο σπουδαῖον ἀποτέλεσμα διὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ διὰ τὴν ἄλλην Εὐρώπην κατόπιν, ὅτι ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν εἰς ἄλλας μεγάλας μεταναστεύσεις ἰαῶν ἐκ τῆς

Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὰ ἴχνη τῶν Οὐννων ἠκολούθησαν πολλοὶ ἄλλοι ἀσιατικοὶ βάρβαροι λαοί, οἱ ὅποιοι ἐκ διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος ἐπέδραμον ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Πρῶτοι δὲ ἐμφανίζονται ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ζήνωνος Ἀναστασίου οἱ Βούλγαροι.

Οἱ Βούλγαροι, λαὸς τουρκικῆς ἢ οὐννικῆς φυλῆς, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος μ. Χ. ἐπροχώρησαν ἀπὸ τῆς βωωτερικῆς Ἀσίας εἰς τὰς περὶ τὸν Δνειότερον χώρας τῆς σημερινῆς νοτιοδυτικῆς Ῥωσίας. Ἐντεῦθεν δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἐπὶ τοῦ Ἀναστασίου ἐξετάθησαν μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κων)πόλεως. Ἴνα δὲ προφυλάξῃ τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τῶν βαρβάρων τούτων ὁ Ἀναστάσιος, ἔκτισε μέγα τεῖχος ἐκτενόμενον ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν Προποντίδα Ση)υβρίας μέχρι τῆς παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόλεως τῶν Δέρκων.

3. Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις.

Εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ὅτι, εὐθὺς μόλις ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἀνεγνωρίσθη διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, ἀνεφάνη ἡ διαίρεσις μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν διὰ τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ἐμφύτῳ φιλοσοφικῇ ἐρεύνη αὐτοῦ δὲν ἤτο δυνατόν νὰ μὴ προσκρούσῃ εἰς τὸ δογματικὸν μέρος τῆς νέας θρησκείας, καὶ ἐζήτησε νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερέβαινε τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀντιλήψεως ἐν τῇ φύσει τῆς θεότητος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου εὐθὺς ἐπατάχθη, ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διὰ τῆς συγκληθείσης Α' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐπὶ τῶν διαδόχων του ὁμοῦ οἱ Ἀρειανοὶ ἐθριαμβεύσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὰς ἔριδας κατέπαυσεν ἡ ἐκ τοῦ Ἰουλιανοῦ λαΐλαψ, ἡ ὁποία ἠπέλησε νὰ ἀνατρέψῃ ἐκ βάθρων τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πάροδον τῆς λαΐλαπος αὐτῆς πάλιν οἱ Ἀρειανοὶ θριαμβεύουν, διότι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Οὐάλης ἠσπάσθη τὴν αἵρεσιν αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους ὁμοῦ ἡ ὀρθοδοξία ἐθριαμβεύσε διὰ τοῦ Θεοδοσίου. Οὗτος ταχθεὶς μὲ τὸ μέρος τῶν ὀρθοδόξων κατέστησε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Νικαίας ὑποχρεωτικὰς δι' ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη νέα αἵρεσις ἡ τοῦ Μακεδονίου, ἡ ὁποία ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου πνεύματος. Ὁ Θεοδόσιος συνεκάλεσε τὴν

Β' Οικουμενικὴν σύνοδον εἰς τὴν Κων(πολιν), ἣ ὁποία κατεδίκασε καὶ τὴν αἵρεσιν ταύτην.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠσύχασεν. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' ὁ πατριάρχης Κων(πόλεως) Νεστορίος ἐπέβη δόγμα συγγενὲς πρὸς τὸν Ἀρειανισμόν. Ἐκήρυττε δηλ. ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην, καὶ τὴν Παναγίαν ἐκάλεε Χριστοτόκον καὶ ὄχι Θεοτόκον, ἔπειθε δηλ. νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον. Καὶ ἡ μὲν αἵρεσις αὕτη κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (431) Ἄλλ' ἀμέσως κατόπιν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Εὐτυχὴς προέβη εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς αἵρέσεως τοῦ Νεστορίου. Οὗτος δηλ. ἔκαμνε σύγχυσιν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἔλεγεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας καὶ ἐπομένως ὅτι ἦτο θεὸς μόνον, καὶ μόνον κατο τὸ φαινόμενον ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς αἵρέσεως αὐτῆς ἐκλήθησαν μονοφυσίται. Τὴν αἵρεσιν ταύτην κατεδίκασεν ἡ ἐπὶ Μαρκανοῦ συγκληθεῖσα ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (451). Ἄλλ' ὅμως καὶ μετὰ τὴν καταδίκην αὕτη ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἰσχυρὰ εἰς πολλὰς χώρας τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Ἐνεκα τούτου ὁ Ζήνων παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ τότε πατριάρχου Κων(πόλεως) Ἀκακίου ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν θρησκευτικὴν εἰρήνην λύων τὸ ζήτημα διὰ βασιλικοῦ διατάγματος. Ἐξέδωκε λοιπὸν τὸ λεγόμενον ἐνωτικὸν ὄν, διὰ τοῦ ὁποίου προσεπαθεῖ νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους.

Μὲ τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος ἦσαν σύμφωνοι οἱ πατριάρχαι Κων(πόλεως) καὶ Ἀλεξανδρείας, ὄχι ὅμως καὶ ὁ τότε πάπας Ῥώμης Φήλιξ ὁ Β', ὁ ὁποῖος καὶ ἀφώρισε τὸν πατριάρχην Ἀκάκιον ὡς ἐπιτρέψαντα τὴν εἰς τὰ δογματικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας ἀνάμειξιν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Τότε καὶ ὁ Ἀκάκιος ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Φήλικος εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς εἰχάς. Οὕτω ἐπῆλθεν ἡ πρώτη μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν διάσπασις, ἡ ὁποία διαρκέσασα 35 ἔτη, ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης διαιρέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν διάσπασιν ἀφορμὴν ἔδωκεν ὁ πάπας ἀξιῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους νὰ μὴ ἀναμειγνύεται ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἄλλὰ τοῦτο, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἦτο εὐκόλον, διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἦτο ἀδύνατον.

Εἰς τὴν Δύσιν ἔνεκα τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτεύουσας ὁ τῆς Ῥώ-

μης ἐπίσκοπος ἠδύνατο ὄχι μόνον νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ οἰκαιοποιῆται μέρος τῆς ἐξουσίας ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας. Καὶ κατόπιν δὲ εὐρέθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἀπέναντι ἡγεμόνων βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι οὔτε εἰκάνθησαν εἶχον, οὔτε τὴν ἀνάγκην ἠσθάνοντο νὰ ἀναμειχθοῦν εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Ἐκτὸς τούτου ἕνεκα τῆς ἀμαθείας, ἣ ὁποία ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Δύσειν, καὶ τῆς μικρᾶς ἐπιτηδειότητος τῶν κατοίκων αὐτῆς διὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν αἱ αἰρέσεις ὀλίγους εἶχον ἐκεῖ ὁπαδοὺς.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ἄλλως. Ἐνταῦθα ὁ αὐτοκράτωρ περιβεβλημένος ὄλην τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ δύναμιν ἤθρυνε πάντοτε εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐπομένως ἐπεβάλλετο καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἠνάγκαζεν αὐτὴν νὰ συμμορφοῦται μὲ τὸ συμφέρον τοῦ κράτους. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν Ἀνατολὴν αἱ αἰρέσεις ἦσαν ἀκατάπαυστοι καὶ ἰσχυραὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν των. Ἐξωτερικοὶ δὲ ἐχθροὶ ἀλλόθρησκοι ἐζήτησαν νὰ ὠφελήθωσιν ἐκ τῶν ἐμφυλίων τούτων ἐριδίων. Ὡστε ἡ διοικητικὴ ἐπέμβασις μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς αἰρέσεως κατήντα ἀναπόφευκτος διὰ τὸ συμφέρον αὐτοῦ τοῦ κράτους.

Σημ. Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Κων)πόλεως εἶχε γίνοι πολὺ ἰσχυρότερον πάσης ἄλλης ἐν τῇ Ἀνατολῇ πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου πολλάκις ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ὅμως ἐνταῦθα ἐπεκράτησε πάντοτε ἡ τελευταία. Τοῦτο συνέβη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Ἀρκαδίου. Πατριάρχης Κων)πόλεως ἦτο ὁ περίφημος ῥήτωρ τῆς Χριστιανισμοῦ, ὁ ἐξ Ἀντιοχείας Ἰωάννης ὁ ἐπονομασθεὶς Χρυσόστομος. Ὁ Ἰωάννης ἰσχυρὸν μεγαλῶς διὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου του καὶ τοῦ λαοῦ τὴν ἀγάπην ὕψωνε τὴν εὐγλωττον φωνὴν του ἐναντίον τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἀναισχυντίας, ἣ ὁποία ἐπεκράτει τότε εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἐκεραυνοῦσαι ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος καὶ τῆς Αὐλῆς τὴν τρυφήν καὶ τῶν πλουσίων τὴν διαφθοράν καὶ κατεφέρετο κατὰ τῆς πολυτελείας τῶν γυναικῶν. Αἱ κατηγορίαι αὗται προσέβαλλον κυρίως τὴν βασίλισσαν Εὐδοξίαν. Ὁ Ἀρκαδίος λοιπὸν παρακινούμενος ὑπὸ τῆς συζύγου του συνεννοήθη μετὰ τινῶν ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι ἐφθόγγον τὸν πατριάρχην καὶ συγκαλέσας σύνοδον καθήρεσε καὶ ἐξώρισεν αὐτόν. Ἀλλὰ τότε κατεδείχθη πόσον δημοφιλὴς ἦτο ὁ πατριάρχης. Ὁ λαὸς τῆς Κων)πόλεως ἐστασίασε καὶ ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἰωάννην. Ἄλλ' ὁ εὐθὺς καὶ χρηστὸς πατριάρχης δὲν ἤθελε νὰ κάμνῃ ὑποχωρήσεις. Ἀφ' οὗ ἐπαῆλθεν εἰς τὴν προτέραν θέσιν του, προσέβαλλε προσωπικῶς αὐτὴν τὴν αὐτοκράτειραν. Ὅθεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ σύνοδος τὸν κατέδικασε καὶ πάλιν. Τώρα ὅμως ἀπήχθη εἰς τὰς ἐσχατίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου ἐκ τῶν πολλῶν κακοπαθειῶν μετὰ τρία ἔτη ἀπέθανεν. Ἡ κοσμικὴ λοιπὸν ἀρχὴ ἐπεκράτησεν.

Ἄλλ' ἄλλος ἦτο ὁ πραγματικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐμήνιον οἱ ἄρχιερεῖς τὰς Ῥώμης κατὰ τῆς βασιλείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἄρχιερεῖς τῆς Ῥώμης ἀνέκαθεν εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἔχουν τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ στηριζόμενοι εἰς τὸ ὅτι δῆθεν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης ἴδρυσαν οἱ δύο κορυφαῖοι τῶν ἀποστόλων Πέτρος καὶ Παῦλος. Ἄλλ' οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἱεράρχαι ἀπένεμον μὲν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης πρεσβεῖα τιμῆς, τοῦτο ὅμως ἔπραττον, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Δι' αὐτὸν δὲ ἀκριβῶς τὸν λόγον ἀπένεμον τὰ δευτερεῖα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, διότι αὕτη ἦτο ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τοῦτο ῥητᾶς ἀναγράφεται εἰς τοὺς κανόνας τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ μάλιστα τῆς Δ' τῆς ἐν Χαλκηδόνι, ἀλλὰ δὲν ἤρρεσκεν εἰς τοὺς ἄρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Οὗτοι, ἀφ' ὅτου ἔπαυσαν οἱ αὐτοκράτορες νὰ ἐδρεύουν διαρκῶς εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ μάλιστα, ἀφ' οὗ κατελύθη τὸ δυτικὸν κράτος, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς ἔφεραν εἰς τὸ μέσον καὶ κυριαρχικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, βραδύτερον δὲ καὶ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἐξουσίαν των εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων.

Κατὰ ταῦτα ὁ πραγματικὸς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπῆλθεν ἡ διαίρεσις τῶν Ἐκκλησιῶν, ἦσαν αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, τὰς ὁποίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνεχθοῦν, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον εἶχον συνείδησιν τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τῆς Ἀνατολῆς ἀπέναντι τῆς Δύσεως. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον συγκροτηθῆ αἱ μεγάλαι Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ ἐνταῦθα διέλαμπαν οἱ μεγαλύτεροι διδάσκαλοι καὶ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Συνέσιος, ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ τέλος ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Οὕτω ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐπέφεραν τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ ὁμαϊκοῦ κράτους. Τοῦτο δέ, ἀφ' οὗ ἀπαξ ἀπεχωρίσθη τῆς Δύσεως, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ζήσῃ ὅλως διόλου βίον ἰδιαιτέρον, ὁποῖον ἐπέβαλλον αἱ χῶραι, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἰδρυμένον, δηλ. νὰ γίνῃ κράτος ἑλληνικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ

1. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ τὰ σχέδιά του.

Ὁ βος αἰῶν διέκοψε τὴν φυσικὴν καὶ ἀναγκαίαν ἐξέλιξιν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἰς ἑλληνικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς (527—565), τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχυρὰ προσωπικότης δεσπάζει ὅλης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὠνειροπόλησε τὴν δόξαν τῶν ῥωμαίων Καισάρων καὶ ἐπεχείρησε τὴν παλινόρθωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἀνεπιὸς τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Α΄, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς του, ἀλλὰ καὶ ἐνωρὶς κατέστησεν αὐτὸν μέτοχον τῆς κυβερνήσεως. Κυρίως ὅμως ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀρχίζει, ἅψ' οὐ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ ἔμεινε μόνος κύριος τῆς ἀρχῆς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθῆς καὶ πρὸς τοῦτοις ἐργατικὸς. Πρὸ πάντων ὅμως ἦτο φιλόδοξος καὶ μεγαλεπήβολος, καὶ εἶχε θαυμαστὴν δεξιότητα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν λειτουργῶν, διὰ τῶν ὁποίων κατώρθωσε τὰ μεγάλα ἔργα τὰ δοξάσαντα αὐτόν. Εἰς τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὄχι ὀλίγον συνετέλεσε καὶ οἱ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα. Αὕτη ἂν καὶ κατήγετο ἐκ ταπεινοῦ γένους καὶ κατὰ τὴν νεότητά της ἔσχε πολλὰς περιπετείας, διεκρίνετο διὰ τὴν εὐφυΐαν της καὶ τὴν χάριν, καί, ἅψ' οὐ ἔγινε σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀνεδείχθη σύμβουλος πιστὸς αὐτοῦ.

Τὰ σχέδια τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦσαν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ τὸ μεγαλεῖον τῶν ῥωμαίων αυτοκρατόρων. Εἰς τοῦτο ἀπέβλεπον καὶ ὅλοι οἱ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους ἐπεχείρησε, καὶ ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ κράτους. Τὰ σχέδιά του δὲ αὐτὰ φαίνεται ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε καταστρώσει, πρὶν ἀκόμη ἀναβῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Χάριν αὐτῶν εἶχε συνάψει φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν Ἰλδέριχον, τὸν βασιλέα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδῆλων. Ὡσαύτως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχίσματος. Ἦθελε νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸν προθυμότερον νὰ συμπράξῃ ἐν καιρῷ εἰς τὴν

Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

ἀποκατάστασιν τῆς ἐνότητος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Κατ' εἰσήγησιν λοιπὸν αὐτοῦ ὁ Ἰουστίνος ὑπεχρέωσε τὸν πατριάρχην τῆς Κων)πόλεως Ἰωάννην νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ νὰ ἐξαλείψῃ ἀπὸ τὰ δίπτυχα τῆς ἐκκλησίας τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων του.

Ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Ἰουστινιανὸς, πρὶν θέσῃ τὰ σχέδιά του εἰς ἐνέργειαν, ἠθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σύνορα τοῦ κράτους πρὸς ἀνατολάς. Τὸ νέον περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἀνεσχηματίσθη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 2ας ἐκατονταετηρίδος, πάντοτε ἠνώχλει τὸ ἑλληνικόν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅθεν ἀπέστειλε κατὰ τῶν Περσῶν τὸν στρατηγὸν Βελισσάριον μετὰ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος κατανικήσας τοὺς Πέρσας κατώρθωσε νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν ἔντιμον εἰρήνην ἐξασφαλίζουσαν τὰ σύνορα τοῦ κράτους.

Ὀλίγον ὁμως χρόνον μετὰ τὸν περσικὸν πόλεμον ἐξεργάγη (522) εἰς τὴν Κων)πολιν δεινὴ στάσις, ἣ ὁποία ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἀνατρέψῃ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐκ τοῦ θρόνου, ἣ στάσις τοῦ Νίκα.

2. Ἡ στάσις τοῦ Νίκα.

Κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἵπποδρομικῶν ἀγῶνων τῆς Ῥώμης ἦσαν ὀργανωμένοι καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν ἀρματοδρομαίαι. Ὅπως δὲ εἰς τὴν Ῥώμην, οὕτω καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν, εἶχον σχηματισθῆ μεταξὺ τῶν μετὰ πάθους παρακολουθούντων αὐτὰς θεατῶν φατρία ἔχουσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ χρώματος τῶν ἀρματηλατῶν (πράσινοι, βενέτοι). Εἰς τὴν Κων)πολιν ὁμως αἱ φατρία αὗται τοῦ ἵπποδρόμου συνεμορφώθησαν μὲ τὸν ἔμφυτον χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ὀργανώθησαν εἰς δημοτικὸς ὀργανισμοὺς ὀνομασθεῖσαι δῆμοι. Οἱ δῆμοι οὗτοι ἦσαν ἀνεγνωρισμένοι ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὸν δήμαρχόν του καὶ κατάλογον τῶν μελῶν του κατατεθειμένον εἰς τὸ ἐπαρχεῖον τῆς πόλεως. Οἱ δῆμοι δὲν περιορίζοντο πλέον εἰς τὰς διενέξεις τῶν ἀρματοδρομιῶν. Πολλάκις ἀνετίθεντο εἰς αὐτοὺς δημοσίαι λειτουργίαι, ἀπετέλουν δὲ καὶ εἶδος πολιτοφυλακῆς, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον καὶ ὄπλα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου δὲν ὑπῆρχον πλέον, διὰ νὰ ἐκφράξῃ ὁ λαὸς τὴν θέλησίν του, οἱ δῆμοι ἀντεπροσώπευον αὐτὸν καὶ ἐξέφραζον εἰς τὸν μονάρχην ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ καὶ παράπονα τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ πολλάκις καὶ παρενέβαινον εἰς τὰς δημοσίας υποθέσεις. Κατέστησαν δηλ. φατρία πολιτικά. Τέσον δὲ μεγάλη ἦτο ἡ

δύναμις αὐτῶν, ὥστε οἱ αὐτοκράτορες εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ περιβάλλουν μὲ τὴν εὐνοϊάν των τὴν μίαν ἐκ τῶν φατριῶν. Διήγειρον οὕτω τὸν φθόνον καὶ ἔσπειρον τὴν διχόνοιαν μεταξὺ αὐτῶν, διὰ νὰ δύνανται νὰ κρατοῦν τὸν λαὸν ὑποχείριον εἰς τὴν θέλησίν των.

Τοῦτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του εἶχε πράξει καὶ ὁ Ἰουστινιανός, καὶ εἶχε χορηγήσει εἰς τοὺς Βενέτους πολλὰ προνόμια. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ οἱ Βενέτοι καὶ οἱ Πράσινοι προέβαινον εἰς βιαιοπραγίας, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐτιμώρησε μὲ ἀμεροληψίαν τοὺς κακουργοῦντας καὶ ἐκ τῶν δύο μερίδων. Τοῦτο προεκάλεσε τὴν σύμπραξιν τῶν δύο φατριῶν. Ἐνωθεῖσαι δὲ αὐταὶ ἀπήτησαν εἰς τὸν ἱππόδρομον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν παῦσιν μισητῶν τιῶν ὑπουργῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠρηγήθη, καὶ αἱ φατρίαι τότε διασπαρεῖσαι εἰς τὴν πόλιν ἐξηρέθισαν τὸν λαὸν καὶ διήγειραν φοβερὰν στάσιν. Ἡ στάσις αὕτη ὠνομάσθη τοῦ Νίκα ἐκ τῆς κραυγῆς «νίκα», τὴν ὁποίαν ἐξέπεμπον οἱ στασιασταί.

Τὸ πλῆθος ἔθεσε πῦρ εἰς τὸ πραιτώριον, καὶ αἱ φλόγες διαδοθεῖσαι ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου κατέκαυσαν μέγα μέρος τῆς πόλεως. Τότε ἐκάη καὶ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Ὁ αὐτοκράτωρ φοβηθεὶς ἔσπευσε νὰ παύσῃ τοὺς μισητοὺς ὑπουργούς. Ἄλλ' ὅλαι του αἱ παραχωρήσεις ἀπέβησαν μάταιαι. Μатаία ἐπίσης ἀπέβη καὶ ἡ προσωπικὴ ταπείνωσις τοῦ ἰδίου εἰς τὸν ἱππόδρομον, ὅτε ἐπεχείρησε νὰ ὀμιλήσῃ εἰς τὸ πλῆθος. Τὸ πλῆθος ἀπεδοκίμασε διὰ κραυγῶν καὶ συριγμῶν τὸν αὐτοκράτορα. Καὶ τότε ἀπεκαλύρθησαν οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ τῆς στάσεως. Οἱ στασιασταὶ ἀνηγόρευσαν αὐτοκράτορα ἓνα ἀνεψιὸν τοῦ Ἀναστασίου Ὑπάτιου. Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐδεμίαν πλέον ἔχων ἐλπίδα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεδοκίμασαν ὅλοι σχεδὸν οἱ περὶ αὐτὸν πλὴν τῆς Θεοδώρας. Αὕτη ἀντιταχθεῖσα εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔσωσε τὸν θρόνον αὐτοῦ διὰ τῆς ἀποφασιστικότητός της.

Εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνετέλεσε καὶ ὅτι ὁ Ὑπάτιος δὲν ἔδειξε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα. Ἀντὶ νὰ ἐπέλθῃ ἀμέσως κατὰ τῶν ἀνακτόρων, ὅπου ἀσφαλῶς ἡ ταλαντευομένη φρουρὰ αὐτῶν θὰ ἤνοιγεν εἰς τοὺς στασιαστὰς τὰς πύλας, συνεκέντησε τὸν λαὸν εἰς τὸν ἱππόδρομον. Ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ δύο στρατηγούς, τὸν Βελισσάριον καὶ τὸν Μοῦνδον, καὶ τρισχιλίους πιστοὺς στρατιώτας ἔσπευσε ἐκεῖ. Τότε τὸ πλῆθος ἀμέσως διηρέθη. Οἱ Βενέτοι ἴσως καταπραῦνθέντες ὑπὸ μυστικῶν πρακτόρων τῆς Θεοδώρας ἀπεχωρίσθησαν τῶν ἄλλων. Ὁ Βελισσάριος

καὶ ὁ Μοῦνδος εἰσελθόντες εἰς τὸν ἱππόδρομον κατέπνιξαν τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ αἷμά της. Ὁ Ὑπάτιος συλληφθεὶς ἐθανατώθη. Οἱ δ' ἀποπεμφθέντες ὑπουργοὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰς θέσεις των. Ἐκτοτε ἡ δύναμις τῶν φατριῶν ἐθραύσθη. Ὁ λαὸς παύει πλέον νὰ εἶναι πολιτικὸς παράγων. Τοῦ λοιποῦ ἐπικρατοῦν ἡ ἀπολυταρχία καὶ ὁ ἀπεριόριστος δεσποτισμός.

3. Οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι.

Ἐξασφάλισας τὰ σύνορα τοῦ κράτους πρὸς Ἀ. καὶ στερεωθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου διὰ τῆς καταστολῆς τῆς σιάσεως τοῦ Νίκα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του.

Κατὰ πρῶτον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Μὲ τὸν βασιλέα αὐτῆς Ἰλδέριχον εἶδομεν ὅτι εἶχε συνάψει ὁ Ἰουστινιανὸς φιλικὰς σχέσεις. Ἀλλὰ τὸν Ἰλδέριχον κατόπιν ἐξεδίωξεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Γελίμερος. Ὁ Ἰουστινιανὸς τότε ὡς ὑπέρτατος νόμιμος κύριος τῆς Ἀφρικῆς ἀπήτησε τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ φυλακισθέντος Ἰλδέριχου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, ἐπεμψεν ἐναντίον τοῦ Γελίμερου στόλον καὶ στρατὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βελισσαρίου. Ὁ Βελισσάριος μετὰ βραχὺν ἀγῶνα κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὴν εἰς τὴν Ἀφρικὴν κυριαρχίαν τῶν Βανδήλων καὶ νὰ ὑπαγάγῃ τὴν χώραν ὑπὸ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Βανδήλοι αἰχμαλωτισθέντες κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ κράτους. Ὁ δὲ Γελίμερος ἀχθεὶς εἰς Κων)πολιν ἐκόσμησε τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Γελίμερος ἔπειτα ἐστάλη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου λαβὼν ὡς δῶρον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος πλούσιον κτήμα διῆλθε τὸν λοιπὸν βίον ὡς ἰδιώτης.

Σπουδαιότερον ἀκόμη ἔργον ἀλλὰ καὶ δυσκολώτερον ἔμελλε νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὅπως εἶδομεν προηγουμένως, ὁ Θευδέριχος μὲ τοὺς Ὄστρογότθους κατόπιν ἀδείας τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος εἶχε καταλάβει τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θευδερίχου τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ὄστρογότθων καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἀναλάβει ἡ θυγάτηρ του Ἀμαλασοῦνθα. Αὕτη δὲ καὶ εἶχε στείλει στρατὸν εἰς τὸν Βελισσάριον, ὅτε οὗτος διεξῆγε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλ' ἡ Ἀμαλασοῦνθα κατόπιν ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ βαρβάρου συζύγου της Θευδάτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς τότε εὗρε τὴν ποθουμένην εὐκαιρίαν, ἵνα ἐκδιώξῃ τοὺς Ὄστρογότθους ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ἐπεμψε λοιπὸν ἕκα-

τὸν στρατηγὸν Βελισσάριον, ὁ ὁποῖος πρὸ δλίγου εἶχεν ἐπιστρέψει ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Βελισσάριος κατ' ἀρχὰς ηὔδοκλμησε καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατέλαβε μέγα μέρος αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἀνεκλήθη ὁ Βελισσάριος δι' ἄλλον πόλεμον. Οἱ Πέρσαι συνεννοηθέντες μὲ τούτους Ὀστρογότθους εἰσέβαλον εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐκίρκεισαν τὴν Ἀντιόχειαν (540). Ἔνεκα τούτου ὁ πόλεμος εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐχαλαρώθη. Ἀλλά, καὶ ἄφ' οὗ ὁ Βελισσάριος νικήσας τούτους Πέρσας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, δὲν κατώρθωσε νὰ περατώσῃ τὸν πόλεμον ταχέως. Οἱ Ὀστρογότθοι ἀντέτασσαν ἐπίμονον ἀντίστασιν, αἱ δὲ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τοῦ Βελισσαρίου ἦσαν ἀνεπαρκεῖς. Τέλος ἐστάλη μετὰ νέου στρατοῦ εἰς Ἰταλίαν ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς, ὅστις μετὰ πολλὰς μάχας κατώρθωσε νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Ὀστρογότθων καὶ νὰ ὑπαγάγῃ ὀλόκληρον τὴν Ἰταλίαν εἰς τὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἐπαρχίαν ἢ ὡς ὀνομάσθη ἕξαρχίαν (555).

Συγχρόνως μὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰταλίας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Βησιγότθων κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι, καὶ ἄφ' οὗ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὀστρογοτθικοῦ πολέμου ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ Βελισσαρίου, δὲν ἠσύχασαν. Τὸ 549 εἰσέβαλον εἰς τὴν Κολχίδα διεκδικοῦντες αὐτὴν δι' ἑαυτούς. Ὁ νέος περσικὸς πόλεμος διήρκεσεν ἐπὶ ἔτη ἀποβαίνων ὅτε μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ὅτε δὲ ὑπὲρ τοῦ ἄλλου. Ἐπὶ τέλους συνήφθη πεντηκονταετῆς εἰρήνη (556), καθ' ἣν οἱ μὲν Πέρσαι παρητήθησαν τῶν ἐπὶ τῆς Κολχίδος ἀξιώσεων, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ὑπεσχέθη ἐτήσιον δῶρον εἰς αὐτούς 30 χιλ. χρυσῶν, ἵνα ἐμποδίζουσι τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πέραν τοῦ Καυκάσου βαρβάρων.

Τὰ ὄνειρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον ἐκπληρωθῆ. Τὰ παλαιὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον ἀνακτηθῆ. Ἀλλὰ οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠμπόδισαν τὴν πολὺ ἀναγκασιότατον ὑπεράσπισιν τῶν βορείων συνόρων τοῦ κράτους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸς τοῦτο ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν οἰκοδομήσει ὀλόκληρον σειρὰν φρουρίων, ἀλλ' ἐντὸς τῶν φρουρίων τούτων δὲν ὑπῆρχεν ἀρκετὸς ἀριθμὸς μαχητῶν. Ὡς ἐκ τούτου οἱ Βούλγαροι, ἐνωμένοι μὲ λείψανα τῶν Οὐννων συχνὰ ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὸ κράτος. Ἐκτὸς τούτων καὶ νέα βαρβαρικὰ στίφη σλαυικὰ ἤρχισαν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Κατὰ τὰς ἐπι-

δρομάς δὲ αὐτὰς οἱ βάρβαροι πολλάκις ἐπλησίασαν μέχρις αὐτῆς τῆς Κων)πόλεως. Ἡ πόλις μὲ τὰ ἀσφαλῆ ὄχυράματά της δὲν διέτρεχε βεβαίως κίνδυνον, ἀλλ' ἡ ὑπαίθρος χώρα ἔπασχε πολὺ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν. Δὲν ἀπηλλάσσετο ἀπ' αὐτῶν παρὰ μόνον κατοπιν πληρωμῆς πολιοῦ χρυσοῦ. Ἄλλ' ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν βαρβάρων εἰς τὰ ἴδια προσεῖλκεν εἰς τὴν αὐτὴν πορείαν ἄλλα πάλιν σίφη βαρβάρων.

4. Ἑσωτερικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Οἱ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν παλαιῶν συνόρων τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἠμπρόδιζον τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ μεριμνᾷ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων. Ἐκαμε δὲ τοιαῦτα εἰρηνικὰ ἔργα, ὥστε ταῦτα περισσότερον ἴσως τῶν ἐξωτερικῶν νὰ λαμπρύνουν τὴν βασιλείαν του. Ἐκ τούτων τὸ λαμπρότερον εἶναι τὸ ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν νομοθεσίαν ἐπεκράτει μεγάλη σύγχυσις. Ἄλλοι μὲν τῶν νόμων ἀνέτρεχον εἰς τὴν δημοκρατικὴν ἐποχὴν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλους ἐξέδωκαν αὐτοκράτορες ἐθνικοὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς αἰρέσεως τῶν στωϊκῶν, ἄλλους ὑπηγόρευσαν Ἕλληνες ἐπίσκοποι εἰς αὐτοκράτορας χριστιανούς. Ἐπομένως ἄλλοι μὲν νόμοι εἶχον καταργηθῆ ἔν μέρει, ἄλλοι εἶχον περιπέσει εἰς ἀχρηστίαν, ἄλλοι εἶχον σωροὺς ἐρμηνειῶν. Ὡσαύτως αἱ συγγραφαὶ τῶν νομομαθῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ Θεοδοσίου εἶχε δοθῆ ἰσχὺς νόμου, περιεῖχον πολλὰς ἀντιφάσεις. Τὴν σύγχυσιν ταύτην ὁ Ἰουστινιανὸς ἀμα βασιλεύσας ἀπεφάσισε νὰ θεραπεύσῃ, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέθεσεν εἰς δέκα νομοδιδασκάλους ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Τριβωνιανοῦ. Οὗτοι πρῶτον μὲν συνέλεξαν καὶ ἐκαθάρισαν ὅλας τὰς αὐτοκρατορικὰς διατάξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀντικαταστήσει τοὺς παλαιοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους, κατήργησαν δηλ. τὰς ἀντιφατικὰς καὶ παρέλειψαν τὰς περιττὰς καὶ τὰς περιπεσοῦσας εἰς ἀχρηστίαν. Συνέταξαν οὕτω ἓνα κώδικα (codex) πλήρη, σύντομον καὶ σαφῆ τῶν ἰσχυόντων νόμων. Ἐπειτα συνέλεξαν, διερρῦθμισαν καὶ ἐταξινόμησαν τὰς ἐπὶ τῶν διαφόρων νομικῶν ζητημάτων γνώμας τῶν κυριωτέρων νομομαθῶν τὰς εὐρισκομένας εἰς τὰς συγγράμματα αὐτῶν, καὶ οὕτω ἀπήρτισαν μίαν συλλογὴν ὀνομασθεῖσαν Πανδέκται (digesta). Καὶ τέλος ἐξεπόνησαν ἐπιτομὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ Δικαίου, ἵνα διδάσκηται εἰς τὰς Σχολὰς, τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν Εἰσηγήσεις (iustitutiones). Αἱ τρεῖς αὗται νομοθετικαὶ συλλο-

γαί μετὰ τῶν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκδοθεισῶν νεωτέρων διατάξεων, αἱ ὁποῖαι ὀνομάσθησαν Νεαραὶ (novellae), ἀποτελοῦν τὸ corpus juris civilis (Ἄστικὸν Δίκαιον), ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῖου ἔμορφώθη κατόπιν ἡ τοῦ Δικαίου ἐπιστήμη.

Τὸ Ἰουστινιάνειον τοῦτο δίκαιον συνετάχθη λατινιστὶ συμφώνως μὲ τὰς περὶ ἀναστηλώσεως τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους ἰδέας τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ λατινικὴ ἦτο εἰς τοὺς πολλοὺς ἀκατάληπτος, παρέστη ἀμέσως ἀνάγκη νὰ παρασκευασθοῦν καὶ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ αἱ πλεῖστοι τῶν Νεαρῶν ἑλληνιστὶ ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν.

Ἄλλο σπουδαῖον ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι τὰ διάφορα κτίσματα, τὰ ὁποῖα οὗτος κατεσκεύασε καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσάν καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τοῦ κράτους. Ἐκτίσθησαν τότε νέαι πόλεις. Αἱ παλαιαὶ ἐκοσμήθησαν μὲ λουτρά, δεξαμενὰς καὶ κτίρια. Ἐξεύχθησαν γέφυραι. Περιεζώσθησαν ουστηματικῶς τὰ ὄρια τοῦ κράτους μὲ φρούρια. Πρὸ πάντων ὅμως σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πλήθος μοναστηρίων καὶ ναῶν. Μεταξὺ δὲ τούτων ὁ μεγαλοπρεπέστερος εἶναι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὸ ἀπαράμιλλον τοῦτο μνημεῖον, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ δόξα τῆς βασιλείας καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέβη αἰωνία.

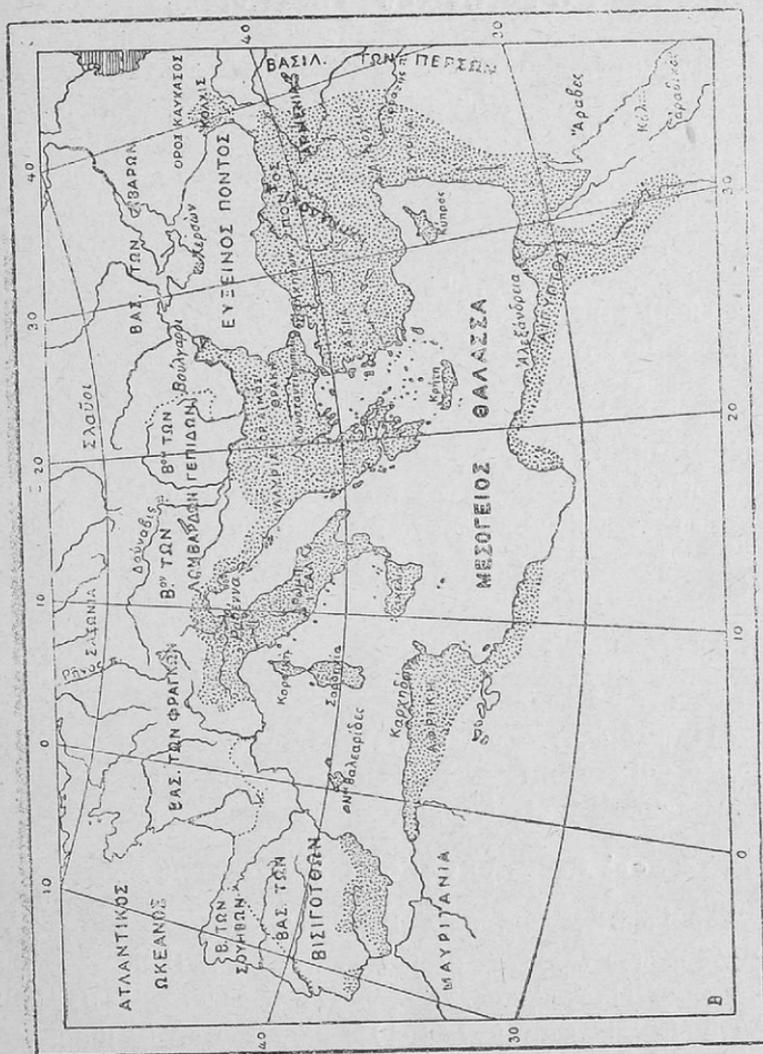
Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, ὅπως ὁ Παρθενῶν εἰς τὴν Ἀθηναίων τὴν συμβολίζουσαν τὴν αὐτὴν ἰδέαν. Κατὰ πρῶτον μὲν εἶχεν οἰκοδομηθῆ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, κατόπιν ὅμως ἀνοικοδομήθη εὐρυχωρότερος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος δὲ τοῦ ναοῦ τούτου εἶχεν ἀντηχῆσαι ἡ φωνὴ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τοῦ ἀνορθώσαντος τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου κεντηριάζοντος τὰς ἀταξίας τῆς αὐτῆς. Ἄλλ' ὅτε ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξωρίσθη, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ ἀπογοητεύσει αὐτοῦ ἔθεσε πῖρ εἰς τὸν ναὸν αὐτόν, ὁπότεν ὁ Χρυσόστομος ἐξηκόντιζε τοὺς μύδρους του. Ὁ ναὸς ἀνεκτίσθη κατόπιν ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β', πυρποληθεὶς δὲ ἐκ δευτέρου κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἀνηγέρθη ἤδη ἐκ βάρων ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μεγαλύτερος καὶ λαμπρότερος, ἀντάξιός τοῦ προσορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ἀποτελοῦντος τὸ ἱερὸν σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους. Ἡ πορασκευὴ καὶ ἡ ἐκτέλεισις τοῦ σχεδίου τοῦ ναοῦ ἀνετέθη εἰς δύο ἀρχιτέκτονας, Ἀνθέμιον τὸν Τραλ-

λιανόν και Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον. Μετὰ τούτης δὲ δραστηριότητος ἐξετελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο, διὰ τὸ ὁποῖον ἐδαπανήθησαν περὶ τὰ 324 ἑκατομύρια σημερινῶν δραχμῶν, ὥστε συνεπληρώθη ἐντὸς 6 ἐτῶν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς προσέτι ἐφρόντισε πολὺ διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν ὑπηκόων του, ἐμψυχώσας τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγωγή εἰς τὸ κράτος τῆς καλλιέργειας τοῦ μεταξοσκώληκος. Πολλὰ : αἱ ὀνομαστά ἐργοστάσια, πρὸ πάντων εἰς τὴν Συρίαν, κατεσκευάζον ἐξ αὐτῆς πολυτελεῆ καὶ κομψὰ ὑφάσματα. Ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτῶν ἦτο βαρυτάτη, διότι ἡ πρώτη ἕλη δὲν παρήγετο ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐκομίζετο ἐκ τῆς Κίνας. Ἔνεκα τούτου ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους καλλιέργειαν τῆς μετάξης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐξαγωγή σπόρων τοῦ μεταξοσκώληκος ἐκ Κίνας ἦτο ἀστυρεῶς ἀπηγορευμένη, κατώρθωσε τοῦτο διὰ τῆς πανουργίας. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ μεταβάντες εἰς Κίναν ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν τρόπον τῆς καλλιέργειας τῆς μετάξης. Κατόπιν ἐπρομηθεύθησαν σπόρον τοῦ μεταξοσκώληκος, ἔκρυψαν αὐτὸν ἐντὸς τῶν σωλήνων τῶν θάβδων των καὶ τὸν μετέφεραν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐνταῦθα ἐκαλλιέργησαν αὐτὸν καὶ ἐδίδαξαν τὴν καλλιέργειάν του καὶ εἰς ἄλλους. Οὕτω εἰσῆχθη ἡ καλλιέργεια τῆς μετάξης εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. ἐκ τῆς ὁποίας συνέρρευσε εἰς αὐτὰς ἄπειρος πλοῦτος.

Καὶ ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα ὁ Ἰουστινιανὸς ἠκολούθησε κατ' ἀρχὰς ὁδὸν σύμφωνον πρὸς τὸ μέγα αὐτοῦ ὄνειρον τῆς παλινορθώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ διὰ τοῦτο εἶδομεν ὅτι, ἐν ᾧ ἀκόμη ἐβασίλευεν ὁ Ἰουστίνος, ἐπεισεν αὐτὸν νὰ ταχθῇ μετὰ τοὺς ἄκρους ὀρθοδόξους καὶ νὰ περιποιηθῇ τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ἡρῆθη λοιπὸν τότε ἡ διάστασις τῶν Ἐκκλησιῶν, ὃ δὲ πάπας ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔτυχε μεγαλοπρεπεστάτης ὑποδοχῆς καὶ τιμῶν βασιλικῶν. Ἀλλ' ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκεν ὁ Ἰουστινιανός, ἦτο ἀνέφικτος. Οἱ μονοφυσῖται ἦσαν ἰσχυρότατοι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἰδίως εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπρεπε, ἂν δὲν ἠθέλε νὰ χάσῃ τὰς χώρας ταύτας, νὰ κάμῃ ὑποχωρήσεις εἰς αὐτούς. Ἦναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μέσην ὁδὸν τοῦ Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου ὑποχωρῶν ὀλίγον εἰς τοὺς μονοφυσίτας, καὶ πρὸς τοῦτο συνεκάλεσε τὴν Ἐ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον (533). Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέτυχεν. Οἱ μονοφυσῖται ἐπέμεινον εἰς τὸ σχίσμα. Ὁ δὲ πάπας διεμαρτυρήθη καὶ μόνον κατόπιν τῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν θριάμβων τοῦ Ναρσῆ ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ.

Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόντισε δι' ἀποστολῆς ἱερέων νὰ ἐκχριστιανίσῃ τὰ πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. τῶν ὄριων τοῦ κράτους ἔθνη καὶ ἐπέδωξε τὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Εἰκ. 2. Ἡ Αὐτοκρατορία μετὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

νισμοῦ. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν οἱ εἰδωλόατραι ἦσαν ἀκόμη πολυάριθμοι μετὰ τῶν ἀγροτῶν, εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα τοῦναντίον τὴν παλαιὰν θρησκείαν ἐπρέσβευον ἀκόμη πολλοὶ τῶν πεπαιδευμένων ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τέλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκλείσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν ἢ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἢ ἐλλείψει μαθητῶν.

δ. Τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀποθνήσκων τὸ 565 ἀφῆκεν εἰς τοὺς διαδόχους του τὸ κράτος πολὺ ἐξησθενημένον. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας κατηνάλωσε τοὺς πόρους τοῦ κράτους, καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν ἠδυνήθη τοῦτο νὰ ἀσφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐκ βορρᾶ βαρβάρων καὶ τῶν Περσῶν. Τὰ ἄπειρα καὶ δαπανηρὰ οἰκοδομικὰ ἔργα ἐξήντησαν ἔτι μᾶλλον τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Καὶ τὸ χειρότερον, παράδοξος συρροὴ πολλῶν φυσικῶν συμφορῶν (λιμοί, λοιμοί, σεισμοί) ἐπηύξησε τὴν ἐξάντησιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπέφερον ἀκόμη χειρότερα ἀποτελέσματα, διότι ἔνεκα αὐτῆς κυρίως ἀπεσπάσθησαν βραδύτερον αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπῆρξε μία τῶν λαμπροτέρων ἐποχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ κατορθώματα τοῦ Βελισσαρίου καὶ τοῦ Ναρσή περιεποίησαν μεγίστην δόξαν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ τῆ φρονιτίδι τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενόμεναι νομικαὶ συλλογαὶ ἐρρῦθμισαν ἐπὶ αἰῶνας τὰς ἀστικὰς σχέσεις ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν πάσης σπουδαίας περὶ τὸ ἀστικὸν δίκαιον μελέτης. Ὁ ὑπ' αὐτοῦ τέλος κτισθεὶς μέγας ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὄχι μόνον εἶναι τὸ ὠραιότερον τῆς τέχνης ἔργον ὀλοκλήρου τοῦ μέσου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ἀπέβη τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητος.

6. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἔλαβεν ὀριστικῶς τὸν ἑλληνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν τέσσαρες ἄνδρες: ὁ Ἰουστίνος Β' ἀνεπίδός τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565-578), ἀγῆρ ἀνίκανος ὄχι μόνον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου αὐτοῦ θείου, ἀλλὰ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὰ κεκτημένα· ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου ἀναδειχθεὶς συνάρχων αὐτοῦ στρατηγὸς Τιβέριος ὁ Θραξ (578-582)· ὁ τούτου γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ γενναῖος στρατηγὸς Μαυρίκιος ὁ Καππαδόκης (582-602), εἰς τῶν

ἐγκρίτων βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ· καὶ τέλος κατόπιν μιᾶς στρατιωτικῆς στάσεως, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὸν Μαυρίκιον, ὁ Φωκᾶς, ἀνίκανος καὶ τυραννικὸς βασιλεὺς πληρώσας τὸ κράτος συμφορῶν. Ἔνεκα τούτου ὁ λαὸς στασιάζας ἀνέτρεψε τὸν Φωκᾶν καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τοῦ Ἐξάρχου τῆς Ἀφρικῆς Ἡράκλειον.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς ἀνθρώπων τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀνατρέπεται. Οἱ Λογγοβάρδοι, ἔθνος γερμανικὸν ἐκ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν, ἐπέδραμον εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ ἵδρυσαν ἐκεῖ κράτος βαρβαρικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεγνώριζε τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος. Ὡστε βαθμηδὸν ἡ κυριαρχία τῶν ἐν Κων)πόλει βασιλέων εἰς τὴν Ἰταλίαν περιορίσθη εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Ἐπομένως ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος περιορίζεται εἰς τὰ φυσικὰ τοῦ ὅρια. Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐκτοπίζεται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἐγκαταλείπεται ἡ ἰδέα ὅτι ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἡ λατινικὴ.

Ἄλλα δὲ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι αἱ Ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ οἱ Περσικοὶ πόλεμοι.

Ἀβαροσλαυϊκαὶ ἐπιδρομαί. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφάνη εἰς τὰς πέραν τοῦ Δουνάβεως χώρας νέα φυλὴ βαρβαρικὴ, οἱ Ἀβαροι, μογγολικῆς καταγωγῆς, ὡς οἱ Οὐννοι, ἐλθόντες ἐκ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας. Οἱ Ἀβαροι οὗτοι ὑπέταξαν τοὺς Βουλγάρους τῆς νῦν Ν. Δ. Ρωσίας καὶ ὅλους τοὺς σλαυϊκοὺς λαοὺς τοὺς περὶ τὸν Δούναβιν, ἐπωφεληθέντες δὲ προσέτι καὶ ἐκ τῆς μεταβάσεως τῶν Λογγοβάρδων εἰς τὴν Ἰταλίαν κατέλαβον καὶ τὰς χώρας τούτων. Ἰδρυσαν οὕτω κράτος βαρβαρικόν ἰσχυρότατον ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν περὶ τὴν Βιέννην χωρῶν. Εἰς τὸ κράτος δὲ τοῦτο περιελήφθησαν καὶ τὰ ὑφιστάμενα ἐκεῖ ἀκόμη λείψανα τῶν οὐννικῶν φυλῶν. Οἱ Ἀβαροι λοιπὸν οὗτοι μὲ τὰ ποικίλα ὑπ' αὐτοὺς βαρβαρικὰ φῦλα διαβαίνοντες τὸν Δούναβιν ἔκαμον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μισέλληνας Γερμανός, ὁ Φαλμεράυερ, ἰσχυρίσθη ὅτι κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας οἱ Σλαῦοι ἐπροχώρησαν μέχρι Πελοποννήσου καὶ ὅτι τότε ἡ Ἑλλὰς ὅλη καὶ ἰδίως ἡ Πελοπόννησος ἐξεσλαυίσθη. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Φαλμεράυερ ἐξηλέγχθησαν ἐπιστημονικῶς ἀνυπόστατοι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι βραδύτερον πολλοὶ Σλαῦοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας,

ἰδίως εἰς τὰ ὄρη ὡς ποιμένες. Οὗτοι ὅμως ταχέως ἐξελληνίσθησαν, τὰ μόνα δὲ ἔχνη, τὰ ὁποῖα ἀφῆκαν, εἶναι ἔθιμά τινα καὶ ὀλίγοι λέξεις τοπωνυμικαὶ καὶ ποιμενικαί.

Οἱ περσικοὶ πόλεμοι. Εἶδομεν ὅτι οἱ Πέρσαι (556) εἶχον συνάψει 50ετῆ εἰρήνην μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν. Ἄλλ' ἡ εἰρήνη αὕτη ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β' διελύθη. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης θέλων νὰ ἐκτείνει τὸ κράτος του εἰσέβαλεν εἰς τὴν νότιον Ἀραβίαν. Ἄλλ' ἡ νότιος Ἀραβία ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὸ πέραν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης χριστιανικὸν κράτος τῆς Αἰθιοπίας ἢ Ἀβυσσηνίας, ἡ ὁποία εὗρίσκετο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνεκα τούτου ὁ Ἰουστίνος Β' διεμαρτυρήθη καὶ ἤρχισεν ἐκ νέου ὁ μετὰ τῶν Περσῶν πόλεμος (571).

Κατ' ἀρχὰς οἱ Πέρσαι ἐνίκησαν ἐπανειλημμένως τοὺς αὐτοκρατορικοὺς στρατοὺς καὶ ἠνάγκασαν τὸν Ἰουστίνον νὰ ἀγοράσῃ διὰ χρημάτων ἀνακωχὴν ἐνὸς ἔτους. Μετὰ τὸ πέραν ὅμως τῆς ἀνακωχῆς ὁ αὐτοκρατορικός στρατὸς νίκησας τοὺς Πέρσας εἰς μεγάλην μάχην παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐπροχώρησε μέχρι τῆς πρωτεύουσας τῶν Κτησιφῶντος (579).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ Χοσρόης καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς του Ὀρμίσδας. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἐπιφέρων μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὸ περσικὸν κράτος. Τότε οἱ Πέρσαι ἐπανεστάτησαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Ὀρμίσδαν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Χοσρόης κατέφυγεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος καὶ ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τοῦ τότε βασιλέως Μαυρικίου. Ὁ Μαυρίκιος δὲν ἠρνήθη αὐτήν. Ἐπετέθη κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, συνέτριψε τελείως αὐτοὺς καὶ ἀποκατέστησεν εἰς τὸν περσικὸν θρόνον Χοσρόην τὸν Β'. Μετὰ τοῦτο δὲ ὁ Μαυρίκιος συνῆψεν ὀριστικὴν εἰρήνην (592).

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μαυρικίου ὁ Χοσρόης Β' πρὸς ἐκδίκησιν δῆθεν τοῦ εὐεργέτου του κηρύσσει τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ εἰσβαλὼν μετὰ στρατοῦ εἰς αὐτὸ καταλαμβάνει ὅλην τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, πλειορκεῖ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ λεηλατεῖ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Χαλικηδόνος. Ἀπέναντι τοῦ σοβαροῦ κινδύνου τούτου ὁ Φωκᾶς οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ. Τότε οἱ συνετώτεροι τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Ἐξαρχον τῆς Ἀφρικῆς Ἡράκλειον παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Ἡράκλειος ἔστειλε τὸν ὁμώνυμον αὐτοῦ υἱὸν μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου ἰσχυροῦ. Ἀμα φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὁ νεαρὸς Ἡράκλειος ἀναγορεύεται βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὁ δὲ Φωκᾶς φονεύεται (610).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΠΟΛΕΜΟΙ

1. Ὁ Ἡράκλειος.

Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἦτο σχεδὸν ἀπελπιστικὴ. Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Λογγοβάρδοι ὀλονὲν ἔξετείνοντο ἀπὸ τῆς ἄνω Ἰταλίας εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω. Τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἐληλάτουσαν Ἄβαροι καὶ Σλαῦοι. Τὴν Ἀσίαν τέλος διήλυνον οἱ Πέρσαι ἐνσπεύροντες πανταχοῦ τὸν τρόμον καὶ ἀπειλοῦντες νὰ κατακτῆσουν ὀλόκληρον τὸ κράτος. Ὄντως δὲ οὗτοι τὸ 611 κατέλαβον τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Καισάρειαν, τὸ 613 τὴν Δαμασκὸν καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἡ ἱερὰ πόλις ἐπυρπολήθη, οἱ κάτοικοί της ἐσφάγησαν ἢ μετεκρίσθησαν εἰς Περσίαν, ὁ πατριάρχης Ζαχαρίας μετὰ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιῦ Σταυροῦ μετεφέρθη εἰς Κτησιφῶντα. Τὸ 615 ἄλλος Πέρσης στρατηγὸς ἔφθασε μέχρι τῆς Χαλκηδόνος. Τὸ 619 δὲ οἱ Πέρσαι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀγκυραν καὶ τέλος τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ἡ ὁποία ἦτο ὁ σιτοβολῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Ἡράκλειος ἦτο στρατηγὸς μεγαλοφυΐας. Ἄλλ' εἰς τὴν ἀπελπιστικὴν ἐκείνην κατάστασιν ἐσκέφθη νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους εἰς τὴν Καρχηδόνα. Οἱ πρωτεύοντες τῆς συγκλήτου τότε, μάλιστα δὲ ὁ Πατριάρχης Σέργιος τὸν ἠμπόδισαν ἀπὸ τούτου. Ὁ κληρὸς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς λόγους. Ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Διὰ τῆς ἀπωλείας δὲ τοῦ Σταυροῦ τόσον ἐφανάτισε τὸν λαὸν τῆς πρωτεύουσας, ὥστε ὁ ὄχλος οὗτος, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε ἔζη ἐκ τῶν δημοσίων χρημάτων, μετετρέπη εἰς ἐνθουσιώδεις στρατιώτας. Οὕτω ὁ Ἡράκλειος κατώρθωσε νὰ στρατολογήσῃ ἀρκετὴν δύναμιν. Εἰς τὴν διοργάνωσιν δὲ καὶ ἐκγύμασιν ταύτης ἠσχολήθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη.

Ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας λοιπὸν πόλεμος προσέλαβε χαρακτηριστὰ θρησκευτικοῦ πολέμου. Ὁ Ἡράκλειος δὲ ἦτο κατάλληλος διὰ νὰ διευθύνῃ τοιαύτην ἐπιχείρησιν. Ἦτο φανατικὸς καὶ εἶχεν ἀδιάσειστον εὐ-

λάβειαν πρὸς μίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, τὴν ὁποῖαν πάντοτε πο-
λάμβανε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τοὺς πολέμους. Τὴν δὲ φανατισμὸν του
τὴν πίστιν του ἐγνώριζε νὰ μεταδίδη εἰς τοὺς στρατιώτας του παρῖς
εἰς αὐτοὺς ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διέτρεχε τὸν ἔσχατον κίνδυνον
ἐκ τῶν Περσῶν.

Ἄφ' οὗ διοργάνωσε τὸν στρατὸν του ὁ Ἡράκλειος, ἡσχολήθη
τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του ἀπὸ τοὺς Ἀβαροσλαύους. Πρῶτον
συνήψεν εἰρήνην μετὰ τοὺς Ἀβάρους. Ἐπειτα ἐγκατέστησε τοὺς Σα-
βους καὶ τοὺς Κροάτας εἰς τὰς σημερινὰς χώρας των, ἵνα ἔχῃ
τοὺς πρὸς ἀντιπερασπασμὸν κατὰ τῶν Ἀβάρων.

Οὕτω παρσκευασθεὶς καθ' ὅλα ἐξεστράτευσε τὴν ἀνοιξιν τοῦ 627
κατὰ τῶν Περσῶν. Εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν ὡς ἀντιβασιλέα ἀφῆκε τὸν
ἀνήλικον υἱὸν του Κωνσταντῖνον, κηδεμόνας δὲ αὐτοῦ τὸν πατριάρχον
Σέργιον καὶ τὸν ὑπουργὸν Βῶνον.

2. Γὰ τέσσαρα πρῶτα ἔτη τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου.

Ὁ Ἡράκλειος διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν ἐχθρὸν δὲν εἶχε νὰ διανύσῃ
ὄδον μακράν. Ἀπέναντι τῆς Κων(σταντι)πόλεως ὅλοι οἱ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς πα-
ραλίας λόφοι τοῦ Βοσπόρου ἐκαλύπτοντο ὑπὸ περσικῶν ταγματῶν
Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος ἐγνώριζε ὅτι μετὰ τὸν μικρὸν καὶ μάλιστα κατε-
πτοημένον στρατὸν του δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν
ἐπερχόμενος κατὰ μέτωπον. Ἀπεφάσισεν ὅθεν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν
σχέδιον τολμηρὸν. Ἀπῆλθε μετὰ τοῦ στόλου του εἰς τὰ νότια παράλια
τῆς Μ. Ἀσίας, τὰ ὁποῖα δὲν κατεῖχοντο ἀκόμη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, εἰς
τὰ παράλια τῆς Κιλικίας, καὶ ἐκεῖ ἀπεβιβάσθη μετὰ τὸν μικρὸν του στρα-
τὸν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἴσοῦ. Ὅ,τι προέβλεψεν ὁ Ἡράκλειος, συν-
έβη. Οἱ Πέρσαι βλέποντες ὅτι ἀπειλοῦνται τὰ νῶτά των καὶ ὅτι κιν-
δυνεύει ἢ μετὰ τῆς χώρας των συγκοινωνία ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώ-
σουν τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ νὰ σπεύσουν ἐναντίον τοῦ Ἡρακλείου. Ἐκεῖ
εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταύρου συνήφθη ἡ πρώτη μάχη μεταξὺ Ἡρα-
κλείου καὶ Περσῶν. Οἱ Ἕλληγες βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς τοποθεσίας
τοῦ μέρους καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν μαχομένου
βασιλέως των νικοῦν τοὺς Πέρτας καὶ τρέπουν αὐτοὺς εἰς φυγὴν.
Οὕτω διὰ τῆς πρώτης αὐτῆς μάχης κατώρθωτε νὰ ἀπελευθερώσῃ ὁ
Ἡράκλειος ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Μετὰ τοῦτο διῆλθε τὰς πεδιάδας τῆς

Καππαδοκίας και αφήσας τὸν στρατὸν του νὰ διαχειμάσῃ παρὰ τὸν Ἄλυν ποταμὸν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (623) ὁ Ἡράκλειος ἀντὶ νὰ τραπῆ, ὡς ἦτο φυσικόν, πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, ὅπως ἀπελευθερώσῃ καὶ αὐτὰς ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, συνέλαβεν ἄλλο μέγα στρατηγικὸν σχέδιον. Ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς αὐτὸ τὸ περσικὸν κράτος, ἵνα οὕτω ἀναγκάσῃ τὸν Χοσρόην εἰς εἰρήνην. Ἐκπλεύσας λοιπὸν ἐκ Κων)πόλεως μὲ 5 χιλ. ἄνδρας ἐτράπη πρὸς Β. Παραπλεύσας δὲ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἐκεῖ συναθροίζει τὸν λοιπὸν στρατὸν αὐτοῦ, παραλαμβάνει πολλοὺς ἐπικούρους, ἰδίως Ἀρμενίους, καὶ ὁρμᾷ ἐντὸς τῶν ὄρων τοῦ περσικοῦ κράτους. Ὁ Χοσρόης τέσον ἐταράχθη ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ βασιλέως, ὥστε ἐτράπη εἰς φυγὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους του, ἀφίνων πόλεις καὶ φρούρια εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν, κυριεῦει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Γάζαν καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις. Ἐκδικηθεὶς δὲ τοὺς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντας χριστιανικοὺς ναοὺς διὰ τῆς ἀνταποδόσεως τῶν ἴσων ἀποσύρεται φορτωμένος λάφυρα τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους ἐκείνου εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, ὅπου διαχειμάζει.

Τὸ ἔαρ τοῦ ἐπομένου ἔτους (624) ὁ Ἡράκλειος εἰσέβαλε καὶ πάλιν εἰς τὰς περσικὰς χώρας. Ὁ Χοσρόης ἀπέστειλε κατ' αὐτοῦ τρεῖς στρατοὺς ἐκ διαφόρων διευθύνσεων, ἵνα τὸν περικυκλώσουν. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος κατάρθωσε νὰ καταστρέψῃ ἕνα ἕκαστον χωριστά.

Τὸ 625 ὁ Ἡράκλειος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἐπιθετικὸν του πόλεμον. Ὁ Χοσρόης ἔπεμψε στρατὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἵνα ἐνεργήσῃ εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἡράκλειος λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἐξ Ἀρμενίας καὶ Μεσοποταμίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν μάχη ἐγένετο εἰς τὸ μέρος, ὅπου πρὸ 958 ἐτῶν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εἶχε κατανικήσει τοὺς Πέρσας, παρὰ τὸν Σάρον ποταμὸν τῆς Κιλικίας. Ἐκεῖ καὶ ὁ Ἡράκλειος ἐνίκησε τὴν λαμπροτέραν ὄλων τῶν νικῶν τοῦ περσικοῦ πολέμου. Οἱ Πέρσαι διεσκορπίσθησαν καὶ διαπεράσαντες τῶν Εὐφράτην ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπορεύθη εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπου διεχείμασεν.

3. Ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως.

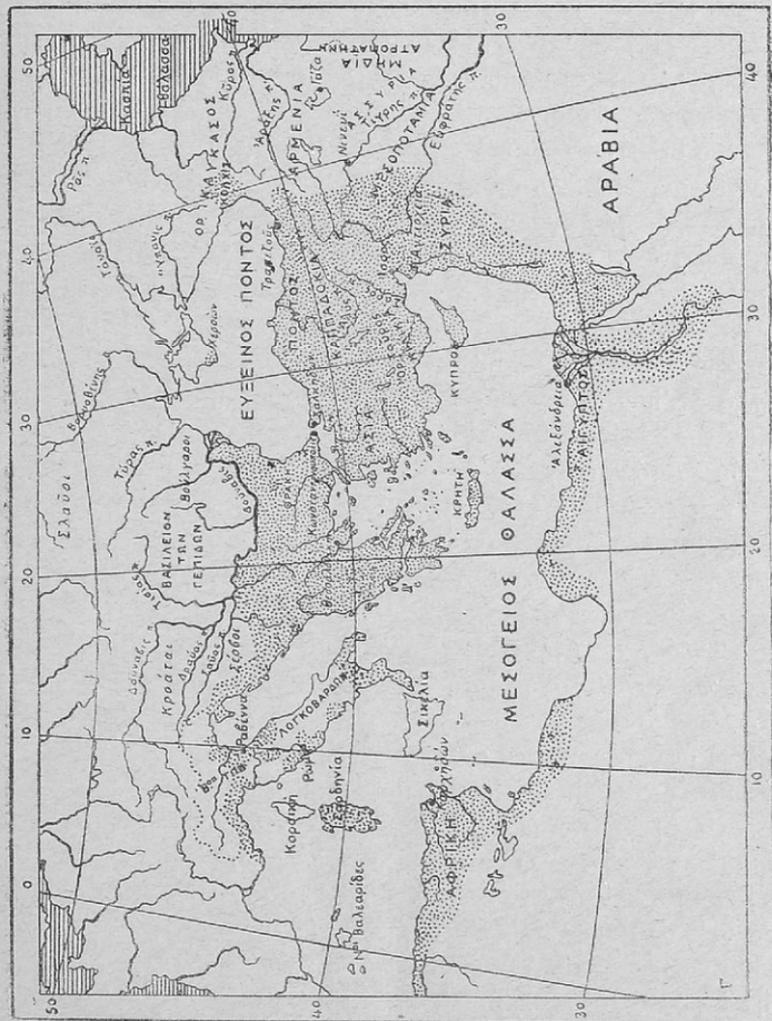
Ἄλλ' ὁ Χοσρόης μεθ' ὅλας τὰς ἤττας δὲν κατεβλήθη. Ἦρχε ἀχανῶν καὶ πλουσιωτάτων χωρῶν ἀπὸ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Ἦτο δὲ καὶ ἀκαταπόνητος εἰς τὰς ἐνεργείας του. Παρεσκεύασε λοιπὸν τρεῖς μεγάλας στρατίας. Ἐκ τούτων ἡ μία ἦτο προωρισμένη νὰ μένη εἰς τὴν Περσίαν πρὸς ἄμυναν τῆς χώρας, ἡ δευτέρα νὰ ἀντιταθῆ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ δὲ τρίτη ἐστάλη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἵνα προχωρήσῃ μέχρι Χαλκηδόνος καὶ ἀπειλήσῃ τὴν Κων)πολιν. Ἐπειδὴ δὲ μόνος ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῆς συνεννοήθη μετὸν Χαγάνον τῶν Ἀβάρων, ἵνα συγχρόνως καὶ ἐκεῖνος μετ' αὐτὸν πολιορκήσῃ τὴν πρωτεύουσαν.

Ἡ θέσις τοῦ Ἡρακλείου κατέστη δεινὴ. Ἐν ᾧ παρεσκευάζετο διὰ νάαν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους, μανθάνει ὅτι ἡ Κων)σταντινούπολις, ἡ καρδιά δηλ. τοῦ κράτους, πολιορκεῖται ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἱ δὲ Πέρσαι εὐρίσκονται ἀπέναντι αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας. Νὰ σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πόλεως δὲν ἠδύνατο, διότι τότε ὅλαι αἱ δυνάμεις τῶν Περσῶν ἐλευθερούμεναι θὰ ἐπέπιπτον κατ' αὐτῆς. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, νὰ πέμψῃ δὲ μόνον εἰς τὴν Κων)πολιν μικρὰν ἐπικουρίαν ἐκ 12 χιλ. ἀνδρῶν. Εἶχεν ἄλλως τε πεποιθήσιν εἰς τὸν μάλισταρον Βῶνον καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Σέργιον, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀφήσει ἐπιτρόπους του εἰς τὴν πόλιν.

Καὶ πράγματι οὗτοι ὄχι μόνον ἀπέρριψαν τὰς περι παραδόσεως τῆς πόλεως προτάσεις τῶν Ἀβάρων, ἀλλὰ καὶ παρεσκευάσθησαν εἰς ἀντίστασιν. Ὁ μὲν Βῶνος διέταξε τὰ πάντα δραστηρίως πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐφόδου, ὁ δὲ Σέργιος δὲν ἔπαυσε προτρέπων τὸ πλῆθος νὰ ἀγωνισθῆ γενναίως καὶ ἐμβάλλων εἰς αὐτὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ πολιορκία τῆς πόλεως Θεοτόκος θὰ βοηθήσῃ αὐτήν. Τότε δὲ συνετέθη ὁ λεγόμενος Ἀκάθιστος ὕμνος (χαιρετισμοί), ὁ ὁποῖος ψάλλεται ἀκόμη τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν. Οὕτω οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν νὰ ἀποκρούσουν ὅλας τὰς ἐφόδους τῶν Ἀβάρων. Οὗτοι δὲ βλέποντες τὸ μάταιον τῆς πολιορκίας ἀπῆλθον, ἀφ' οὗ ἔκαυσαν τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς των. Ἡ Κων)πολις ἐσώθη. Τὴν σωτηρίαν τῆς ταύτης οἱ κάτοικοι ἀπέδωκαν εἰς τὴν προστάτιν τῆς πόλεως Θεοτόκον, πρὸς τιμὴν δὲ αὐτῆς ἐποιήθη τότε καὶ ὁ νικητήριος παιὰν «Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ κλπ.»

4. Κατασύντριψις τῶν Περσῶν.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπολιορκεῖτο ἡ Κων)πολις, ὁ Ἡράκλειος σταθμύων εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄλυν στρατόπεδον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπετήρει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠπέλειε τὰ ἐνδότερα

Εἰς. 3. Χάρτης τῶν ἐπὶ Ἡρακλείου περσικῶν πολέμων

ταῦ περσικοῦ κράτους. Ἀφ' οὗ ὅμως οἱ Ἄβαιοι ἠναγκάσθησαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν τῆς Κων)πόλεως, ἔστρεψε καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἐκ τῶν
 Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας.— Ἐκδοσις τετάρτη. 3

τοιῶν περσικῶν στρατῶν εἶδομεν ὅτι ὁ εἰς εὐρίσκειτο εἰς τὴν Χαλκηδόνα. Ἐκ μέρους τούτου ὁ Ἡράκλειος μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἀβάρων οὐδεμίαν ἀνηουχίαν εἶχεν. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων περσικῶν στρατῶν ὁ εἰς ἦτο προωρισμένος διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, ὁ δ' ἄλλος διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Ἡράκλειον. Ἐναντίον τοῦ τελευταίου ὁ αὐτοκράτωρ ἔστειλε τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Αὐτὸς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξεπόρθησεν, ὅσα φρούρια κατεῖχοντο ἀκόμη εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ Μεσοποταμίαν ὑπὸ τῶν Περσῶν, διὰ νὰ ἔχη τὰ νῶτά του ἐξησφαλισμένα.

Τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἐπομένου ἔτους (627) ὁ Ἡράκλειος εἰσβάλλει εἰς τὴν Ἀτροπατηνὴν Μηδίαν καὶ εἰς τὴν Ἀσσυρίαν. Ἐνταῦθα ἐκυρίευσεν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, ὅπου εὔρε θησαυροὺς ἀμυθῆτους. Τέλος δὲ τὴν 27 Ἰουλίου συνῆψε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀλλοτε μεγάλης πόλεως Νινευῆ μεγάλην μάχην πρὸς τὸν περσικὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον καὶ κατετρόπωσεν. Ὁ Χοσρόης ἔφυγεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους του, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκροτήσῃ νέον στρατόν. Ὁ λαὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἰδίου τοῦ υἱοῦ Σιρόου ἐπανεστάτησεν καὶ ἐφόνησεν αὐτόν. Ὁ Σιρόης γενόμενος βασιλεὺς ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ζητήσῃ εἰρήνην παρὰ τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ δὲ Ἡράκλειος παρεχώρησεν αὐτὴν (628) μὲ ἐπιεικεστάτους ὅρους. Κατὰ τούτους ὅρους τοῦ περσικοῦ κράτους καθίσταντο, ὅπως καὶ πρὶν, ὁ Ἀράξης πρὸς Β. καὶ ὁ Εὐφράτης πρὸς Ν., ἀπεδόθησαν δὲ εἰς τοὺς ἡμετέρους ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι καὶ προσέτι ὁ τίμιος Σταυρός, τὸν ὁποῖον οἱ Πέρσαι εἶχον ἀρπάσαι ἐξ Ἱεροσολύμων.

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψε διὰ τῆς Μ. Ἀσίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Κληῆρος καὶ λαὸς ἔσπευσαν νὰ προῦπαντήσουν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης τοῦ Βοσπόρου. Συνοδευόμενος δ' ὑπὸ τούτων διεπέρασε τὸν Βόσπορον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν θριάμβῳ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ τεσσάρων ἐλεφάντων, ἐν ᾧ ἄνδρες προπορευόμενοι ἐκράτουν τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν Σταυρόν, τὸ ἐνδοξότατον τῶν ἄθλων αὐτοῦ τρόπαιον. Τοῦτον ὁ Ἡράκλειος τὸ ἐπόμενον ἔτος (629) ἔφερεν εἰς τὴν Ἁγίαν πόλιν καὶ ἔστησεν εἰς τὴν προτέραν του θέσιν τὴν 14 Σεπτεμβρίου, καθ' ἣν ἡμέραν εἶχε γίνει καὶ ἡ πρώτη ἀνύψωσις αὐτοῦ, ὅτε εὐρέθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τῆς ἁγίας Ἑλένης.

Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Ἡρακλείου, διὰ τοῦ ὁποῦ συντερίβη τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος, περιεποίησε μεγάλην δόξαν εἰς τὸν μεγαλεπήβολον στρατηγόν. Πρέσβεις ἐκ τῆς ἀπωτέρας Ἀνατολῆς καὶ

τῆς ἀπωτάτης Δύσεως, τῶν βασιλέων τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἦλθον εἰς τὴν Κων)πολιν, ἵνα συγχαροῦν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα. Καὶ ὄντως τὸ κατώρθωμα τοῦ Ἡρακλείου ἦτο μέγα. Παραλαβὼν κράτος συντετριμμένον καὶ ὕλικῶς καὶ ἠθικῶς κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὸ τόσον θάρρος καὶ τόσην αὐτοπεποίθησιν, ὥστε νὰ ἐπιτελέσῃ μεγαλοεργήματα ἀντάξια τῶν μεγαλοεργημάτων τοῦ κατασυντρίψαντος τὸ πρῶτον περσικὸν κράτος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου.

Ἄλλ' ἡ εἰρήνη, ἡ ὁποία μὲ τόσα αἵματα ἐξηγοράσθη, δὲν ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν. Μετ' ὀλίγον νέος φοβερὸς πολέμιος ἐπέρχεται ἀπροσδοκῆτως ἐκ Ν., οἱ Ἄραβες. Ὁ νέος οὗτος πολέμιος, καταστρέψας ἐντελῶς τὸ περσικὸν κράτος καὶ ἀκρωτηριάσας σημαντικῶς τὸ ἑλληνικόν, κατώρθωσε διὰ τῆς νέας θρησκείας του νὰ ἰδρύσῃ κράτος κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικόν, τὸ ὁποῖον ἐδέσποσε τοῦ πλείστου μέρους τοῦ κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ

I. Ὁ Μωάμεθ.

Οἱ Ἄραβες ἀνθρωπολογικῶς μὲν ἀνήκουν εἰς τὴν λευκὴν ἢ καυκάσιαν φυλὴν, γλωσσικῶς δὲ εἰς τὴν σημιτικὴν, καὶ εἶναι συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Βαβυλωνίους καὶ Ἀσσυρίους, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Σύρους. Οἱ Ἄραβες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κατέκουν εἰς τὴν Ἀραβικὴν χερσόνησον καὶ εἰς τὰς πρὸς Ἀσσυρίαν καὶ Παλαιστίνης ἐρήμους. Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μωάμεθ ἐπίστευον εἰς ἓνα ὑπέροχον θεὸν καλούμενον Ἀλλάχ, εἰς τὸν ὁποῖον ὅμως οὐδεμίαν ἀπέδιδον λατρείαν. Ἐκάστη φυλὴ αὐτῶν ἐλάτρευε διάφορα εἰδῶλα, τὰ ὁποῖα εἶχον μορφήν ἢ ἀνθρώπου, ἢ λέοντος, ἢ ἄλλων ζῴων. Ὅλοι δὲ ἐλάτρευον οὐρανοπετὴν τινα λίθον, ὁ ὁποῖος ἐφυλάσσετο εἰς τὸν ἐν τῇ πόλει Μέκκᾳ ἀρχαιότατον ναὸν (Κααβᾶ). Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπίστευον οἱ Ἄραβες ὅτι εἶχε κτισθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ Ἄραβες ἐθεώρουν γενάρχην των. Ἐπίστευον δηλ. ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ Ἰσμαήλ, υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Ἄγαρ. Ἐνεκα δὲ τούτου ὠνομάζοντο καὶ Ἀγαρηνοὶ καὶ Ἰσμαηλίται. Τινὲς ὅμως ἐκ τῶν Ἀράβων εἶχον προσέλθει εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἄλλοι δὲ καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὅλους εἰς μίαν θρησκείαν συνήνωσεν ὁ Μωάμεθ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος.

Ὁ Μωάμεθ ἐγεννήθη εἰς τὴν Μέκκᾳ τὸ 571 ἔξ ὀικογενείας ἐπιφανοῦς μὲν, ἀλλὰ πτωχῆς. Στερηθεὶς τῶν γονέων του, ἐν ᾧ ἀκόμῃ ἦτο παῖς, ἠναγκάσθη νὰ γίνῃ ποιμὴν. Εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πλουσίας τινὸς χήρας, ἣ ὁποία ἔστειλε κατ' ἔτος ἐν καραβάνιον εἰς τὴν Συρίαν. Τόσον δ' ἐθέλεε τὴν χήραν, ὥστε αὐτὴ ἀν καὶ 40 τις τὸν ἐνυμφεύθη. Εἰς τὸν γάμον αὐτὸν ὁ Μωάμεθ ὄφειλε καὶ τὴν οικονομικὴν του ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν τύχην του. Ὡς ἔμπορος ὁ Μωάμεθ περιῆλθεν ὅλην τὴν Ἀραβίαν καὶ ἦλθεν εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανοὺς καὶ Ἑβραίους καὶ ἐγνώρισε τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας. Ἐκτοτε κατέγινεν εἰς θρησκευτικὰς μελέτας.

πρὸς τὰς ὁποίας ἐκ φύσεως εἶχε ῥοπήν, καὶ συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς ὁμοειθεῖς του τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, τὰς ὁποίας αὐτὸς εἶχε μορφώσει. Ὅταν λοιπὸν ἔγινε 40 ἐτῶν, παρουσιάσθη εἰς τὴν Μέκκαν ὡς προφήτης, κηρύττων ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ἀπεκάλυψε εἰς αὐτὸν νέαν θρησκείαν, τῆς ὁποίας θεμελιῶδες δόγμα ἦτο «εἰς μόνος ὑπάρχει θεὸς καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης αὐτοῦ». Πολλοί, ἰδίως ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ ἔξῃς· ὁ Μωάμεθ κατελαμβάνετο συχνὰ ὑπὸ νευρικῶν κρίσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐρρίγει, ὡς ἐὰν εἶχε πυρετόν, ἀνέστρεφε τοὺς ὀφθαλμούς, ἐπνευστία καὶ ἐνίοτε ἔπιπτε χαμαί. Ὅλα ταῦτα ἐθεωρήθησαν ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἀρχαγγέλου ἐπικοινωνίας του.

Ὅταν ἔλίγον κατ' ἔλίγον οἱ ὀπαδοὶ του ηὔξήθησαν, οἱ ἰσχυρότεροι Μεκκανοὶ ἠπειλήσαν νὰ φονεύσουν αὐτόν. Ὁ Μωάμεθ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Μέκκας καὶ μετέβη εἰς τὴν ἀντίξηλον πρὸς τὴν Μέκκαν πόλιν τῆς Ἀραβίας, τὴν Μέδιναν (622). Ἡ φυγὴ αὕτη τοῦ Μωάμεθ (ἔγγρα) ἐθεωρήθη κατόπιν ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων ὡς σπουδαῖον γεγονός, διότι διὰ ταύτης ἐσώθη ὁ προφήτης. Διὰ τοῦτο τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο αὕτη, ἐλήφθη ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀρχὴ χρονολογίας, καὶ αὐτῆς κάμνουν μέχρι σήμερον χρῆσιν ὅλοι οἱ Μωαμεθανοί. Εἰς τὴν Μέδιναν ὁ Μωάμεθ προσείλκυσε πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ κράτος θρησκευτικόν. Κατόπιν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Μεκκανῶν. Ὁ πόλεμος διήρκεσε πολλὰ ἔτη. Ἐπὶ τέλους (630) οἱ Μεκκανοὶ ἀνεγνώρισαν αὐτόν ὡς προφήτην καὶ ὡς ἄρχοντα.

Ἄφ' οὗ ὁ Μωάμεθ ἔγινε κύριος τῆς Μέκκας, ὅλη ἡ Ἀραβία προσήλθεν εἰς τὴν θρησκείαν αὐτοῦ. Ἀπετέλεσεν οὕτω κράτος, τοῦ ὁποίου καὶ θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Μωάμεθ. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τοῦτο ὁ Μωάμεθ ἀπέθανε τὸ 632.

2. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ.

Εἶπομεν ὅτι θεμελιῶδες δόγμα τῆς νέας θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἦτο «εἰς θεὸς ὑπάρχει καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφήτης αὐτοῦ». Ὁ Μωάμεθ δηλ. ἐδίδασκε τὸ ἐνιαῖον τῆς θεότητος, μὴ δεχόμενος τὸ δόγμα τῶν χριστιανῶν περὶ τοῦ τριουποστάτου αὐτῆς. Ὁ θεὸς οὗτος, ἔλεγεν, εἶναι ὁ ἀποκαλυπτόμενος εἰς τὴν παλαιὰν Διαθήκην διὰ τῶν προφητῶν καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον

ἐπίσης ἐθεώρει ἓνα τῶν προφητῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ διέστρεψαν τὴν ἀληθῆ περὶ θεοῦ πίστιν, ὁ Θεὸς ἐπεμψεν αὐτὸν (τὸν Μωάμεθ) νέον καὶ ἔσχατον τῶν προφητῶν, ἵνα φωτίσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Μωάμεθ ἐδίδασκε προσέτι, ὅτι ὑπάρχει μέλλουσα ζωὴ καὶ ἔσχατὴ κρίσις. Κατὰ ταύτην οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ (Μοσλίμ ἢ Μουσουλμάνοι), θὰ κριθοῦν κατὰ τὰς πράξεις των, καὶ οἷζμέν δίκαιοι θὰ ἀπολαύσουν αἰωνίαν ζωὴν εὐτυχίᾳ εἰς τὸν παράδεισον, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ θὰ τιμωρηθοῦν, ἀλλὰ προσωρινῶς. Αἰωνία κόλασις ἀναμένει μόνον τοὺς ἀπίστους. Οὗτοι, καὶ ἂν εἶναι ἀγαθοί, θὰ τιμωρῶνται αἰωνίως διὰ τὴν ἀπιστίαν των. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπιστία τῶν λαῶν προέρχεται ἐκ τυφλώσεως, καθῆκον τῶν μουσουλμάνων εἶναι νὰ φέρουν αὐτοὺς καὶ διὰ τοῦ ξίφους ἀκόμη, εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν (Ἰσλάμ). Διὰ τοῦτο κατ' εὐθειαν εἰς τὸν παράδεισον μετέβαινον ἐκεῖνοι οἱ πιστοί, οἱ ὁποῖοι ἐπιπτον ἐν πολέμῳ χάριν τῆς διαδόσεως τοῦ Ἰσλάμ. Ἄνεκτοὶ ὁπωσδήποτε ἐν μέσῳ τῶν Μουσουλμάνων ἦσαν μόνον οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Οὗτοι, ὡς πιστεύοντες εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἄρα καὶ εἰς τὸν Μωάμεθ, πρέπει νὰ προσάγωνται εἰς τὸ Ἰσλάμ διὰ τοῦ λόγου καὶ ἄρα καὶ εἰς τὸν ξίφους.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν του, ἐν ᾧ οὗτος ἐδίδασκε. Μετὰ τὸν θάνατόν του δὲ οἱ διαδοχοὶ του ἐσύναξαν καὶ ἐτακτοποίησαν, ὅσα εἶχον γραφῆ, καὶ ἀπετέλεσαν ἐν βιβλίον, τὸ Κοράνιον, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε παρέμεινεν ἀναλλοίωτον ὡς ἱερὸν βιβλίον ὄλων τῶν Μωαμεθανῶν.

3. Αἱ ἀραβικαὶ κατακτήσεις.

Ὁ Μωάμεθ γενόμενος κύριος ὅλης τῆς Ἀραβίας εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ ὑποτάξῃ ὅλον τὸν κόσμον, διὰ νὰ διαδόσῃ εἰς αὐτὸν τὸ Ἰσλάμ. Πρὸς τοῦτο δὲ καὶ ἐπεμψε πρέσβεις πρὸς τὰ δύο γειτονικὰ κράτη, τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὸ περσικόν, ἵνα προσκαλέσων αὐτὰ νὰ ἀσπασθοῦν τὴν νέαν θρησκείαν. Εἶναι εὐνόητος ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῶν κρατῶν τούτων τὸ μήνυμα ἐκ μέρους τοῦ μέχρι τοῦδε ἀνευ ἱστορίας ἀραβικοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν Χοσρόης ἀπήντησεν, ὅτι ἐν καιρῷ θὰ ἐδέσμευε δι' ἀλύσεων τὸν νέον προφήτην. Ὁ Ἡράκλειος ὅμως συνετώτερος ἐπεμψε πρὸς τὸν Μωάμεθ δῶρα, διὰ νὰ τὸν κάμῃ σύμμαχον, ἐπροσποιήθη δὲ ὅτι δὲν κατενόησε τὸ θεολογικὸν ζήτημα. Οὔτε ὁ Ἕλλην ὅμως ἡγεμὼν οὔτε ὁ Πέρσης

κατενόησαν τὴν σοβαρότητα τοῦ πράγματος. Ἄλλως τε ὁ Μωάμεθ τότε οὐδὲν ἐνήργησεν ἀποθανὼν τὸ 632.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων ἢ Χαλίφης (διάδοχος τοῦ προφήτου), ὡς ἔλεγον οἱ Μωαμεθανοί, ἐξελέχθη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀραβικῶν φυλῶν ὁ ἀπὸ τῆς δευτέρας γυναικὸς τοῦ Μωάμεθ πενθερὸς αὐτοῦ Ἀβου Βεκρή. Ἐπὶ τῆς διεισοδικίας αὐτοῦ ἀρχῆς οἱ Ἀραβες ἐκυρίευσαν φρούριά τινα εἰς τὴν Παλαιστίνην, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ τὴν Γάζαν. Ἰδίως ὅμως οἱ κατακτητικοὶ πόλεμοι τῶν Ἀράβων ἀρχίζουσι ἀπὸ τοῦ Ὁμάρ, ὁ ὁποῖος ἐξελέχθη Χαλίφης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀβου Βεκρή. Ἐπ' αὐτοῦ οἱ Ἀραβες ἐπετέθησαν συγχρόνως ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἐναντίον τῶν Περσῶν πόλεμος συνετελέσθη ἐντὸς 5 ἐτῶν. Τὸ περσικὸν κράτος κατελύθη, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ Ζωροαστρικὴ θρησκεία. Οἱ νικηταὶ Ἀραβες ἐπέβαλον τὸν Ἰσλαμισμόν εἰς ὅλην τὴν περσικὴν χώραν. Ὅσοι Πέρσαι ἠθέλησαν νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, κατέφυγον εἰς τὰς Ἰνδίας. Συγχρόνως μὲ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν Περσίαν οἱ Ἀραβες εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν Συρίαν. Κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν τὴν Δαμασκὸν (635). Ὁ Ἡράκλειος ἔσπευσεν αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Συρίαν μὲ μέγαν στρατόν. Ἄλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων ἦτο ἀκάθεκτος. Ἡττηθεὶς ἐπανειλημμένως ὁ Ἡράκλειος, μόλις κατόρθωσε νὰ σώσῃ ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸν τίμιον Σταυρόν. Ἡ ἀγία πόλις μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ παραδοθῆ. Μέχρι τοῦ 639 τέλος ὅλη ἡ Συρία καὶ ἡ Μεσοποταμία περιέροχεται εἰς χεῖρας τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος κατόπιν καταστῆται ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἡ Αἴγυπτος (640-641) διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἀμοῦ.

Οὕτω εἰς διάστημα 10 ἐτῶν οἱ Ἀραβες ἔγιναν κύριοι ὅλου τοῦ περσικοῦ κράτους, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν αἱ πλουσιώτεροι χῶραι τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ταχύτης, μὲ τὴν ὁποίαν ἔγιναν αἱ κατακτήσεις αὐταί, εἶναι καταπληκτικὴ. Καὶ ὡς πρὸς τὸ περσικὸν μὲν κράτος εἶναι εὐεξήγητος. Τοῦτο ἐκ τοῦ τελευταίου πολέμου τοῦ Ἡρακλείου ἦτο πολὺ ἐξησθεν ἡμέρον. Ὡς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ὅμως χώρας δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς ὁ ἡρωϊσμός τῶν Ἀράβων καὶ ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις, τὴν ὁποίαν ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς ὁ θρησκευτικὸς φανατισμός, ἡ πίστις ὅτι οἱ ἀποθνήσκοντες μεταβαίνουν εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀναπτύχθεισα ἰδέα τοῦ πεπρωμένου. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐμάχοντο ἀνδρείως, καὶ εἰς τὴν

περιφρόνησιν τοῦ θανάτου τῶν Ἀράβων ἀνιέτασσον τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τέχνην καὶ πειθαρχίαν. Τοὺς ἄρα Ἀραβας εἰς τὰς κατακτήσεις ταύτας ὑποβοήθησεν ἡ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας. Ὁ Ἡράκλειος εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τὰς ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνακτηθείσας χώρας ταύτας βαρεῖαν φορολογίαν, διὰ τὰ πληρώσει τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἐδανείσθη ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια κατὰ τὸν περσικὸν πόλεμον. Ἐκτὸς δὲ τούτου οἱ δεσμοί, οἱ ὁποῖοι ουνέδεον τὰς χώρας ταύτας μὲ τὴν Κων)πολιν, ἦσαν πολὺ χαλαροί. Ὡς εἶδομεν προηγουμένως, οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἦσαν μονορρησίται, καταδιωκόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων εἶχον ἀποξενωθῆ τῆς ἐν Κων)πόλει μοναρχίας. Ἐπειτα οἱ κάτοικοι τῆς Συρίας μὲ ὅλην τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἦσαν Σημίται. Εἰς τὴν Αἰγυπτὸν δὲ οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας, οἱ καλούμενοι Κόπται, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἑξεληνισθέντας κατοίκους τῶν πόλεων, εἶχον διατηρήσει ἰδιαιτόν τινα ἔθνικὸν χαρακτῆρα ἐνιτυθέντα ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διχονοίας. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εὐχαρίστως ἐδέχθησαν τοὺς Ἄραβας. Ἄλλως τε οἱ κατακτηταὶ ἐδεικνύοντο ἐπιεικεῖς. Ὅσοι προσήρχοντο εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, ἀπέβαινον ἴσοι πρὸς τοὺς ἀρχαίους Μουσουλμάνους. Δὲν ἠνάγκάζον ὅμως αὐτοὺς νὰ γίνων Μουσουλμάνοι. Ἐσέβοντο τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς συναγωγὰς των καὶ ἐπέτρεπον τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς λατρείας των. Ἦρχοντο δὲ μόνον εἰς μετρίαν τινὰ φορολογίαν, τὸν κεφαλικὸν λεγόμενον φόρον.

Ἄλλ' αἱ ἀραβικαὶ κατακτήσεις δὲν ἐσταμάτησαν ἕως ἐδῶ. Οἱ τέσσαρες πρῶτοι Χαλίφαι, ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῶν ἀραβικῶν φυλῶν, ἤδρευον εἰς τὴν Μεδίναν, ὅπου ὁ Μωάμεθ εἶχεν ἀποθάνει. Ἐξῶν δὲ βίον ἀπλοῦν. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος ὁ στρατὸς τῆς Συρίας ἐπανεστάτησε καὶ ἀνεκῆρξε Χαλίφην τὸν διοικητὴν τῆς Δαμασκοῦ Μωαβιάν ἐκ τῆς μεγαλυτέρας οἰκογενείας τῆς Μέκκας, τῶν Ὀμειαδῶν.

Ὁ Μωαβιάς ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Δαμασκὸν καὶ ἤρχισε νὰ ζῆ βίον πολυτελῆ κατὰ τὸν τρόπον τῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκτοτε τὸ ἀξίωμα τοῦ Χαλίφου, τὸ ὁποῖον ἕως τότε ἦτο αἰρετόν, κατέστη κληρονομικόν. Ἐπὶ τῶν Ὀμειαδῶν αἱ ἀραβικαὶ κατακτήσεις ἐξηκολούθησαν.

Πρὸς Δ. οἱ Μουσουλμάνοι κατέκτησαν τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικὴν καὶ ὑπέταξαν τὰς ὄρεινὰς φυλὰς τῶν Βερβέρων, αἱ ὁποῖαι ἀμέσως προσῆλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν. Ἐπειτα διεπέρασαν εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Εἰς μίαν μάχην κατασνέτριψαν τὸν μικρὸν στρατὸν τῶν Βησι-

Οὕτω κατὰ τὸ μέσον τοῦ 7ου αἰῶνος οἱ Μουσουλμᾶνοι εἶχον σχηματίσει αὐτοκρατορίαν, ἣ ὁποία ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ. Περιελάμβανεν αὕτη τὴν χώραν τοῦ Τιγριδος καὶ τοῦ Εὐφράτου, τὴν ἀφρικανικὴν ἀκτὴν τῆς Μεσογείου καὶ τὴν Ἰσπανίαν.

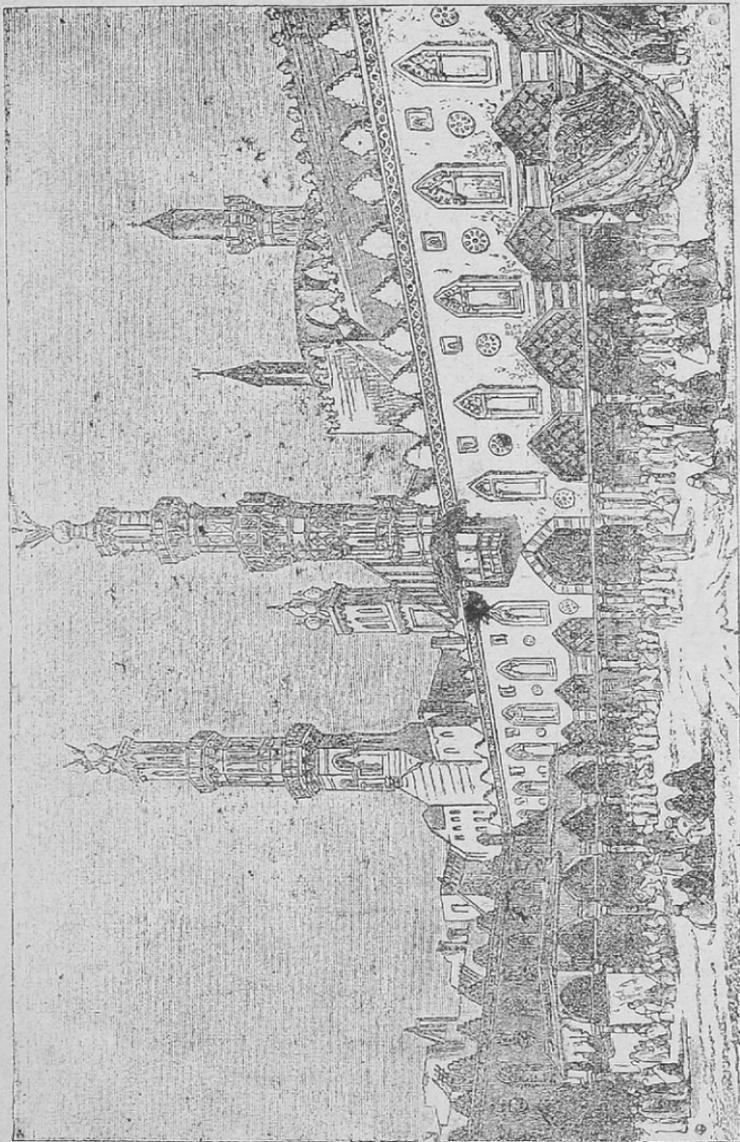
Ἄλλ' ἢ ἡ Ἀραβικὴ αὐτοκρατορία δεν διετηρήθη ἡνωμένη. Εἰς ἀπόγονος τοῦ θείου τοῦ Μωάμεθ, ὁ Ἄβου Ἀββῆς ἐπαναστατήσας ἀνεγνωρίσθη Χαλίφης καὶ διὰ δόλου ἐφόνευσε τοὺς Ὀμεϊάδας. Ἐθεμελίωσε δὲ νέαν οἰκογένειαν Χαλιφῶν ὀνομασθεῖσαν Ἀββασίδαι. Οἱ Ἀββασίδαι ἐγκατεστάθησαν παρὰ τὸν Εὐφράτην εἰς μίαν νέαν πόλιν, τὴν Βαγδάτην. Τότε νεανίας τις ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ὀμεϊαδῶν καταφυγὼν εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἐγκατεστάθη εἰς Κορδοῦην καὶ ἀνεκηρύχθη Χαλίφης. Οὕτω ἔλαβεν ἀρχὴν τὸ χαλιφᾶτον τῆς Κορδοῦης, τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν ὅλην τὴν Ἰσπανίαν. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ χαλιφᾶτον τῆς Βαγδάτης οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἠροῦντο ὑπακοὴν εἰς τὸν Χαλίφην καὶ ἐκάστη χώρα ἀπετέλεσε βασίλειον ἀνεξάρτητον. Στρατηγὸς δὲ τις, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο ὅτι κατήγετο ἐκ τῆς Φατιμᾶς, θυγατρὸς τοῦ Μωάμεθ, ἔδρυσεν εἰς τὴν Αἴγυπτον νέαν οἰκογένειαν χαλιφῶν, τὴν τῶν Φατιμαδῶν. Αὕτη ἔκαμε πρωτεύουσαν μίαν νέαν πόλιν, ἣ ὁποία ἰδρῦθη ἐκεῖ μετὰ τὴν κατακτῆσιν τῆς Αἰγύπτου, τὸ Κάιρον (Νικόπολις).

4. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς.

Οἱ Ἀραβες πρὸ τῶν κατακτήσεων ἦσαν λαὸς βαρβάρων πολεμιστῶν ζῶν βίον πολὺ ἀπλοῦν καὶ πτωχόν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς πλουσίας χώρας τῆς Συρίας, τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἰσπανίας, ἔλαβον τὰς συνηθείας καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν κατακτηθέντων λαῶν καὶ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν. Ὁ ἀραβικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ὁ πολιτισμὸς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς τῶν συνηνωμένων ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν Ἀράβων Μουσουλμάνων. Ἡ σημασία δ' αὐτοῦ ἔγκειται κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ πολιτισμὸς οὗτος μετεδόθη εἰς ὅλους τοὺς ὑπὸ τὸ ἀπέραντον αὐτῶν κράτος λαοὺς καὶ ἐγνωρίσθη εἰς τὴν Εὐρώπην.

Εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ γεωργοὶ ἐγνώριζον τὴν τέχνην νὰ διευθετοῦν τὸ ὕδωρ καὶ νὰ ποτίζουν τοὺς ἀγρούς. Οἱ Μουσουλμᾶνοι μετέφερον αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς ὑπ' αὐτῶν κατακτη-

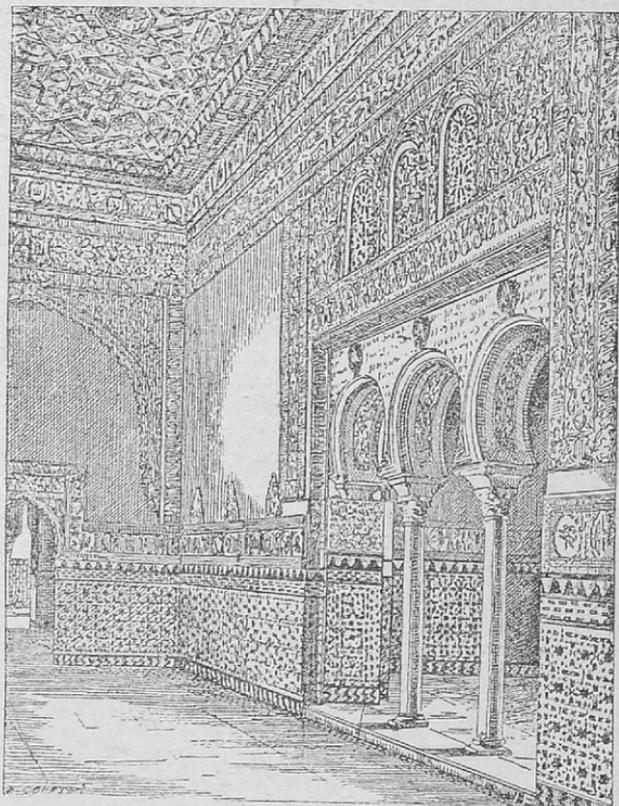
θάλασας χώρας και ιδίως εις την Ἰσπανίαν. Ὡσαύτως εις τὰς διαφόρους
χώρας τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον φυτὰ πολὺ διάφορα. Μετέφερον αὐτὰ

Εἰκὼν 5. Τέμενος τοῦ Καΐρου.

ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Μετέ-
φερον τὸν φοίνικα μέχρι τῆς Βαγδάτης και τῆς Ἰσπανίας. Ἔφερον

τὸ σακχαροκάλαμον καὶ τὴν ἔρυναν ἐκ τῶν Ἰνδιῶν εἰς τὰς χῶρας τῆς Μεσογείου, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἰσπανίαν καὶ Ἰταλίαν. Μετέφερον τὸν βάμβακα εἰς τὴν Συρίαν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καὶ ἐν γένει ἐγκλιμάτισαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ φυτὰ τῆς Ἀνατολῆς.

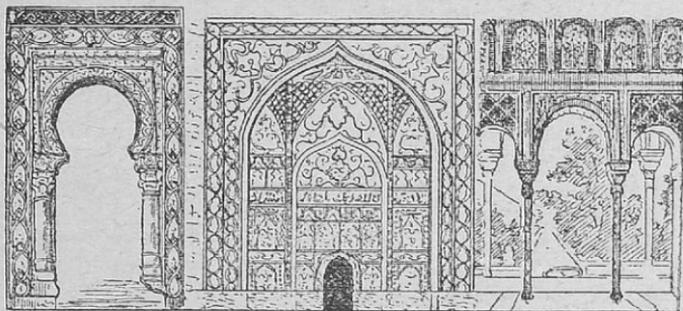

Εἰκὼν 6. Αἴθουσα τοῦ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης.

᾽Οσαύτως εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ Ἄραβες εἶχον εὖρει βιομηχανίας εἰδῶν πολυτελείας πολὺ ἀρχαίας. Ταύτας οὗτοι ἐτελειοποίησαν. Περίφημα ἀπέβησαν τὰ λιγὰ ὑφάσματα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ λεπτὰ τῆς Μουσούλης (μουσουλίνας), τὰ βαμβακερὰ τῆς Περσίας, οἱ περσικοὶ μάλλινοι τάπητες καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων κεντήματα με χρυσόν, με ἄργυρον καὶ με μέταξαν. ᾽Οσαύτως περίφημα ἀπέβησαν τὰ ὄπλα τῆς Δαμασκοῦ, τὰ ἐγχειρίδια τῆς Τολέδης, τὰ δέρματα τοῦ Μαρόκου καὶ τῆς Κορδοῦης. ᾽Οσαύτως ἡ βιομηχανία τῆς ζαχαρέως,

τῶν ἡδυπότων καὶ τῶν ζαχαροπῆκτων καρπῶν καὶ τῶν γλυκυσμάτων, ἐπίσης τῶν μύρων.

Τὰς ἐπιστήμας οἱ Ἄραβες παρέλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ταύτας δὲ ἀπέπτυξαν πολὺ καὶ ἰδίως τὴν Ἀστρονομίαν, τὴν Γεωμετρίαν καὶ τὴν Ἀλγεβραν. Ἡ ἀραβικὴ δὲ ἀλχημεία ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νεωτέρας χημείας. Ἡ λογοτεχνία των τέλος καὶ ἰδίως ἡ ποίησις εἶναι θαυμασία.

Εἰκ. 7. Ἐπίς ἐν σχήματι πετάλου.

Εἰκ. 8. Πύλη με ἀραβουργήματα.

Εἰκ. 9. Στοῶ ἀραβικὴ.

Ἐκ τῶν τεχνῶν οὔτε ἡ γλυπτικὴ, οὔτε ἡ ζωγραφικὴ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἡ θρησκεία ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς Μουσουλμάνους νὰ ἀναπαριστάνουν ἀνθρωπίλους μορφάς. Ἡ μεγάλη τέχνη αὐτῶν ἦτο ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ. Αἱ ἀραβικαὶ πόλεις ἦσαν ὅμοιαι πρὸς τὰς ἑλληνικάς. Τὰ μνημεῖά των ἦσαν ἰδίως τεμένη (τζαμία) καὶ ἀνάκτορα. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ πλείστα ἦσαν κατεσκευασμένα με πλίνθους καὶ με ἄσβεστον, ὀλίγα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Τὰ ἀρχαιότερα εἶναι τὸ τέμενος τοῦ Ὀμάρ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κτισθὲν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος, τὸ τέμενος τῆς Κορδούης τοῦ 9ου αἰῶνος, καὶ τὸ ὠραιότατον τέμενος τοῦ Καίρου τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Χαλιφῶν ἦσαν ὅμοια πρὸς τὰ βυζαντινὰ καὶ περσικά, ὑπερβαλλόν ὅμως αὐτὰ ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν χλιδὴν. Τὰ περιφημότερα δὲ εἶναι τὸ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης καὶ ἡ Ἀλάμπρα τῆς Γρενάδης. Τὰ ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι ἑλαφρὰ καὶ κομψά. Οἱ κίονες των ὅμοιοι με τοὺς περσικοὺς εἶναι ὑψηλοὶ καὶ λεπτοί, συνενοῦνται δὲ δι' ἀνίδων ἐξόχων. Οἱ τοῖχοι δὲ καὶ αἱ πύλαι τῶν μνημείων εἶναι στολισμένα με ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν στεφάνους ἐκ φυλλωμάτων καὶ μορφὰς γεωμετρικὰς συμπεπλεγμένας, ἔχουσι δὲ καὶ ἐπιγραφὰς ἀραβικάς. Τὰ κοσμήματα ταῦτα ὀνομάζονται ἀραβουργήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

1. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου.

Ὁ Ἡράκλειος ἀποθνήσκων τῷ 641 ἀφῆκεν εἰς τοὺς διαδόχους του τὸ κράτος κολοβωμένον καὶ ἀπειλούμενον πανταχόθεν, ἀνατολικῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, βορείως ὑπὸ τῶν Σλαύων καὶ Βουλγάρων καὶ δυτικῶς ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων. Εὐτυχῶς ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου ἀνέδειξε καὶ πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἀνδρας ἀνταξίους τῶν περιστάσεων.

Τὸν Ἡράκλειον ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Γ' καὶ τοῦτον ἀπαθανόντα μετ' ὀλίγου μῆνας ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Β' (642-668), ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τῶν Λογγοβάρδων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐν ᾧ ὅμως εὕρισκετο εἰς τὴν Σικελίαν, δολοφονεῖται ἐκεῖ ὑπὸ τινῶν συναμοτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνεκέρυξαν αὐτοκράτορα ἓνα ἐξ ἑαυτῶν τὸν Μαζίζιον. Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Κωνσταντῖνος, ἀνακηρυχθεὶς ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτωρ, σπεύδει μετὰ στόλου εἰς τὴν Σικελίαν, τιμωρεῖ τοὺς συναμότας καὶ φονεύει τὸν Μαζίζιον. Ὁ Κωνσταντῖνος Δ', ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη Παγωνᾶτος, διότι, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Σικελίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρχισε νὰ ἀναφαίνεται ὁ πάγων του, ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 668 μέχρι τοῦ 685. Ἀνεδείχθη δέ, καίπερ νέος, καὶ πολιτικὸς συνετὸς καὶ στρατηγὸς ἱκανός. Κατώρθωσεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὴν πρώτην ἀπόπειραν τῶν Ἀράβων, ὅπως κυριεύσουν τὴν Κων)πολιν, νὰ ματαιώσῃ καὶ τοὺς ἐκ τῶν Σλαύων καὶ Βουλγάρων κινδύνους δεξιῶς νὰ διαφύγῃ καὶ ἐσωτερικῶς τὰ τοῦ κράτους ἄριστα νὰ διευθετήσῃ.

Τὸν Κωνσταντῖνον Δ' ἀποθανόντα τὸ 685 διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰουστινιανὸς Β', ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἀποτελεῖ περίοδον ἐσωτερικῆς ἀναρχίας τοῦ κράτους. Τύραννος ὢν ἄμδς καὶ φαῦλος ἐξεγείρει ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖτος τοῦ λαοῦ. Ἐνεκα τούτου μετὰ δεκαετῆ βασιλείαν (695) ῥινοκοπηθεὶς ἐξορίζεται εἰς Χερσῶνα. Εἰς τὸν θρόνον ἀνέρχεται ὁ στρατηγὸς Λεόντιος καὶ μετὰ νέαν στρατιωτικὴν ἀνταρ-

σίον ὁ Τιβέριος Γ'. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς Χερσῶνα διαμένων προσεταιρίζεται ὀπαδοὺς βαρβάρους καὶ ἐπελθὼν κατὰ τῆς Κων)πόλεως κυριεύει αὐτὴν καὶ καταλαμβάνει ἐκ νέου τὸν θρόνον (705). Ἦδη οὗτος δεικνύεται ἀκόμη ὠμότερος τύραννος. Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀσχολεῖται παρὰ εἰς τὸ νὰ τιμωρῇ ἀγριώτατα τοὺς συντελέσαντας πρότερον εἰς τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Τέλος στέλλει ὀλόκληρον στόλον εἰς Χερσῶνα, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς, διότι δὲν τὸν ἐπεριποιήθησαν κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονὴν του. Ὁ στόλος ὅμως φθάσας εἰς Χερσῶνα ἀποστατεῖ, ἀναγορεύει βασιλέα τὸν ἐκεῖ ἐξόριστον εὐγενῆ Φιλιππικὸν καὶ φέρει αὐτὸν εἰς Κων)πολιν (711). Τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑφ' ὄλων φονεύεται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Φιλιππικὸς μετὰ διετῆ βασιλείαν καθαιρεῖται ὑπὸ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων ὡς ἀνίκανος, καὶ ἀναγορεύεται βασιλεὺς (713) ὁ τέως πρωτοασκηρῖτις (βασιλικὸς ἀρχιγραμματεὺς) Ἀναστάσιος Β'. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον μετὰ τρία ἔτη ἀνατρέπει στρατιωτικῆ στάσις καὶ ἀναβιβάζει εἰς τὸν θρόνον ἀσημόν τινα ὑπάλληλον Θεοδοσίον Γ' (716). Τέλος ὁ ἐκ νέου ἐμφανισθεὶς ἀραβικὸς κίνδυνος ἀναβιβάζει εἰς τὸν θρόνον Λέοντα τὸν Γ' τὸν Ἰσαυρον, ὅστις σφίξει τὸ κράτος καὶ γίνεται ἀρχηγὸς νέας δυναστείας, τῆς τῶν Ἰσαυρῶν.

Τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σπουδαιότερα γεγονότα εἶναι ἐσωτερικῶς μὲν ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης τοῦ κράτους καὶ ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις αὐτοῦ, ἐξωτερικῶς δὲ αἱ σλαβικαὶ καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἰδίως οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες.

2. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης.

Εἶδομεν (σελ. 24) ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν εἶχε κατορθώσει διὰ τῆς μέσης ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε, νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας μὲ τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὁμοίᾳ ἀπόπειρα γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου ὄχι μόνον τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀπέτυχεν, ἀλλ' ἐδημιούργησε καὶ νέαν αἵρεσιν, τὴν τῶν μονοθελητῶν, οἱ ὁποῖοι παρεδέχοντο μὲν ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις, ἀλλὰ μίαν θέλησιν. Ὡς ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ταραχὴν τῶν πνευμάτων. Ἦδη ὁ Κωνσταντῖνος Δ' ἐνόησεν ὅτι ἄλλη πολιτικὴ ἐπεβάλλετο. Ὁ μονοφυσιστικὸς κυρίως ἐπεκράτει εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Χάρῃ τῶν χωρῶν δὲ αὐτῶν εἶχον γίνεσθαι εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην ὑποχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν.

Ἡ αἵρεσις εἰς τὰς χώρας ταύτας ἦτο τόσον ἰσχυρά, ὥστε ἀπεξέ-
νωσεν αὐτὰς τῆς ἐν Κων)πόλει βασιλείας καὶ συνετέλεσεν εἰς τοὺς
θριάμβους τῶν Ἀράβων. Ἀφ' οὗ λοιπὸν τῶρα αἱ χῶραι αὗται ὀρι-
στικῶς ἀπεσπάρθησαν τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως,
ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀρθοῦν αἱ χάριν ἐκείνων γινόμεναι παραχωρήσεις.
Πρὸς τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Δ' συνεκάλεσε τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν σύνο-
δον (680-681), ἣ ὁποία ἀποκατέστησε τὴν ὀρθοδοξίαν ἀναγνωρίσασα
εἰς τὸν Χριστὸν δύο φύσεις ἡνωμένας μὲν, ἀλλὰ μὴ συγκεχυμένας, καὶ
δύο θελήσεις διακεκριμένας μὲν, ἀλλὰ μὴ ἀνταγωνιζομένας.

3. Ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις.

Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ τὸ κράτος ἦτο διηρημένον εἰς ἐπαρχίας
μεγάλας, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο χωρισμένη ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολι-
τικῆς ἐξουσίας. Ἄλλ' ἤδη ὁ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἀρχίσας περιορισμὸς
τοῦ κράτους καὶ ὁ διαρκὴς κίνδυνος, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκοντο αἱ
ἐπαρχίαι αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Λομβαρδῶν, τῶν σλαυϊκῶν φυλῶν καὶ τῶν
Ἀράβων κατέστησαν ἐπαισθητὴν τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρας συγκεν-
τρώσεως. Ἐνεκα τούτου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἴσως ἐπὶ Κων-
σταντῖνου Δ', τὸ κράτος διηρέθη εἰς μικροτέρας στρατιωτικὰς διοι-
κήσεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταὶ εἶχον συγχρόνως καὶ
τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Αἱ διοικήσεις αὗται ὠνομάσθησαν θέματα,
ὅπως καὶ πρότερον ὠνομάζοντο τὰ εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν ὑπάρχοντα
στρατιωτικὰ σώματα. Ἡ νέα αὕτη ὀργάνωσις τοῦ κράτους ἔχει μεγά-
λην σημασίαν, διότι διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῆς τε πολιτικῆς καὶ
στρατιωτικῆς ἐξουσίας κατορθώθη νὰ ἀποκρουσθοῦν ὅλαι αἱ κατὰ
τοῦ κράτους συστηματικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων.

4. Αἱ σλαυϊκαὶ καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαί.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ προσοχὴ τοῦ κράτους ὅλη ἦτο ἐστραμ-
μένη πρὸς τὸ ἀπὸ κρουσθῆναι τὸν ἐκείθεν ἐπερχομένον ἀραβικὸν
κίνδυνον. Συγχρόνως ὅμως ἄλλοι κίνδυνοι ἠπειλοῦν τὰς εὐρωπαϊκὰς
τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Ἐπὶ Κωνσταντῖνου Δ' οἱ πολλαχοῦ τοῦ κράτους
ἐγκατεστημένοι Σλαῦοι ἐπετέθησαν ἐπανελημμένως κατὰ τῆς δευτέρας
πρωτευούσης τοῦ κράτους τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐτυχῶς ὅλαι αἱ ἐφοδοὶ
αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως.

Μόλις ὅμως τὸ κράτος ἀπηλλάγη ἀπὸ τοῦ σλαυϊκοῦ κινδύνου, νέου

πολέμοι εισβάλλουν εἰς αὐτὸ ἀπὸ Β., οἱ Βούλγαροι. Ὡς εἶδομεν προηγουμένως (σελ. 13), οὗτοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς παρὰ τὸν Δνειστερον χώρας τῆς νοτιοδυτικῆς Ῥωσίας. Ἐκεῖθεν δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑοῦ αἰῶνος ἔκαμαν τὰς πρώτας ἐπιδρομὰς των εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Κατόπιν ὑπετάχθησαν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, με αὐτοὺς δὲ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου πολιορκίαν τῆς Κων)πόλεως. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης φαίνεται οἱ Ἀβανοὶ ἐξησθένησαν καὶ τὸ κράτος αὐτῶν περιορίσθη εἰς τὴν σημερινὴν Οὐγγαρίαν καὶ Αὐστρίαν. Οἱ ὑπ' αὐτοὺς βάρβαροι λαοὶ ἐπανεστάτησαν, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ οἱ Βούλγαροι. Μοῖρα τῶν Βουλγάρων τότε ὑπὸ τὸν Ἀσπαροῦχ διέβη τὸν Δούναβιν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν κάτω Μοισίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδη ἦσαν ἐγκατεστημένοι διάφοροι σλαυϊκαὶ φυλαί. Ὁ Κωνσταντῖνος μὴ δυνηθεὶς νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ με αὐτοὺς. Ἐκτοτε ἡ χώρα αὕτη ἔλαβε τὸ ὄνομα Βουλγαρία. Οἱ Βούλγαροι, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴπομεν, ἦσαν τουρκικῆς ἢ οὐννικῆς καταγωγῆς, ἀναιμιχθησαν ἤδη με τοὺς ἐδῶ Σλαῦους, ὡς ὀλιγώτερα δὲ καὶ ἀπολίτιστοι ἐξεσλαύσθησαν.

δ. Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες.

Ὁ φοβερώτερος κίνδυνος, ὁ ὁποῖος ἠπειλήσει τὸ κράτος κατὰ τὴν περιόδον ταύτην, ἦτο ὁ ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων.

Οἱ Ἀραβες, ἀφ' οὗ, ὡς εἶδομεν (σελ. 39), ἔγιναν κύριοι τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, δὲν ἠσύχασαν, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν τὰς κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπιθέσεις. Ἐπὶ Κώνσταντος κατασκευάζουν στόλον καὶ δι' αὐτοῦ κυριεύουν τὴν Κύπρον καὶ τὴν Ῥόδον. Συγχρόνως εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κυριεύουν πλείστον μέρος αὐτῆς. Ὁ Κώνστας τότε ἐπιτεθεὶς κατ' αὐτῶν κατορθώνει νὰ τοὺς ἀποκρούσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας.

Α' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἀραβες μετὰ τὴν ἀπόκρουσίν των ὑπὸ τοῦ Κώνσταντος δὲν ἠσύχασαν. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Δ' ἐπέρχονται κατὰ τοῦ κράτους ὀρητικώτεροι. Ἦδη εἶχεν ἀνακηρυχθῆ εἰς τὴν Δαμασκὸν (σελ. 40) χαλίφης ὁ Μωαβίας, καὶ οὗτος ἀπεφάσισε νὰ κτυπήσῃ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν του. Ἐπεμψε λοιπὸν μέγαν στόλον ἐναντίον τῆς Κων)πόλεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἰσχυρὸν στράτευμα κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Οὕτω ἡ πόλις

Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ πολιορκία αὕτη διήρκεσεν ἑπτὰ ἔτη (671-673). Οἱ πολιορκούμενοι ἀντέταξαν ἰσχυρὰν ἀμυναν καὶ κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσουν ὅλας τὰς ἐφοδούς τῶν ἐχθρῶν. Εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην ἀμυναν τῆς πόλεως συνετέλεσε καὶ τὸ λεγόμενον ἑλληνικὸν ἢ ὑγρὸν πῦρ. Τὸ πῦρ τοῦτο ἐπινοηθὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ βου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου Πρόκλου εἶχε τελειοποιηθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπὸ τοῦ ἐκ Συρίας καταγομένου μηχανικοῦ Καλλινίκου. Συνέκειτο ἐκ θείου, νίτρου, πίσσης καὶ πετρελαίου, καὶ ἐξεσφενδονίζετο κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἢ διὰ σιφῶνων χαλκῶν ἢ δι' εἶδους τινὸς χειροβομβίδων. Ἡ σύνθεσις δὲ αὐτοῦ παρέμεινε μυστικὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ αἰῶνας παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῶν κατασκόπων.

Ἐπὶ τέλους ἡ πολιορκία ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ἀφ' οὗ εἰς τὴν τελευταίαν μάχην τὸ περισσότερον μέρος τοῦ ἀραβικοῦ στόλου κατεστράφη, 30 δὲ χιλ. ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐφρονεύθησαν, οἱ Ἀραβες ἠναγκάσθησαν νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν.

Καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ὅμως τὰ μὲν λείψανα τοῦ στόλου κατεποντίσθησαν ὑπὸ τρικυμίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν ἀποχωρήσας στρατὸς κατεστράφη ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτὸν αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ.

Ὁ Μωαβιῆς ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἄλλος κίνδυνος ἐπικρεμασθεὶς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῆς πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς τὸν Λίβανον μίαν φυλὴν πολεμικὴν τῆς Μ. Ἀσίας, τοῦ Μαρδαίτας. Οἱ Μαρδαῖται οὗτοι ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐγχωρίων χριστιανῶν ἐκυρίευσαν ἀξιόλογον μέρος τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐνέβαλον εἰς τὸν Μωαβιῆν τὸν φόβον ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποκινήσουν εἰς ἐπανάστασιν ὅλην τὴν Συρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺν ἀπέτυχεν οἰκτρῶς καὶ ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως. Ἐπομένως οὗτος βλέπων ἤδη ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῇ ἰδίᾳ του χώρα ἀρχὴ ἠπειλεῖτο ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην ταπεινωτικὴν. Διὰ ταύτης ὄχι μόνον ὑπεχρεώθη νὰ πληρώσῃ βαρεῖαν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπεβλήθη εἰς ἐτήσιον ὑπὸ τύπον δώρου φόρον.

Ἡ νίκη τοῦ Κωνσταντῖνου κατὰ τῶν Ἀράβων ἔχει μεγάλην σημασίαν. Αὕτη ὄχι μόνον τὴν Κων)πολιν, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ἔσωσεν ἀπὸ τὸν κίνδυνον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν. Διὰ τοῦτο δὲ δικαίως οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Κων)πόλεως ἔσπευσαν νὰ

ἀπονείμουν εὐχαριστήρια εἰς τὴν πολιοῦχον τῆς πόλεως Θεοτόκον καὶ νὰ συνδέσουν τὴν ἑορτὴν αὐτὴν μὲ τὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες, ὡς ἄλλοτε διὰ τὸν Ἡράκλειον, ἔσπευσαν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς τὴν Κων)πολιν, ἵνα συγχαροῦν τὸν Κωνσταντῖνον διὰ τὸ μέγα γεγονός.

Β' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἀραβες μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως δὲν παρήτησαν τὰ κατακτητικὰ των σχέδια. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς ἀφρονος διοικήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β', ὁ ὁποῖος ἔλυσε τὴν πρὸς αὐτοὺς εἰρήνην, κατώρθωσαν, ἂν καὶ οἱ αυτοκρατορικοὶ στρατοὶ εἶχον νικῆσαι ἐπανειλημμένως αὐτοὺς, νὰ συνάψουν μετὰ τοῦ βασιλέως νέαν εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ὑπεχρεώθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ τάγμα τῶν Μαρδαϊτῶν ἐκ τοῦ Λιβάνου. Τοῦτο ὑπῆρξε σφάλμα ἀκατανόητον, διότι οὕτω ἀφηρέθη φοβερὸν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ φόβητρον καὶ τοῦ Ἑλλ. κράτους προπύργιον. Ἐκτοτε οἱ Ἀραβες ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τοῦ φοβήτρου ἐκείνου ἔκαμνον συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐπειτα ἐπὶ Λεοντίου (697) κατώρθωσαν νὰ κυριεύσουν ὀριστικῶς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐπὶ ματαίῳ ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβουν. Τέλος ἐπὶ Ἀναστασίου ἔστρεψαν τὰ βλέμματά των καὶ πάλιν εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἤρχισαν νὰ παρασκευάζουν πρὸς τοῦτο φοβερὸν στρατὸν καὶ στόλον.

Ὁ Ἀναστάσιος πληροφορηθεὶς τὰς παρασκευὰς τῶν Ἀράβων προετοίμασεν ἐκ τῶν ἐνόητων τὴν ἄμυναν τῆς πρωτεύουσας. Διόρισε στρατηγὸν τῆς Ἀνατολῆς Λέοντα τὸν Ἰσαυρον. Συνεκέντρωσεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅσα ἠδύνατο τρόφιμα. Τέλος ἔστειλε στόλον μὲ στρατὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, ἵνα ἐπιπέσῃ αἰφνιδίως κατὰ τοῦ ἐκεῖ ἐτοιμαζομένου ἀραβικοῦ στόλου καὶ κατακάυσῃ αὐτόν. Ἄλλ' ὁ στρατὸς μὴ συνηθισμένος εἰς πειθαρχίαν ἐκ τῆς προηγουμένης κακοδιοικήσεως στασιάζει κατὰ τὸν πλοῦν καὶ φονεῖει τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας. Κατόπιν ἀνακηρύττει ἄκοντα ὡς αὐτοκράτορα ἐπαρχιακὸν τινα ὑπάλληλον Θεοδόσιον καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Κων)πολιν. Ὁ Ἀναστάσιος μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἔφυγεν ἀφήσας τὴν πόλιν εἰς χεῖρας τῶν στασιαστῶν. Τὸ κράτος τότε περιῆλθεν εἰς δεινὴν θέσιν. Ἐκ τῆς κακουργίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ τῶν συνεχῶν πολιτικῶν μεταβολῶν εὐρίσκετο εἰς τελείαν παραλυσίαν. Ἀναρχία φοβερὰ ἐπεκράτει εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως καὶ ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἐξέλιπε. Τὸ δὲ χειρότερον οἱ Ἀραβες συμπληρώσαντες ἤδη τὰς

παρασκευάς των εισέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐπολιόρησαν τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτοὺς τὴν κατοχὴν ὀλοκλήρου τῆς Μ. Ἀσίας ὡς κείμενον εἰς τὸ μέσον αὐτῆς. Εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίστασιν ἔσωσε τὸ κράτος καὶ μετ' αὐτοῦ ὄλον τὸν Χριστιανισμόν ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀσίας Λέων ὁ Ἰσαυρος.

Ὁ Λέων εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Θεοδοσίον ὡς αὐτοκράτορα. Ἄλλ' ἀπησχολημένος νὰ σώσῃ τὸ Ἀμόριον ἀπὸ τῶν Ἀράβων δὲν ἐπῆλθεν ἀμέσως κατὰ τῶν σασσιαστῶν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐξησφάλισεν αὐτό, σπεύδει εἰς τὴν Κων)πολιν, κατατροπώνει τὸν ἀντεπεξεληθόντα κατ' αὐτοῦ στρατὸν τοῦ Θεοδοσίου καὶ εἰσέρχεται ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πόλιν. Παραιτηθέντος δ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Θεοδοσίου ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ (717) καὶ παρασκευάζεται συντόμως διὰ τὴν ἐπικειμένην πολιορκίαν.

Ὅντως δὲν παρήλθον ἕξ μῆνες καὶ ὁ ἀραβικὸς στρατός, ὁ ὁποῖος εἶχε διαχειμάσει εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, διαβαίνει παρὰ τὴν Ἀβυδὸν τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 717 στρατοπεδεύει πρὸ τῆς βασιλευούσης, ἀμέσως δὲ κατόπιν καταπλέει πρὸ αὐτῆς καὶ μέγας ἀραβικὸς στόλος. Ἀλλὰ τὴν ἀμυναν τῆς πόλεως διευθύνει ὁ Λέων μετὰ συνέσεως καὶ δραστηριότητος. Διὰ τοῦ ὕψους πυρὸς ἐπιφέρει μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὸν στόλον τῶν πολεμίων καὶ λύει ἐκάστοτε τὸν ἀποκλεισμόν. Οὕτω τὰ τρόφιμα εἰς τὴν πόλιν ἦσαν ἀφθονα. Τοῦναντίον οἱ πολιορκηταὶ ὑπέφερον τὰ πάνδεινα καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐνσκήψαντος βαρέος χειμῶνος. Καὶ ἦλθον μὲν εἰς τοὺς Ἀραβας βοήθειαι τὴν ἀνοιξιν τοῦ 718, ἀλλ' αὐταὶ ἐχρησίμεισαν μόνον πρὸς παράτασιν τῆς πολιορκίας. Ἐπὶ τέλους ἠττηθέντες ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Λέοντος καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν οἱ Ἀραβες ἀναγκάζονται μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς ἔτους κατ' Αὐγούστου τοῦ 718 νὰ ἐπιβιβάσουν τὸν ὑπολειφθέντα στρατὸν τῶν ἐπὶ τοῦ στόλου καὶ νὰ ἀποπλεύσουν. Ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου κατὰ τὸν πλοῦν κατελήφθησαν ὑπὸ φοβερῶν τρικυμιῶν καὶ κατεστράφησαν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἀράβων ἦσαν καταπληκτικαί. Ὑπολογίζεται ὅτι ἐχάθησαν περίπου 2500 πλοῖα καὶ 500 χιλιάδες ἀνδρῶν.

Διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς δευτέρας ταύτης πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων δὲν ἐσώθη μόνον ἡ Κων)πολις καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Ἐσώθη καὶ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολι-

τισμός. Δι' αὐτῆς ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων, ἡ ὁποία εἶχε φθάσει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον, ἀνεκόπη. Διὰ τοῦτο δὲ δικαίως οἱ μὲν εὐσεβεῖς ἀποικιοὶ τῆς πόλεως, ἵνα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα πανηγυρίζεται τὸ εὐτυχὲς γεγονός, συνέδεσαν τὴν μνήμην καὶ αὐτοῦ μὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, ὃ δὲ πάπας Γρηγόριος ἔπεμψε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως.

Εἰς τὸν Λέοντα ὅμως δὲν ὀφείλεται μόνον ἡ σωτηρία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀνακοπὴ τῆς ὁρμῆς τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Οὗτος προσέτι ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς τελείως πλέον ἐλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος καὶ τῆς δυναστείας αὐτοῦ, καιρὸς εἶναι γὰρ ἴδωμεν, ὁποία τις ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ὁποῖος ὁ πολιτισμὸς αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Ἡ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ
ΤΟΥ 8ου ΑΙΩΝΟΣ

Ι. Ὁ χαρακτήρ τοῦ κράτους.

Ἡ μεταβολή τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς ἑλληνικὸν ἤρ-
χισεν ἀπὸ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ Ἀρκαδίου κατὰ
τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ συνεπληρώθη ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ
Ἡρακλείου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο
τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος παύει κατὰ μικρὸν νὰ ἔχη ῥωμαϊκὸν
χαρακτῆρα καὶ ἀποβαίνει χριστιανικὸν ἑλληνικόν, τὸ ὅποιον, ἐπειδὴ
ὅλαι τοῦ αἰ. δυνάμεις συγκεντροῦνται περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν,
καλεῖται καὶ βυζαντιανόν.

Ὅντως κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰῶνος εἰς αὐτὸ ἔχει ἐπέλθει μετα-
μόρφωσις βαθεῖα. Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον καταλαμβάνει τὴν πρω-
τεύουσαν θέσιν εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην, εἰς ὅλας τὰς
συνηθείας τῆς ζωῆς, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἡ ἑλληνικὴ
γλῶσσα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν κατοίκων τῆς Αὐτοκρα-
τορίας, γίνεται καὶ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους. Κατὰ τὸν 7ον
αἰῶνα ὅλα τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα, ὅλαι αἱ πράξεις τῆς κυβερ-
νήσεως συντάσσονται ἑλληνιστί. Ὡσαύτως ὁ αὐτοκράτωρ ἀντὶ τῶν
ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν τίτλων ἤδη προσλαμβάνει τὴν ἑλληνικὴν ὀνο-
μασίαν «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς». Εἰς δὲ τὴν διοίκη-
σιν καὶ τὸν στρατὸν οἱ λατινικοὶ τίτλοι ἐξαφανίζονται ἐξελληνιζόμενοι
ἢ ἀντικαθιστώμενοι ὑπὸ ἑλληνικῶν. Ἡ Αὐτοκρατορία ἐξακολουθεῖ
μὲν νὰ ὀνομάζεται Αὐτοκρατορία Ῥωμαίων, ἀλλ' ἡ λέξις Ῥωμαῖοι
ἐσήμαινε πλέον τοὺς Ἕλληνας.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον τὸ κράτος ἐξελλη-
νίζεται, ἡ θρησκεία καταλαμβάνει καὶ εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ εἰς
τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ ἰδιάζουσαν θέσιν. Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἡρακλείου
ὁμοιάζουσι μὲ σταυροφορίας, τὰ δὲ θεολογικὰ ζητήματα ἐνδιαφέρουν
ὄχι μόνον τὸν κληρὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τὸν λαόν.
Ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων συγγέεται ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ

μετὰ τῆς ἐθνικότητος. Ὁ Πατριάρχης τῆς Κων)πόλεως μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπομένει ὁ μόνος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κράτους καὶ καθίσταται πολὺ μεγάλη προσωπικότης, ἡ δὲ ἐπιρροή του εἰς τὴν κυβέρνησιν εἶναι πολὺ ἰσχυρά. Ἡ ἀπόκρουσις τέλος τῶν κυριαρχικῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης προπαρασκευάζει τὴν ῥῆσιν, ἡ ὁποία ἀποχωρίζει τὴν Δύσιν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Αὐτοκρατορία ἀπέκτησε δύο ἰσχυρὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὑπαρξίν της καὶ θὰ δώσουν εἰς αὐτὴν ἐπὶ αἰῶνας τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα των, τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὄρια αὐτῆς περιορίσθησαν. Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ χάνονται. Σλάβοι καὶ Βούλγαροι ἐγκαθίστανται εἰς τὰς πρὸς Ν. τοῦ Δουνάβεως χώρας. Οἱ Ἀράβες κατακοῦν τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ οὕτω ἡ Αὐτοκρατορία ἀπαλλαγείσα τοῦ νεκροῦ βάρους τῆς Δύσεως καὶ τοῦ κινδύνου τῶν χωριστικῶν τάσεων τῶν ἀνατολικῶν ἐπορχιῶν ἀποκτᾷ ποὺ ὑπερσσότεραν συνοχὴν καὶ καθίσταται ἱκανὴ νὰ ζῆσῃ καὶ ἐπὶ μακρὸν νὰ σταδιοδρομήσῃ.

2. Τὸ πολίτευμα.

Ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας παρήχθη ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ, ὅπως τοῦτο ἐξειλήχθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἶδομεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἱστορίαν ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν πολίτευμα ἐπὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐν ᾧ κατὰ τύπος ἐξηκολούθει νὰ εἶναι δημοκρατικόν, κατ' οὐσίαν μετεβλήθη εἰς μοναρχικὸν διὰ τῆς συγκεντρώσεως ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἀξιωμάτων τῆς Δημοκρατίας εἰς ἓν πρόσωπον, τὸν αὐτοκράτορα, ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὅμως κατηργήθησαν καὶ οἱ ἀκόμη σφαιζόμενοι τύποι τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἀρχὴ δὲν ἀνατίθεται πλέον ἔστω καὶ κατὰ τύπος ὑπὸ τοῦ δήμου εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' αὐτὸς ἐκλέγει τὸν διάδοχόν του. Ἀπὸ τοῦ πρώτου δὲ χριστιανοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἀσκει πλέον τὴν ἀρχὴν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖται ὅτι κατέχει αὐτὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου αὐτὸς εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν δηλ. οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες ἐθεάωσαν τὴν μοναρχίαν ὡς ἀρχὴν βασιλικήν, καθγιασμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ

ἔσυνδύασαν αὐτὴν μὲ τὰς περὶ βασιλείας ἰδέας τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ βασιλεία ἀπορρέει ἐκ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς θεωρεῖται ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ἐκκλησίας. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰς ῥωμαϊκὰς παραδόσεις τῆς μοναρχίας καὶ μὲ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν αὐτὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ αὐτοκράτωρ :

α') Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι στρατηγὸς ἀνδρείος καὶ συνετός, ἵνα δύναται νὰ προστατεύῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ.

β') Ἔχει εἰς χεῖράς του ὅλην τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἐπιβλέπει τὴν διοίκησιν, συνεννοεῖται ἀπ' εὐθείας μὲ τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν καὶ διορίζει καὶ παύει κατὰ βούλησιν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους. Ἔχει τὴν μεγάλην μέριμναν τῆς διοικήσεως τῶν οικονομικῶν. Τέλος εἶναι ὁ ἀνώτατος καὶ ἀπόλυτος νομοθέτης καὶ ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς ἀπονέμων τὴν δικαιοσύνην διὰ τῶν δικαστηριῶν. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ὑπόκειται εἰς νόμους, διότι νόμος εἶναι ἡ θέλησίς του.

γ') Εἶναι ὁ ἔξωτερικός οὕτως εἰπεῖν ἐπίσκοπος τῆς θρησκείας. Ὡς βασιλεὺς δηλ. χριστιανὸς καὶ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμειγνύεται εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἠδύνατο νὰ παραβιάσουν τὴν ἡσυχίαν τοῦ κράτους, προεδρεύει καὶ ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, πολεμεῖ τὰς αἱρέσεις καὶ φροντίζει διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ὀρθοδοξίας καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Κατὰ ταῦτα ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰσχὺς εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κράτος εἶναι ἱερὰ καὶ ἀπεριόριστος. Ὁ μόνος ὁπωσδήποτε περιορισμὸς τοῦ ἀπεριόριστου καὶ ἀπολύτου αὐτῆς εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη, ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται διὰ τῆς συγκλήτου, διὰ τῆς ἐκκλησίας, διὰ τῶν δήμων εἰς τὸν ἱππόδρομον, διὰ τῶν ἀναφορῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ πρὸ πάντων διὰ τοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' οἱ ἐκ μέρους τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας περιορισμοὶ ἦσαν μᾶλλον ἠθικοί. Ἡ σύγκλητος εἶχε καταντήσει ἀπλοῦν συμβουλευτικὸν σῶμα, ἡ δὲ ἐκκλησία, ὅταν δὲν ἐπεδίωκε τὴν σύμπραξιν τοῦ λαοῦ, μόνον ὄπλον κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς εἶχε τὸ ἀνάθεμα. Μόνον οἱ ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ περιορισμοὶ ἦσαν ὁπωσδήποτε οὐσιώδεις, διότι ὁ λαὸς καὶ μάλιστα ὁ στρατός, εἶχεν εἰς χεῖράς του ὄπλον ἰσχυρόν, τὰς στάσεις.

Τὸ ἱερὸν καὶ ἀπεριόριστον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰσχύος συμβολίζεται προσέτι διὰ τῆς μεγαλοπρεποῦς ἔξωτερικῆς παραστάσεως. Τοῦτο

ἄλλως τε ἦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς περίξ λαούς. *Οἱ οἱ περίξ λαοὶ ἐθεωροῦντο παῖδια εὐκόλως ἐκθαμβούμενα, βάρβαροι εὐπιστοὶ καὶ εὐαίσθητοι εἰς τὴν ἔξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως. Ἡ ἐπίδειξις καὶ ἡ πολυτέλεια ἦτο ἐν ἑκ τῶν εὐνοουμένων μέσων τῆς διπλωματίας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Παρουσιάζετο λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς ὡς ἡ ζῶσα ἐνσάρκωσις τοῦ Θεοῦ, φορῶν ἱματισμὸν πολυτελεῆ λάμποντα ἐκ τῶν διαφόρων χρωμάτων καὶ ἐξαστράπτοντα ἐκ τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν πολυτίμων λίθων καὶ κρατῶν σύμβολα λαμπρά. Ἡ ἐνδυμασία τῶν αὐτοκρατῶρων ἦτο σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν τῶν ἀρχιερέων σήμερον. Ἐφόρουν δηλ. ποδήρη χιτῶνα (σιυχάριον) μετὰ ζώνης, ὑπεράνω δ' αὐτοῦ μακρὰν χλαμύδα (σάκκος), ἐπὶ τῶν ὤμων πλατεῖαν ταινίαν (ᾠμοφόριον), εἰς τὴν κεφαλὴν στέμμα μὲ σταυρὸν (μίτρα) καὶ εἰς τοὺς πόδας ὑποδήματα ἐρυθρὰ μὲ χρυσοκεντήτους ἀετούς. Ὡς σύμβολα δὲ τῆς ἐξουσίας ἐκράτουν εἰς τὴν δεξιὰν σκήπτρον καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σφαῖραν παριστῶσαν τὴν γῆν. Εἰς τὰς ἑορτάς, τὰς πανηγύρεις, τὰ συμπόσια, τὰς παρουσιάσεις ἔξων ἡγεμόνων καὶ πρέσβων ἐπεκράτει αὐστηρὰ ἐθιμοτυπία, ἡ ὁποία προσέδιδεν εἰς αὐτὰς πολλὴν μεγαλοπρέπειαν. Κατ' αὐτὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐν μέσῳ τῶν ἀναλαμπῶν τῶν στολῶν, τὰς ὁποίας φοροῦν ὅλοι οἱ περὶ αὐτόν, ἐν μέσῳ τῆς μυθώδους πολυτελείας τῶν ἀνακτῶρων, μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐξαστράπτων ἐκ τῆς περιβολῆς του, παρουσιάζεται ἐπὶ τοῦ θρόνου του ὡς ὃν ὑπεράνθρωπον.

*Ανάλογοι πρὸς τὴν ἔξωτερικὴν ἐμφάνισιν εἶναι καὶ αἱ προσηγορίαι τοῦ αὐτοκράτορος. Προσαγορεύεται «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Πλὴν τούτου ὀνομάζεται καὶ Αὐγουστος καὶ Δεσπότης. Ἡ τελευταία ὄμως προσωνυμία βραδύτερον ἐδίδετο καὶ εἰς τοὺς παῖδας καὶ ἀδελφούς τοῦ βασιλέως. Αἱ αὐτοκράτειραι ὀνομάζονται Αὐγοῦσαι καὶ βασίλισσαι. Ὡσαύτως βασίλισσαι ὀνομάζονται καὶ αἱ βασιλόπαιδες. Ἡ προσωνυμία τέλος τοῦ Καίσαρος ἐδίδετο εἰς τὸν δεύτερον μετὰ τὸν αὐτοκράτορα ἄρχοντα τοῦ Κράτους. Ὡς κληρονόμοι δὲ τῶν Ῥωμαίων καισάρων οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐθεώρουν τὸ κράτος τῶν παγκόσμιον καὶ ἑαυτοὺς μόνους δικαιουμένους νὰ φέρουν τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως. Διὰ τοῦτο δὲ γράφοντες πρὸς τοὺς ξένους ἡγεμόνας δὲν ὠνόμαζον αὐτοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' ἐξουσιαστάς, ἄρχοντας, ῥήγας. Ἐξαιρέσειν ἔκαμνον μόνον διὰ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Περσίας, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζον βασιλεῖς.

Ἡ διαδοχὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ῥώμην, δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως κληρονομικὴ. Εἰς τὴν Κων)πολιν ὅμως τὸ κληρονομικὸν τῆς βασιλείας ἀπέβη συνήθεια λόγῳ τῆς ἱερότητος, τὴν ὁποίαν προσέλαβε τὸ ἀξίωμα. Ἐν τούτοις ἕνεκα πολεμικῆς ἀνάγκης πολλάκις ὁ στρατὸς ἀνηγόρευε τὸν αὐτοκράτορα. Κανονικῶς, ὅταν ὁ θρόνος ἐχῆρευεν, ἡ ἐκλογὴ νέου βασιλέως ἐγένετο ὑπὸ τῆς συγκλήτου, δηλ. τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ καὶ ὁ λαός, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἀποβάλλει τὸ δημοκρατικὸν ἑλληνικὸν πνεῦμα, πολλάκις μὲν ἀνηγόρευεν αὐτὸς τὸν αὐτοκράτορα, πάντως ὅμως ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἐκλογὴν. Ἐνεκα τοῦ μὴ κληρονομικοῦ τῆς ἀρχῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος γυναῖκες, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, δὲν ἀνήρχοντο εἰς τὸν θρόνον, παρὰ μόνον ὅταν ἐλάμβανον ὡς συνάρχοντας ἄνδρας καταλλήλους νυμφευόμεναι μετ' αὐτῶν. Εἴτε ὅμως κληρονομικῶ δικαίωματι, εἴτε δι' ἐκλογῆς ἀνηγορεύετο ὁ νέος αὐτοκράτωρ, ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ θερησκευτικὴ στέψις ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Ἡ κυβέρνησις. Συνήθως τὴν ὑπεριτάτην τοῦ κράτους κυβέρνησιν διεξῆγεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Ὅσάκις ὅμως ἦτο ἀνήλικος ἢ ἀνεπιτήδειος, ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιήρχετο εἰς χεῖρας ἑνὸς ἐκ τῶν δύο ἀνωτάτων ἀξιοματικῶν τῆς αὐλῆς, τοῦ κουροπαλάτου ἢ τοῦ παρακοιμωμένου. Καὶ ὁ μὲν κουροπαλάτης ἦτο ὁ ἐπιτετραμμένος τὴν φυλακὴν τῆς αὐλῆς, ὁ δὲ παρακοιμώμενος ἦτο ὁ φύλαξ τῆς βασιλικῆς κλίνης. Διεξήγετο δὲ ἡ κυβέρνησις τοῦ κράτους κυρίως διὰ τῶν τεσσάρων λογοθετῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ παραβληθοῦν μὲ τοὺς σημερινοὺς ὑπουργούς. Ὁ μεγαλύτερος τούτων, ὁ πρωθυπουργὸς οὕτως εἰπεῖν, ἦτο ὁ μέγας λογοθέτης, ὁ λεγόμενος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου, διότι κατ' ἀρχὰς προϊστάτο μόνον τῆς συγκοινωνίας. Δεύτερος λογοθέτης ἦτο ὁ τοῦ γενικοῦ, ἐπιμελούμενος τῶν δημοσίων οικονομικῶν. Ὀνομάζετο δὲ οὕτω πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τοῦ τρίτου λογοθέτου, τοῦ εἰδικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεμελεῖτο εἰδικῶς τῆς αὐτοκρατορικῆς παρουσίας. Τέταρτος τέλος λογοθέτης ἦτο ὁ τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐφρόντιζε μόνον διὰ τὴν οικονομικὴν διαχείρισιν αὐτοῦ. Τὸ προσωπικὸν τοῦ στρατοῦ διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων στρατηγῶν, συνεργαζομένων ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ βασιλέως.

Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων λογοθετῶν, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ λογοθέτης τῶν σεκρέτων δηλ. τῶν δικαστηρίων, ἀλλ' οὗτοι ἐθεω-

ροῦντο κατώτεροι. Ὡσαύτως μεταξύ τῶν ὑπεριτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν κατελέγοντο καὶ οἱ δύο δικαστικοὶ ἄρχοντες τῆς πρωτευούσης, ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως καὶ ὁ κοιαιστῶρ. Ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὰ περὶ δικαίου.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρων τούτων λειτουργῶν τοῦ κράτους, εἰς τοὺς ὁποίους οὕτως εἰπεῖν ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, ὑπῆρχε προσέτι πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ συνέδριον συμβουλευτικόν, ἡ σύγκλητος. Ἡ σύγκλητος ἔχουσα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου, ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τοῦ κράτους, ἰδίως δὲ τῶν πρώτων, οἱ ὅποιοι καὶ ἐπεκράτουν εἰς αὐτήν. Ἡ ἐξουσία τῆς συγκλήτου δὲν ἦτο ὠρισμένη. Ὅσακις ἐβασίλευεν ἀνὴρ ῥέκτης καὶ ἱκανός, ἡ σύγκλητος ἐλάχιστα εἰσηκούετο. Ὅσακις ὅμως ὁ βασιλεὺς ἦτο ἀδυνατοῦ χαρακτηρισ ἢ ἀνήλικος, ἡ σύγκλητος συνεκέντρωνε μεγάλην δύναμιν.

Ἡ διοικήσις τῶν ἐπαρχιῶν. Γνωρίζομεν ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, ὅτι ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἦτο διηρημένον εἰς ἐπαρχίας μεγάλας, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο χωρισμένη ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' ὅμως (σελ. 48) παρέστη ἀνάγκη νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ διάρρηξις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἀρχίσας περιορισμὸς τοῦ κράτους καὶ ὁ διαρκῆς κίνδυνος, εἰς τὸν ὁποῖον εὐρίσκοντο αἱ ἐπαρχίαι ἀπὸ τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, κατέστησαν ἐπαινετητὴν τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρας συγκεντρώσεως. Διηρέθη λοιπὸν τότε τὸ κράτος εἰς μικροτέρας στρατιωτικὰς διοικήσεις, εἰς τὰς ὁποίας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταὶ εἶχον καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Αἱ διοικήσεις αὗται ὠνομάσθησαν θέματα.

Ἐκάστου θέματος προϊστάτο ἀνώτατος ἄρχων, ὀνομαζόμενος συνήθως στρατηγός, τινῶν δὲ θεμάτων Κατεπάνω. Οὗτος εἶχε συγκεντρωμένην εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐν τῷ θεματι στρατευμάτων καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ θέματος διοίκησιν. Ὅλοι ὅμως οἱ στρατηγοὶ δὲν ἦσαν ἴσοι, ἀλλὰ εἶχον διαφόρους βαθμοὺς ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ θεματός των. Ἐν γένει δὲ τὰ ἀνατολικά θέματα ἔθεωροῦντο ἀνώτερα τῶν δυτικῶν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ μὲν στρατηγοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐλάμβανον τακτικὸν μισθὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐν ᾧ οἱ τῆς Δύσεως μόνον τὰς λεγομένας *συνθηδείας*, δηλ. δικαιώματα πληρωνόμενα κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν διοικουμένων. Ἐκτὸς τούτου ἐνίοτε θέματα ἐν Εὐρώπῃ κείμενα, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, τὸ Αἰγαῖον, κατελέγοντο διὰ τὴν σπουδαιότητά των μεταξὺ

τῶν ἀνατολικῶν. Καὶ τοῦναντίον θέματα τῆς Ἀσίας ὡς μὴ σπουδαῖα κατελέγοντο μεταξύ τῶν δυτικῶν.

Ἐκαστος στρατηγὸς θέματος εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του πολλοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄρχοντας. Ἐκ τούτων οἱ σπουδαιότεροι στρατιωτικοὶ ἄρχοντες ἦσαν οἱ κλεισουργαὶ δηλ. οἱ ἄρχηγοὶ τῶν ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐφρούρουν τὰς κλεισούρας ἢ στενωποὺς ἐκάστου θέματος καὶ οἱ τουρμαῖραι, δηλ. οἱ ἄρχηγοὶ τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν ταγμάτων τοῦ θέματος. Ἐκ δὲ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ θέματος ἀνώτατος ἦτο ὁ πρωτονοτάριος. Οὗτος ἦτο ὁ ἀνώτατος τοῦ θέματος δικαστῆς, δι' ὃ πολλάκις καὶ δικαστῆς καὶ κριτῆς λέγεται, προσέτι δὲ διεξῆγεν οὗτος καὶ ὅλην τὴν οἰκονομικὴν τοῦ θέματος διαχείρισιν. Διὰ τὴν τελευταίαν του δὲ ταύτην ὑπηρεσίαν ἐλάμβανε πολλάκις διαταγὰς ἀμέσως παρὰ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐξηρτάτο ἀπὸ τὸν σακελλάριον τοῦ κράτους, δηλ. τὸν γενικὸν ταμίαν.

Αἱ διάφοροι ὅμως πόλεις καὶ χωρῖα εἶχον αὐτοδιοίκησιν. Διοικοῦντο δηλ. ὑπὸ ἰδίων τοπικῶν ἀρχόντων, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων ἐκλεγομένων.

3. Τὸ δίκαιον.

Ὅπως εἶδομεν, ὑπέρτατος δικαστῆς ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Οὗτος ἀπένεμε τὴν δικαιοσύνην, εἰς μὲν τὴν Κων)πολιν διὰ τοῦ ἐπάρχου καὶ τοῦ κοιαίστορος, εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας διὰ τοῦ πρωτονοταρίου ἢ κριτοῦ τῶν θεμάτων.

Ὁ ἐπαρχος τῆς πόλεως ἦτο ὁ πρῶτος μετὰ τὸν βασιλέα ὄρχων εἰς τὴν Κων)πολιν. Ἦτο δηλαδὴ ὁ, τι ὁ praefectus urbi (πολίταρχος) εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς αὐτὸν ὑπήγετο ἡ ὑπερτάτη ἀνάκρισις καὶ ἐκδίκασις ὅλων τῶν ἐγκλημάτων, ὅσα διεπράττοντο ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ περὶ αὐτήν. Εἰς αὐτὸν ὑπήγετο ἡ ἀστυνομία καὶ ἀγορανομία τῆς πόλεως. Αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστῆς τῶν κηδεμόνων καὶ ἐπιτρόπων. Καὶ καθόλου αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δικαιοδοσίαν. Ὁ ἐπαρχος-ἐβοηθεῖτο εἰς τὸ ἔργον του ὑπὸ δώδεκα δικαστῶν, ἕκαστος ἐκ τῶν ὁποίων μὲ τοὺς βοηθοὺς του καὶ μὲ ὠρισμένους δικηγόρους ἀπετέλει ἰδιαίτερον δικαστήριον. Κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων αὐτῶν ἐπετρέπετο ἔφσεις εἰς τὸν βασιλέα, ὃ ὁποῖος δὲν ἐδίσταζε πολλάκις νὰ ἐκδίδῃ ὁ ἴδιος ἀποφάσεις καὶ δι' ἐλάχιστα ἀδικήματα.

Ὁ κοιαίστωρ εἶχε τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν παρεπιδη-

μούντων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνθρώπων ἐξ οἰασδήποτε αἰτίας. Ἐδίκαιε τὰς ὑποθέσεις των, παρεῖχεν ἐργασίαν εἰς τοὺς πρὸς τοῦτο ἐλθόντας καὶ ἀπέπεμπε τοὺς ἄνευ λόγου ἐρχομένους ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς αὐτὸν δὲ ὑπήγετο καὶ τὸ ἔγκλημα τῆς πλαστογραφίας.

Οἱ πρωτονοτάριοι τῶν θεμάτων τέλος, οἱ ὁποῖοι καὶ δικασταὶ καὶ κριταὶ ἐλέγοντο, ἦσαν οἱ ἀνώτατοι δικασταὶ ἕκαστος εἰς τὸ θέμα του.

Ἡ ἐν ἰσχυρῇ νομοθεσίᾳ ἦτο ἡ ῥωμαϊκὴ. Εἶδομεν δὲ ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε φρονήσει νὰ τακτοποιήσῃ αὐτὴν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Corpus juris. Εἶναι ὅμως ἀναντίρρητον, ὅτι εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἶναι πολὺ καλυτέρα παρὰ ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ πατρικὴ ἐξουσία εἶναι πολὺ περιορισμένη. Ἡ δὲ αὐστηρότης τῆς δουλείας, ἡ ὁποία κατὰ θεωρίαν ἔχει χαρακτηρισθῆ ὡς ἐναντία πρὸς τὴν φύσιν, ἀμβλύνεται πολὺ.

4. Τὰ στρατιωτικά.

Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος. Εἰς κράτος, ὁποῖον ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ἥτις ἀδιακόπως ἠπειλεῖτο ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα ὑπὸ διὰφόρων ἐχθρῶν, ὁ στρατὸς δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχῃ μεγίστην σημασίαν. Ἐκ τοῦ στρατοῦ ἐξηριτάτο ἡ σωτηρία τοῦ κράτους, αὐτὸς λοιπὸν φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐπέσπα τὴν μεγαλυτέραν προσοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος διηροῦντο εἰς δύο χωριστὰ μέρη, εἰς τὸν κυρίως βασιλικὸν στρατὸν καὶ στόλον καὶ εἰς τὸν τῶν θεμάτων. Ὁ κυρίως βασιλικὸς στρατὸς (τάγματα) καὶ στόλος (βασιλικά πλώϊμα) συνεκροτεῖτο ὑπὸ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ ἦτο μόνιμος. Ὁ θεματικὸς στρατὸς καὶ στόλος (θέματα καὶ θεματικά πλώϊμα) συνεκροτεῖτο ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τῶν θεμάτων, καὶ ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης ἦτο περιορισμένος εἰς τὸ ποσὸν τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν ἐκάστου θέματος, ἠϋξάνετο δὲ ἐν καιρῷ πολέμου.

Ὁ βασιλικὸς στρατὸς (τάγματα) ἀποτελεῖτο ἀπὸ δύο μέρη, τὰς σχολὰς καὶ τὴν βασιλικὴν φρουράν. Αἱ σχολαὶ διηροῦντο εἰς δύο μοίρας, τὰς σχολὰς τῆς Ἀνατόλης καὶ τὰς σχολὰς τῆς Δύσεως. Ἐκάστης μοίρας προϊστάτο εἷς στρατηγὸς ὀνομαζόμενος δομέστικος. Ὁ δομέστικος ὅμως τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐθεωρεῖτο ἀνώτερος τοῦ τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο τὸ ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀξίωμα.

Ἡ βασιλικὴ φρουρὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ διάφορα τμήματα (ἐταιρεία, ἔξοκίβιτα, ἀριθμὸς, ἱκανάτος), ἐκάστου τῶν ὁποίων προῖστατο ἰδιαιτέρως στρατηγός.

Τοῦ στόλου τέλος ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο δρουγγάριος τῶν πλωίμων, τῶν δὲ θεματικῶν ταγμάτων καὶ πλωίμων προῖσταντο οἱ στρατηγοὶ καὶ τουρμαρχαὶ τῶν καὶ οἱ δρουγγάριοι.

Ἡ ἐθνικὴ στρατολογία. Ὅπως ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὁ στρατὸς συνεκροτεῖτο ἐν μέρει ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Αὐτοκρατορίας. Κατ' ἀρχὴν πᾶς πολίτης ὑπεχρεοῦτο εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἀπὸ τοῦ 18ου ἔτους μέχρι τοῦ 40οῦ. Αὐτοὶ δέ, εἴτε ἐκουσίως κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν, εἴτε ἐστρατολογοῦντο κατ' ἀνάγκην, ἐθεωροῦντο οἱ κατ' ἐξοχὴν στρατιῶται, διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὸν ἐθνικὸν στρατὸν καὶ οἱ κληρονόμοι τῶν ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν λεγεῶνων. Τὸ ἐθνικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐπὶ μακρὸν ἐκράτησε θέσιν ἀριθμητικῶς πολὺ σπουδαίαν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς στρατοὺς.

Ἄλλ' οἱ στρατοὶ, τοὺς ὁποίους παρεῖχεν ἡ ἐγχωρία αὕτη στρατολογία ἦσαν ἀνίσου ποιότητος. Οἱ τραχεῖς χωρικοὶ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, οἱ ῥωμαῖοὶ ὄρεινοὶ τῆς Καππαδοκίας, τῆς Ἰσαυρίας καὶ τῆς Ἀρμενίας ἦσαν θαυμάσιοι στρατιῶται. Κατετάσσοντο ὅμως ὑπὸ τὰς σημαίας καὶ ἄλλοι στρατιῶται ἀξίας μικρότερας, ἀγρόται ἀποσπασθέντες ἀπὸ τοῦ ἀρότρου, οἱ ὁποῖοι φυσικὰ δὲν ἐγνώριζον νὰ μάχωνται. Διὰ τοῦτο λίαν ἐνωρίς ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἐδέχθη, ὅπως ἀντὶ τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρέωσος καταβάλλεται ὑπὸ τῶν τοιούτων φόρος τις. Ἐξ ἄλλου πολυπληθεῖς ἑξαιρέσεις ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας φαίνεται ὅτι παρεχωροῦντο ὑπὸ διαφόρους δικαιολογίας. Οὕτω ἐξηροῦντο οἱ ἀνήκοντες εἰς βασιλικὰς ὑπηρεσίας, οἱ μετερχόμενοι τὴν ἀλιεῖαν τῶν πορφυρούχων κογχυλίων, ἵνα μὴ μειωθῇ ἡ βιομηχανία αὕτη, καὶ εἰς τινα μέρη καὶ οἱ γεωργοί, ἵνα μὴ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν κτημάτων καλλιέργεια. Ἐπειτα ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἦτο προσωπικὴ. Ἐπομένως οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσην τάξιν τῆς κοινωνίας δὲν ἐστρατεύοντο, εἰμὴ ἂν ἦσαν ἀξίωματικοί. Οἱ ἄλλοι ἐδίδον εἰς τὸν στρατὸν ἀντικαταστάτας.

Ἐκ τούτου κατήγησεν οἱ κάτοικοι τῆς Αὐτοκρατορίας νὰ διαιρεθοῦν εἰς πολίτας καὶ στρατιῶτας. Οἱ πολιτικοὶ οἶκοι οὐδέποτε στρατευόμενοι συντηροῦν τὸ κράτος διὰ τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους καταβάλλουν. Οἱ στρατιωτικοὶ οἶκοι οὐδένα φόρον πληρώνοντες συντηροῦν τὸ κράτος διὰ τοῦ αἵματός των, ἀλλὰ καὶ κατέχουν εἰς αὐτὸ ἐξαιρετικὴν

Φέσιν. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπομένως δικαιοῦνται νὰ ἔχουν ἰδιαίτερα προνόμια καὶ τὴν μεγαλυτέραν ἐκτίμησιν.

Οἱ μισθοφόροι. Ἐνεκα τῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, ἡ ἔθνηκὴ στρατολογία δὲν ἐπῆρκει διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους. Παρέστη λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐνισχύεται ὁ ἔθνηκός στρατός διὰ μισθοφόρων. Εἰς ὅλην τὴν μεθόριον τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρχον βάρβαροι τυχοδιῶνται ἔτοιμοι πάντοτε νὰ παλήσουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελε νὰ τὰς ἀγοράσῃ. Εἰς τοὺτους ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εὗρισκεν ἀκόπως θαυμασίους στρατιώτας. Μετεχειρίσθη λοιπὸν ὡς μισθοφόρους α') ξένους ἐποίκους ἐγκατεστημένους εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν β') ξένα συντάγματα παρεχόμενα ὑπὸ φίλων ἡγεμόνων, τὰ ὁποῖα διευθυνόμενα ὑπὸ τῶν ἰδίων των ἀρχηγῶν εἰσήγοντο εἰς τὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν τίτλον συμμάχων, γ') βαρβάρους πάσης προελεύσεως κατατασσομένους εἰς τὸν στρατόν.

Οὕτω ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ συνηντᾶτο ἀληθῆς μωσαϊκὸν λαὸν. Ὁ βασιλεὺς ἀντήμειβε καλῶς τὰς ὑπηρεσίας των. Ὁ μισθὸς καὶ τῶν ἀξιοματικῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἦτο μέγας. Πρὸ παντός ὅμως εἰς τοὺς στρατιώτας τοὺς κατατασσομένους ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ βασιλεὺς διένεμε προθύμως ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ των γαίας ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Αἱ γαῖαι αὗται ἦσαν ἀναπαλλοτριώτοι, ἀκατάσχετοι καὶ κληρονομικαί. Εἰς τὰ ὕλικὰ ταῦτα πλεονεκτήματα προσετίθετο καὶ ἐκτίμησις ἰδιαίτερα. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοὺς παρὰ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς στρατοὺς, διότι οὗτοι δὲν ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς ταραχάς. Διὰ τοῦτο ἐμπιστεύετο εἰς αὐτοὺς τὰς μεγάλας διευθύνσεις καὶ τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα. Ἡ ἔταιρεία κατ' ἀρχὰς καὶ καθόπιν ὅλη ἡ αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ συνέκειτο ἀποκλειστικῶς ἐκ ξένων. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ βασιλικὰ τάγματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοιούτων μισθοφόρων ἀποτελοῦντο.

Ὁ ὄπλισμός καὶ ἡ ποιότης τοῦ στρατοῦ. Ὁ οὕτω ἀποτελούμενος στρατός δὲν ἦτο πολυάριθμος. Εἰς τὰς μεγαλυτέρας ἐκστρατείας οὗτος δὲν ὑπερέβη τὰς 200 χιλ. ἀνδρῶν. Ἄλλ' ὅμως ἦτο ἐκλεκτός. Ἀποτελεῖτο ἐκ δύο σωμάτων τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἵππικοῦ. Ὁ ὄπλισμός ἦτο ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ῥωμαϊκόν. Ἀποτελεῖτο ἐκ τοῦ θώρακος (λωφίκιον), τῆς περικεφαλαίας (καοίς), τῶν κνημίδων, τῆς ἀσπίδος (σκουτάριον), τοῦ ξίφους (σπαθίον) καὶ μακροῦς λόγχης (κοντάριον). Ἐκτὸς

τῶν οὕτω βαρέως ὄπλισμένων πεζῶν καὶ ἵππέων ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸ πεζικὸν καὶ εἰς τὸ ἵππικὸν οἱ ἑλαφρῶς ὄπλισμένοι, οἱ τοξόται. Οὗτοι ἔφερον τόξον (τοξάριον) καὶ φαρέτραν μὲ βέλη (σαγίται). Τοῦ στρατοῦ δὲ τούτου τὸ σπουδαιότερον μέρος ἦτο τὸ βαρὺ ἵππικὸν (οἱ κατάφρακτοι), ἢ εἰς τὸ ὅποιον ὑπηρεσία ἐθεωρεῖτο πολὺ τιμητικῆ.

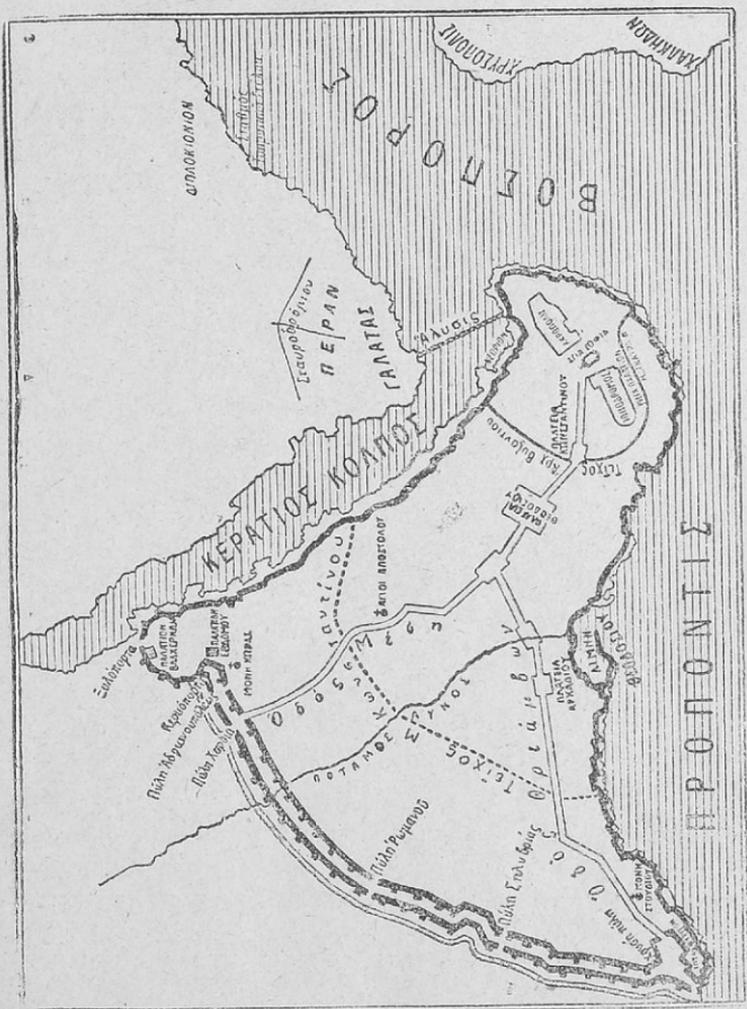
Ὁ στρατὸς οὗτος διὰ τῆς τραχείας καὶ συνεχοῦς ἀσκήσεως εἶχεν ἀποβῆ-θαυμάσιον ὄργανον πολεμικόν, σταθερὸν καὶ εὐκαμπτον. Πρὸ πάντων ὅμως καθίστα αὐτὸν ἀήττητον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Εἶχον τὴν πεποιθήσιν οἱ στρατιῶται ὅτι μάχονται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, τῆς ἀητήτου συμμάχου τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἐκ τούτου ἦντλου ἄρρος μέγιστον. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ αὐτοκράτορες τινες ἐζήτησαν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας νὰ τιμῶνται ὡς μάρτυρες τῆς θρησκείας οἱ φονεύμενοι κατὰ τὰς μάχας.

Ὁ στρατὸς τῶν συνόρων καὶ ἡ ἀμυνα τῆς χώρας. Ἐκτὸς τοῦ κινήτου στρατοῦ, ὃ ὁποῖος ἐχρησίμευε διὰ τὰς ἐκστρατείας, ὃ στρατὸς τῶν συνόρων ἀπετέλει ἄλλο στοιχεῖον ἰσχύος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Πρὸς ἀποτελεσματικὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης τῆς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Ἕλληνες ἐξ ἀρχῆς ἐμιμήθησαν τοὺς Ῥωμαίους. Ἐγκατέστησαν μονίμως κατὰ μῆκος τῶν συνόρων ἰσχυρὰ σώματα στρατοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμπιστεύθησαν τὴν ἀμυναν αὐτῶν. Οἱ φρουροὶ οὗτοι τῶν συνόρων (ἀκρον) ὠνομάζοντο ἀκριται. Οὗτοι εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς στρατιωτικῆς τῶν ὑπηρεσίας ἐλάμβανον γαίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐγκαθίσταντο μὲ τὰς οἰκογενείας των. Ἀπέβαινον ὄθεν οὗτοι στρατιῶται καὶ ἀποικοί. Τὸ κύριον ἔργον των ἦτο νὰ κατέχουν τοὺς ὄχθρους τόπους, τοὺς πύργους καὶ τὰς ἀκροπόλεις, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ὅλη ἡ χώρα σκεπασμένη. Τὰ φρούρια ταῦτα ὑπῆρχον μὲν καὶ ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, τώρα ὅμως ἐπολλαπλασιάσθησαν. Ταῦτα ἐσχημάτιζον τὰ μὲν κατόπιν τῶν δὲ ἀλληλοδιαδόχους φραγμοὺς καὶ προσέφερον ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς ἄσυλον εἰς τοὺς πληθυσμοὺς.

Εἰς τὰ φρούρια λοιπὸν ταῦτα στηριζόμενοι οἱ στρατοὶ τῶν συνόρων ἐπέβλεπον τοὺς ἐχθροὺς, ἀπέκρουον τὰς ἐπιδρομὰς καὶ ὑπερήσπιζον τὴν χώραν ἄλλοτε μὲν ἐπιτιθέμενοι, ἄλλοτε δὲ ἀμυνόμενοι. Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιΐα ἔχει δοξάσει τὸν ἐλεύθερον βίον τῶν ἀκριτῶν τῆς Ἀσίας εἰς τὸ ποίημα τοῦ Διγενῆ Ἀκριτά, ὃ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ πρότυπον τῶν ἡρώων τούτων. Εἰς αὐτὸ ἐξυμνεῖται ἡ ἀνδρεία τῶν ἀκριτῶν, ὁ πατριωτισμὸς των καὶ ἡ συνείδησις τῆς ἀνεξαρτησίας των.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν φρουρίων τούτων τῶν συνόρων καὶ ὄλαι αἱ με-

γάλαι πόλεις ἦσαν καλῶς ὠχυρωμέναι. Περιεβάλλοντο ὑπὸ ὑψηλῶν καὶ παχέων τειχῶν, τὰ ὅποια ἐνισχύοντο ὑπὸ ἰσχυρῶν πύργων οἰκοδομημένων κατὰ διαστήματα. Ὁ ὅλος περίβολος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸν ἢ σχεδὸν κυκλωτέρες. Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ συνήθως ὑπῆρχε

Εἰκ. 10. Ἡ Κωνσταντινούπολις.

εὐρεία τάφος. Ἰδέαν τῶν τειχῶν τούτων δύναται νὰ δώσουν εἰς ἡμᾶς τὰ παλαιὰ μοναστήρια, ἰδίως τὰ τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Μὲ ταῦτα τείχη ἦσαν ὠχυρωμέναι οἱ μεγάλοι πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Θεσσαλονίκη κλπ. καὶ πρὸ πάντων ἡ Κων/πολις.
 Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

Ἡ ὀχύρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ μεγαλύτερον προ-
πύργιον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἡ καρδία αὐτοῦ, ἡ θεο-
φύλακτος πόλις. Πολλάκις κατὰ τὴν μακρὰν τῆς Ἱστορίας περιόδον
τὸ κράτος ὅλον ἐχάθη καὶ περιορίσθη εἰς μόνην αὐτήν. Ἐν τούτοις
αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ καὶ σώσῃ αὐτὴ. Ὅλαι αἱ ἀδιάκοποι
τῶν βαρβάρων ἐπιδρομαὶ ἐθραύοντο πρὸς τῶν τειχῶν της.

Ὀντως ἡ ὀχύρωσις τῆς Κων(σταντι)πόλεως ἦτο θαυμασία. Ὀλίγον μετὰ
τὴν Ἰδρουσιν αὐτῆς ὁ πληθυσμὸς της ἀπέβη τέσον πυκνός, ὥστε τὰ
τείχη τοῦ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβουν αὐτόν. Παρέστη
λοιπὸν ἀνάγκη εὐρυτέρων τειχῶν. Ταῦτα ἔγιναν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β΄
(408-450). Ὁ νέος ὀχυρωματικὸς περίβολος ὄχι μόνον ἠδύνατο νὰ
περιλάβῃ πληθυσμὸν ἐνὸς ἑκατομμυρίου ψυχῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκτίσθη κατὰ
τοιούτον τρόπον, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἀπόρθητον τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς,
ὁπόθεν αὕτη ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ. Ὁ ἀπὸ ξηρᾶς ἐρχόμενος ἐχθρὸς
κατὰ πρῶτον εὐρίσκειτο ἐνώπιον βαθείας τάφρου, τῆς ὁποίας ἡ πρὸς
τὴν πόλιν πλευρὰ ὑπερησπίζετο ὑπὸ θωρακίου. Μετὰ τὴν τάφρον
ὑπῆρχε χῶρος ἐλεύθερος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡμύνητο ἡ πρώτη γραμμὴ
τῶν ὑπερασπιστῶν. Ἐπειτα ὄρθοῦτο ὑψηλὸν καὶ παχὺ τεῖχος, μετὰ
τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἔκτασις εὐρεία, ἱκανὴ ὥστε νὰ κινήται ἐλευθέ-
ρως ὁ στρατὸς εἰς αὐτήν. Τέλος ἠκολούθει τεῖχος κατὰ τὸ ἡμιόλιον
ὑψηλότερον καὶ διπλασίως παχύτερον τοῦ πρώτου. Εἴκοσι τέσσαρες δὲ
πύργοι ὑπερκείμενοι τοῦ ὀχυρώματος συνεπλήρουν τὸ γιγάντειον ἀμυν-
τικὸν σύμπλεγμα, τὸ ὁποῖον εἶχε πλάτος ἐξήκοντα περίπου μέτρων καὶ
ῥυθὸς πλεον τῶν εἴκοσιν. Ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης τὰ τεῖχη
ἦσαν ἀπλᾶ. Ἡ εἴσοδος ὁμως τοῦ Κερατίου ἐφράσσετο διὰ βαρείας ἀλύ-
σεως. Τὰ τεῖχη ταῦτα τοῦ Θεοδοσίου ἐπιμελῶς διατηρούμενα, ἀνανεού-
μενα καὶ συμπληρούμενα διετηρήθησαν μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων
τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ μέγα μέρος σφύζονται ἀκόμη, διότι καὶ οἱ
Τούρκοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐφρόντιζον περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἐν
καλῇ καταστάσει. Ἀποτελοῦσι δὲ ἐν ἐκ τῶν ὠραιότερων μνημείων τῆς
στρατιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅλων τῶν χρόνων.

Τεράστια τέλος ὑπέγεια δεξαμεναὶ σκεπασμένα μεθ' ὀβόλους, τοὺς
ὁποίους ὑπεβάσταζον ἑκατοντάδες κίωνων, ἀπέκλειον τὸν φόβον νὰ ἐξ-
αναγκασθοῦν ποτε οἱ πολιορκούμενοι εἰς παραδόσιν ὑπὸ τῆς δίψης.

Ὁ στόλος. Ἀπὸ τοῦ Γ΄ μέχρι τοῦ Η΄ αἰῶνος ὁ στόλος τῆς Αὐ-
τοκρατορίας ἐδέσποζε τῶν ἀνατολικῶν θαλασσῶν, καὶ μέχρι τῆς ἐμφα-
τίσεως τῶν Ἀράβων ἦτο ὁ μόνος στόλος τῆς Μεσογείου. Τὰ πληρώ-

ματα αὐτοῦ ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν θαλασσιῶν λαῶν τῶν ἀσιατικῶν ἀκτῶν, τῶν νήσων καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος. Οἱ δὲ ναύσταθμοὶ τῆς Κων)πόλεως ἦσαν πάντοτε πλήρεις ναυπηγησίμου ξυλείας καὶ παντὸς ὑλικοῦ χρησίμου διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν πολεμικῶν πλοίων.

Τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν οἱ κάραβοι. Τὰ συνηθέστερα ὄμως καὶ σπουδαιότερα ἦσαν οἱ δρόμωνες μὲ πλήρωμα 300 ἀνδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 70 στρατιῶται, καὶ ἄλλα ἐλαφρότερα πλοῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 130-160 ἄνδρες. Τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον ὄπλισμὸν θαυμασίον, τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχὺς ἠϋξάνετο διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός.

Οὕτω κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο πανίσχυρος, ἐπὶ μακρὸν δὲ μέχρι τέλους τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀπετέλει μέγα καὶ ἰσχυρὸν στρατιωτικὸν κράτος.

Β. Τὰ οἰκονομικὰ.

Τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους. Ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς αὐλῆς, ἡ πολυτέλεια τῆς διοικήσεως, ἡ ἀδιάκοπος οἰκοδομὴ ναῶν καὶ παλατίων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ διατήρησις τοῦ στρατοῦ τοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους, ἀπῆται μεγάλην ἀφθονίαν χρημάτων τοῦ δημοσίου ταμείου. Ποῖον περίπου ἦτο τὸ σύνολον τῶν εἰσοδημάτων τοῦ κράτους, δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ διαφόρων ὄμως μαρτυριῶν συνάγεται ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο μικρότερον τῶν 600 ἑκατομμυρίων δραχμῶν κατ' ἔτος, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν πρὸς δεκαπλάσιον ποσὸν περίπου σημερινῶν χρυσῶν δραχμῶν. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται τῶ ὄντι μέγα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὑπερβολικόν, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κράτος τότε ἦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ μόνον ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν κράτος τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἐκ μόνης τῆς Κων)πόλεως εἶχεν εἰσοδήματα ὑπερβαίνοντα τὰ 100 ἑκατομ. δραχμῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ὅτι ἡ Κων)πολις ἦτο μὲν ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐμπορικωτέρα τοῦ κράτους πόλις, ἀλλὰ πλούσιαι ὡσαύτως καὶ ἐμπορικαὶ ἦσαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις αὐτοῦ.

Οἱ φόροι, ἐκ τῶν ὁποίων εἰσπράττοντο τὰ ὑπέρογκα ταῦτα ποσά, ἦσαν οἱ ἐξῆς: ὁ φόρος ἐπὶ τῶν ζώων, ὁ ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν, ὁ ἐπὶ τῶν ἀνευρισκομένων θησαυρῶν, ὁ ἀντικαθιστῶν τὴν προσωπικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι, πρὸ πάντων δὲ ὁ ἔγγειος τακτικὸς καὶ ἔκτακτος καὶ οἱ τελωνιακοὶ καὶ λιμενικοὶ φόροι. Ὅντως αἱ δύο πηγαί,

ἐκ τῶν ὁποίων ἰδίως προήρχετο ὁ πλοῦτος τῆς χώρας, ἦσαν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ γεωργία.

Ἐμπόριον, βιομηχανία, ναυτιλία. Ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο προσωρισμένη εἰς μεγάλην ἐμπορικὴν εὐημερίαν. Εὐρίσκετο εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου συνεννοῦνται ἡ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη καὶ ὅπου κατέληγον ὅλαι αἱ μεγάλαι ἐμπορικαὶ ὁδοὶ αἱ τότε συχναζόμεναι καὶ γνωσταί.

Ἐκ Κων)πόλεως ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης ἀνεχώρουν αἱ ὁδοί, αἷτινες ὠδήγουν κατὰ μῆκος τῶν ποταμῶν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δουνάβεως καὶ πρὸς τοὺς λαοὺς τοὺς κατοικοῦντας ἐκεῖ καὶ πέραν ἀκόμη πρὸς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἐκ Κων)πόλεως ὁμοίως ἤρχιζεν ἡ μεγάλη ὁδός, ἡ ὁποία ἀκολουθοῦσα τὴν γραμμὴν τὴν ἀρχαίας Ἐγνατίας ὁδοῦ διέσχισε τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ Δυρραχίου συνδέουσα τὴν Ἀδριατικὴν μὲ τὸν Βόσπορον. Εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον ἡ Αὐτοκρατορία ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῶν λιμένων τῆς Κριμαίας εὐρίσκετο εἰς τὴν ἐξοδὸν τῶν ποταμιῶν ὁδῶν τοῦ Δνειπέρου καὶ τοῦ Τανάϊδος, οἱ ὁποιοὶ εἰσδύουν βαθέως εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ῥωσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς χώρας τῶν Λαζῶν, τῆς ἀρχαίας Κολχίδος, καὶ βραδύτερον καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἦτο κυρία τῶν ὁδῶν, αἷτινες διὰ τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κασπίας φθάνουν εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Τουρκεστάν, τῆς Βουχάρας, τῆς Σαμαρκάνδης, εἰς τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ τὴν ἀπομεμακρυσμένην Κίναν. Εἰς τὴν Συρίαν ἐτελείωνον αἱ ὁδοὶ τῶν караβανίων, τὰ ὁποία διερχόμενα τὴν Περσίαν συνέδεον τὴν ἐσχάτην Ἀνατολὴν μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐφράτου καὶ μὲ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τέλος καὶ οἱ λιμένες τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἦσαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν θαλασσιῶν ὁδῶν, αἷτινες ὠδήγουν ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ὅπου караβάνια ἔφερον ὅλα τὰ προϊόντα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀφρικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀραβίας πρὸς τὴν Κεϋλάνην, ὅπου συνεσφωρεύοντο τὰ πλοῦτῃ τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς ἅπῃ Ἀνατολῆς.

Βεβαίως μέρος τῶν μεγάλων τούτων ὁδῶν τοῦ ἐμπορίου ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν καὶ βραδύτερον τῶν Ἀράβων. Ἄλλ' ἡ Αὐτοκρατορία κατεῖχεν ὅλας τὰς ἀκτᾶς, ὅπου κατέληγον αἱ ὁδοὶ τοῦ παγκοσμίου μεγάλου ἐμπορίου, καὶ οὕτω συνεκέντρωνε πᾶν ὅ,τι αἱ ὁδοὶ

αὐται ἔφερον, ἵνα τὸ διαχύση ἀκολούθως εἰς ὅλον τὸν κόσμον τῆς Μεσογείου.

Καθ' ὅλας τὰς ἀκτὰς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου τὸ κράτος εἶχε λιμένες θανασιούς, κέντρα διὰ τὰς ἀνταλλαγάς, ὅπου συνέρρεον ἐμπορεύματα καὶ ἔμποροι τοῦ κόσμου ὅλου. Τοιοῦτοι ἦσαν :

Ἡ Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία ἐξήγε τὰ πλούσια δημητριακὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου καὶ ἐδέχετο διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὰ προϊόντα τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Κίνας, τὰ ἀρώματα, τοὺς πολιτίμους λίθους καὶ τὰ σπάνια μέταλλα.

Οἱ λιμένες τῆς Συρίας, ὅπου τὰ καραβάνια ἔφερον τὴν ἀκατέργαστον μέταξαν τῆς Κίνας καὶ τὰ πλούτη τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐλάμβανον εἰς ἀντάλλαγμα τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, ὑάλινα σκευή, λεπτὰ ὑφάσματα, κεντήματα, κομψοτεχνήματα, προσέτι κοράλλια καὶ οἷνους.

Οἱ λιμένες τῆς Μ. Ἀσίας Ταρσός, Ἀντάλεια, Ἐφεσος, Σμύρνη, Φώκαια, καὶ εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον ἡ Τραπεζοῦς, ὅπου ἐγίνοντο σπουδαῖαι ἐμπορικαὶ πανηγύρεις, καὶ ἡ Χερσῶν, ἡ ἔχουσα τὸ μονοπόλιον τοῦ ἐμπορίου μὲ τοὺς Πετσαλέγγους, Χαζάρους καὶ Ῥώσους. Αὐτοὶ ἐκόμιζον ἐκεῖ τὰ γουναρικὰ τοῦ βορρᾶ, τὸ χαβίσιον καὶ τὸν σῖτον, καὶ ἠγόραζον τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, πολύτιμα κομψοτεχνήματα καὶ πλούσια ὑφάσματα.

Ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος τὸ Ναύπλιον, ἡ Κόρινθος αἱ Πάτραι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκίς. Εἰς αὐτὰς ἤρχοντο νὰ ἀγοράσουν τὰ μεταξωτὰ τὰ κατασκευαζόμενα εἰς τὰ ἐργοστάσια τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

Εἰς τὴν Ἰωνικὴν θάλασσαν ὁ Αὐλῶν, τὸ Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα.

Τέλος ἡ Θεσσαλονίκη, τὸ σπουδαιότερον οἰκονομικὸν κέντρον τοῦ κράτους μετὰ τὴν Κων)πολιν. Ἐξ αὐτῆς κατ' ἀνάγκην διήρχετο ὅλον τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς Ἀδριατικῆς κατηυθύνετο πρὸς τὸν Βόσπορον καὶ αὐτὴ ἦτο ἡ φυσικὴ ὁδὸς τῆς ἐξαγωγῆς διὰ τοὺς σλαβικούς λαούς. Κατ' ἔτος περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου, δηλ. κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐγίνετο ἐκεῖ εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Ἀλιάκμονος περιφημὸς ἐμπορικὴ πανήγυρις. Ἐσχηματίζετο τότε εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ πόλις ἐκ πανίου καὶ ξύλου διὰ τινὰς ἡμέρας. Εἰς αὐτὴν συνηντῶντο Ἕλληνες καὶ Σλαῶι, Ἴταλοὶ καὶ Ἴσπανοί, Κελτοὶ

καὶ ἄνθρωποι ἐρχόμενοι ἐκ τῶν ἀπομεμακρυσμένων ἀκτῶν τοῦ ὠκεανοῦ. Τὰ ἐκεῖ ἰδρυσόμενα πρόχειρα καταστήματα ἦσαν πλήρη ἐμπορευμάτων ποικίλων. Ὑπῆρχον ἐκεῖ ὑφάσματα τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Πελοποννήσου, προϊόντα τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ πᾶν ὅ,τι ἔφερον τὰ πλοῖα ἐκ τῆς Δύσεως (ὑφάσματα καὶ οἶνοι τῆς Ἰταλίας, τάπητες κεντητοὶ τῆς Ἰσπανίας κλπ.) καὶ πᾶν ὅ,τι διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφθανεν ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου (παστοὶ ἰχθύες, γουναρικά, χαβιάριον κ. ἄ.).

Ἐπίσης σπουδαῖοι ἐμπορικοὶ λιμένες ἦσαν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης ἢ Ἡράκλεια, ἢ Σηλυβρία, καὶ πρὸ πάντων ἢ Κων)πολις.

Ἡ Κων)πολις ἦτο ὁ τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον συνεκεντροῦτο τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου. Τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα αὐτῆς κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς ὀνομαζομένης Μέσης ἦσαν τι ἀπαράβλητον. Εἰς αὐτὰ ἦσαν συσσωρευμένα τὰ προϊόντα τῶν βιομηχανιῶν τῆς πολυτελείας, ὑφάσματα πολυτίμητα μὲ χρώματα ἀπαστρέπτοντα, μὲ πλούσια κεντήματα ἐκ χρυσοῦ, θαυμάσια ἔργα χρυσοχοϊκῆς καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ ἔλεφαντοστοῦ, κομψοτεχνήματα ἐξ ἔλεφαντοστοῦ μὲ λεπτοτάτας γλυφὰς ἢ ἐκ χαλκοῦ στολισμένον μὲ ἄργυρον ἢ ἐκ χρυσοῦ στολισμένον μὲ σμάλτιον. Ἐδῶ ὑπὸ τὰς στοὰς ἢ εἰς τὰς πλατείας ἐργαζόμενοι καὶ πωλοῦντες εἰς τὸ ὑπαίθριον διεδέχοντο ἀλλήλους ἄνθρωποι διαφόρων ἐπαγγελμάτων, χρυσοχόοι, δερματοπῶλαι, κηροποιοί, ἀρτοποιοί, ἔμποροι ὑφαμάτων λινῶν ἢ μεταξωτῶν, ἔμποροι μαλλίου καὶ βάμβακος, ἔκπων καὶ ἰχθύων, ἀρωμάτων κλπ. Πλήθος δὲ ἄπειρον θορυβοῦν ἐπλήρου τὴν μεγάλην πόλιν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐξ ὅλων τῶν πέριξ λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Εἰς ὅλους αὐτοὺς ἢ Κων)πολις ἐφαίνετο ὡς θαῦμα πλοῦτου, μεγαλοπρεπείας καὶ εὐδαιμονίας.

Εἰς τὴν πρόδον καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἐμπορίου τούτου κατ' ἐξοχὴν συνετέλεσεν ὁ πόλιμικός στόλος τῆς Αὐτοκρατορίας. Οὗτος ἐπὶ αἰῶνας ὑπῆρξεν ὁ ἀδιαφιλονίκητος κύριος τῆς Μεσογείου, ὁ ἄγρυπνος φύλαξ ὁ παρέχων εἰς τοὺς πλέοντας ἐκεῖ ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Διὰ τοῦτο Ἕλληνες ἔμποροι ἐπέξέτειναν τὸ πεδῖον τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Μεσογείου. Τοὺς εὐρίσκομεν μέχρι τοῦ Του αἰῶνος εἰς τὴν Ἀφρικὴν, εἰς τὴν Σικελίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου. Τοὺς συναντῶμεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Εἰς ὅλας τὰς χώρας ταύτας εἶχον ἀποικίας ἐμπορικὰς σπουδαίας. Ἡ Μεσόγειος λοιπὸν ἦτο ὅλη ἐλληνικὴ θά-

λασσα. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶχεν εἰς τὸν οἰκονομικὸν κόσμον τοῦ βου αἰῶνος, ὥστε τὰ νομίματα τῆς ἐθεωροῦντο παγκόσμια καὶ ἐγίνοντο δεκτὰ εἰς ὅλας τὰς ἀγορὰς τοῦ κόσμου.

Γεωργία. Δευτέρα πηγὴ τοῦ δημοσίου πλούτου ἦτο ἡ γεωργία. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, ὅπως καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ, ἦτο οὐσιωδῶς στηριγμένη ἐπὶ γεωργικῶν βάσεων. Τὸ μέγα πλῆθος τοῦ λαοῦ τῶν ἐπαρχιῶν ἦτο ἀφωτισμένον εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Ἐπομένως ὁ ἔγγειος φόρος ἦτο μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων προσόδων τοῦ δημοσίου ταμείου. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, ὁποῖα τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς γεωργίας.

Καθ' ὄλον τὸν χιλιετῆ βίον τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὴν γεωργίαν παρητηροῦμεν δύο τάσεις. Ἡ μία τείνει νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν μικρὰν ἐλευθέραν ἰδιοκτησίαν βαθμηδὸν ἀπορροφουμένην ὑπὸ τῶν ἀρπαγῶν τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν. Ἡ ἄλλη τείνει νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐλευθέρους χωρικοὺς δουλοπαροίκους, δηλ. ἐποίκους ἐργαζομένους τὴν γῆν τοῦ κυρίου καὶ προσκολλημένους κληρονομικῶς εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐκαλλιέργουν.

Τοῦ κακοῦ τῆς δουλοπαροικίας τὰ αἷτια χρονονολογούνται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἡ εἰσπραξις καὶ ἡ παράδοσις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ ἀνέκαθεν, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν κοινοτήτων ὑπὸ ἰδίαν τῶν εὐθύνην. Τῆς εὐθύνης ταύτης ἀπηλλάγησαν ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτήτας οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες, διότι οἱ ἴδιοι ἀπ' εὐθείας κατέβαλλον τοὺς φόρους τούτους καὶ δι' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τοὺς ἐργαζομένους εἰς τὰ κτήματά των γεωργούς, παρὰ τῶν ὁποίων εἰσέπραττον τὸν κεφαλικὸν φόρον. Ὡστε οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες παρέμειναν ὑπεύθυνοι μόνον διὰ τοὺς μικροὺς γεωργούς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ πρῶγμα ἦτο καὶ δίκαιον καὶ εὐχολον. Ὅταν ὅμως ἤρχισαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἕνεκα τῶν δηώσεων καὶ τῶν αἰχμαλωσιῶν πολλὰ κτήματα δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδώσουν τὸν ὀρισμένον φόρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυβέρνησις ἐπέμενε εἰς τὴν εἰσπράξιν αὐτοῦ, οἱ γεωργοὶ ἠναγκάζοντο ἢ νὰ παλοῦν εἰς τιμὴν ἐξηντελισμένην τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πλουσίους γείτονας ἀναλαμβάνοντας καὶ τὰ φορολογικὰ βάρη ἢ καὶ νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ κτήματά των καὶ νὰ δραπέτευουν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀκτήμονας γεωργούς ἕνεκα τῆς ἀξίσεως τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Ἄλλ' ἡ δραπέτευσίς

τῶν γεωργῶν δὲν συνέφερον εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἐπέτρεπε λοιπὸν εἰς τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτῆτας νὰ ἐπα-
ναφέρουν διὰ τῆς βίας τοὺς δραπετάς καὶ νὰ ἐμποδίζουσιν τὴν ἀναχώ-
ρησίν των. Παρήχθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀρχή, ὅτι οἱ γεωργοὶ
ἦσαν ἀναποσπαστως προσσητημένοι εἰς τὸ κτῆμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνή-
κουν διὰ τῆς γεννήσεως ἢ διὰ μακροχρονίου διαμονῆς, δηλ. ἡ δουλο-
παροικία.

Εἰς τὰς δύο ὀλεθρίας διὰ τὴν γεωργίαν τάσεις, τῆς ἐξαφανίσεως
τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς δουλοπαροικίας, ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρα-
τορικὴ κυβέρνησις διαρκῶς ἀνιετάσσετο. Ἀφ' ἑνὸς μὲν προσεπάθει νὰ
προστατεύσῃ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τῶν πτωχῶν ἀγροτῶν ἐναντίον
τῶν ἀρπαγῶν τῶν ἰσχυρῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ προσεπάθει νὰ καλυτερεύῃ
τὴν κατάστασιν τῶν ἐρ/αζομένων ἀγροτῶν προικίζουσα τὰς κοινότητας
τῶν χωρίων μὲ περισσοτέρας ἐλευθερίας. Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται
ὑπὸ μικρᾶς ἐστέφθησαν ἐπιτυχίας. Αἱ ἀρπαγαὶ τῶν μεγάλων ἠῦξανον,
ὁ δεσμός, ὁ ὁποῖος προσήλωνε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν γῆν, ἐγίνετο
ἰσχυρότερος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν δουλοπαροίκων ἐπολλαπλασιάζετο. Τὸ
κοινωνικὸν λοιπὸν ζήτημα εἶχεν ὀξυνθῆ ἑπικινδύνως διὰ τὴν ἡσυχίαν
καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ κράτους. Εὐκόλως δὲ φαντάζεται τις τὰ ἀποτε-
λέσματα τῆς καταστάσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν ὁποίαν πρέ-
πει νὰ προσθέσωμεν τὰς δυστυχίας τοῦ πολέμου καὶ τὰς καταπιέσεις
τῆς διοικήσεως. Ἡδη ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος οἱ ἀγροὶ ἤρχισαν νὰ ἐρη-
μῶνωνται ἢ γεωργία νὰ ἐγκαταλείπεται καὶ ὁ λαὸς νὰ συρρέῃ εἰς
τὰς μεγάλας πόλεις. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου καὶ αἱ μεγάλαι ἰδιοκτησίαι
συνήθως μετρίως ἐκαλλιεργοῦντο, οἱ ἐκ τῆς γῆς πόροι τοῦ κράτους ὀλο-
γὲν ἠλαττοῦντο.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ γεωργία ἦτο πάντοτε πηγὴ οἰκονομικοῦ
πλούτου τοῦ κράτους. Ὑπῆρχον χῶραι πλουσίας γεωργικῆς παραγω-
γῆς. Αἱ πεδιάδες τῆς Θράκης παρήγον ἐν ἀφθονίᾳ σίτον, ὁ ὁποῖος
ἐχρησίμευεν ἐν μέρει διὰ τὴν διατροφήν τῆς Κων)πόλεως. Αἱ δὲ ἐπαρ-
χίαι τῆς Μ. Ἀσίας ἦσαν μὲν πλήρεις μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, ἀλλ' ἦσαν
χῶραι εὐφορώταται καὶ πλουσιώταται. Ἐπομένως, ὅταν ἡ κυβέρνησις
εὐρίσκατο εἰς χεῖρας ἡγεμόνων ἐνεργητικῶν καὶ ἀρκετὰ ἰσχυρῶν διὰ
νὰ προστατεύουσιν τοὺς μικροὺς γεωργούς, οἱ ἐκ τῆς γεωργίας πόροι
τοῦ κράτους ἠῦξανον μεγάλως. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων δὲ τούτων συν-
έπιπτε νὰ ἐπέρχεται καὶ αὔξησις τῆς δυνάμεως ταῦ κράτους.

6. Ἡ θρησκεία.

Ἡ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῆς.

Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας διεδόθη ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον μετὰ μεγάλης ταχύτητος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν δύο τινά: ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἡ ὁποία εἶχε καταλύσει τὰ μεταξὺ τῶν λαῶν ὄρια, καὶ μάλιστα ἡ ἐξάπλωσις καθ' ὅλον τὸν κόσμον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρέσχεν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν θαυμάσιον ὄργανον διαδόσεως, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὅμως παρέσχεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἄλλην ἀνυπολογίστου ἀξίας ὑπηρεσίαν. Παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὸν ἀστικὸν ὀργανισμὸν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Διὰ τούτου ὀργανωθεὶς ἀπέκτησε δύναμιν μεγίστην, ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον οὕτως εἰπεῖν κράτος ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῆ εἰς τοὺς διωγμούς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠνάγκασεν ἕνα αὐτοκράτορα, τὸν Κωνσταντῖνον, νὰ προσέξῃ εἰς αὐτὸν καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐπισημῶς τὴν ὑπαρξίν του.

Ὅντως ὁ Χριστιανισμὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀργανώθη δημοκρατικῶς, ὅπως ἦσαν ὀργανωμένοι αἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἑλληνικαὶ πόλεις. Ἐκάστης πόλεως οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία, ὡς καὶ τὸ ὄνομά της δηλοῖ, δὲν ἦτο ἄλλο τι, εἰμὴ ἡ ἐκκλησία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων. Ἐκάστη ἐκκλησία ἐξέλεγεν ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν χριστιανῶν ἄνδρας τινάς, οἱ ὁποῖοι καλούμενοι πρεσβύτεροι ἐτέλουν τὰς ἱεροτελεστίας, διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίᾳ τὰ κοινὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα καὶ ἔκρινον ὅλας τὰς μεταξὺ χριστιανῶν διαφοράς, ὅσας οὗτοι δὲν ἤθελον νὰ ὑποβάλουν εἰς τὴν κρίσιν δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Τὸ συνέδριον δηλ. τοῦτο τῶν πρεσβυτέρων ἀντεστοίχει πρὸς τὴν βουλὴν τῶν ἑλληνικῶν ἀστικῶν θεσμῶν. Τοῦ συνεδρίου τούτου προϊστάτο ὁ καλούμενος ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρως ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας καὶ ἀντεστοίχει πρὸς τοὺς ἀρχοντας τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Οὕτω οἱ πρεσβύτεροι μετὰ τῶν ἐπισκόπων ἀπετέλεσαν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ὀνομάζετο κληρὸς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸν λαὸν καὶ ὀνομάζοντο λαϊκοί.

Καὶ εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς ὅλαι αἱ ἐκκλησίαι συνεννοοῦντο μεταξὺ τῶν δι' ἐπιστολῶν ἢ δι' ἀπεσταλμένων. Βραδύτερον ὅμως, περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ συνδεθοῦν μεταξὺ τῶν στενότερον δι' ἐπαρχιακῶν συνόδων ἀντι-

στοίχων πρὸς τὰ ἀμφικτιονικά συνέδρια. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας καὶ ἐξέδιδον ἀποφάσεις καλουμένας κανόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα τῆς πίστεως καὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ αὐταὶ σύνοδοι ἤλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας ἀνακοινοῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις. Τέλος ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντινίου ὑπεράνω τῶν τοπικῶν αὐτῶν συνόδων ἐτέθησαν αἱ λεγόμεναι Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, συνέδρια δηλ. περιλαμβάνοντα ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα συνεκαλοῦντο, ὡς-κις ἔκτακτοι ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας ἀπήτουν τοῦτο. Οὕτω ὅλη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατήντησε νὰ γίνῃ μία μεγάλη δημοσπονδία πολιτειῶν.

Καὶ δὲν περιορίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὄργανισμὸς οὗτος. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας (μητροπόλεως), ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη μητροπολίτης. Πάλιν μερικαὶ μητροπόλεις ἔνεκα τοῦ μεγαλυτέρου πλήθους τῶν εἰς αὐτὰς χριστιανῶν ἢ ἔνεκα τῶν μεγαλυτέρων μαρτύρων καὶ ἁγίων, τοὺς ὁποίους ἀνέδειξαν, ἐθεωρήθησαν ἀνώτερα τῶν ἄλλων καὶ ὠνομάσθησαν Ἀποστολικαί. Τοιαῦται ἦσαν ἡ τῆς Ῥώμης, τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἀλεξανδρείας, εἰς τὰς ὁποίας προσετέθη καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν κτίσιν αὐτῆς, ὡς νέας πρωτεύουσας τοῦ ὁμοεθνικοῦ κράτους. Τούτων οἱ ἐπίσκοποι πρόσελαβον καὶ τὸν τίτλον τοῦ Πατριάρχου. Πρῶτος δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐθεωρεῖτο ὁ τῆς Ῥώμης, ὁ ὁποῖος ἑκαλεῖτο καὶ Πάπας, διότι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τοῦ κράτους.

Κατὰ ταῦτα ὁ πρῶτος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὄργανισμὸς ὑπῆρξε δημοκρατικός. Καὶ εἰς μὲν τὴν Δύσιν ἡ Ἐκκλησία ἀπέβαλε τελείως τὸν χαρακτήρα τοῦτον καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Μάλιστα, ὡς εἶδομεν, ἀδιακόπως οἱ κατὰ καιροὺς πάπαι ἐξήτουν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχίαν των αὐτῆν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' αὐταὶ οὐδέποτε ὑπέκυψαν εἰς τὰς περὶ τούτου ἀξιώσεις τῶν παπῶν. Δὲν συνέβη ὅμως ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἡ Ἐκκλησία περιεβλήθη ἀριστοκρατικὸν χαρακτήρα. Οὐδέποτε ὅμως οὐδὲ μέχρι σήμερον ἀπέβαλε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ἀρχάς.

ὄντως μεταξύ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῆς Κων)πόλεως, ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους, κατέλαβεν ἐξέχουσαν τινα θέσιν, δι' ἧ καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ βου αἰῶνος ἔλαβε τὴν τίτλον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἔτι μᾶλλον ηὔξηθη κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα, ὅτε μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀπέμεινε οὗτος ὁ μόνος πατριάρχης ἐν τῷ κράτει. Ἄλλα καὶ εἰς τὰ τοῦ κράτους ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως δὲν κατεῖχε μικροτέραν θέσιν ἢ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὸς ἔχρει τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχετο τὴν διαβεβαίωσιν αὐτοῦ ὅτι θὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ θὰ σέβεται τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο πλουσιώτατος, διότι διέθετεν ὡς κύριος τὴν ἀπειρον περιουσίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο ἰσχυρότατος, διότι εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὴν ἀπειράριθμον στρατιάν τῶν μοναχῶν τῆς Κων)πόλεως, οἱ ὅποιοι ἐξήσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ὄχλου τῆς πρωτευούσης. Ἡ δύνατο ἐπομένως ὁ πατριάρχης νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν σπουδαίας ὑπηρεσίας, καὶ ἀντιστρόφως νὰ ἀψηφῇ τὸν αὐτοκράτορα εἴτε ἐκσφενδονίζων κατ' αὐτοῦ τοὺς κεραυνοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀπαγορεύσεως καὶ τοῦ ἀναθέματος καὶ ἐπιβάλλων εἰς αὐτὸν τὴν θέλησίν του ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐξεγείρων τὸν λαὸν εἰς στάσιν καὶ καταβιβάζων αὐτὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου.

Καὶ ἡ ἐξωτερικὴ δὲ παράστασις τοῦ πατριάρχου ἐσυμβόλιζε τὴν δύναμίν του. Κατόκει εἰς μέγαρον πολυτελέστατον πλησίον εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον. Εἶχε τὰ φορεῖά του καὶ τὰ πολυτελῆ ἄρματα του διὰ τὰς μεγάλας τελετὰς. Ἐσύχναζεν εἰς τὸν ἵππὸδρομον, ἐφιλοξενεῖτο εἰς τὸ ἱερὸν παλάτιον καὶ ἀνταπέδιδε τὴν φιλοξενίαν παραθέτων πολυτελῆ γεύματα εἰς τὸ πατριαρχικὸν μέγαρον. Ἐφόρει ἰχώρωμα ἐνδύματα, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ βασιλέως, καὶ πῖλον πορφυροῦν μὲ χρυσοπαρύφους ταινίας, ὅπως αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς.

Ἦτο λοιπὸν ἡ δύναμις τοῦ πατριάρχου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀντίτροπον πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως, τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους. Κατ' ἀρχὴν τὰ δύο ἀξιώματα ἦσαν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων. Ἄλλὰ τὰ ὅρια τῶν ἐξουσιῶν αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀκριβῶς καθωρισμένα, καὶ ἕνεκα τούτου ἡ μεταξύ αὐτῶν πάλη ὑπῆρξε διηνεκῆς. Ὅσακις ἐβασίλευεν ἀνὴρ ἰσχυρός, ἐπενέβαινε εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ διόκει κατ' οὐσίαν αὐτά. Τοῦτο δὲ πολλάκις, ὡς ἐπὶ τῶν αἰρέσεων, ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κράτους. Τοῦναντίον ὅσακις ὁ βασιλεὺς ἦτο ἀνήλικος ἢ ἀνὴρ ἀσθενὴς τὸν χαρακτῆρα, ὁ πατριάρχης

ἀπέβαινε παντοδύναμος ἄγων καὶ φέρων τὴν σύγκλητον καὶ τὸν λαὸν τῆς Κων)πόλεως. Πάντοτε ὅμως ἡ δύναμις τοῦ πατριάρχου ἐχρησίμευεν ὡς φραγμὸς περιστέλλων τὴν παντοδυναμίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπολυταρχίας.

Ἡ λατρεία. Ἡ λατρεία κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἀπλουστάτη. Οἱ χριστιανοὶ συνηθοῦζοντο εἰς οἰκίας ἐπὶ τούτῳ ὀρισμένας καὶ ἐκεῖ ἀπέτεινον μικρὰν καὶ ἀπλὴν δέησιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐκεῖ συνάμα ἔφερον καὶ ἐκουσίας προσφορὰς, διὰ τῶν ὁποίων ἐγίνοντο κοινὰ δεῖπνα τῶν χριστιανῶν καλούμενα ἀγάπαι. Τὰ δὲ περισσεύοντα ἐδίδοντο εἰς τοὺς κληρικούς καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς. Χάριν τῶν τελευταίων μάλιστα ἐγίνοντο καὶ μηνιαῖαι εἰσφοραί.

Αφ' οὗ ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη περισσότερον καὶ παρουσιάσθη ἡ ἀνάγκη νὰ προσελκυσθοῦν ὄχλοι συνηθισμένοι εἰς ποικίλους λατρείας τύπους, ἐδέησε καὶ ἡ λατρεία νὰ ὀργανωθῇ συστηματικώτερον καὶ νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικωτέρα. Ἰδρῦθησαν λοιπὸν τότε ἰδιαιτέρα οἰκοδομήματα διὰ τὴν κοινὴν λατρείαν. Τὰ οἰκοδομήματα δὲ ταῦτα ἐκοσμήθησαν δι' εἰκόνων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Παναγίας, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς θρησκείας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεδόθησαν ποικίλαι τιμαί. Οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ὑπεβλήθησαν εἰς ἱεραρχίαν καὶ περιεβλήθησαν ἐνδύματα μεγαλοπρεπῆ. Ἡ λατρεία ἐκανονίσθη, αἱ θρησκευτικαὶ ἀκολουθίαι ἐγένοντο μακρότεραι, καὶ τέλος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠυξήθη.

Εἰς τοῦτον συνετέλεσε καὶ κοινωνικὴ τις ἀνάγκη. Ψυχαγωγία καὶ κοινὰ τῆς κοινωνίας ἐντευκτήρια δὲν ὑπῆρχον. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν λοιπὸν συνῆρθεον οἱ ἄνθρωποι ὄχι μόνον διὰ νὰ ἀπευθύνουν τὰς δεήσεις των εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἵνα συναντηθοῦν μεταξύ των. Ἐκ τούτου ἐγένεν ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς αὐξήσεως τῶν ἀφορμῶν τῆς συνεντεύξεως, δηλ. τῶν ἑορτῶν, καὶ τῆς ἐπιμηκύνσεως τῶν θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν. Ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν μεγάλων ἑορτῶν, τῶν Χριστουγέννων, τῆς Ἀναστάσεως κλπ., καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ μνήμη ἑνὸς ἢ περισσοτέρων ἁγίων. Κατὰ μικρὸν δὲ ἡ λατρεία δὲν ἀπηρθύνετο μόνον πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἁγίους καὶ εἰς αὐτὰς τὰς εἰκόνας αὐτῶν, πο' λὰς τῶν ὁποίων ἐθεώρουν θαυματουργοὺς. Ὡσαύτως θαυματουργὸς δύναμις ἀπεδόθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ πρὸς τὰ ὄργανα τῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἡ θαυματουργὸς αὕτη δύναμις μετεβιβάσθη καὶ εἰς τὰς μαντείας

καὶ εἰς ἐπφθούς. Οὕτω τὴν πίστιν διεδέχθη ἡ δεισιδαιμονία. ἡ ὁποία ἐφθειρε τὸ ἰσχυρότατον ἠθικὸν ἐλατήριον τοῦ Ἔθνους, τὴν θρησκείαν.

Ὁ μοναχισμός. Καὶ ἄλλο κοινωνικὸν κακὸν προέκυψεν ἐκ παρεξηγήσεως τῆς θρησκείας. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ πολλοὶ ἄνθρωποι παρακινούμενοι ὑπὸ τοῦ ζήλου αὐστηροτέρας ἐκπληρώσεως τῶν παραγγελιῶν τῆς νέας θρησκείας, ἀπεχώρουν ἀπὸ τῶν φροντίδων τοῦ κόσμου καὶ διήγον τὸν βίον μακρὴν τῶν πόλεων εἴτε μεμονωμένοι εἴτε πολλοὶ ὁμοῦ. Ὁ μοναχικὸς οὗτος καὶ ἀσκητικὸς βίος διὰ τῶν ἐξόχων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν πολλοὶ τῶν μοναχῶν καὶ ἀσκητῶν τούτων, συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς πίστεως κραταίωσιν. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀγαθὰ ἐκ τοῦ θεσμοῦ τούτου προέκυψαν. Πολλὰ ἐκ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου πληγωμένα ψυχὰ εὗρον θεραπείαν εἰς τὰ μοναστήρια. Πολλάκις οἱ πένητες καὶ οἱ ὀδριπῆροι εἰς αὐτὰ εὗρον καταφυγὴν. Ἐν καιρῷ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν τρικυμιῶν εἰς αὐτὰ κατέφυγον τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι. Κατὰ τοὺς τελευταίους δὲ χρόνους αὐτὰ ἀνεδείχθησαν οἱ προμαχῶνες τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ μοναχισμὸς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐξώκειλεν εἰς πολλὰ ἄτοπα. Τὰ μοναστήρια ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἐπλουτίσθησαν διὰ πολλῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων ἀφιερωμάτων τῶν εὐσεβῶν. Ὁ βίος εἰς αὐτὰ ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀσκητικὸς καὶ ἀπηλλαγμένος τῶν ματαιοτήτων τοῦ κόσμου. Τὸ δὲ δεινότερον, μυριάδες νέων συνέρρεον κατ' ἔτος εἰς αὐτὰ ὄχι ὑπὸ εὐσεβείας κινούμενοι, ἀλλ' ἵνα ζοῦν βίον ἀπράγμονα καὶ τρυφηλὸν καὶ ἐνίοτε ἀκόλαστον. Ἐκ τούτου δὲ τὸ μὲν δημόσιον ταμεῖον ἐστερεῖτο πολλῶν πόρων, διότι τὰ εἰς τὰ μοναστήρια ἀφιερούμενα κτήματα ἔμενον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφορολόγητα, ἡ δὲ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία ἐστεροῦντο βραχιόνων.

γ. Τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρις Ἡρακλείου.

Ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ ἡ παιδεία. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Κων)πόλεως κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ὑπῆρξε τὸ μόνον μέρος τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον διετήρησε τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν. Συνήγωνεν ὅλας τὰς ἐνδόξους πόλεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Ἀθήνας, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν κλπ.), αὐτὴ δὲ ἡ πρωτεύουσά της, ἡ Κων)πολις, ἦτο κατ' οὐσίαν εὐθὺς ἐξ

ἀρχῆς ἑλληνικῆ πόλις. Οἱ λαοὶ τῆς μοναρχίας ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἢ ἑξελληνισμένοι Ἀσιᾶται καὶ ἐλάλουν ὡς ἐθνικὴν τῶν γλώσσων τὴν ἑλληνικὴν. Ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ εὐκόλως κατενόουν καὶ ἠψυχοῦντο μελετῶντες τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Διεφύλαττον λοιπὸν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀντέγραφον αὐτὰ μετ' ἐπιμελείας, τὰ ἐμελέτων καὶ τὰ ἐσχολίαζον. Αἱ αὐτοκρατορικαὶ βιβλιοθήκαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἦσαν θαυμασιῶς ἐφωδιασμέναι μὲ ὄλους τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Δὲν ἦσαν ὅμως κατώτεροι αὐτῶν αἱ μοναστηριακαὶ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ ἀνδρῶν σοφῶν ἀσχολουμένων εἰς τὰ γράμματα. Ἄλλως τε ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς παιδείας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, ἡ ὁποία εὐρίσκετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, εἶχε χαρακτῆρα θρησκευτικόν. Ὡς σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἐχρησίμευον ἢ αἱ μοναὶ ἢ οἱ νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ σπανιώτερον αἱ οἰκίαι τῶν ἰδιωτῶν διδασκάλων. Εἰς αὐτὰ οἱ παῖδες ἐδιδάσκοντο ὑπὸ μοναχῶν ἢ ἱερέων ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀρίθμησιν στοιχειώδη, καὶ ἠσκούντο εἰς τὴν ἀρετὴν. Ἀνεγίνωσκον δὲ προσέτι τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

Ἄλλ' ὅμως πᾶς μορφωμένος ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ ἔχη ἀναγνώσει τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸν Πίνδαρον, μέρη τινὰ τῶν τραγικῶν, τὸν Ἀριστοφάνη, τὸν Θεόκριτον καὶ ἀκόμη τὸν Θουκυδίδη, ἔργα τινὰ τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, μερικὰς βιογραφίας τοῦ Πλουτάρχου, τὸν Λιβάνιον καὶ τὸν Λουκιανόν. Τὴν μόρφωσιν ταύτην ἐλάμβανον εἰς ἀνώτερα σχολεῖα παρὰ διδασκάλων ἰδιωτικῶν. Ἡ μόρφωσις ὅμως αὕτη δὲν ἦτο γενικὴ καὶ οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ γενικευθῇ. Διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς τυπογραφίας ἦτο κατ' ἀνάγκην προνόμιον ὀλίγων ἀνθρώπων, τῶν εὐπόρων.

Ἐκτὸς τῶν σχολείων τούτων ὑπῆρχον καὶ ἀνώτεροι φιλοσοφικαὶ καὶ ἠθικοὶ σχολαὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Βηρυττόν, τὴν Γάζαν, τὴν Τύρον καὶ ἰδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ αἱ μὲν ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ταχέως ἐμαράνθησαν, διότι εἰς αὐτὰς μόνον ἐθνικοὶ διδάσκαλοι ἐδίδασκον, καὶ ἐπὶ τέλος ἐκλείσθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ἄλλαι ὅμως μετατραπείσαι εἰς χριστιανικὰς ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτῆ-

σεως και ἀναδεικνύουσαι πολλούς και περιφανείς φιλοσόφους και ἄλλους λογίους. Ἀνωτάτη τέλος σχολή ἦτο τὸ ἐν Κων)πόλει Πανδιδαντήριον, εἶδος σημερινῶ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἰδρῦθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' (425). Τὸ Πανδιδικτήριον τοῦτο περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητάς. Ἐκ τούτων 15 ἐδίδασκον τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν και φιλολογίαν, οἱ δ' ἄλλοι 15 λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον και τὴν φιλοσοφίαν. Οἱ καθηγηταὶ δ' εἰς αὐτὸ διωρίζοντο κατόπιν αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς δοκιμασίας ἐνώπιον τῆς συγκλήτου και μετ' ἀκριβῆ ἔρευναν τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν χαρακτήρος.

Ἡ λογοτεχνία. Οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες δὲν ἦσαν μόνον οἱ κληρονόμοι τῶν προγόνων των και οὕτως εἶπεν οἱ βιβλιοθηκᾶριοι τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι εἶχον κληροδοτήσει εἰς αὐτούς. Ἐπεδόθησαν μετὰ ζήλου και εἰς τὴν συγγραφὴν.

Δυστυχῶς ἔνεκα τῶν πολλῶν και μεγάλων διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον μετὰ τῆς ὁμιλουμένης και τῆς ὑπὸ τῶν λογίων γραφομένης γλώσσης, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραχθοῦν λογοτεχνικὰ ἔργα τέλεια.. Ἀφ' οὔτου δηλ. διὰ τῶν μεγάλων συγγραφέων τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐδημιουργήθη γλωσσικὸς κανὼν και γνώμων, ἡ δὲ ἀττικὴ ἔξαπλωθεῖσα εἰς ὅλας τὰς ἀνατολικὰς χώρας κατέστη κοινὴ, ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται εἰς τοὺς Ἕλληνας κοινότερος τρόπος ἐκφράσεως ἐκδηλούμενος εἰς τὴν παραμέλησιν τῆς ὀρθῆς προφορᾶς και τοῦ σχηματισμοῦ τῶν προτάσεων και εἰς τὴν ἀνάλυσιν και ἀπλοποίησιν τῶν γραμματικῶν τύπων, ἤρχισε δηλ. νὰ ἐμφανίζεται διαφορὰ μετὰ τῆς ὁμιλουμένης και γραφομένης γλώσσης. Ἡ διαφορὰ αὕτη φυσικὰ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἠῦξανε, διότι ἡ μὲν γραπτὴ ὡς ἀκολουθοῦσα παγίους κανόνας παρέμενε ἀμετάβλητος, τοῦναντίον δὲ ἡ ὁμιλουμένη ὁλονὲν μεταβάλλετο. Ὅπως δὲ ἦτο ἡ διαφορὰ αὕτη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ καταφαίνεται ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον ὡς γραφὴν διὰ τοῖς πολλοῖς ἐγράφη εἰς τὴν τότε ὁμιλουμένην. Ἐν τούτοις οἱ λόγοι ἐξηκολοῦθουν νὰ διατυπώνουν τὰς ἰδέας των κατὰ τοῦ γραμματικῶν τύπων, τὰς λέξεις και τὰς συντάξεις τῶν δοκίμων ἀττικῶν. Τοῦτο ἐλέγετο ἀττικισμός.

Ὡς ἦτο ὁμως φυσικόν, οἱ λόγοι ὑποβληθέντες εἰς τοιαύτην τυραννίαν δὲν ἦτο δυνατόν γράφοντες νὰ ἔχουν τὴν χάριν, τὴν εὐκαμψίαν, τὴν δροσερότητα και τὰς λοιπὰς ἀρετὰς τῆς γνησίας λαϊκῆς γλώσσης. Ὅντως δὲ τὰς ἀρετὰς ταύτας εὐρίσκομεν εἰς τὰ λογοτεχνήματα ἐκεῖνα μόνον, τὰ ὁποῖα, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς παραδόσεως.

Ἄλλ' ὅς ἴδωμεν ὁποία εἶναι ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰς τὰς γενικωτέρας τῆς γραμμᾶς.

Ὁ πεζὸς λόγος.

Ἡ ἱστορία. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ εὐνοουμένη μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ἡ σκέψις τοῦ ἔθνους καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα. Οἱ ιστοριογράφοι διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς κυρίως ἱστορικοὺς καὶ τοὺς χρονογράφους.

Οἱ ἱστορικοὶ ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς. Ἄλλοι μὲν ἔχουν ὑπόδειγμα τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδη, ἄλλοι δὲ τὸν Ξενοφῶντα ἢ τὸν Πολύβιον. Περιβάλλουν μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα νέα διανοήματα καὶ σὺν τῷ χρόνῳ καθίστανται ἀπρόσιτοι εἰς τοὺς μὴ λογίους. Συγχρόνως ὅμως καὶ μεταχειρίζονται τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ὡς ὑπόθεσιν τῆς ἱστορίας τὸν λαμβάνουν τὰ σύγχρονα γεγονότα. Εἶναι δὲ εἰς θέσιν τὰ πραγματεύονται τὰ γεγονότα ταῦτα, διότι κατέχουν μεγάλας θέσεις εἰς τὴν πολιτείαν ἢ μετέχουν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποία περιγράφουν.

Τούναντίον οἱ χρονογράφοι εἶναι μοναχοὶ ἀγνοοῦντες κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ πράγματα τοῦ βίου, καί, ἐπειδὴ ἀποτείνονται εἰς δλόκληρον τὸ ἔθνος, γράφουν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατανοουμένην. Πραγματεύονται δὲ δλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ κτίσεως τοῦ κόσμου, ἀλλὰ στεροῦνται κριτικῆς καὶ ἀντιγράφουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον.

Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν ἱστορικῶν εἶναι ὁ **Προκόπιος**. Οὗτος ἦτο ἐκ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ εἶχε σπουδάσει τὰ νομικά, ἐλθὼν δὲ εἰς Κων/πολιν πρὸς εὔρεσιν τύχης προσελήφθη ὡς γραμματεὺς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισσαρίου καὶ ὡς τοιοῦτος παρηκολούθησε τὸν Βελισσαρίον εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας του. Ἐνεκα τούτου εἶχε γνῶσιν ὅλων τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Προκόπιος συνέγραψε: 1) Τοὺς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολέμους κατὰ τῶν Περσῶν, τῶν Βανδήλων καὶ τῶν Γότθων μέχρι τοῦ 554, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος εἶχε λάβει μέρος. 2) Τὰ Ἀνέκδοτα. Εἰς αὐτὰ ὁ Προκόπιος περιλαμβάνει ὅσα διὰ πολιτικοὺς λόγους δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν μεγάλην του συγγραφὴν, κάμνει δηλ. εἰς αὐτὰ ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. 3) Τὰ Κτίσματα. Εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τὰς πόλεις, τὰς ὁποίας ὠχύρωσεν ὁ Ἰουστινιανός, καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κτισθεῖσας ἐκκλησίας, βιβλιοθήκας καὶ δημόσια λουτρά.

Εἰς ὅλας τὰς συγγραφάς του ὁ Προκόπιος μιμῆται τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην, ἀλλὰ καὶ διατηρεῖ ἀνεξαρτησίαν τινά. Εἶναι χριστιανὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξαρτᾷ πάντα τὰ ἀνθρώπινα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Παρασυρόμενος ὁμως ὑπὸ τῶν ὑποδειγμάτων του καταβάλλει ἐνίοτε προσπάθειάς νὰ ἐξηγήσῃ τὰ συμβαίνοντα διὰ τῆς λογικῆς.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου συνεχίζει ὁ *Ἀγαθίας*, καὶ τὴν τοῦ Ἀγαθίου ὁ *Μένανδρος*. Τελευταῖος δὲ ἱστορικὸς τῆς περιόδου ταύτης εἶναι *Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης*. Πάντες οὗτοι ἐμιμήθησαν τὸν Προκόπιον, ἀλλ' εἶναι κατώτεροι αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν χρονογράφων ὁ κριώτατος ἢ μᾶλλον ὁ μόνος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ *Ἰωάννης Μαλάλας*. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα εἶναι ἀκριτος καὶ ἀσυνάρτητος φλυαρία εἰδήσεων περὶ τῶν παλαιῶν χρόνων ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο γραμμῆν᾽ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀμιλουμένην γλῶσσαν, κατέστη εὐχάριστον ἀνάγνωσμα διὰ τὸ πολὺ κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀρκετὴν μόρφωσιν διὰ νὰ ἀναγινώσκῃ ἱστορικὰ βιβλία μὲ ἀρχαῖκὸν ὕφος. Ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, καὶ ἡ ἀρχαιότης δι' αὐτὸν εἶναι μία περίοδος τελείως ἀγνωστος. Ἀναμειγνύει τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν, τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου. Τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν πραγματεύεται ἐντελῶς φανταστικῶς, περὶ δὲ τῆς ῥωμαϊκῆς οὐδὲν σχεδὸν λέγει. Τὰ γεγονότα τέλος τῶν χρόνων του ἐξιστορεῖ ἀναγράφων πολλὰς μικρὰς καὶ ἀσημάντους εἰδήσεις, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ τῆς ἰδιατέρας του πατρίδος, τῆς Ἀντιοχείας.

Ἡ θεολογία. Ἡ ἀφθονία τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας εἶναι τεραστία. Ἡ ἀνάγκη τῆς στερεότητος τῆς πίστεως καὶ ὁ ἀκατάπαυστος ἀγὼν μεταξὺ τῶν διαφορῶν αἱρέσεων ἔδωκαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀφορητὴν πρὸς παραγωγὴν πλήθους ἔργων. Ὁ κατάλογος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶναι μακρὸς. Μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Ὁριγένης, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀθανάσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος καὶ ὁ ἱστοριογράφος τῆς Ἐκκλησίας Εὐσέβιος ὁ Παμφύλου.

Εἰς οὐδένα ὁμως τῶν κλάδων τῆς θεολογίας παρήγαγεν ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία τόσα λογοτεχνικὰ μνημεῖα, ὅσα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἠθροικὴν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον τὸ *Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.*

κήρυγμα κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ ἑορτάς. Ἀνεπτύχθη δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ κατὰ τὰ πρότυπα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ῥητορικῆς. Οἱ ἐπισημότεροι ῥήτορες κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἔκτος τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, εἶναι ὁ Ἄντιοχεύης Γρηγόριος καὶ ὁ ἐκ Κρήτης Ἀνδρέας.

Καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πεζοῦ λόγου εἶδη, ἡ Γεωγραφία, ἡ Φιλοσοφία, ἡ Φιλολογία, ἡ Νομικὴ, ἡ Ἱατρικὴ, ἡ Μαθηματικὴ καὶ ἡ Φυσικὴ ἐπαρκῶς ἐκαλλιεργοῦντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἰδιαιτέρως ὅμως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκαλλιεργήθη ἓν νέον λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ *μυθιστόρημα*.

Τὸ μυθιστόρημα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ποίησιν, διότι ἀφηγεῖται πλαστὰς διηγήσεις. Ὡς πρὸς τὴν μορφήν ὅμως ἀνήκει εἰς τὸν πεζὸν λόγον, διότι ἐγράφετο ἄνευ μέτρου. Τοῦτο ἐγένετο, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀμβλυνοθῆ ἡ αἴσθησις τῆς ποσότητος τῶν συλλαβῶν, καὶ ἐπομένως τὸ μέτρον δὲν συνετέλει εἰς τὴν τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν, αὐτὴ δὲ ἦτο ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ μυθιστορήματος.

Οἱ σπουδαιότεροι μυθιστοριογράφοι τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξαν ὁ Ἡλιόδωρος γράψας τὸ μυθιστόρημα «Σύνταγμα τῶν περὶ Θεαγένην καὶ Χορὶκλείαν Αἰθιοπικῶν» εἰς 10 βιβλία, ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος γράψας τὰ κατὰ Δευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα εἰς 8 βιβλία, καὶ ὁ Λόγγος γράψας τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην.

Ἡ ποίησις.

Ἡ βυζαντινὴ ποίησις διαιρεῖται εἰς τρία εἶδη τὴν ἐκκλησιαστικὴν ῥυθμικὴν ποίησιν, τὴν δημῶδη καὶ τὴν θύραθεν ποίησιν.

Ἡ ἀληθὴς βυζαντινὴ ποίησις εἶναι ἡ πρὸς λειτουργικὴν χρῆσιν ἐκκλησιαστικὴ ῥυθμικὴ ποίησις καὶ ἡ δημῶδης. Αὗται ἐπήγασαν ἐκ τοῦ ἰδιορρυθμοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ, ἡ δὲ δημῶδης ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν χρόνων ἐκείνων. Κοινὸν καὶ τῶν δύο γνώρισμα εἶναι ὁ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως χωρισμὸς καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν. Καὶ αἱ δύο ἐγκαταλείπουν τὴν μίμησιν τῶν ἀρχαίων προτύπων καὶ συνδέονται στενῶς πρὸς τὸ αἶσθημα τοῦ συγχρόνου ἔθνους. Τοῦναντίον ἡ θύραθεν ποίησις, εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνεται ὅλη ἡ λοιπὴ ποίησις, κύριον γνώρισμα ἔχει τὴν προσκόλλησιν κατὰ

τὴν μορφήν εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἀπομίμησιν ἀρχαίων προτύπων.

Ἐνταῦθα θὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῆς θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, διότι τῆς δημόδους ἐλάχιστα ἴχνη ὑπάρχουν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Περὶ αὐτῆς θὰ γίνῃ λόγος κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον.

Ἡ θύραθεν ποίησις. Εἰς τὴν θύραθεν ποίησιν περιλαμβάνονται ὅλα τὰ ποιήματα τὰ ἀναφερόμενα καὶ εἰς μὴ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα καὶ εἰς θρησκευτικὰ μὴ χρήσιμα διὰ τὴν λειτουργίαν. Ἡ ποίησις αὕτη ἐπιδιδάκει καθαρῶς λογοτεχνικούς σκοπούς καὶ ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τῶν ἀρχαίων ποιητικῶν γενῶν. Ὅχι μόνον ἡ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὰ μέτρα τῆς θύραθεν ποιήσεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ἀρχαῖα. Ἐκ τῶν ποικίλων μέτρων τῶν ἀρχαίων οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες μετεχειρίσθησαν ἰδίως τὸ ἱαμβικὸν τρίμετρον, σπανίως τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον, τὸ ἐλεγειακὸν δίστιχον κ. ἄ. Ἡ κατὰ προσφωδίαν ὁμοῦς αὕτη ποίησις ἐστερεῖτο τοῦ θεμελίου τῆς ζωντανῆς γλώσσης, διότι ἡ διαφορὰ μακρῶν καὶ βραχέων εἰς τὴν προφορὰν εἶχεν ἐκλείψει. Ὡστε ὅλη αὕτη ἡ ποίησις παρουσιάζεται ὡς μηχανικὴ ἐργασία μετὰ κόπου ἐπὶ τοῦ χάριτος ἀνεγερθεῖσα. Τῆς ποιήσεως ταύτης κύριος ἀντιπρόσωπος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ *Γεώργιος Πισίδης*, διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπὶ Ἡρακλείου. Τὸ λεκτικὸν του εἶναι ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον, οἱ δὲ στίχοι του ῥέοντες καὶ κανονικοί. Τὰ ποιήματα τοῦ Πισίδου πραγματεύονται ἢ περὶ συγχρόνων πολεμικῶν γεγονότων, ὡς τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν, ἢ περὶ θεολογικῶν ἀντικειμένων. Ὁ Πισίδης ἔγραψεν ὡσαύτως καὶ ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα μικρὰ ποιήματα.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥυθμικὴ ποίησις. Κατ' ἀρχὰς καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ὑπόκειται εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μορφῆς. Ὅλα δηλ. τὰ ἀρχαῖα ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα ἀκολουθοῦν κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὸ μέτρον καὶ τὴν ἐκφρασιν ἀρχαῖα πρότυπα, ὡς καὶ ἡ θύραθεν ποίησις. Τοιαῦτα ἀρχαῖα ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα εἶναι οἱ ἀγνώστων παιητῶν ὕμνοι, ὁ ἑωθινὸς (Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ), ὁ ἑσπερινὸς (Αἰνεῖτε παῖδες Κυρίου), ὁ ἐπιλύχνιος (Φῶς Ἰλαρόν) κ. ἄ. Ὡσαύτως οἱ ὕμνοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Συνεσίου κ. ἄ.

Ἀλλὰ ἡ ζῶσα γλῶσσα εἶχεν ἀποβάλλει ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων τὴν διάκρισιν τῶν μακρῶν καὶ βραχείων συλλαβῶν, καὶ εἶχε παύσει νὰ ἡχῆ μουσικῶς. Οἱ μεταχειριζόμενοι λοιπὸν τὰ κατὰ προσφωδίαν μέτρα ἠκολούθουν νεκροὺς τύπους, οἱ ὅποιοι εἰς τὴν ἀκοὴν δὲν εἶχον

καμμίαν σημασίαν. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ὕμνων τούτων ἦτο ἀκατάληπτος. Ἐπομένως οὗτοι δὲν συνεκίνουν τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ ποίησις ἐγκατέλειπεν ἐπιφορὰς καὶ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς τὰ ἀρχαῖα μέτρα. Διὰ τὴν ῥυθμικὴν κατασκευὴν τοῦ στίχου ἐστηρίχθη ἤδη αὕτη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν καὶ εἰς τὸν τόνον τῶν λέξεων, δηλ. εἰς ὅ,τι πραγματικῶς τὸ οὖς τότε ἤκουεν. Ἀλλὰ τῆς λέξεως ὁ τόνος δὲν ἀντιπροσέστησε τὸν τόνον τοῦ παλαιοῦ στίχου. Τοῦναντίον οἱ ἀρχαῖοι τύποι ἐγκατελείφθησαν ἐντελῶς, εἰσῆχθησαν δὲ ὅπως διάφοροι στίχοι καὶ στροφαί. Πρὸ παντὸς δὲ ἡ ποίησις αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς συνοδοουούσης αὐτὴν μουσικῆς. Οἱ μελωδοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς ἀρχαίους αἰοιδούς. Ἐχομεν λοιπὸν μίαν νέαν καὶ αὐθόρμητον δημιουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες τὰ τοιαῦτα ποιήματα ἔτασσαν ὄχι εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλ' εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Τοῦτο ἔκαμνον, διότι εἶχον τὴν ἰδέαν, ὅτι μόνον οἱ ὕμνοι οἱ κατασκευασμένοι κατὰ τὰ παλαιὰ μέτρα ἀνήκον εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ γνώμη δὲ αὕτη συνετέλεσε εἰς τὸ νὰ ἐκλαμβάνονται οἱ νεώτεροι ὕμνοι ὡς πεζογραφήματα καὶ νὰ γράφονται ἐν συνεχείᾳ, ὅπως ὁ πεζὸς λόγος.

Ἐκαστος ὕμνος σύγκειται ἐξ 20-30 ἢ καὶ περισσοτέρων στροφῶν, ὀνομάζεται δὲ κοντάκιον ἢ κοντάκιον (μικρὸν, κοντὸν ῥαβδίον, περὶ τὸ ὁποῖον ἐτυλίσσετε ὁ πάπυρος). Βραδύτερον ἐσχηματίσθη καὶ ἄλλος τύπος ὕμνων, ὁ λεγόμενος κανὼν. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον, διότι τότε ἀναφαίνεται οὗτος.

Μελωδοί. Ἡ ποίησις τῶν κοντακίων ἀρχίζει κυρίως ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀκμάζει δὲ πρὸ πάντων κατὰ τὸν ς' καὶ Ζ'. Τῆς περιόδου ταύτης τῆς ἀκμῆς τῶν κοντακίων οἱ κυριώτατοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος.

Ὁ Ῥωμανὸς κατήγετο ἐκ Συρίας. Κατ' ἀρχὰς ἦτο διάκονος εἰς τὴν Βηρυττόν. Ἐπὶ Ἀναστασίου Α' ἦλθεν εἰς τὴν Κων/πολιν, ὅπου διέμεινεν ὡς ἐφημέριος εἰς τινὰ ναὸν τῆς Θεοτόκου. Ἐκεῖ ἐπεδόθη, εἰς τὴν ποίησιν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ ἔκαμε τοιοῦτους ὑπὲρ τοὺς χιλίους ἀναφερομένους εἰς ὅλας τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ἐκ τῶν μεγαλύτερων ὕμνων τοῦ Ῥωμανοῦ εἶναι: ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ Παρθένος παρὰ τὸν Σταυρὸν, εἰς τὸν Χριστὸν πάσχοντα, εἰς τὴν δευτέραν Παρουσίαν, εἰς τὰς δέκα Παρθένους καὶ ἡ νεκρώσιμος ᾠδὴ πρὸς μογαχόν.

Ὁ Ῥωμανὸς εἶναι ὁ μέγιστος τῶν βυζαντινῶν ποιητῶν καὶ ὁ πρῶτος τῶν μελωδῶν. Ψάλλει μὲ ἀφελῆ ἀπλότητα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὰς πράξεις τῶν ἐπιφαιῶν ἀνδρῶν καὶ τὰς παραδόσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἑορταί. Δὲν ἀπομακρύνεται τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ παρεμβάλλει εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐκάστου ὕμνου ἓν ἢ περισσότερα δραματικά ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα δίδουν ζωὴν εἰς τὴν παράδοσιν. Μεταχειρίζεται δὲ γλῶτταν ἀπλὴν καὶ προσλαμβάνει πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ὀμιλουμένης.

Ὁ Σέργιος εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου. Συνέγραψεν αὐτὸν τὸ 626, ὅτε ἡ Κων(σταντινούπολις) ἐσώθη ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῶν Ἀράβων. Ὁ ὕμνος ὠνομάσθη Ἀκάθιστος, διότι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι πάντες ἕσταντο ὄρθιοι, ὅταν ἐψάλλετο.

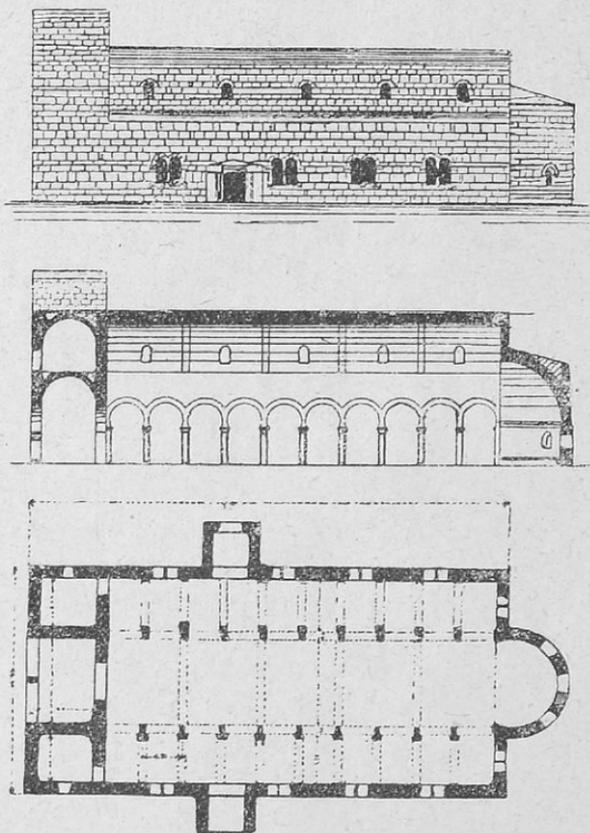
8. Ἡ τέχνη.

Ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐν τῇ χλιεσει ἐξελίξει τῆς παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ ὅμοια πρὸς τὰ τῆς λογοτεχνίας. Ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν καὶ ἀκαταπαύστως ἐμπνέεται ἐκ τῶν ἀρχαίων προτύπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑφίσταται ἰσχυρῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ἀρχιτεκτονική. Τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔχομεν ἀρκετὰ μνημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων πληροφορούμεθα τὰ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μεγιστάνων καὶ τὰ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικά οἰκοδομήματα κατεστράφησαν. Ἄλλ' εὐτυχῶς διεσώθησαν ἀρκετοὶ ναοὶ ὡς μεταποιηθέντες μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς μουσουλμανικοὺς. Περὶ τῶν ἀνακτόρων λοιπόν, τὰ ὁποῖα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ κατόπιν ἐπεξετάθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι εἶχον ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάταξιν καὶ τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς. Ὅμοια ὑποθέτομεν ὅτι θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα δημόσια καὶ ἰδιωτικά οἰκοδομήματα τῶν χρόνων τούτων.

Ὅσαύτως οἱ πρῶτοι ναοὶ κατεμενάζοντο, ὅπως ὁ ἀρχαῖος οἶκος. Κατόπιν ὅμως κατὰ μῆκος τῆς ἀπλῆς καὶ ἐπιμήκουσ ἀιθούσης αὐτῶν προσετέθησαν πρὸς δημιουργίαν μεγαλυτέρου χώρου σειραὶ κλιόνων. Οὕτω οἱ ναοὶ ὁμοιάζον πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς ἐκεῖνας στοάς, αἱ ὁποῖαι ἑλληνικὴν ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν ἐρησιόμενον ἢ δι' ἐμπορικὰς συναλλαγὰς ἢ ὡς δικαστήρια καὶ ἐλέγοντο βασιλικαί. Ἐκ τούτου αἱ πρῶται ἐκκλησιαστικαὶ ὀνομάζονται βασιλικαὶ ἢ καὶ δρομικαὶ ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν.

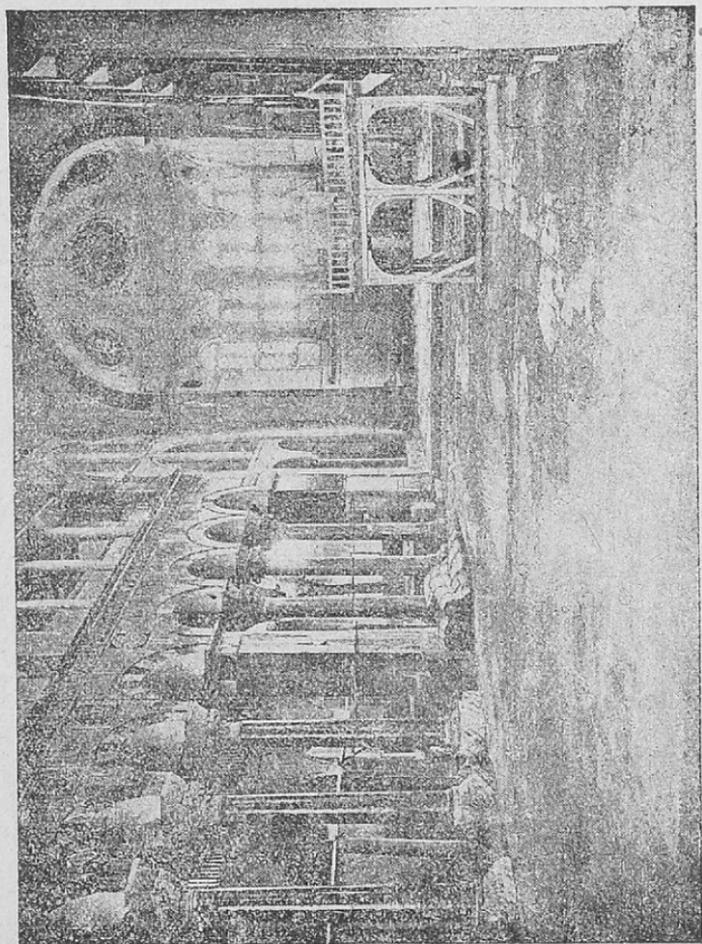
Οἱ ναοὶ οὗτοι (εἰκ. 11) ἦσαν ὀρθογώνια οἰκοδομήματα, διαιρούμενα ἔσωτερικῶς διὰ σειρῶν κίονων εἰς τρία κλίτη καὶ ἐνίοτε εἰς πέντε. Τὸ μεσαῖον κλίτος ἦτο εἰρύτερον καὶ ὑψηλότερον καὶ ἔφερεν ἐπὶ τῶν ἑκατέρωθεν ἔξεχόντων τοίχων παράθυρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐφωτίζετο θαυμασίως τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Ἐκαστον κλίτος, ἐνίοτε ὁμως μόνον τὸ μέσον, κατέληγεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰς ἀψίδα ἔχουσαν

Εἰκ. 11. Δρομικὸς ναός.

ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ μέσου κλίτους ὑπῆρχεν ἡ Ἁγία Τράπεζα καὶ ὁ θρόνος τοῦ ἐπισκόπου ἐπὶ ὑψηλοτέρου τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἐπιπέδου. Αἱ δύο ἄλλαι ἀψίδες ἐχρησίμευον ἢ μὲν ἀριστερὰ ὡς πρόθεσις, ἢ δὲ δεξιὰ ὡς διακονικόν. Ἐμπροσθεν τοῦ κτιρίου εἰς τὴν Δ. πλευρὰν ὑπῆρχε πρόδομος, λεγόμενος νάρθηξ, διήκων καθ'

ὄλον τὸ πλάτος τοῦ οἰκοδομήματος. Ἐμπροσθεν τέλος τοῦ ὄλου οἰκοδομήματος ὑπῆρχε συνήθως ἀνοικτὴ αὐλή, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑπῆρχε κρήνη, φιάλη καλουμένη. Μὲ τοιοῦτον σχέδιον ἐκτίσθησαν ὅλαι αἱ ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ κτισθεῖσαι ἐκκλησίαι, ὡς ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τῆς Κων)πόλεως καὶ ἡ τοῦ

Εἰκ. 12. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία ἐκτίσθη τὸν Ε' αἰῶνα, ἐκὰθ' ἑκάτῃ κατὰ τὴν τελευταίαν πυρκαϊὰν τῆς πόλεως (1917) (εἰκ. 12).

Ἄλλο ἀρχαῖον σχῆμα ναοῦ εἶναι τὸ στρογγύλον. Οἱ ναοὶ σκεπάζονται ὑπὸ παμμεγέθους θόλου. Προφανῶς οἱ χριστιανοὶ ἀρχιτέκτονες τὸ σχῆμα τοῦτο παρέλαβον ἐκ τῶν ἀρχαίων στρογγύλων μνημείων,

οἷα ἦσαν τὰ μασσαλεῖα καὶ τὸ Πάνθειον τῆς Ῥώμης, καὶ μετεχειρίζοντο κατ' ἀρχὰς διὰ τὰ βαπτιστήρια, ὅπου ἐβαπτίζοντο οἱ πιστοί, καὶ τὰ μαρτύρια, ὅπου ἀπειθίετο αἱ σαρκοφάγοι τῶν μαρτύρων. Μετοιοῦτον σχῆμα ἐκτίσθη ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ὁ τάφος τοῦ Σωτῆρος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ σφζόμενος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη μεταξὺ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος (εἰκ. 13).

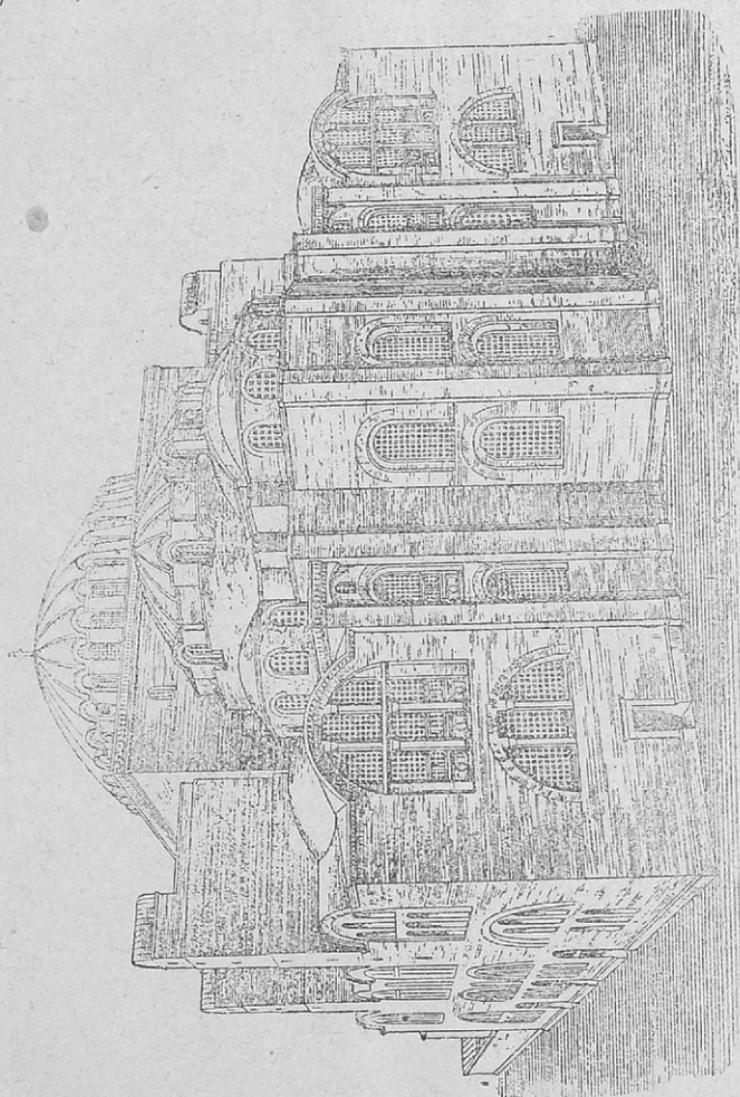
Εἰκ. 13. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Ἄλλ' ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ προσέλαβε τὸν γνησίως βυζαντινὸν ῥυθμὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ διὰ τοῦ νέου ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας συνεδυάσθη ἡ εἰς μῆκος ἐκτεινομένη βασιλικὴ μετὰ τὸ θολωτὸν οἰκοδόμημα, καὶ ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα τῆς στεγάσεως τετραγώνου χώρου διὰ σφαιρικοῦ θόλου. Οὕτω παρήχθη νέα ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ βυζαντινὴ, τῆς ὁποίας ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀνυπέρβλητον δημιούργημα.

Ἡ ἔμπνευσις ὀφείλεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε προσαχθῆ πολὺ, ὡς μαρτυροῦν τὰ εἱρεῖπια τὰ διασωθέντα εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, τῶν ὁποίων ὁ ῥυθμὸς εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν βυζαντινόν. Ἐκεῖ λοιπὸν ἐστράφη καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς πρὸς εὑρεσιν ἀρχιτεκτόνων διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐμελέτα. Τοιοῦτους δὲ εὔρε τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλιανὸν καὶ τὸν Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον.

Διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας, ἰδίως ἡ Ῥώμη, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἐφεσος καὶ αἱ πόλεις τῆς Συρίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος διετάχθησαν νὰ συν-

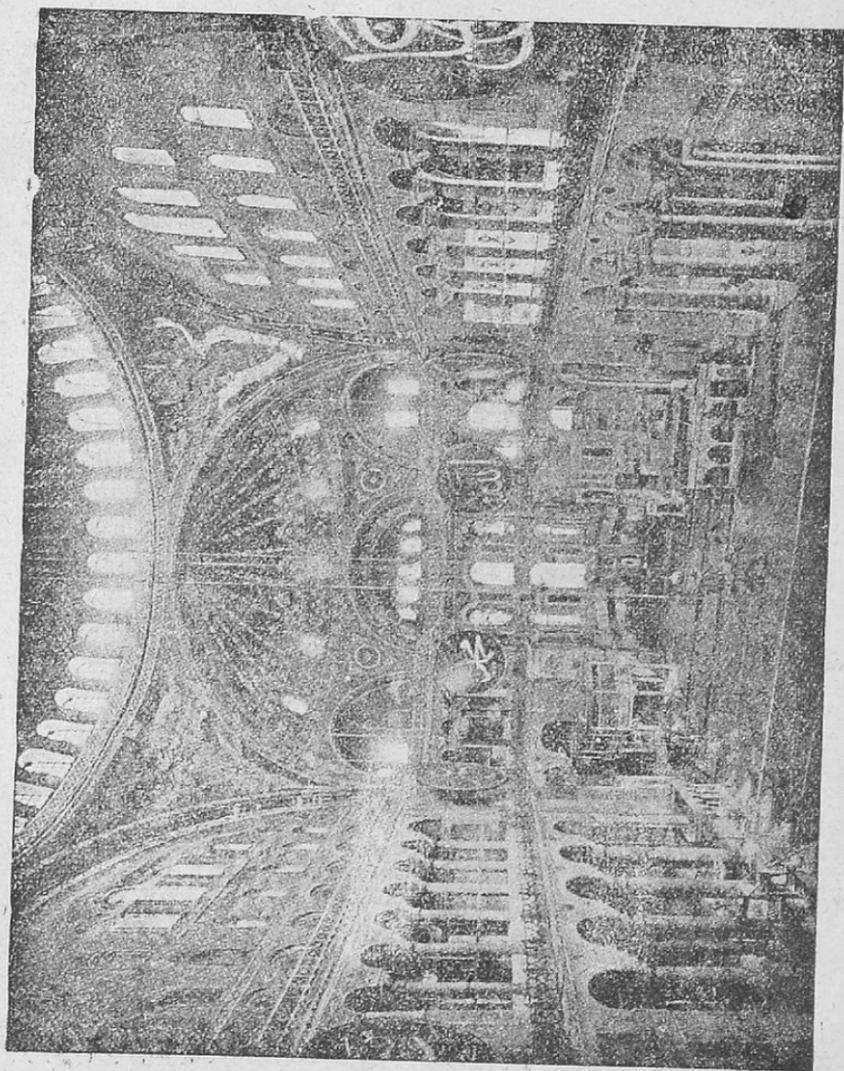
εισφέρουν ὅ,τι καλὸν εἶχον. Κίονες καὶ κιονόκρανα ἐκ ποικίλων λίθων, διαφόρων ῥυθμῶν καὶ μεγέθους μετεκομίσθησαν ἑπανταχόθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπου λιθοξόοι συνηρομολόγουν αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιον

Εἰκ. 14. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ Ναοῦ ἁγίας Σοφίας ἐπὶ Γουστεινιανοῦ.

τῶν ἀρχιτεκτόνων. Ἀφ' οὗ ἡτοιμάσθη τὸ ὑλικόν, 100 ἀρχιτέκτονες, ἕκαστος τῶν ὁποίων εἶχεν ὑφ' ἑαυτὸν 100 τεχνίτας, ἤρχισαν τὴν οἰκοδομήν. Ἐξ δὲ περίπου ἑτη μετὰ τὴν θεμελίωσιν ἀπεπερατώθη ἡ μέγας ναός, τὸ μεγαλοπρεπέστατον μνημεῖον τῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ τὸν

ὅποσον ἐδαπανήθησαν πλέον τῶν τριακοσίων ἑκατομμυρίων δραχμῶν.
Τὰ ἐγκαίνια ἐτετέσθησαν τὴν 27 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 537. Τόση δὲ

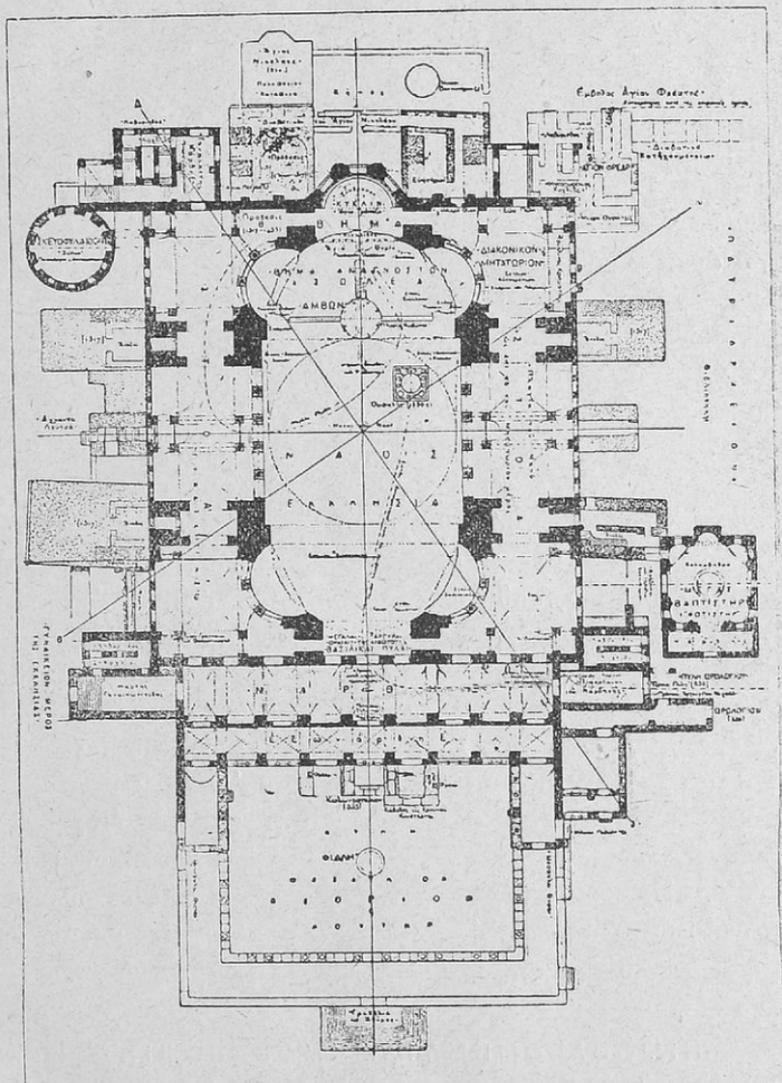

Εἰκ. 15. Τὸ εὐσπερικόν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

ἦτο ἡ κατέχουσα τὸν Ἰουστινιανὸν χαρὰ ἐπὶ τῇ ἐπιτελείσει τοῦ μεγάλου ἔργου, ὥστε εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν ἔδραμε πρὸς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐκτείνσας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπε : « Δόξα τῷ Θεῷ τῷ καταξίω-

σαντί με τοιοῦτον ἔργον ἐπιτελέσαι· νενίκηκά σε, Σολομῶν! > Ἄλλ' ὅς ἴδωμεν, ὁποῖον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ.

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου τὸ

Εἰκ. 16. Κάτοψις τῆς Ἁγίας Σοφίας.

ἔξωτερικόν οὐδεμίαν κάμνει ἐντύπωσιν. Εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς τὸ ἔξωτερικὸν εἶχε σημασίαν, διότι ὁ ἱερεὺς περικυκλούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἐτέλει τὰς θυσίας οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ, ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ. Τοῦναντίον

αἱ χριστιανικαὶ τελεταὶ γίνονται ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου ἐξηγείται, διὰ τί ὁ λαμπρὸς ἔξωτερικὸς διάκοσμος ἐπεβάλλετο περισσότερον εἰς τοὺς ἀρχαίους ναοὺς παρὰ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος ὑφιοῦνται 4 γιγάντειοι στῦλοι (πεσσοί) συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους δι' ἀψίδων, ὧν ἑκάστη ἀπέχει ὑπὲρ τὰ 20 μέτρα ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος. Ὑπεράνω τοῦ τετραγώνου τούτου χώρου ὑψώθη θόλος ἔχων διάμετρον 31 μέτρων, τοῦ ὁποίου ὁ γῦρος ἀπτεται τῆς κορυφῆς τῶν ἀψίδων. Τέσσαρα δὲ μεγάλα σφαιρικὰ τρίγωνα πληροῦν τὸν μεταξὺ τῶν ἀψίδων χώρον καὶ ἐφάπτονται τῆς ὅλης τοῦ θόλου περιφερείας. Οὕτω ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα τῆς οἰκοδομῆς κυκλικοῦ θόλου ἐπὶ ὄρθογωνίου ἐπιφανείας. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν μέρος τοῦ κυρίου θόλου ὑπάρχουν προσεκτισμένα δύο μεγάλα ἡμιθόλια. Εἰς τὸ μέγα ἀνατολικὸν ἡμιθόλιον διανοίγονται τρεῖς ἀψίδες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μέση χωροῦσα περαιτέρω ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην κόγχην καὶ προεκτείνει πρὸς ἀνατολὰς τὸ βάθος τοῦ ὅλου μνημείου, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν περατοῦνται εἰς διπλὴν σειρὰν ἐπαλλήλων κίωνων. Ὅμοιον εἶναι καὶ τὸ δυτικὸν ἡμιθόλιον, ἀλλ' ἡ κεντρικὴ ἀψὶς ἀντὶ νὰ ἀπολήγῃ εἰς κόγχην προεκτείνεται μέχρι τοῦ ἀπέναντι τοίχου, ὅπου διανοίγονται τρεῖς θύραι τοῦ νάρθηκος. Τὰ δύο ἄλλα τόξα, τὸ βόρειον καὶ τὸ μεσημβρινόν, κλείονται διὰ τοίχου στηριζομένου ἐπὶ διπλῆς σειρᾶς ἐπαλλήλων κίωνων. Τοιοῦτοτρόπως ἀπετελέσθη ἐπιμήκης χώρος ἔχων ἑκατέρωθεν δύο πλαγίους σηκοὺς μὲ δύο πατώματα. Πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, ἐγκαρσίως πρὸς τὴν εἴσοδον ὑπάρχει διπλοῦς νάρθηξ, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἐσώτερος (μὲ δύο πατώματα) φέρει δι' ἑννέα θυρῶν εἰς τὸν κυρίως ναόν. Ὁ ὅλος ναὸς φωτίζεται καὶ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τοίχους διανοιγομένων θυρίδων, ἰδίως ὅμως ἐκ τῶν 40 τοιούτων τοῦ μεγάλου θόλου. Πρὸ τοῦ ναοῦ τέλος ὑπῆρχεν ἄλλοτε αἶθριον ἢ μεγάλη αὐλὴ περίστυλος καὶ μαρμαρόστρωτος, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας εὕρισκετο ἡ φιάλη. Ἐπ' αὐτῆς ἦτο γεγραμμένη ἡ περιφημὸς καρκινικὴ ἐπιγραφή :

ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑΜΗΜΟΝΑΝΟΨΙΝ

Ὁ θόλος ὅμως τοῦ ναοῦ ἦτο τομητὸν κατασκευάσμα καὶ δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ ἐπαρκῶν ἀντιτελισμάτων. Διὰ τοῦτο μετὰ 20 ἔτη ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέπεσεν ἐκ φοβεροῦ σειсмоῦ. Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶχον ἀποθάνει. Ἐξῆ ὅμως ἀντάξιος διάδοχος

Εικ. 17. Ὁ καλὸς ποιμὴν (ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς Ῥώμης).

Εικ. 18. Ὁ Χριστὸς μετὰ μακρὰν κόπην.

Εικ. 19. Ὁ Χριστὸς μετὰ βραχεῖαν κόπην οὐρανῶν.

αὐτῶν ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Ἰσιδώρου, Ἰσιδώρος καὶ οὗτος καλούμενος. Οὗτος ἐκτίσεν τὸν θόλον ὑψηλότερον, κατεσκεύασε δὲ ἐξωτερικῶς ἀπέναντι τῶν μεγάλων πεσσῶν 4 μεγάλα στηρίγματα τῶν τοίχων, τὰ ὁποῖα ἔφθανον μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ θόλου.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ καὶ τοιοῦτον παραμένει ἐκτὸς μικρῶν μεταβολῶν μέχρι σήμερον. Ἡ ἐντύπωσις ἢ παραγομένη εἰς τὸν ἐπισκεπτόμενον αὐτὸν εἶναι καταπληκτικὴ. Ὁ ὑπὸ τὸν θόλον τοῦ ναοῦ ἰστάμενος ὄντως αἰσθάνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς οἶκον Θεοῦ καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μεταρσιούται πρὸς τὰ ἄνω. Φῶς, ἐλαφρότης καὶ ἁρμονία, τὰ τρία προσόντα τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, εἶναι καὶ τὰ τρία χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀριστουργήματος τῶν Ἰώνων καλλιτεχνῶν.

Ἄλλὰ ἐὰν σήμερον ἢ ἐντύπωσις ἢ παραγομένη εἰς τὸν ἐπισκέπτην εἶναι τόσον ἰσχυρά, πόσον μεγαλυτέρα θὰ ἦτο ἢ παραγομένη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἔνεκα τῆς μεγαλοπρεποῦς ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως. Οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πολυχρῶμων μαρμάρων καὶ μωσαϊκῶν, τὰ ὁποῖα ἐπὶ χρυσοῦ ἢ βαθυκυάνου ἐδάφους ἀπηθανάτιζον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς μεγάλας πράξεις τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Τὸ εἰκονοστάσιον ἐκαλύπτετο ὅλον ὑπὸ συμπαγῶν πλακῶν ἐξ ἀργύρου. Ὅμοίως οἱ περικοσμοῦντες αὐτὸ 12 κίονες ἦσαν καὶ οὗτοι ἐκ καθαροῦ ἀργύρου. Ἡ Ἁγία Τράπεζα ἦτο κατασκευασμένη ἐκ χυτοῦ χρυσοῦ καὶ ἔκοσμεῖτο μὲ διαφόρους πολυτίμους λίθους καὶ μαργαρίτας. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας ὑψοῦτο ὁ ἄμβων μαρμαρίνος μὲ ἀργυρᾶ προσερείσματα. Μεταξὺ δὲ τῶν κίωνων ἐκρέμαντο ἀπὸ μακρῶν ἀλύσεων χιλιάδες πολυτίμων κανδηλῶν.

Διὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας λοιπὸν ἐδημιουργήθη νέον οἰκοδομικὸν σύστημα. Κατὰ τοῦτο τετράγωνος χώρος καλύπτεται δι' ἡμισφαιρικῶν θόλων καλουμένων τροῦλλου. Πλαγίως δὲ ὑπάρχουν μικρότερα διαμερίσματα στεγαζόμενα μὲ καμάρας οὕτως, ὥστε τὸ ὅλον διάγραμμα λαμβάνει σχῆμα σταυροῦ. Εἰς τὸ σύστημα αὐτὸ συνεδύσθη ἡ ῥωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεὶ τῆς εὐθείας ἐπικρατεῖ ἢ καμπύλη, μὲ τὴν ἀνατολικὴν τῶν θόλων καὶ τῶν ὑποθλωμάτων. Τοῦτο δὲ τὸ σύστημα ἐφαρμόζεται κατόπιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν ὄλων σχεδὸν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας. Οὕτω εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισθέντα ἐν Κων)πόλει ναὸν τοῦ Σεργίου καὶ Βάκχου (νῦν Κιουτσουκ Ἁγία Σοφία) ὁ κεντρικὸς θόλος δὲν συνοδεύεται ὑπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς δύο ἡμισφαιρικῶν ἀψίδων. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων σχηματίζεται ἐκ δύο κλιτῶν ἐχόντων μῆ-

κος τριπλάσιον τοῦ πλάτους, τεμνομένων δὲ ἐν τῷ κέντρῳ κατ' ὀρθὰς γωνίας. Οὕτω τὸ διάγραμμα τῆς ἐκκλησίας λαμβάνει σχῆμα σταυροῦ μὲ τὰς κεραίας ἴσας, διαιρεῖται δὲ εἰς ὅσα τετράγωνα, ἄνω τῶν ὁποίων ὑψοῦται ἀνά εἰς τροῦλλος.

Ἡ γραφικὴ. Ἡ ζωγραφικὴ παρέμεινε περισσοτέρον πιστὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μάλιστα τοῦ Χριστιανισμοῦ τόσο ἦτο δύσκολον εἰς τὴν τέχνην νὰ ἀποσπασθῇ αὐτῆς ὥστε προσελάμβανεν ὡς ἐπίκουρον εἰς τὰς παραστάσεις της καὶ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης χριστιανικῆς τέχνης εἶναι ὁ συμβολισμός. Ὁ ἰχθύς παριστᾷ συμβολικῶς τὸν Χριστόν, διότι ἕκαστον γράμμα τῆς λέξεως ἰχθύς συμπίπτει νὰ εἶναι ἀρχικὸν τῶν λέξεων «*Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ*». Ὁ ἀμνὸς ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ σφαιγιασθέντος Χριστοῦ. Ὁ δὲ συμβολισμὸς τοῦ καλοῦ ποιμένου προῆλθεν ἐκ τῆς ῥήσεως τοῦ Εὐαγγελίου «ὁ

Εἰκ. 30. Ὁ Χριστὸς ὡς διδάσκαλος.

ποιμὴν ὁ καλὸς τίθησι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων». Τὴν γένεσιν της δὲ ἡ πρώτη αὐτῆ χριστιανικὴ τέχνη ἔλαβεν εἰς τὰ ὑπόγεια νεκροταφεῖα (κατακόμβαι) τῶν πόλεων, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ καταδιωκόμενοι πρώτοι χριστιανοὶ κατέφευγον διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὰ τῆς

λατρείας των. Εἰς τὰς ζωγραφίας αὐτὰς ἡ τέχνη οὐδόλως διέφερε τῆς συγχρόνου εἰδωλολατρικῆς (εἰκ. 17).

Ἀργότερα, ὅσον ἀναπτύσσονται αἱ ιδέαι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ τέχνη λαμβάνει ἴδιον χαρακτῆρα καὶ περισσοτέραν τόλμην εἰς τὰς συνθέσεις της. Οἱ ζωγράφοι παρίστανον τώρα τὸν Σωτῆρα μὲ μορφήν ἱδανικὴν ὡς νέον ἀγένειον, ἄλλοτε μὲ κόμην μακρὰν, τῆς ὁποίας οἱ

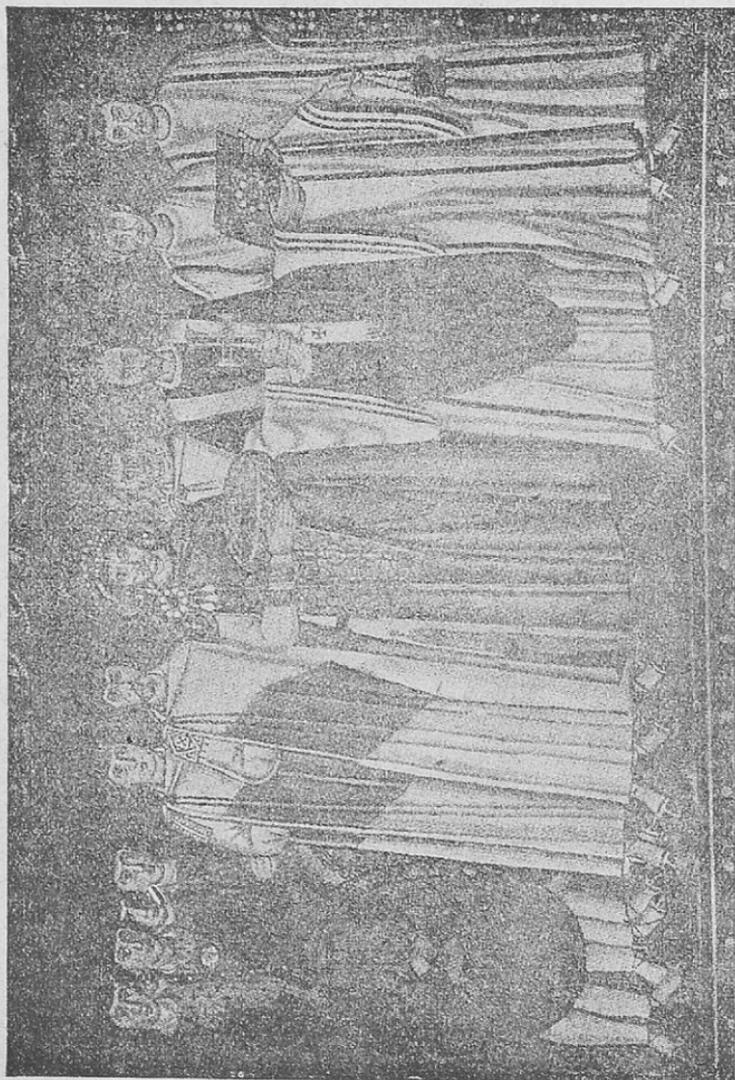

Εἰκ. 21. Ὁ Χριστὸς ὡς κριτῆς ἢ βασιλεὺς.

βόστρυχοι καταπίπτουν εἰς τοὺς ὤμους (εἰκ. 18), ἄλλοτε μὲ κόμην οὐλὴν καὶ βραχεῖαν (εἰκ. 19). Ἰδίως δὲ ἦσαν ἀρεσταὶ εἰς αὐτοὺς αἱ παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ ὡς διδασκάλου (εἰκ. 20) καὶ ὡς κριτοῦ ἢ βασιλέως (εἰκ. 21).

Καὶ ἐκ τούτων ὅμως σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ τέχνη εἶναι κλάδος τῆς μεταγενεστέρως ἑλληνικῆς τῆς λεγομένης ἑλληγιστικῆς, δηλ. τῆς τέχνης τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Περγάμου, τῆς Ῥόδου, ἡ ὁποία δὲν εἶχε μὲν τὸ ἰδεῶδες κάλλος, τὸ σοβαρὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς τῶν μνημείων τοῦ Ε΄ αἰῶνος, οὐδὲ τὴν χάριν, τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν δροσερὰν νεότητα τῆς τέχνης τοῦ Δ΄ αἰῶνος, ἀλλ' ἔπε-

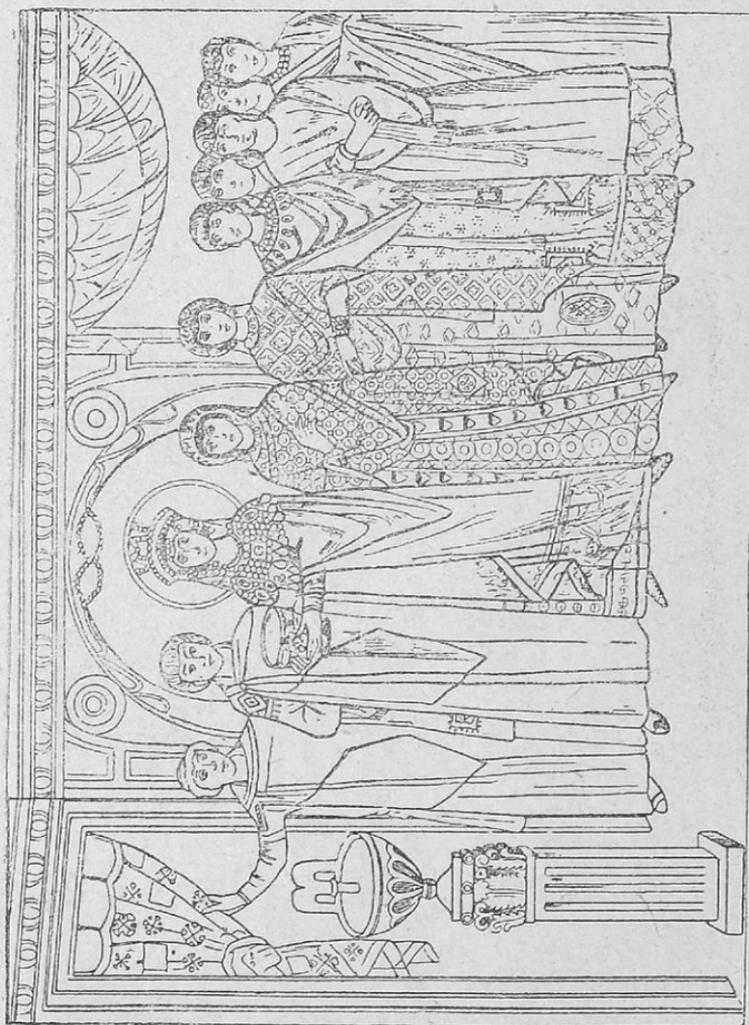
ζήτει τὸ παθητικόν, τὸ θεαματικόν καὶ τὸ προξενούν ἐντύπωσιν. Τὴν τέχνην ταύτην εἶχον ἐγκολπωθῆ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ταύτης ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν καὶ τελευταίαν φάσιν ἡ ἀρχαία χριστιανική.

Εἰκ. 22. Ὁ Ἰουστίνανὸς καὶ ἡ ἀδελφή του. (Ψηφιδωτὸν Ἁγίου Βικελίου Ῥαβέννης).

Τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δ' αἰῶνος νὰ διαδέχεται ὁ ἐξανατολισμὸς αὐτῆς. Τότε γίνονται ἀπόπειραι πρὸς ἀπόδοσιν τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ οὕτως, ὥστε
Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

νά φαίνεται ἡ ἰουδαϊκὴ αὐτοῦ καταγωγὴ καὶ κατὰ μικρὸν μορφοῦται ὁ λεγόμενος ἰουδαϊκὸς τύπος αὐτοῦ μὲ πρόσωπον ὠσειδές, βραχὺν καὶ ἀραιὸν πώγωνα, κόμην μακρὰν διαιρουμένην εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώ-

Εἰκ. 23. Ἡ Θεοτόκος καὶ ἡ αὐλή της. (Ψηφιδωτὸν Ἀγίου Βασιλείου Ῥαβέννης).

που καὶ καταπίπτουσιν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου, μὲ φυσιογνωμίαν τέλος σοβαρὰν καὶ μελαγχολικὴν. Ὡσαύτως διατυπώνονται οἱ χαρακτῆρες τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ, τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἁγίων κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ τὰς εἰδήσεις τῶν ἱερῶν γραφῶν.

Ἐγίνοντο δὲ αἱ ζωγραφίαι ἢ διὰ τοῦ χρωστῆρος ἢ διὰ ψηφίδων τεχνητῶν ἐξ ὑάλου, χρωματισμένων ἢ ἐπιχρυσωμένων. Τῶν ψηφιδωτῶν ἐγένετο πολλὴ χρῆσις καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς ἐπίστρωσιν τῶν δαπέδων, ἐσχάτως δὲ καὶ εἰς ἐπικόσμησιν τοίχων. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμῆσεως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες ἀνήγαγον εἰς ὑψίστην περιωπὴν διακοσμήσαντες δι' αὐτοῦ τοὺς τοίχους καὶ τοὺς ὀρόφους τῶν μεγαλοπρεπῶν ναῶν των καὶ τῶν πολυ-

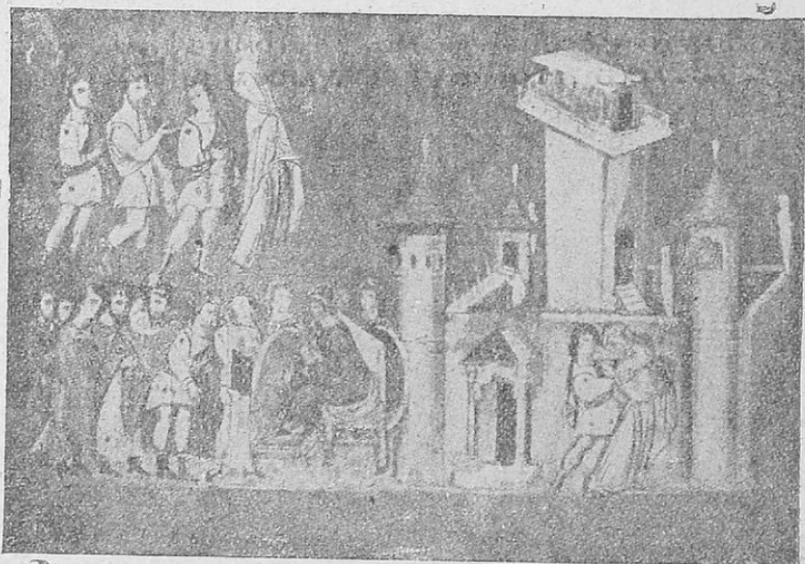

Εἰκ. 24. Πομπὴ Ἁγίων γυναικῶν.
(Ψηφιδωτὸν Ἁγίου Ἀπολλιναρίου Ῥαβέννης).

τελῶν παλατιῶν των. Ὅντως δὲ αἱ διὰ τῶν ψηφοθετημάτων γραφαὶ ἦσαν κατάλληλοι νὰ καταπλήττουν μακρόθεν τὸν θεατὴν. Ὅταν φαίνονται ἐξ ἀποστάσεώς τινος, ὁ ἀπότομος χρωματισμὸς καὶ τὸ σκληρὸν τῶν γραμμῶν καθιστᾷ αὐτὰς εὐδιακρίτους χωρὶς νὰ παραβλάπτεται ἡ ἁρμονία. Ἡ διακοσμητικὴ λοιπὸν αὕτη τέχνη ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆ ἀκμῆς της ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξηκολούθησε νὰ ἀκμάζη μέχρι τέλους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Δυστυχῶς οὔτε ζωγραφίαι διὰ χρωστῆρος τῆς περιόδου ταύτης ἐ-

κτὸς ἐκείνων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων διεσώθησαν, οὔτε τὰ ψηφιδωτὰ διὰ τῶν ὁποίων ἐκοσμοῦντο τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατέρων καὶ τῶν μεγιστάνων τῆς Κων)πόλεως διετηρήθησαν. Ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπιχρισθέντα δι' ἀσβέστου ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶναι ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Τὰ δὲ ὀλίγα γνωσθέντα κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Διεσώθησαν ὁμοίως ψηφιδωτὰ τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Βιταλλίου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλυναρίου εἰς τὴν Ἰταλί-

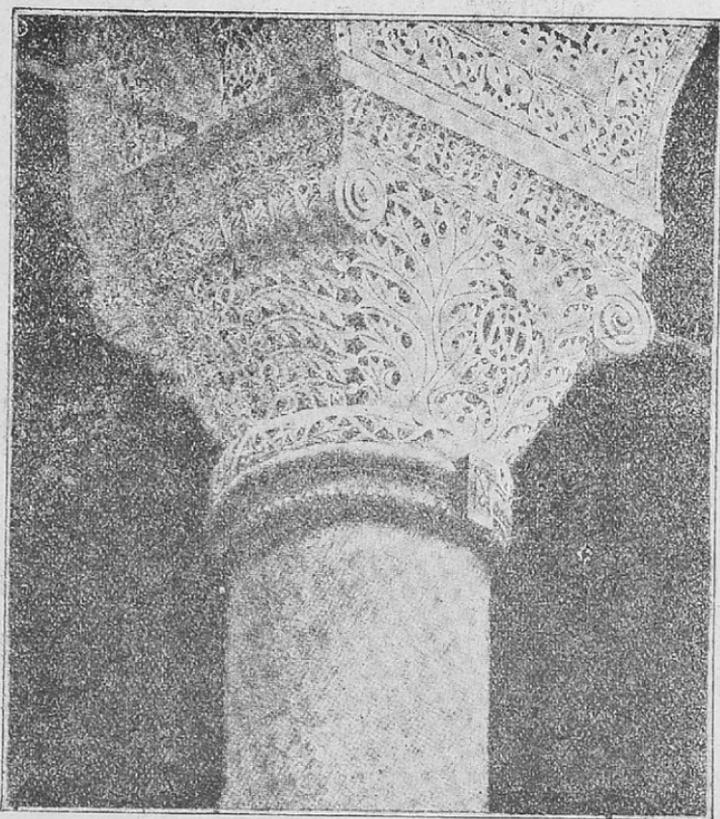

Εἰκ. 25. Ὁ Ἰσαὰκ παρὰ τῷ Ἀβιμέλεχ (μικρογραφία ε'—ς' αἰῶνος).

κὴν πόλιν Ῥάβενναν. Τὰ ψηφιδωτήματα τῆς Ῥαβέννης ἀνήκουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Βιταλλίου ὑπάρχουν δύο μεγάλαι ἱστορικαὶ συνθέσεις. Εἰς τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν παρίσταται ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν μέσῳ τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν δορυφέρων του (εἰκ. 22). Εἰς τὴν ἄλλην παρίσταται ἡ Θεοδώρα συνοδευομένη ὑπὸ τῶν κυριῶν τῆς αὐλῆς (εἰκ. 23). Εἰς τὰς γραφὰς ταύτας αἰμορφαὶ εἶναι συμμετρικῶς τεταγμένοι καὶ κατὰ πρόσωπον ἐστραμμένοι, ἔχουν τὸ πρόσωπον κανονικὸν καὶ μεγάλους ἀτενίζοντας τοὺς ὀφθαλμούς. Τηροῦν ὄλαι τὸν αὐτὸν σχηματισμὸν καὶ περιβάλλονται λαμπρὰ

ἄμματα. Δι' αὐτῶν οὕτω παρουσιάζεται εἰς τὸν θεατὴν θαυμασιὰ εἰκὼν τῆς πολυτελοῦς καὶ ἀβραῆς βυζαντινῆς αὐλῆς.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου ἄνω τῶν ἀψίδων τοῦ ἑνὸς κλίτους μακρὰ σειρὰ ἁγίων γυναικῶν πλουσίως ἐνδεδυμένων κομίζον στεφάνους ἀνθέων εἰς τὴν Παρθένον (εἰκ. 24). Αἱ κανονικαὶ

Εἰκ. 26. Κιονόκρανον Ἁγίας Σοφίας.

μορφαὶ τῶν προσώπων καὶ ἡ ἕλαφρὰ τῆς κεφαλῆς κλίσις ἀναπολεῖ τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα. Ὑπάρχει δε εἰς αὐτὰς τὸ πνεῦμα τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας.

Καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης ἐσφύζοντο τοιαῦτα ψηφιδωτὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνώτερα τῶν τῆς Ῥαβέννης. Ἄλλὰ ταῦτα κατεστράφησαν κατὰ τὴν τελευταίαν (1917) πυρκαϊάν τῆς πόλεως.

Εἶκ 27. Ἄγγελος ἐπὶ πλακῶς ἐξ ἔλεφαντοστοῦ (εἰς δίπτυχον τοῦ βρετανικοῦ Μουσείου).

Ἄρκετὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γραφικῆς παρέχουν ὡσαύτως εἰς ἡμᾶς καὶ αἱ ὀλίγα διασωθεῖσαι μικρογραφαὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Καλοῦνται δὲ οὕτω αἱ ζωγραφίαι, αἱ ὁποῖαι στολίζουν τὰ περιθώρια τῶν βιβλίων ἰδίως τῶν προωρισμένων πρὸς χρῆσιν τῶν πλουσίων καὶ ἄλλων περιφανῶν προσώπων. Αὐταὶ ἀναπολοῦν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Εἶναι γεμᾶται ζωῆν καὶ χάριν. Αἱ στάσεις τῶν προσώπων εἶναι φυσικαί. Ἡ πτύχσις τῶν ἐνδυμάτων τῶν εἶναι ἀπλῆ καὶ κομψή. Συνάμα ὁμως ἀρχίζει νὰ φαίνεται εἰς αὐτὰς ὁ βυζαντινὸς χαρακτήρ. Οἱ τεχνῖται δηλ. προσπαθοῦν νὰ δώσουν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἐντύπωσιν μεγαλοπρεπειᾶς καὶ θεολογικῆς σοβαρότητος (εἶκ. 25).

Ἡ γλυπτικὴ. Ἡ γλυπτικὴ ἐν γένει ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἶχε παραμεληθῆ. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ Χριστιανισμοῦ μάλιστα οὗτοι εἶχον κηρύξει κατὰ τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς ἀμείλικτον πόλεμον. Κατέστρεφον τὰ ἀγάλματα νομίζοντες ὅτι οὕτω καταστρέφουν τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἠγείχοντο καθόλου τὰ ἀγάλματα εἰς τὰς ἐκκλησίας. Μόνον ἀνάγλυφα ἦσαν ἀνεκτά.

Ἀναφέρονται κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κίονες καὶ ἀνδριάντες αὐτοκρατόρων, ὡς τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου εἰς ἔφιππος χαλκοῦς ἀνδριάς καὶ ἄλλος ἀργυροῦς, τῆς βασι-

λίσης Εὐδοξίας ἄγαλμα ἀργυροῦν, ἀνδριάντες ἕκ ἑκατομμυρίων τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τοῦ Ἀναστασίου Α', καὶ ἔφιππος ἀνδριάς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ ὑψηλοῦ κίονος εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ παλατίου καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας πλατείας τοῦ Αὐγουστεῶνος κ. ἄ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν

Εἰκ. 28. Σταυρὸς Ἰουστινιανοῦ Β' (εὐρίσκεται εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον τῆς Ῥώμης).

μετασκευὴ ἀρχαίων ἀγαλμάτων ἢ ἔργα κακότεχνα, ὡς ἐκ θραυσμάτων τινῶν διασωθέντων καταφαίνεται.

Ἡ γλυπτικὴ λοιπὸν κυρίως περιορίζεται εἰς τὴν διακοσμητικὴν καὶ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς χριστιανικῆς γλυπτικῆς λείπει ἡ πλαστικότης. Οἱ τεχνίται προσπαθοῦν νὰ

παράγουν εἰς τὸν θεατὴν ἐντύπωσιν μὲ τὴν ἀντίθεσιν φωτὸς καὶ σκιάς καὶ τοῦτο κατορθώνουν διὰ τῆς τεχνικῆς τοῦ τρυπάνου. Ἦνοιγον καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀναγλύφου μικρὰς ἀβαθεῖς ὀπές, αἱ ὁποῖαι συνετέλουν εἰς τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην τοῦ θεατοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη διάτρητος γλυπτικὴ. Οὕτω εἶναι κατεργα-

Εἰκ. 29. Ὁ Εὐαγγελισμὸς (εἰκὼν κεντητὴ ἐπὶ ὑφάσματος μεταξωτοῦ - Εὐρίσκεται ἐν Ῥώμῃ).

σμένα τὰ κιονόκρανα τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται μὲ ὄξεια φύλλα ἀκάνθου καὶ ἀπολήγουν κατὰ τὰς τέσσαρας ἄνω γωνίας εἰς ἕλικας ἰωνικὰς (εἰκ. 26). Ὅμοίως εἶναι κατεργασμένα καὶ ἡ λοιπὴ γλυπτικὴ διακόσμησις τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ κοσμήματα τῶν θυρῶν, τὰ μεταξὺ κίωνων καὶ ὑπὸ τὰ παράθυρα θωράκια, αἱ περιθέουσαι τὸν ναὸν ζῶναι κτ. ὡς καὶ τὰ συληθέντα ὑπὸ Λατίνων ἢ καταστραφέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων κινητὰ γλυπτικὰ ἔργα, ὅπως αἱ ἀνάγλυφοι

ἀργυραῖ καὶ χρυσαῖ εἰκόνες τοῦ τέμπλου, τὰ γλυπτικά κοσμήματα τοῦ ἄμβωνος, τῆς Ἁγίας Τραπέζης κλ. κλ.

Ἐσαύτως ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καταγίνεται εἰς τὸ νὰ σκαλιζῆ ἐπὶ ἑλεφαντοστοῦ ἀνάγλυφα (εἰκ. 27). Μεγάλην ἀνάπτυξιν ἔχει ὡσαύτως ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μικρῶν κομποτεχνημάτων ἐκ χρυσοῦ καὶ σκευῶν διὰ λειτουργικὴν ἰδίως χρῆσιν (εἰκ. 28). Ὡσαύτως ἡ τέχνη τῶν ἐνυφαντῶν γραφῶν, δηλ. ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἔφερον κεντημένα διὰ χρυσοῦ καὶ μετᾶξῃς διαφόρους γραφὰς (εἰκ. 29). Τὰ ὑφάσματα ταῦτα ἐχρησίμευον ἢ πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν ἢ ὡς ἐνδυμασίαι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὑφασμάτων αὐτῶν ὑπῆρχεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἱστοργεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο ἄπειροι τεχνῖται. Τῶν ὑφασμάτων τούτων ἡ ἐξαγωγή ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς.

● Ἰδιωτικὸς βίος.

Ἀνάλογος πρὸς τὸν πνευματικὸν πλοῦτον, τὸν ὁποῖον μαρτυρεῖ ἡ φιλολογία, καὶ πρὸς τὴν ὕλικὴν λαμπρότητα, τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ ἡ ἀνάπτυξις τῆς τέχνης, εἶναι καὶ ὁ ἰδιωτικὸς καθόλου βίος τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων.

Ἡ κατοικία. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα (ἱερὸν παλάτιον) κατεῖχον ὅλον τὸν χώρον τὸν ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ ἱπποδρόμου μέχρι σχεδὸν τῆς ὑπὸ τῆς Προποντίδος διαβροχομένης ἀνατολικῆς παραλίας. Ἀπετέλουν ταῦτα φρούριον πολυθύρβιον, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐξετείνετο πλῆθος μονωρόφων μεγάρων μαρμαρίνων μὲ στέγας θολωτὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Τὰ μέγαρα ταῦτα συνεκοινῶνουν μεταξὺ των διὰ τῶν λεγομένων διαβατικῶν, πολυτελῶν διαδρόμων μὲ στοάς, ἀγάλματα καὶ μαρμαρίνους πίδακας.

Εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τοῦ παλατίου ὑπῆρχον θαυμάσιαι αἰθούσαι (τρίκλινοι), τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα (ὁ μαργαρίτης, ὁ τῆς πορφύρας, ὁ μουσικός, ὁ χρυσοτρίκλινος) μαρτυροῦν τὴν μεγαλοπρέπειαν. Αἱ αἰθούσαι αὗται ἐλαμπρύνοντο ἀπὸ τὰς ἀνταυγείας τῶν μωσαϊκῶν, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τοὺς τοίχους καὶ τὰ ὁποῖα παρίστανον Ἁγίους, αὐτοκράτορας, πιηγὰ, ἀνθη, καρπούς, ἀπὸ τὰ χρυσαῖ παραπετάσματα καὶ τοὺς πολυτίμους περσικοὺς τάπητας, ἀπὸ τοὺς χρυσοῦς θρόνους καὶ τὰ χρυσαῖ τραπέζια, καὶ τέλος ἀπὸ τὰς πύλας τὰς κατασκευασμένας ἐκ σφρηγιάτου ἀργύρου ἢ ἀναγλύφου ἑλεφαντόδοντος.

Τὰ δὲ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἦσαν διαρρυθμισμένα μὲ ὅλας τὰς δυνατὰς ἀναπαύσεις. Ὁ γυναικωνίτης ἰδίως ἀπετέλει αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἰδιαίτερον ἐντὸς τοῦ παλατιοῦ περίβολον μὲ τὴν ἰδικήν του αὐλήν, τὴν ἰδικήν του ἐθιμοτυπίαν καὶ τὸ ἰδιαίτερόν του προσωπικὸν ἀφωσιμένον εἰς τὴν βασιλίαν.

Ἐντὸς τοῦ ἀχανοῦς τοῦ παλατιοῦ φρουρίου ὑπῆρχον ὡσαύτως ἐκκλησίαι πολυτελεῖς. Καθ' ὅλας δὲ τὰς διευθύνσεις αὐτοῦ κατενέμοντο κῆποι, στέρνας, ἡλιακά, ἀποθήκαι τροφίμων, οἰκήματα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, στρατῶνες, σταῦλοι, θολωτὰ δώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεθηκεύοντο πίθοι πλήρεις χρυσῶν νομισμάτων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας ἡ αὐλή μετεφέρθη εἰς ἄλλο ἀνάκτορον κτισθὲν παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατιοῦ κόλπου, τὸ παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν. Τοῦτο ἦτο ἀληθὲς θαῦμα πολυτελείας καὶ κομψότητος.

Ἄλλὰ καὶ τῶν ἰδιωτικῶν κατοικιῶν ὁ πλοῦτος δὲν ἦτο πολὺ κατώτερος τοῦ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων.

Αἱ οἰκίαι καθόλου ἦσαν ἀπλαῖ, μονώροφοι ἢ διώροφοι, κατὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν. Τὰ διάφορα δηλ. διαμερίσματα τῆς οἰκίας ἦσαν κτισμένα περὶ αὐλήν κλειστήν. Αἱ οἰκίαι τῶν πλουσιῶν ἐκοσμοῦντο προσέτι καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μὲ στοάς. Ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολυτελής. Οἱ τοῖχοι τῶν διαμερισμάτων εἶναι στρωμένοι μὲ μάρμαρα καὶ μὲ μωσαϊκὰ ἢ ζωγραφίας. Τὰ δ' ἐπιπλα εἶναι στολισμένα μὲ ἐγκολλήσεις μαργαριτῶν καὶ ἔλεφαντοστοῦ καὶ μὲ πλάκας ἀπὸ σμάλτου. Καθίσματα εἶχον ὄλων τῶν εἰδῶν, σκίμποδας μὲ μαξιλάρια καὶ καθίσματα μὲ ἐρεισίονωτον ἐλαφρὰ ἢ βαρέα. Εἰς ὅλα τὰ καθίσματα ἀπαραίτητα ἦσαν τὰ υποπόδια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ ἐκ πολυτίμου ξύλου ἢ μαξιλάρια κεντητά, γεμάτα μὲ πτερὰ περιστερῶν. Βαρύτιμοι τέλος τάπητες ἐκάλυπτον τὸ ἔδαφος, πολύτιμοι δὲ λαμπτήρες ἐλάου ἔδιδον γλυκὴν φῶς τὴν νύκτα.

Ἡ ἐνδυμασία. Ἡ αὐτὴ πολυτέλεια, τὴν ὁποίαν εἶδομεν εἰς τὴν κατοικίαν, παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἐνδύματα καὶ κοσμήματα.

Αἱ ἐνδυμασίαι εἶναι μετάξινοι μὲ χρώματα κτυπητὰ καὶ στολιζονται μὲ χρυσοῦς παρυφάς, μὲ ἀνθη καὶ μὲ μεγάλα μέταλλα ἔχοντα θρησκευτικὰς παραστάσεις. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἐνδυμασία ἦτο ἀπλή, ὅπως καὶ τῶν ἀρχαίων. Ἐφόρουν χιτῶνα βραχὺν μὲν καὶ ζωσμένον μὲ ζώνην περὶ τὴν ὄσφυν οἱ ἄνδρες, μακρὸν δὲ καὶ ζωσμένον συνήθως

ὕψηλά αἱ γυναῖκες, ἐπὶ δὲ τοῦ χιτῶνος ἔθετον τὸ ἱμάτιον. Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρουσιν περιπέδια καὶ ὑποδήματα ὑψηλὰ ἢ χαμηλὰ καὶ συνήθως «μὲ μακρέας τὰς μύτας» (μακρομύτικα).

Ἄνδρες δὲ καὶ γυναῖκες ἔτρεφον κόμην μακράν, τὴν ὁποίαν ἐκούρευον μόνον, ὅταν ἠσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Οἱ δὲ ἄνδρες συνήθως ἔτρεφον καὶ γένειον ἀπολήγον εἰς δξύ.

Κατόπιν ὅμως ἡ ἐνδυμασία καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἰδίως τῶν γυναικῶν ὑπέστη πολλὰς τροποποιήσεις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Αἱ πριγκίπισσαι καὶ αἱ κυραὶ ἐν γένει τῆς ἀριστοκρατίας ἐνδύονται μεγαλοπρεπῶς, ἐκάστη ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τοῦ συζύγου της. Φοροῦν δαλματικὸν χιτωνίσκον μὲ κομμένας τὰς χειρίδας, θαῦμα ὑφαντουργίας καὶ στολισμένον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ παραστάσεις ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐπὶ τοῦ δαλματικίου ἐτίθετο τὸ θωράκιον, λιθοποικίλον ὕφασμα, προσαρμοζόμενον εἰς τὸ στήθος. Εἰς τοὺς ὤμους ἐκυμάτιζεν ὁ λῶρος, εἶδος ἐσάρπας ἀπὸ ὕφασμα χρυσοῦφες μεγάλης ἀξίας. Ἐπι τῆς κεφαλῆς δὲ ἡ ἐρρίπτετο τὸ μαφόριον, εἶδος λευκῆς καλύπτρας πιπτούσης μέχρι τῶν ὤμων, ἢ ἐστερεώοντο τὸ προπλόωμα, εἶδος πύλου εἰς σχῆμα πύργου, τὸ ὁποῖον ὠμοῖαζε πολὺ μὲ μίτραν ἀρχιερατικὴν.

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἔκτοτε ἐπικρατοῦσα μόδα δὲν ἄφινε τὰ ἐνδύματα τῶν κυριῶν ἀμετάβλητα καὶ ὡς πρὸς τὰ χρώματα καὶ τὰ κεντήματα καὶ ὡς πρὸς τὰ σχήματα. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Αὐτοκρατορίας π. χ. ἡ περιβολὴ τῶν μεγάλων κυριῶν ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἓνα κοντὸν μανδύαν ὀριπτόμενον ἐπάνω ἀπὸ τὸ στενὸν φόρεμα ἐκ λεπτοτάτου ὑφάσματος μὲ ἀνοικτὸν περιλαίμιον. Ἐν ᾧ δὲ κατὰ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας αἱ γυναῖκες εἶχον τὸ πρόσωπον ἀκάλυπτον καὶ ἐλάμβανον μέρος εἰς ὅλας τὰς δημοσίας τελετάς, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν καὶ ἀραβικῶν πολέμων κρημοῦν πρὸ τοῦ προσώπου των τὴν περίφημον ὀθόνην τῶν γυναικῶν τοῦ Ἰσλάμ (γιασμᾶκιον).

Τὰ φορέματα ὅμως τῆς βασιλείσης διὰ τὰς ἐπισήμους παραστάσεις ἔμειναν, ὅπως καὶ τὰ τοῦ βασιλέως, ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα. Τὸ κυλινδρικὸν διάδημα μὲ τὰ πραιπενδούλια (σειραὶ μαργαριτῶν κρημάμεναι ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ προσώπου), τὰ κόκκινα σανδάλια, ἡ βασιλικὴ χλαμύς, ἡ δαλματικὴ, τὸ βασιλικὸν στιχάριον καὶ ἡ πορφύρα ἀπὸ ὑφάσματα χρυσοῦ, λιθοποικίλτα καὶ στολισμένα μὲ λέοντας, ἀετοὺς, γρῦπας, παγῶνια. Τὰ περιλαίμια, τὰ περιχειρίδια, αἱ ζῶναι, τὰ πλατέα κρά-

σπεδα με τὰς ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς παραστάσεις, ἦσαν ἀσήκωτα ἀπὸ τὰ μαργαριτάρια, τὰ ρουμπίνια καὶ τὰ σμαράγδια.

Ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν κατέβαλλον καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου διὰ τὴν κόμμωσίν των, διὰ τὴν ὀποίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην, ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ ἰδιαιτέρα ἐπαγγελματικὴ τάξις. Ἐκαμμον δὲ διάφορα πλεξίματα τῆς κόμης με ταινίας διαφόρων χρωμάτων καὶ με χρυσᾶ σύρματα καὶ ἐστόλιζον αὐτὴν με πολυτίμους λίθους. Μεγάλην δὲ χρῆσιν, φαίνεται, ἔκαμμον καὶ τῆς περιούκας.

Μεγάλην ἀγάπην ὡσαύτως ἔχουν αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὰ κοσμήματα, περιδέραια, ἐνώτια, βραχιόλια, δακτυλίδια, πόρπας, τὰ ὁποῖα ὅλα εἶναι στολισμένα με πολυτίμους λίθους, καθὼς ἐπίσης εἰς τὰ μῦρα καὶ τὰ καλλυντικὰ τοῦ προσώπου.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὰς Βυζαντίδας εἶχεν ἡ ὑπόδησις. Τὸ χρωμα τῶν σανδαλίων αὐτῶν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν κοσμήματα ἦσαν ὀρισμένα ὑπὸ τῆς αὐστηρᾶς ἐθιμοτυπίας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς δι' ἐκάστην τάξιν γυναικῶν. Τὸ ἐρυθρὸν ὑπόδημα, κεντημένον με μαργαριτάρια, ἦτο ὀρισμένον διὰ τὰς βασιλίσσας. Αἱ σύζυγοι τῶν δεσποτῶν, δηλ. τῶν ἀδελφῶν ἢ υἱῶν τοῦ αὐτοκράτορος φέρουν ὑποδήματα κατασκευασμένα ἐν συνδυασμῷ ἀπὸ ἰσχυροῦ καὶ λευκὸν ὕφασμα καὶ φέροντα κεντημένους με μαργαριτάρια δικεφάλους. Αἱ δὲ ἄλλαι μεγάλαι κυρίαι τῆς αὐτῆς φέρουν ὑποδήματα διαφόρων χρωμάτων (γαλανά, πράσινα, κίτρινα, λευκά, μέλιτα) δεικνυόντων τὴν τάξιν ἐκάστης. Χρησιμεύουν λοιπὸν τὰ ὑποδήματα ὡς φορητὰ οἰκόσημα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι κομψοῦσαι γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου, ὅσαι δὲν εἶχον τὸ δικεφάλωμα νὰ φέρουν χρωματιστὰ ὑποδήματα, εὔρισκον τρόπον νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὸ κοινὸν πλῆθος τῶν ἀστῶν, τὸ ὁποῖον ἐφόρει ὑποδήματα δερμάτινα βερνικωμένα. Ἐφόρουν αὐταῖς ὑποδήματα ἀπὸ μαῦρον μεταξωτὸν ὕφασμα, τὸ ὁποῖον ἐστόλιζον με χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ στίγματα, ἢ με κεντήματα διὰ πολυχρώμου μεταξίης. Καὶ αἱ πτωχότεραι ἐφόρουν μὲν μαῦρα δερμάτινα ὑποδήματα, τὰ παρήγγελον ὅμως νὰ ἔχουν διάφορα σχέδια με λευκὰς ῥαφάς.

Εὐνόητον ὅτι τόσοι πολυτελεῖς φέρουσαι ὑπόδησιν αἱ ἀρχόντισσαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τόσοι μεγαλοπρεπεῖς, βαρεῖαι καὶ δυσκάμπτους ἐνδυμασίας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξέρχωνται περὶ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν μετεχειρίζοντο φορεῖα πολυτελέστατα, κατόπιν ὅμως καὶ ἵππους καὶ ὄχηματα.

Ἡ διαίτα. Ἡ πολυτέλεια τῆς τραπέζης εἶναι ἐπίσης μεγάλη. Εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὰ μέγαρα τῶν πλουσίων τὰ πινάκια εἶναι ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, τὰ ποτήρια μὲ εἰκόνας ἐκ σμάλτου, καὶ τὰ ἄλλα σκεύη χρυσαῖα. Ἐν τῇ διευθετήσει τῆς τραπέζης ἐπεκράτει κομψὴ λεπτότης. Τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄνθη ἦσαν ἐν ἀφθονίᾳ. Τρώγουσι δὲ συνήθως, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἀνεκεκλιμένοι εἰς κλίνας, πρὸ τῶν ὁποίων εἶναι τοποθετημένοι τράπεζαι. Κοκλιάρια καὶ μαχαίρια μετεχειρίζοντο πάντοτε. Περὶνία κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' ἔτρωγον διὰ τῶν χειρῶν, διὰ τοῦτο δὲ πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ μετ' αὐτὸ τὸ νίψιμον τῶν χειρῶν ἦτο ἀπαραίτητον. Βραδύτερον εἰσήχθη καὶ ἡ χρῆσις τοῦ περονίου.

Ἡ συνήθης τροφὴ τοῦ λαοῦ ἦσαν ὄσπρια, λάχανα, τυροὶ, ἰχθυεὶς ἀλίπαστοι ἢ καὶ νωποί, κύαμοι, ἐλαῖαι. Ἐπινον δὲ οἶνον (κρασίον καὶ τὸ ποτήριον πλήρες οἴνου κρασοβόλιν) ἢ ὕδωρ θερμὸν μετὰ κυμίνου (κυμινᾶτον). Εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων ὅμως παρετίθετο ἄρτος λευκός, ἰχθυεὶς νωποί, αὐγοτάραχον, καραβίδες, ἄστακοί, στρείδια καὶ κρέας ψητὸν παραγεμιστὸν μὲ σκόρδον καὶ μὲ κρέμμυα, τυροὶ ἐκλεκτοὶ καὶ ἄλλα οὐχὶ πολὺ διάφορα τῶν ἡμετέρων φαγητῶν. Καὶ τὰ γλυκίσματα ἦσαν ἀφθονα. Συνήθη ἦσαν ζυμαρικὰ μὲ μέλι γεμᾶτα ἀπὸ φυστίκια, κουκουάρια καὶ ἀμύγδαλα, κομπόσαι ἀπὸ μυροβόλα κίτρα τῆς Ἀνατολῆς, κυδώνια, μῆλα καὶ ἀχλάδια. Μεγάλῃ ὄσαστύως χρῆσις ἐγένετο τῶν ξηρῶν καρπῶν. Ὁ δὲ παρατιθέμενος οἶνος ἦτο ἐκλεκτός τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Κρήτης, τῆς Σάμου. Ὡς πρωϊνὸν τέλος ῥόφημα μετεχειρίζοντο χλιαρὸν γλυκὺν οἶνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐβάπτιζον διάφορα ζυμαρικὰ.

Τὰ ἥθη. Οἱ φραγμοὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν Ῥώμην ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἤδη εἶχον σαλευθῆ, ἀφ' οὗ τὸ κέντρον τοῦ κράτους μετετέθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἐξέλιπον ἐντελῶς. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τάξεις στηριζόμεναι εἰς τὴν καταγωγὴν δὲν ὑπάρχουν. Διακρίνονται εἰς αὐτὴν ἀριστοκρατικαὶ τάξεις, ἡ ὑπαλληλική, ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ κτηματικὴ, ἀλλ' εἰς αὐτὰς πᾶς τις δύναται νὰ ἀνέλθῃ διὰ τῆς ἰκανότητός του. Ὁ λαὸς ἀσχολεῖται ἢ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἢ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, καὶ συχνὰ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις εἶναι ἄεργος τρεφόμενος ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὅπως εἰς τὴν Ῥώμην.

Εἰς οἵανδήποτε ὅμως τάξιν καὶ ἂν ἀνήκῃ ὁ μεσαιωνικὸς Ἕλληνας, παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑλλήνος, ὅπως οὗτος διεμορφώθη μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἶναι εὐε-

φρόσιτος, ἐμπαθής, θρησκόληπτος, προληπτικός. Συναμα ὁμως ἔχει δξύτητα ἀντιλήψεως, εὐκαμφίαν καὶ λεπτότητα πνεύματος, διαρκῶς γρηγοροῦσαν περιέργειαν καὶ εὐρύτητα γνώσεων. Ἐμβαθύνει καὶ συζητεῖ τὰ λεπτότερα ζητήματα καὶ λύει μὲ κομπήν εὐχέρειαν ὅλα τὰ ἐμπόδια, καί, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀρέσκειται εἰς τὴν λουδορίαν καὶ τὴν εἰρωνίαν. Εὐχαριστεῖται δὲ ὑπερβολικὰ μὲ τὰ μεγαλοπρεπῆ θεάματα, μὲ τὰς αὐλικὰς πομπάς, μὲ τὴν λάμπιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ὁ ἱππόδρομος, τὸ παλάτιον καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι οἱ τρεῖς πόλοι, περὶ τοὺς ὁποίους στρέφεται ὁ βίος τῶν κατοικῶν τῆς Κων)πόλεως.

Τὸ παλάτιον μὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς τελετὰς του, τὰς παρουσιάσεις, τὰ γεύματα, ὅλα κανονισμένα μὲ αὐστηρὰν ἐθιμοτυπίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ραδιουργίας πρὸς διατήρησιν ἢ ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τοῦ ἡγεμόνος, ἀπετέλει τὸ κέντρον τοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας.

Εἰς τὸν ἱππόδρομον πάλιν ἐτελοῦντο αἱ ἱπποδρομῖαι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὴν μεγαλυτέραν διασκέδασιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου καὶ τὰς ὁποίας παρηκολούθουν μετὰ πάθος ὅλοι ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου. Οἱ ἱππικοὶ οὗτοι ἀγῶνες ἐγίνοντο πεντάκις τοῦ ἔτους καὶ ἐπικίλλοντο μὲ χοροὺς, παντομίμας, ἀθλητικὰς ἐπιδείξεις καὶ μουσικὰς ἐκτελέσεις. Ἐπισημότερος δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ ἀγὼν ὁ τελούμενος τὴν 1ην Μαΐου, ἐπέτειον τῆς ἰδρύσεως τῆς Κων)πόλεως. Εἰς τὸν ἱππόδρομον ὡσαύτως κατέληγον οἱ θρίαμβοι τῶν νικητῶν βασιλέων ἐπιστρεφόντων ἐκ τῶν ἐστρατειῶν των ἐναντίον τῶν βαρβάρων, καὶ ἐκεῖ ἀπεκεφαλίζοντο οἱ ἐπιφανεῖς αἰχμάλωτοι. Ὁ ἱππόδρομος τέλος εἶναι τὸ μέρος ὅπου ὁ λαὸς ἐκδηλώνει τὰ αἰσθήματά του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Εἰς αὐτὸν ὁ νέος αὐτοκράτωρ κατὰ πρῶτον ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν λαὸν καὶ εὐλογεῖ αὐτὸν διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Καὶ εἰς αὐτὸν ἐνίοτε ὑπὸ τοὺς γιουχαῖσμούς τελειώνει τὸν βίον ἔπειτα ἀπὸ φοβερὰ βασιανιστήρια ὁ ἐκθρονισθεὶς βασιλεὺς.

Μετὰ τὸν ἱππόδρομον ἡ ἐκκλησία ἦτο ὁ μόνος τόπος δημοσίας συγκεντρώσεως, τὸν ὁποῖον εἶχε τότε ἡ κοινωνία. Ἡ θρησκεία εἰς τὸν βυζαντικὸν κόσμον ἔχει θέσιν ἐξαιρετικὴν. Ὁ λαὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε πάθος μὲ τὰ θεάματα, ἀπελάμβανεν ἀπλήστως τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν λειτουργικῶν τελετῶν. Λόγω δὲ τῆς πραγματικῆς εὐσεβείας, ἡ ὁποία ἐξέκαε τὰς ψυχὰς του, παρηκολούθει τακτικῶς καθ' ἐκάστην τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας.

Εἰς τὰς γυναῖκας μάλιστα τοῦτο ἐπέβαλλε καὶ ἄλλη ἀνάγκη. Ἐκεῖ εὕρισκον ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξουν τὴν καλλονὴν των ἢ τὰ νέα των φορέματα, καὶ ἐκεῖ συναντῶμεναι μετὰ τῶν φίλων των ἀνεκοῖνουν ἀμοιβαίως τὰ ἀφορῶντα ἑαυτὰς ἢ ἐκακολόγουν τὰς ἄλλας.

Ἐκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων κέντρων τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, τοῦ παλατιοῦ, τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἄλλοι τόποι συναντήσεως τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, ἰδίως τῶν γυναικῶν, ἦσαν τὰ δημόσια λουτρά. Εἰς τὰ δημόσια λουτρά τῆς Κων)πόλεως καὶ τῶν ἄλλων πρωτευουσῶν πόλεων τὰ στολισμένα μὲ πολύχρωμα μέρματα καὶ ἀγάλματα, αἱ γυναῖκες τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως, ὅπως καὶ αἱ ἄσπαι, δὲν ἤρχοντο μόνον διὰ νὰ περιποιηθοῦν τὴν ὑγείαν των, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐπιδείξουν τὴν καλλονὴν των ἢ τὸν πλοῦτον τῆς ἐνδυμασίας των. Αἱ κυραὶ εἰς τὰ λουτρά δὲν μετέβαινον μόναι. Συνεννοοῦντο μὲ τὰς φίλας των καὶ εἰς ὄρισμένην ἡμέραν μετέβαινον πολλαὶ ὁμοῦ εἰς τὸ ἴδιον λουτρὸν συνοδευόμεναι ἑκάστη ἀπὸ πολυάριθμον ἀκολουθίαν ὑπηρετῶν καὶ θεραπαινίδων. Παρέμενον δὲ εἰς τὰ λουτρά ὅλην τὴν ἡμέραν τρώγουσαι καὶ διασκεδάζουσαι μὲ μουσικὰ ὄργανα, ἄσματα καὶ παιγνίδια. Ἐπίσης καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἡ ἀριστοκρατία τῆς τότε κοινωνίας συνητᾶτο εἰς τὰς λουτροπόλεις θερμῶν ἱαματικῶν ἢ θαλασσίων λουτρῶν.

Ὁ ὄχλος τέλος διεσκέδαζε εἰς τὰ καπηλεῖα μὲ παραστάσεις γελοιοποιῶν καὶ ὀρχηστῶν καὶ παίξων διάφορα παιγνίδια, ὅπως τὸ ζατρίκιον καὶ τὸ τάβλι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄.

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

1. Οί βασιλείς τῆς δυναστείας.

Ὁ Λέων ὁ Γ' ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ἐγκαινίασε νέαν δυναστείαν τὴν λεγομένην τῶν Ἰσαύρων. Οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας ταύτης δὲν ἀνήκουν ὅλοι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λέοντος. Ἐν τούτοις διὰ τὴν ταυτότητα τῶν φρονημάτων καὶ τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπεδίωξαν, ὀνομάζονται οὕτω ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν Λέοντος τοῦ ἐξ Ἰσαυρίας τῆς Μ. Ἀσίας.

Ὁ Λέων Γ' (717-741) ἦτο ἀνὴρ ταπεινῆς μὲν οἰκογενείας καὶ μικρᾶς μορφώσεως, ἀλλὰ εἶχε πνεῦμα στρατηγικὸν καὶ ὀργανωτικὸν σπᾶνιον. Οὗτος ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους.

Τὴν ἀναδιοργάνωσιν ταύτην συνεπλήρωσεν ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ **Κωνσταντῖνος Ε'** ὁ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τοῦ ἐπονομασθεὶς Κοπρώνυμος (741-775). Οὗτος ἦτο προικισμένος μὲ τὰ αὐτὰ τοῦ πατρὸς του προτερήματα, εἶχεν ὅμως περισσοτέραν ἐκείνου δραστηριότητα καὶ ἐπιμονήν.

Τὸν Κωνσταντῖνον διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ **Λέων Δ'** (775-780) ὁ ἐπονομασθεὶς Χάζαρος ἕνεκα τῆς καταγωγῆς τῆς μητρὸς του ἀπὸ τοῦ παρὰ τὴν Κριμαίαν ἔθνους τῶν Χαζάρων. Ὁ Λέων ἦτο ἀνὴρ μετριοπαθῆς καὶ χαρακτηριστοῦ ἀσθενοῦς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ **Εἰρήνη ἢ Ἀθηνάλα** (780-803) ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς Κωνσταντῖνου ΣΤ'. Ἦτο ὅμως τόσον φίλαρχος, ὥστε μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ υἱοῦ δὲν ἐδίστασε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τύφλωσίν του, ἵνα ἐξακολουθήσῃ νὰ κατέχῃ αὐτὴ τὴν ἀρχήν. Ἐπ' αὐτῆς τὸ κράτος πε-

ειήλθεν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Τὸ δὲ χειρότερον ἢ Εἰρήνην ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δεχθῆ πρότασιν γάμου τοῦ τότε (800) αὐτοκράτορος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους Καρόλου τοῦ Α'. Ἄλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἐννοήσαντες ὅτι, ἂν τοῦτο ἐγίνετο, θὰ ὑπετάσσετο τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἰς τὴν Δύσιν, συνώμοσαν κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐξεθρόνισαν αὐτὴν καὶ ἀνέβιβασαν εἰς τὸν θρόνον τὸν Λογοθέτην τῶν Γενικῶν (ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν) Νικηφόρον.

Ἐπισημ. Ὁ *Νικηφόρος Α'*. (803-811) ὑπῆρξε καθ' ὅλα ἱκανὸς κυβερνήτης. Τοῦτον φονευσθέντα εἰς τινα μάχην πρὸς τοὺς Βουλγάρους διεδέχθη ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς του *Μιχαὴλ Ραγκαβῆς* (811-813). Ὁ *Μιχαὴλ Α'* ἐδείχθη ἀνίκανος νὰ κυβερνήσῃ τὸ κράτος καὶ διὰ τοῦτο κατόπιν στρατιωτικῆς στάσεως καθαιρεῖται καὶ ἀναγορεύεται αὐτοκράτωρ ὁ στρατηγὸς *Λέων Ε'* ὁ *Ἀρμένιος* (813-820). Ἄλλὰ καὶ οὗτος φονεῖται διὰ συνωμοσίας καὶ καταλαμβάνει τὸν θρόνον ὁ φιλόδοξος στρατηγὸς *Μιχαὴλ Β'* ὁ *Τραυλὸς* (820-829).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ *Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ* διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς του *Θεόφιλος* (829-842), ἀνὴρ μετρίως ἀξίας καὶ μεγαλομανῆς. Οὗτος εἶχε σύζυγον τὴν Θεοδώραν, τὴν ὁποίαν ἐπροτίμησε τῆς ὠραίας καὶ πεπαιδευμένης *Εἰκασίας* ἢ *Κασίας*, διότι ἡ τελευταία ἐφάνη εἰς αὐτὸν περισσότερον τοῦ δέοντος εὐφυῆς.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν *Θεόφιλον* υἱὸς του *Μιχαὴλ Γ'* (842-867), ἐφ' ὅσον ἦτο ἀνήλικος, ἐπετροπέυτο ὑπὸ τῆς μητρὸς του Θεοδώρας. Ἄλλὰ καὶ ἀφ' οὗ ἐνηλικιώθη, τὴν μὲν κυβέρνησιν ἀφῆκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν τῆς μητρὸς του Βάρδαν, αὐτὸς δὲ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ἀνθρώπων φαύλων παρεδίδοτο εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν.

Εἰς ἐκ τῶν συντρόφων του τέλος, ὁ παρακοιμώμενος Βασίλειος, πρῶτον μὲν ἔπεισε τὸν *Μιχαὴλ* νὰ δολοφονήσῃ τὸν Βάρδαν καὶ νὰ ἀναγορεύσῃ αὐτὸν συμβασιλέα του. Κατόπιν δὲ ἐνήργησε τὴν δολοφονίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ *Μιχαὴλ* καὶ ἀνῆλθεν αὐτὸς εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Βασίλειος οὗτος εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀνῆλθεν εἰς τὴν ὑψίστην αὐτοῦ ἀκμὴν.

Τὰ ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων σπουδαιότερα γεγονότα, τὰ ὁποῖα προπαρεσκεύασαν τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ὑψίστην ἀκμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρξαν τὰ ἑξῆς τρία :

Α) ἡ μεταρρύθμισις, Β) οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ Βουλγάρους πόλεμοι καὶ Γ) τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

2. Ἡ μεταρρύθμισις.

Εἶδομεν προηγουμένως, ποῖα ἄτοπα προέκυψαν ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς ἀλλοιώσεως τῶν θρησκευτικῶν τύπων. Τὰ ἄτοπα ταῦτα ἀπέβησαν ὀλέθρια εἰς τὸ κράτος. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀφῆρειτο ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ καὶ πρακτικῆς κοινωνίας μέγα μέρος τοῦ ἔθνους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ περιλειπομένου εἰς ταύτην μέρος ἢ δραστηριότης περιορίζετο.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀτοπημάτων τούτων καὶ ἄλλα ἐλαττώματα ὑπέσκαπτον τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων δύναμιν. Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ ἦτο, ὡς εἶπομεν, εἰς χεῖρας τῶν μοναχῶν, ἡ δὲ δουλεία καὶ ἡ δουλοπαροικία ἐξηκολούθουν ὑφιστάμεναι. Ἐξ ἄλλου ἡ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν προσηρμόζετο εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας κοινωνίας. Ἡ δὲ στρατιωτικὴ πειθαρχία ἦτο χαλαρῶμένη καὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους εὐρίσκοντο εἰς κακὴν κατάστασιν καὶ ἔνεκα τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ ἔνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν.

Ἡ κατάστασις λοιπὸν τοῦ κράτους ἦτο τοιαύτη, ὥστε διὰ νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ἐπεβάλλετο γενικὴ ἀναδιοργάνωσις αὐτοῦ. Καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἠσθάνοντο πρὸ πάντων αἱ λογιώτεροι, αἱ νοημονέστεροι καὶ αἱ πρακτικώτεροι τῆς κοινωνίας τάξεις, καὶ οἱ πλεῖστοι ἀνώτεροι λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας.

Τὴν ἀναδιοργάνωσιν ταύτην τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἱστορίαν φέρει τὸ ὄνομα τῆς *μεταρρυθμίσεως*, ἐπεδίωξαν οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Ὁ ἀγὼν πρὸς ἐπικράτησιν αὐτῆς διήρκεσε περὶ τὰ 120 ἔτη καὶ διαιρεῖται εἰς δύο περιόδου, 726—780 καὶ 802—842. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις ἐπὶ τέλους ἀπέτυχε διὰ τὴν μεγάλην ἀντίδρασιν, τὴν ὁποίαν εὗρε τὸ θρησκευτικὸν μέρος αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἡ κατάργησις τῶν εἰκότων, ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου. Ἀλλὰ τὰ ἔχνη, τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἀφῆκεν εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ πνεύματα, ὑπῆρξαν πολὺ βαθέα. Αὐτὰ δὲ ἔφεραν τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς δυτικῆς καὶ τὴν κατέπιν ἀκμὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Α' περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως. Τὴν μεταρρυθμίσιν ὁ Δεῶν Ι' ἤρχισεν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πριγκιμάτων. Ἐχὼν ὁμόφρονας τοὺς μορφωμένους, τὸν στρατὸν καὶ τοὺς πλεῖστους ἀνωτέρους λειτουργοὺς τοῦ κράτους διέταξε (726) νὰ ἰδρῦνται εἰς τὴν ἐκκλησίαν αἱ εἰκόνας

ὑψηλότερον διὰ τὸ μὴ δύναται ὁ λαὸς νὰ ἀσπάζεται αὐτὰς. Τὸ πρᾶγμα κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἀνατολὴν δὲν ἐτάραξε τὰ πνεύματα πολὺ. Ἄλλ' ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης Γρηγόριος ὁ Β' ἐθεώρησε κατάλληλον τὴν περιστασιν νὰ διαλύσῃ τοὺς πολιτικοὺς δεσμούς, οἱ ὅποιοι συνέδεον ἀκόμη τὴν Ῥώμην μὲ τὴν Κων)πολιν. Συνεννοήθη λοιπὸν μὲ τοὺς Λογγοβάρδους καὶ κατέλυσαν τὰς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ βασιλικὰς ἀρχὰς. Καὶ δὲν ἠρκέσθη εἰς αὐτὸ μόνον ὁ Γρηγόριος. Ὑπεκίνησε στάσιν καὶ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ μεσημβρινὴ Ἑλλάς, ἡ Κρήτη, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἰλλυρία ἦσαν μὲν ἐκκλησιαστικῶς ἀνεξάρτητοι, ὑπῆγοντο ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὁ Γρηγόριος λοιπὸν διὰ τοῦ κλήρου ἠρέθισε τὰ πνεύματα εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησεν αὐτὸν καὶ μεγάλη ἔκρηξις ἠφαιστείου γενομένη εἰς τὴν νήσον Θῆραν, τὴν ὁποίαν οὗτος παρέστησεν ὡς σημεῖον θείας ὀργῆς. Ἐκ τούτου ἡ μεσημβρινὴ Ἑλλάς καὶ αἱ Κυκλάδες ἀποστατοῦν, ἀναγορεύουν βασιλεῖα ἄσημὸν τινα ὀνομαζόμενον Κοσμᾶν, συγκροτοῦν στόλον καὶ στρατὸν καὶ ἐμφανίζονται πρὸ τῆς Κων)πόλεως. Ὁ Λέων ὅμως ἐπιπεσὼν κατ' αὐτῶν τοὺς κατετρόπασεν εὐκόλως. Βραδύτερον δὲ καὶ ὑπήγαγεν ἐκκλησιαστικῶς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου τῆς Κων)πόλεως.

Μετὰ τοῦτο ὁ Λέων ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν του διέταξε τὴν παντελεῖ ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν ἀφαίρεσιν τῶν εἰκότων. Συγχρόνως διέλυσε τὰς σχολὰς τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι περιορίζοντο εἰς σχολαστικὰς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν καὶ τῶν δογμάτων τῆς θρησκείας, καὶ ἀντὶ νὰ πολεμοῦν ἠῤῥξαν τὰς ἐπικρατούσας προλήψεις. Ἀντὶ δὲ τούτων ἔλαβε πρόνοιαν περὶ λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως. Εἰς τὸ περὶ εἰκότων νέον βασιλικὸν διάταγμα ὁ ἀνώτερος κλῆρος δὲν ἀντέστη. Δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα διὰ τὸν κατώτερον κλῆρον καὶ τοὺς μοναχοὺς, τῶν ὁποίων κυρίως ἐθίγοντο τὰ συμφέροντα ἐκ τῆς ἄρσεως τῶν ἐπικρατουσῶν προλήψεων. Οὗτοι λοιπὸν ἐξηγέρθησαν τότε κατὰ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς ἀντιδράσεως ἔγινεν ὁ ἐκ Συρίας μοναχὸς φιλόσοφος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὅποιος διὰ τῶν συγγραφῶν του δεινῶς ἐπολέμησε τὴν μεταρρυθμίσιν. Καὶ τότε μὲν ἡ ἀντίδρασις τῶν μοναχῶν εἰς οὐδὲν κατέληξε. Βραδύτερον ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, οὗτοι διὰ τῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἤσκουν ἐπὶ τοῦ ὄχλου καὶ ἰδίως ἐπὶ τῶν γυναικῶν, ἀπέβησαν οἱ κυριώτατοι αἴτιοι τῆς ἀποτυχίας τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἄλλὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν ἔργον τοῦ Λέοντος δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων. Ἀποκατέστησε προσέτι ὁ Λέων τὴν χαλαρωμένην πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ, συνεπλήρωσε τὴν κατὰ θέματα διαίρεσιν τοῦ κράτους καὶ ἐτακτοποίησε τὰ οἰκονομικὰ αὐτοῦ διὰ νέων ταμειυτικῶν μέτρων. Τέλος δὲ τὸ 740 ἐξέδωκε δύο νόμους ἀποβλέποντας εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν τοῦ Ἑθνους. Οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι ἡ «Ἐκλογή τῶν Νόμων» καὶ ὁ «Γεωργικός». Ἡ *Ἐκλογή τῶν Νόμων* εἶναι νέον ἀστικὸν Δίκαιον συντεταγμένον ἑλληνιστὶ καὶ προσηροσμένον εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω κατὰ τὸ νέον δίκαιον ὁ γάμος θεωρεῖται μυστήριον, τὸ δὲ διαζύγιον ἐπιτρέπεται μόνον εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις. Ἡ περιουσία τῶν συζύγων εἶναι κοινή. Ἀποθανόντος τοῦ πατρὸς τὴν κηδεμονίαν τῶν τέκνων ἀναλαμβάνει ἡ μήτηρ. Οἱ γάμοι μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ αἰρετικῶν ἐπιτρέπονται. Ἡ θανατικὴ ποινὴ καταργεῖται καὶ ἀντικαθίσταται δι' ἐλαφρῶν ἀκρωτηριασμῶν. Ὁ δὲ *Γεωργικός νόμος* εἶναι ἀγροτικὸς κώδιξ, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὠφελίμων διατάξεων αὐτοῦ κατῆργει τὴν δουλοπαροικίαν. Οἱ νόμοι οὗτοι βραδύτερον μετὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν εἰκόνων κατηργήθησαν. Ἄλλὰ τὰ ἔργα αὐτῶν παρέμειναν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατόπιν ἐρρυθμίσθη τὸ ἀστικὸν δίκαιον.

Τὸ ἔργον τοῦ Λέοντος συνεπλήρωσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος Ε'*, ἀνὴρ γενναῖος, ἀρχικὸς καὶ τραχὺς. Ὁ Λέων εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως εἶχε δειχθῆ ἐπιεικῆς. Αἱ εἰκόνες, ἂν καὶ ἐπανειλημμένως ἀπηγορεύθησαν, ἐξηκολούθουν νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰ μοναστήρια καὶ εἰς τὰς οἰκίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἤδη ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐστηρῶς τὸ περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκόνων διάταγμα. Εἰς τοῦτο δὲ ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἠῤυκλόλυτο, ἂν ἡ κατάλυσις τῶν εἰκόνων ἐκυροῦτο καὶ ὑπὸ Συνόδου. Συνεζήτησε λοιπὸν τοιαύτην εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν (754). Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς ταύτην δὲν ἀντεπροσωπεύοντο οὔτε ὁ πάπας, οὔτε οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἄλλ' ὅμως εἰς αὐτὴν συνῆλθον 348 ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι ὅλοι ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως ἐψήφισαν τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων. Τοῦτο δεικνύει, πόσον ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν μεταρρύθμισιν. Τὴν ἀπόφασιν δὲ ταύτην τῆς Συνόδου ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεδίωξε νὰ ἐκτελέσῃ καὶ διέταξε τὴν ἐξαφάνισιν τῶν εἰκόνων καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἄλλὰ τότε παρουσιάσθη μεγάλη ἀντίδρασις ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν. Οὗτοι δὲν ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὸ νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν

δρθότητα τῆς ψηφισθείσης μεταρρυθμίσεως, δὲν ἤροῦντο εἰς τὸ νὰ ὑβρίζουν καὶ νὰ ἀναθεματίζουν ὅλους τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ὑβρίζον φανερὰ (τότε ὠνόμασαν αὐτὸν Κοπρώνυμον ὡς μολύναντα δῆθεν κατὰ τὴν βάπτισίν του τὴν κολυμβήθραν), καὶ τὸ χειρότερον, ἐξώθουν τὸν λαὸν εἰς ἀντίστασιν. Ἐκ τούτου ἐρεθισθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ προσεφέρθη πρὸς αὐτοὺς μετὰ πολλῆς σκληρότητος. Μοναστήρια διελύθησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς στρατώνας. Μοναχοὶ ἄλλοι μὲν ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀποβάλουν τὸ σχῆμά των, ἄλλοι δὲ αὐστηρῶς ἐτιμωρήθησαν. Οὕτω ἡ ἰσχυρὰ χεὶρ τοῦ Κωνσταντίνου κατέβαλε τελείως τοὺς ἀντιμεταρρυθμιστάς.

Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Κωνσταντίνου οἱ μοναχοὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ κινεῦνται. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ **Λέων** ὁ Δ' ἐνέμενε μὲν πιστὸς εἰς τὰ δόγματα τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο ὅμως χαρακτηρὸς ἀσθενοῦς. Ὡς ἐκ τούτου παρεούρθη ὑπὸ τῆς συζύγου του **Εἰρήνης** τῆς Ἀθηναίας, ἡ ὁποία κρυφίως ἦτο εἰκονολάτρις. Ἐπέτρεψε λοιπὸν εἰς τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ μοναστήρια καὶ νὰ προάγωνται εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα τῆς ἐκκλησίας. Κυρίως ὅμως οἱ ἀντιμεταρρυθμιστὰὶ ἔλαβον θάρρος, ὅτε μετὰ 4ετῆ βασιλείαν ἀπέθανεν ὁ Λέων καὶ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του ἀνέλαβεν ἡ Εἰρήνη. Αὕτη πρῶτον μὲν ἤρχισε νὰ κατατρέχη τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ νὰ προστατεύῃ σκανδαλωδῶς τοὺς φίλους τῶν εἰκόνων, εἰς τοὺς ὁποίους κατὰ μικρὸν παρέδωκεν ὅλα τὰ ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ἐπειτα χηρεύσαντος τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐφρόντισε νὰ ψηφισθῆ πατριάρχης ὁ φίλος τῶν εἰκόνων Ταράσιος. Καὶ τελευταῖον συνεκάλεσεν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν εἰκόνων. Καὶ ἡ μὲν πρώτη πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἀπέτυχεν. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκόπων ἦσαν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὑποστηριζόμενοι λοιπὸν οὗτοι καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Κων)πόλει στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦτο ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐματαίωσαν τὸ ἐπιχείρημα τῆς Εἰρήνης. Ἀλλὰ ἡ Εἰρήνη δὲν ἀπηύδησε. Διέλυσε τοὺς παλαιμάχους στρατιώτας ἐπὶ μεγάλη βλάβη τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους καὶ ἐκάλεσε νέαν Σύνοδον εἰς τὴν Νίκαιαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκλεισε τοὺς φίλους τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπισκόπους, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐκάλεσεν ἡγουμένους καὶ μοναχοὺς. Οὕτω τέλος συνήλθεν ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τὰς εἰκόνας, συγχρόνως ὅμως καθώρισεν, ὅτι ἡ προσκύνησις αὐτῶν δὲν σημαίνει λατρείαν, ἀλλὰ ἀπλῶς τιμὴν προσφερομένην διὰ τῶν εἰκόνων εἰς τὸ πρῶτότυπον.

Β' περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως. Οἱ εἰκονολάτραι διὰ τῆς Εἰρήνης εἶχον θριαμβεύσει. Ἄλλ' ὁ θριάμβος τῶν δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρόν. Οἱ μοναχοὶ γενόμενοι κύριοι τῆς καταστάσεως προέβησαν εἰς καταδιώξεις τῶν ἀντιφρονούντων. Ἐν ᾧ δὲ οἱ ἔξωτερικοὶ ἔχθροί, Ἀραβες καὶ Βούλγαροι, ἠπειλοῦν τὴν ὑπαρξίν αὐτῆν τοῦ κράτους, ἡ διοίκησις αὐτοῦ ἦτο παραδεδομένη εἰς ἀνθρώπους ἀνικάνους, ὁ δὲ στρατός, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἦτο ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως, ἦτο πολὺ δυσαρεστημένος. Τὴν κατάστασιν ταύτην ἠθέλησε νὰ θεραπεύσῃ ὁ διαδεχθεὶς τὴν Εἰρήνην **Μικηφόρος**. Οὗτος ἀσπασθεὶς ὄλας τὰς ἀρχὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἀφήσας δὲ ἄδικτον μόνον τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων ἐπεδίωξε τὴν οἰκονομικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους, προσέτι δὲ ἔκλεισε πολλὰ μοναστήρια καὶ περιορίσε τοὺς ἀντιπράττοντας μοναχοὺς. Ἄλλ' οὗτοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐργασίας των, καὶ τέλος ἐπὶ τῆς βραχείας βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Ῥαγκαβῆ ἐγίναν ἄλλιν κύριοι τῆς καταστάσεως. Τότε οἱ φίλοι τῆς μεταρρυθμίσεως κατενόησαν ὅτι τὰ ἡμίμετρα δὲν ὠφελοῦν. Ὁ δὲ διαδεχθεὶς τὸν Μιχαὴλ **Λέων** ὁ Ε' διέταξε τὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου Συνόδου καὶ τὴν καθάρσει τῶν εἰκόνων. Εἰς ταύτην δὲ ἐνέμειναν πιστοὶ καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν **Μιχαὴλ Β'** καὶ μάλιστα ὁ τούτου υἱὸς **Θεόφιλος**, ὅστις καὶ προέβη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν μοναχῶν διωγμὸν. Ἄλλ' οὗτοι μὲ ὄλας τὰ καταδιώξεις δὲν ὑπεχώρουν. Πάντοτε ἀντέδρων. Ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου τὴν ἀρχὴν ἀνέλαβεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ **Θεοδώρα** ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της, κατώρθωσαν καὶ ἄλλιν νὰ ἐπικρατήσουν. Σύνοδος, τὸ πλεῖστον ἐξ ἡγουμένων καὶ μοναχῶν, συνελθοῦσα ἐν Κων)πόλει τὸ 842 ἀπεφάσισε τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων. Μετὰ τοῦτο οἱ μοναχοὶ ἤρχισαν διωγμὸν φοβερὸν κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἐκτοτε οὐδεμία ἀντίδρασις πλέον παρουσιάσθη εἰς τὴν εἰκονολατρείαν. Τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων εἶχον κουρασθῆ. Οἱ πλείστοι καὶ αὐτῶν τῶν φίλων τῆς μεταρρυθμίσεως κατενόησαν ὅτι αὕτη διὰ τὴν ἀπαιδευσίαν τοῦ λαοῦ ἦτο πρόωρος, καὶ ὑπεχώρησαν. Ἡ ὀρθοδοξία λοιπὸν ἐθριάμβευσεν ὀριστικῶς. Ἡ πρώτη δὲ Κυριακὴ τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ὄρισθῆ πρὸς ἑορτασμὸν τοῦ θριάμβου τῆς ἐκκλησίας ὅχι μόνον ἐναντίον τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ καὶ πάσης αἵρέσεως καὶ κακοδοξίας.

Δυστυχῶς ὅμως μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως κατελύθησαν καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι θεσμοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὁ Γεωργικὸς νό-

μος και ἡ Ἐκλογὴ τῶν νόμων, πλὴν τοῦ ποινικοῦ αὐτῆς μέρους, κατηργήθησαν, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικά και μοναστηριακά κτήματα, ὅσα εἶχον ἀφαιρεθῆ, ἀπεδόθησαν, ὅλα δὲ ἀπηλλάγησαν πάσης ἄλλης φορολογίας πλὴν τοῦ ἐγγείου φόρου.

3. Οἱ πρὸς τοὺς Ἄραβας πόλεμοι.

Ὁ Λέων ὁ Γ' δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῆ ἐκ τῆς μεγάλης του πρὸ τῆς Κων)πόλεως νίκης κατὰ τῶν Ἀράβων και νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὸ κράτος των, διότι, ὅπως εἶδομεν, ἀπησχολήθη μὲ τὰ ἐσωτερικά ζητήματα. Ὡς ἐκ τούτου οἱ Ἄραβες μετὰ τινα χρόνον ἐπανάλαβον τὰς κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομάς. Ἄλλ' ἐπὶ τέλος ὁ Λέων κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας του (740) ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν, τοὺς κατανικᾷ εἰς τὸ Ἀκροῖνόν τῆς Φρυγίας και τοὺς ἀναγκάζει νὰ ἐκκενώσουν ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκτοτε οἱ Ἄραβες περιελθόντες εἰς ἐμφυλίους ἔριδας, ἔπαυσαν τὰς ἐπιδρομάς. Ἐκ τούτου δὲ ἐπαφεληθεὶς ὁ υἱὸς και διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ὁ Ε' εἰσβάλλει τὸ 746 εἰς τὴν βόρειον Συρίαν και κυριεῖται μέγα μέρος αὐτῆς. Συγχρόνως δὲ στόλος πεμφθεὶς εἰς τὴν Κύπρον, κατανικᾷ και καταστρέφει τὸν κατ' αὐτοῦ σταλέντα μωαμεθανικὸν στόλον. Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων τρόπαια ἔνεκα φοβεροῦ λοιμοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὸ κράτος.

Ἄλλὰ δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος και οἱ Ἄραβες ὑπὸ τὴν νέαν χαλιφικὴν δυναστείαν τῶν Ἀββασιδῶν ἀρχίζουν πάλιν τὰς ἐπιδρομάς. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Λέοντος τοῦ Δ' ὁ στρατηγὸς Μιχαὴλ Λαχανοδράκων ἐπανειλημμένως ἐνίκησεν αὐτοὺς. Ἄλλ' ἐπὶ τῆς ἀθλίας κυβερνήσεως τῆς Εἰρήνης διελύθησαν χάριν τῆς καταπολεμήσεως τῆς μεταρρυθμίσεως τὰ ὄριατα ποταίμαχα τάγματα τοῦ στρατοῦ και ἀντικατεστάθησαν διὰ νεοσυλλέκτων ἀγυμνάστων. Ἐπ' αὐτῆς λοιπὸν οἱ Ἄραβες εἰσβαλόντες εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἔφθασαν μέχρι τῶν προθύρων τῆς Χρυσοπόλεως λεηλατοῦντες και καταστρέφοντες τὰ πάντα, και δὲν ἀπεχώρησαν ἐκεῖθεν, παρὰ ἀφ' οὗ ἐπέβαλον εἰς τὴν Εἰρήνην νὰ πληρώνη εἰς αὐτοὺς ἐτήσιον φόρον.

Ἀπὸ τοῦ ἐξευτελιστικοῦ τούτου φόρου ἀπηλλάγη τὸ κράτος μόλις ἐπὶ τοῦ διαδόχου τῆς Εἰρήνης Νικηφόρου κατόπιν μακρῶν ἀγώνων, και ἀφ' οὗ νέαι πάλιν ἐμφύλια ἔριδες ἤρχισαν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος, Ἐκτοτε αἱ ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους ἠσύχασαν ἀπὸ τῶν

Ἄραβων. Ἄλλ' ἐπὶ Μιχαὴλ Β' τοῦ Τραυλοῦ πειρατικὸς στόλος Ἀράβων ἐξ Ἰσπανίας κατέλαβε τὴν Κρήτην (823) καὶ ἴδρυσεν εἰς αὐτὴν πειρατικὸν μωαμεθανικὸν κράτος ἀνεξάρτητον. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ ἐξαπέστειλε στόλον καὶ στρατὸν κατ' αὐτῶν. Τὸ πειρατικὸν τοῦτο κράτος διετηρήθη 140 ἔτη. Συγχρόνως δὲ Ἄραβες ἐκ τῆς βορείου Ἀφρικῆς κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Σικελίας.

4. Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι.

Πολὺ δεινότεροι ἦσαν οἱ ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους οἱ Ἰσαυροὶ αὐτοκράτορες διεξήγαγον ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Εἶδομεν ὅτι ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγονάτου οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Αἴμου, Σερβίας, Δουνάβεως καὶ Εὐξείνου πόντου χώραν. Ἐπιτοτε οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐνοχλοῦν τὸ κράτος δι' ἐπιδρομῶν καὶ λεηλασιῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' λοιπὸν ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν διὰ νὰ τοὺς περιορίσῃ εἰς τὴν χώραν των.

Τὸ 758 ἐκστρατεύει κατ' αὐτῶν, τοὺς κατατροπώνει ἐπανειλημμένως καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (759) οἱ ἐπίβουλοι οὗτοι ἔχθροί, οἱ οὐδέποτε σεβόμενοι συνθήκας, μόλις ἐνόησαν ὅτι ἀξιόλογον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπεχώρησεν, ἵνα σταλῇ εἰς ἄλλο πεδῖον μάχης, ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἀμερίμνως διέτριβεν εἰς τὰς στενωποὺς τοῦ Αἴμου καὶ φονεύσαντες δύο στρατηγούς καὶ πολλοὺς στρατιώτας ἀναγκάζουν τοὺς ἄλλους νὰ ὑποχωρήσουν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀμέσως καταγίνεται εἰς τὴν παρασκευὴν νέου στρατοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καταλαμβάνει ὄχυρά τινα μέρη εἰς τὰ βουλγαρικὰ σύνορα. Τοῦτο καὶ μόνον τὸ τελευταῖον ἔφερε τοὺς Βουλγάρους εἰς ἀμηχανίαν. Κυρίως ὅμως οἱ Βούλγαροι ἐτιμωρήθησαν διὰ τὴν ἀπιστίαν των, ἀφ' οὗ συνεπληρώθησαν αἱ προπαρασκευαί τοῦ Κωνσταντίνου (763). Στόλος ἐκ 500 πλοίων διὰ τοῦ Εὐξείνου πλέει εἰς τὰ βουλγαρικὰ παράλια. Αὐτὸς δ' ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλοῦ στρατοῦ ἐπέρχεται διὰ ξηρᾶς. Παρὰ τὴν Ἀγχίαλον συνάπτεται μάχη πεισματώδης, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Βούλγαροι κατετρόπωθησαν ὀλοσχερῶς. Διὰ τὴν νίκην αὐτὴν ὁ Κωνσταντῖνος ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον εἰς Κων)πολιν, τὸν ὁποῖον ἐκόσμησαν οἱ αἰχμαλωτισθέντες Βούλγαροι δέσμοι καὶ τὰ ἄπειρα ἐκ τῆς χώρας των λάφυρα.

Ἄλλὰ μὲ ὄλην τὴν ταπεινώσιν, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν, οἱ Βούλ-

γαροι μὴ ἀνεχόμενοι τὸν ἐπιβληθέντα εἰς αὐτοὺς ζυγόν, τὸ 765 ἐπαναστατοῦν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀμέσως εἰβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ κυριεύει πολλὰς πόλεις αὐτῆς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὴν Βάρναν. Τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος ἐκστρατεύει καὶ πάλιν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θάλασσης. Οἱ Βούλγαροι καταπτοηθέντες ζητοῦν καὶ πάλιν εἰρήνην. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ἦτο ἀπλῶς νὰ περιορίσῃ τοὺς Βουλγάρους εἰς τὴν χώραν τῶν, παραχωρεῖ αὐτήν.

Ἀλλὰ μετὰ ἑπταετίαν (773 καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι παραβαίνουν τὰς συνθήκας. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ πάλιν ἐκστρατεύει κατ' αὐτῶν ἐπανειλημμένως μέχρι τοῦ θανάτου του (775) καὶ ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς φοβερὰς καταστροφάς. Ἐν γένει δὲ οὐδεὶς βασιλεὺς τῆς Κων)πόλεως ἔξαιρουμένου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐταπεινώσε τοὺς Βουλγάρους τόσον, ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Ε'.

Ἐκ τῆς ταπεινώσεως ταύτης οἱ Βούλγαροι ἀνέκυψαν ἐπὶ τῆς Εἰρήνης, ὅτε τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς δεινὴν παραλυσίαν. Ἰδίως δὲ ἀπέβησαν ἐπικίνδυνοι διὰ τῶν συχῶν ἐπιδρομῶν τῶν, ὅτε ἡγεμῶν αὐτῶν ἔγινεν ὁ διαβήτης **Κροῦμος**. Τὸ 802 μάλιστα ἐκυρίευσαν τὴν Σαρδικίην (Σόφριαν), τὴν ὁποίαν οἱ Βούλγαροι εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ παραχωρήθουν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Ε'. Ἔνεκα τούτου ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος ἀναγκάζεται νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην του ἐκστρατείαν (809) ὁ Νικηφόρος νικᾷ τοὺς Βουλγάρους καὶ κυριεύει τὴν Σαρδικίην. Ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν (811) εἰσβαλὼν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας εὐρέθη αἴφνης περικυκλωμένος εἰς τὸ στρατόπεδόν του ὑπὸ πολυπληθῶν βουλγαρικῶν σιφῶν. Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀγωνισθέντες γενναίως ἔπесαν ὅλοι. Ὁμοίαν δὲ τύχην ἔσχε καὶ τὸ περισσότερον μέρος τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ Κροῦμος ἔδειξεν ὄλην τὴν βουλγαρικὴν ἀγριότητά του. Ἐνδύσας μὲ ἀργυρον τὸ κράνιον τοῦ Νικηφόρου μετχειρίζετο αὐτὸ ὡς ποτήριον κατὰ τὰ συμπόσια.

Μετὰ τὴν φοβερὰν αὐτὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ οἱ Βούλγαροι ὑπερβάντες τὸν Αἶμον ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐπροχώρησαν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὴν χώραν πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν. Ἐν τῷ μετὰ οἱ ἐν Κων)πόλει ἐφιλονίκουν περὶ τῆς αυτοκρατορικῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπὶ τέλους κατέλαβε τὸν θρόνον ὁ Μιχαὴλ Α'. Ἀλλὰ οὗτος ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ἐπερχόμενον βουλγαρικὸν χείμαρρον. Συνήθροισε στρατὸν καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνικανότητά του, μολοντί ὁ στρατὸς του

ἦτο ὑπέρτερος τοῦ βουλγαρικοῦ, ἠττήθη οἰκτρῶς καὶ ἔφυγεν εἰς τὴν Κων)πολιν. Οἱ ἄρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ τότε καθήρεσαν τὸν Μιχαὴλ καὶ ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν Λέοντα, ὅστις καὶ σπεύσας εἰς τὴν Κων)πολιν κατέλαβε τὴν ἀρχήν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Βούλγαροι ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἐπροχώρησαν λεηλατοῦντες μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κων)πόλεως. Ἀλλὰ τὴν πόλιν δὲν ἐτόλμησαν νὰ πολιορκήσουν. Ἴσως διότι ἐγνώριζον τὰς προηγουμένως ἀποτυχούσας ἀποπείρας τῶν Ἀράβων. Περιορίσθησαν μόνον εἰς τὸ νὰ ἐρημώσουν καὶ καταστρέψουν τὴν πέριξ χώραν. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ Λέων παρεσκευάζετο. Ἐκαμε νέαν στρατολογίαν καὶ ἐγύμνασε τὸν νέον στρατόν του. Τέλος τὴν ἀνοιξιν τοῦ 814 ἐκστρατεύει κατὰ τῶν εἰς τὴν Μσημβριαν συγκεντρωμένων Βουλγάρων. Ἐκεῖ συνῆψε πρὸς αὐτοὺς φοβερὰν μάχην. Οἱ Βούλγαροι κατ' αὐτὴν ἔπαθον ἀληθῆ πανωλεθρίαν. Ὀλίγιστοι μόλις ἔξ αὐτῶν ἐσώθησαν μετὸν Κροῦμον πληγωμένον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ἀπέθανε. Διὰ τῆς μάχης ταύτης ὁ Λέων Ε' συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Οἱ Βούλγαροι ἔκτοτε περιορίσθησαν εἰς τὰς πέραν τοῦ Αἴμου οὐκίσεις των, ἐπὶ 70 δὲ ἔτη δὲν ἔκαμαν πλέον καμμίαν ἐπιδρομὴν εἰς τὸ κράτος.

Δ. Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν.

Εἶδομεν καὶ προηγουμένως (σελ. 17) ὅτι αἱ κυριαρχικαὶ ἐπὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἦσαν αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι τῶν διενέξεων μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὡς καὶ ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων καθορίσθη, ἀνεγνώριζε μὲν πρεσβεῖα τιμῆς εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸ πολιτικὸν γεγονός· ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο ἡ πρεσβυτέρα πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τὰ πρωτεῖα δὲ ταῦτα ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ, καὶ ἀφ' οὗ ἡ Ῥώμη ἔπαυσε νὰ εἶναι πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία διὰ τῶν πρωτείων ἐννόει ἀπλήν προεδρίαν, οἱ δὲ πάπαι πλήρη κυριαρχίαν. Ἐνεκα τούτου οἱ μὲν πάπαι ἔκτοτε εἰς ἐκάστην παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν ἐπρότεινον παραλόγους ἀξιώσεις ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ δὲ ἡμέτεροι πάντοτε ἀπέκρουον αὐτάς. Ὡς ἐκ τούτου ἀδιάκοπος διένεξις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ὑφίστατο ἀπὸ τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τότε μὲν ἐπειδὴ αἱ διενέξεις προήρχοντο ἐκ τῶν αἰρέσεων

τῶν μονοφυσιτῶν, τῶν μονοθελητῶν, τῶν εἰκονομάχων, οἱ πάπαι ἐκάλυπτον τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι ὑπερεμάχουν ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ τῶν καθεστῶτων τῆς ἐκκλησίας. Τώρα ὁμως οὐδεμίαν τοιαύτην ἀφορμὴν ἔλαβον.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 857 ἐνεργεῖα τοῦ διευθύνοντος τότε τὰ τοῦ κράτους Βάρδα καθρέθη ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος καὶ προεχειρίσθη τοιοῦτος ὁ περιώνυμος **Φώτιος**. Ὁ Φώτιος κατήγετο ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς, ἐπαιδεύθη καλῶς καὶ εἰς τὴν θύραθεν ἐπιστήμην καὶ τὴν θεολογίαν, αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐνεφύτευσαν εἰς αὐτὸν πνεῦμα ἐλευθέριον. Ἦτο προσέτι προικισμένος μὲ μεγάλην διάνοιαν, ζωηρότητα πνεύματος, δραστηριότητα καὶ δύναμιν θελήσεως. Ἐπομένως ἀπέβη ῥήτωρ δεξιὸς καὶ συγγραφεὺς ἔγκριτος, συνάμα δὲ ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀναγεννηθέντος Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ ἀναπτυχθέντος ἐθνικοῦ φρονήματος, καὶ ὁ ἐνθερμος προστάτης τῆς πνευματικῆς τοῦ Ἑθνους ἐλευθερίας. Ἐνεκα τῶν προτερημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς μεγάλης παιδείας ὁ Φώτιος εἰσηλθε πρωϊμώτατα εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ ἔγινεν ἀλληλοδιαδόχως πρωτοσπαθάρης (ἀξιωματικὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς), πρωτασηκρητὴς (ἀρχιγραμματεὺς τοῦ κράτους), σπικλητικὸς. Τώρα δὲ τέλος βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ἀφ' οὗ εἰς 4 ἡμέρας διήλθεν ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, προεχειρίσθη πατριάρχης Κων)πόλεως.

Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο παράδοξον, διότι πολλάκις μέχρι τοῦδε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λαϊκοὶ εἶχον ἀνέλθει εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄλλ' οἱ ὀπαδοὶ τοῦ καθαιρεθέντος Ἰγνατίου ἦσαν πολλοὶ εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ κατεβδῶν κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου ὡς παρανόμου, διότι ὁ Ἰγνάτιος δὲν καθρέθη ὑπὸ συνόδου. Ὁ Φώτιος δὲ διὰ τὰ ἐπικυρωθῶν τὰ γενόμενα ἀπεφάσισε νὰ συγκροτήσῃ σὺν ὄδον εἰς τὴν Κων)πολιν τοπικὴν, καί, ἵνα εἰς αὐτὴν δόσῃ περισσότεραν ἐπισιμότητα, ἐκάλεσε καὶ τὸν πάπαν νὰ πέμψῃ εἰς αὐτὴν ἀντιπροσώπους. Τοῦτο ὁ τότε πάπας Νικόλαος ἐθεώρησεν ὡς κατὰ ἄλλῃλον εὐκαιρίαν διὰ τὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κυριαρχικὰς ἀξιώσεις του. Ἔστειλε λοιπὸν δύο ἀντιπροσώπους του διὰ τὴν σὺν ὄδον, συνάμα δὲ καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπανελάμβανε τὰς ἀξιώσεις του ταύτας καὶ ἐξήτει νὰ τοῦ ἀποδοθῇ ἢ ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν δικαιοδοσία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοῦ ὁ Λέων Γ'. Καὶ τὰς μὲν ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ πάπα οὔτε ἡ κυβέρνησις οὔτε ἡ ἐκκλησία ἀπεδέχθησαν. Οἱ πρέσβεις ὁμως τοῦ πάπα

έλαβον μέρος και μάλιστα προήδρευσαν εις την σύνοδον, η οποία συνεκροτήθη εκ 348 επισκόπων εις την Κων)πολιν τὸ 861, και η οποία καθήρσε τον Ίγνάτιον και επεκύρωσε την εκλογην του Φωτίου.

Ἄλλ' όταν ο πάπας επληροφορήθη τὰ κατὰ την σύνοδον και οτι δὲν ανεγνωρίσθησαν αἱ ἀπαιτήσεις του, συνεκάλεσε τὸ 863 εις την μητρόπολιν του σύνοδον ἐξ ἀρχιερέων του και επεμβαίνων αὐτοβούλων εις τὰ πράγματα της ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καθήρσε τον Φώτιον ὡς παρανόμως ἀρχιερατεύσαντα. Καὶ δὲν ηρέσθη μόνον εις τοῦτο ο πάπας, ἀλλὰ και ἄλλην ἀφορμὴν ἔδωκεν εις παρόξυνσιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ Βούλγαροι ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶχον προσέλθει εις τον χριστιανισμόν διὰ τῶν ἐνεργειῶν της ἐν Κων)πόλει ἐκκλησίας. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Βόγορις εκ πανουργίας γνησίως βουλγαρικῆς ἐμπορευόμενος τὸ νέον του δόγμα ἤλθεν εις συνεννοήσεις μετὸν πάπαν εκφράζων διαταγμοὺς περὶ της ὀρθότητος τῶν δογμάτων της ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ πάπας ἐζήτησε νὰ ἀφαιρέσῃ την Βουλγαρίαν ἀπὸ της δικαιοδοσίας του πατριάρχου της Κων)πόλεως και νὰ υπαγάγῃ αὐτήν εις την δικαιοδοσίαν του ἀρχιερέως της Ῥώμης.

Ἐκ τούτου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, η διένεξις ἐκορυφώθη. Τότε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ τέλος εις αὐτήν. Συνεκάλεσε λοιπὸν τὸ 867 σύνοδον τῶν ἀρχιερέων της Ἀνατολῆς, ἵνα κρίνῃ τον πάπαν ὄχι μόνον ὡς παρεξηγοῦντα τὰ πρωτεῖα της Ῥώμης, ἀλλὰ και ὡς ἐξοκείλанта εις αἵρέσεις μετὰς καινοτομίας, τὰς ὁποίας εἰσῆγαγεν εις την δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἐκ τῶν καινοτομιῶν τούτων σπουδαιότερα ἦτο η προσθήκη εις τὸ σύμβολον της πίστεως οτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται και εκ του υιοῦ (*filiogue*). Ἡ σύνοδος αὕτη ἐμπνεομένη ὑπὸ του ἐθνικοῦ φρονήματος, του ὁποίου τὰ σπέρματα εἶχεν ἐμβάλει η μεταρρυθμισις, καθήρσε μὲν και ἀνεθεμάτισε τον πάπαν Νικόλαον, ἀπέκρουσε δὲ πᾶσαν κυριαρχικὴν ἐπέμβασιν του ἀρχιερέως της Ῥώμης εις τὰ πράγματα της ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἐκτοτε ἀρχίζει τὸ σχίσμα τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Εἶναι ἀληθὲς οτι τὸ αὐτὸ ἔτος ἀνεκθόντος εις τον θρόνον Βασιλείου του Μακεδόνης καθρέθη διὰ λόγους πολιτικούς ὁ Φώτιος και ἀνῆλθεν εις τον πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Ίγνάτιος και οτι τότε αἱ σχέσεις τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐπανελήφθησαν. Αἱ σχέσεις μάλιστα ἐξηκολούθησαν, και ὅτε μετὰ τον θάνατον του Ίγνατίου (877) ἀνῆλθε τὸ δεύτερον εις τον πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Φώτιος. Αἱ σχέσεις ὅμως αὗται ἦσαν πλέον χαλαραὶ και βε-

βιασμένοι. Τοιαῦτα δὲ ἐξηκολούθησαν, καὶ ὅτε ἐκ δευτέρου κατῆλθε τοῦ θρόνου (881) ὁ Φώτιος καὶ ἐξωρίσθη. Τέλος τὸ 1054 βασιλεύοντος τοῦ Κωνσταντίνου Θ' ἐπὶ τῆς πατρισρχίας τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου αἱ σχέσεις ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ὀριστικῶς διεκόπησαν.

Κατὰ ταῦτα ὁ Φώτιος θεωρεῖται ὁ συντελέσας τὸν θρησκευτικὸν χωρισμὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, αἱ ὁποῖαι ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχον χωρισθῆ πολιτικῶς. Εἰς τὸν Φώτιον δὲ διὰ τοῦτο ὀφείλεται μεγάλη ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνισμοῦ εὐγνωμοσύνη, διότι ὁ χωρισμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ἐν ἐκ τῶν κυριωτάτων αἰτίων, διὰ τὰ ὁποῖα διεσώθη ὁ ἑλληνικὸς ἔθνισμός κατά τοὺς κατόπιν χρόνους τῆς τουρκικῆς δουλείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

I. Οἱ βασιλεῖς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ ἀποτυχία τῆς μεταρρυθμίσεως δὲν ἀπέβη ὀλοσχερῆς. Πολλοὶ διατάξεις ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἔθνους δὲν κατηργήθησαν. Ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωσις τοῦ κράτους ἔδωκεν εἰς αὐτὸ νέαν ζωὴν. Καὶ ἐν γένει τὸ ἔθνικόν φρόνημα καὶ πνεῦμα δὲν ἐπανήλθεν εἰς τὴν κατὰπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ταῦτα ἔφεραν τὴν μερίστην ἀκμὴν τοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἡ *μακεδονικὴ δυναστεία* διετερήθη ἐπὶ τοῦ θρόνου 190 ἔτη. Τοῦτο κατωρθώθη διὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος νέου συστήματος διαδοχῆς, τῆς συμβασιλείας. Καὶ προηγουμένως οἱ υἱοὶ τῶν βασιλέων προσελαμβάνοντο πολλὰκις ὡς συνάρχοντες καλούμενοι ὁμοίως βασιλεῖς. Ἄλλ’ ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης συνέβη καὶ τὸ ἕξῃς. Ὅσάκις οἱ νόμιμοι διάδοχοι ἦσαν ἢ ἀνήλικοι ἢ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἢ γυναῖκες, ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἰδίως εἰς τὰ στρατιωτικὰ κατελάμβανον τὴν ὑπεριάτην ἀρχὴν καὶ διεξῆγον αὐτὴν κατὰ τύπους μὲν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν νομίμων διαδόχων, πράγματι ὅμως αὐτοὶ μόνοι. Οὕτω συνεδύασθη ἡ κληρονομικὴ βασιλεία, πρὸς τὴν ὁποίαν ἦτο τότε προσηλωμένη ἡ κοινὴ γνώμη, μετὰ τῆς αἰρετικῆς, τὴν ὁποίαν ἀπῆτουν πολλὰκις αἱ περιστάσεις, καὶ ἔλειψαν αἱ ταραχαί, αἱ ὁποῖαι συνέβαινον ἄλλοτε ἐκ τῆς συγχνῆς νέων βασιλέων χειροτονίας.

Ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας ὑπῆρξεν ὁ *Βασιλεὺς ὁ Μακεδῶν* (867-886), ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τοῦ θρόνου φονεύσας τὸν Μιχαὴλ Γ’. Τὸν Βασιλεῖον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Λέων ΣΤ’ ὁ σοφὸς* (886-912) καὶ τοῦτον ὁ υἱὸς του *Κωνσταντῖνος Ζ’ ὁ πορφυρογέννητος* (912-959). Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἦτο ἀνήλικος, γίνεται ἐπὶ τινα ἔτη συμβασιλεὺς αὐτοῦ ὁ ναύαρχος *Ῥωμανὸς Λεκαπηνὸς* (919-944).

Τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Ῥωμανὸς Β'** (959-963) καὶ τοῦτον ὁ ἀνήλικος υἱὸς τοῦ **Βασιλείου Β' ὁ Βουλγαροκτόνος** (963-1025). Κατὰ τὸν χρόνον ὅμως τῆς ἀνηλικιότητος αὐτοῦ ἀναγορεύονται συμβασιλεῖς τοῦ κατὰ πρῶτον μὲ ὁ **Νικηφόρος Φωκᾶς** (963-969), ἔπειτα δὲ ὁ **Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς** (969-976).

Μετὰ τὸν Βασίλειον Β' ἀποθανόντα ἄτεκνον ἐβασίλευσεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ **Κωνσταντῖνος Η'** (1025-1028) καὶ μετὰ τοῦτον αἱ θυγατέρες αὐτοῦ **Ζωὴ καὶ Θεοδώρα** (1028-1056), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνέρχονται εἰς τὸν θρόνον εἶτε ὡς σύζυγοι τῆς Ζωῆς εἶτε ὡς συμβασιλεῖς ἄσημοί τινες ἄνδρες.

2. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδῶν (867-886).

Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν καταγωγῆς ἀτήμου καὶ ἀπαίδευτος, ἀλλ' ἦτο συνετὸς καὶ πρακτικὸς ἄνθρωπος. Καὶ πρῶτον μὲν ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν, ἣ ὁποία ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἶχε παραλύσει. Ἐβελτίωσε λοιπὸν τὴν διοίκησιν, διορίσας εἰς τὰς διαφόρους ὑπηρεσίας χρηστοὺς καὶ πεπαιδευμένους ἀνθρώπους καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιακόπως αὐτούς, καὶ ἀνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Συγχρόνως, ἐπειδὴ εἰς τὴν νομοθεσίαν μετὰ τὴν κατάργησιν μάλιστα τῶν νόμων τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἐπεκράτει μεγάλη σύγχυσις, ἐξέδωκε δύο νέας νομικὰς συλλογὰς, τὸν **Πρόχειρον Νόμον**, ὁ ὁποῖος εἰς δευτέραν ἔκδοσιν διορθωμένην ὠνομάσθη **Ἐπαναγωγή τῶν Νόμων** καὶ τὴν **Ἀνακάρθωσιν τῶν Νόμων**. Καὶ ὁ μὲν Πρόχειρος Νόμος ἦτο ἐπιτομὴ τῆς Νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιλαμβάνουσα καὶ τινὰς διατάξεις ἐκ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Λέοντος, ἣ δὲ Ἀνακάρθωσις τῶν Νόμων ἦτο συλλογὴ καὶ κατάταξις τῶν ἐν ἰσχύϊ ὀρισμῶν τοῦ Δικαίου.

Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Βασίλειος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, διότι τὸ κράτος ἐπιέζετο δεινῶς ὑπὸ ποικίλων πολεμίων. Ὁ Βασίλειος δὲν ἦτο στρατηγός, ἀλλ' ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ τοὺς καταλλήλους ἀνδρας διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ὑπῆρξεν ὁ ἀνδρεῖος ναύαρχος Ὁρορῦφας. Διὰ τούτου κατώρθωσε νὰ περιστείλῃ καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὰς, οἱ ὁποῖοι ὀρμώμενοι ἀπὸ τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἠρῆμωνον τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τοὺς Ἄραβας τῆς Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι ἔκαμνον διαρκῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Τέλος ὁ Βασίλειος ἐνήργησε τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν σλαβικῶν

φυλῶν τῆς Δαλματίας, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ προσέτι τῶν ἐν Μάνη τῆς Πελοποννήσου Ἐλευθερολακῶνων, οἱ ὁποῖοι μέχρι τοῦδε διετήρουν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν.

3. Λέων ΣΤ' ὁ σοφὸς (886-912).

Τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα τῆς σώφρονος διοικήσεως καὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ κράτους ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο δὲν ἐφάνησαν εὐθὺς ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν υἱοῦ τοῦ Λέοντος τοῦ ΣΤ'. Ὁ Λέων ὑπῆρξε τὸ ἀντίθετον τοῦ πατρός του. Ἦτο μὲν πεπαιδευμένος, ἐν ᾧ ὁ Βασίλειος ἦτο ἀπαιδευτός, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸν πρακτικὸν νοῦν καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Βασιλείου. Καταγίνεται εἰς τὸ νὰ συνθέτῃ ὕμνους ἐκκλησιαστικοὺς καὶ σοφὰ ὁμολογουμένως συγγράμματα, ὅπως ἡ νέα ἐκδοσις τῆς Ἀνακαθάρσεως τῶν νόμων ὑπὸ τὸν τίτλον «Βασιτικά». Ἡ διοίκησις ὅμως περιέχεται εἰς χεῖρας ἀνικάνων καὶ ῥαδιούργων αὐλικῶν, ὃ δὲ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν παραμελοῦνται. Ἔνεκα τούτου τὸ κράτος ὑφίσταται πανταχόθεν δεινὰς συμφοράς.

Οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Κρήτης κάμνουν συχνὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὸ δὲ 904 κυριεύουν τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ τέλος τόσον ἀποθρασύνονται, ὥστε εἰσελθόντες εἰς τὸν Ἑλλησποντιὸν λεηλοτοῦν τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἡττῶνται ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Συγχρόνως ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Οἱ Βούλγαροι, ἀφ' οὔτου μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τῆς Μεσημβρίας εἰρήνευσαν τὸ 817 πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, εἶχον παύσει ὁποσδήποτε τὸν πρότερον ληστρικὸν βίον. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ προσέλευσις αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἡ ὁποία ἐγένετο ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Γ' καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ ἐκ Θεσσαλονίκης, ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος, μαθόντες τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν, ἐκήρυξαν εἰς ὅλους τοὺς Β. τῶν συνόρων τοῦ κράτους Σλαῦους τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Πρὸς τοῦτο μετέφρασαν τὴν ἱερὰν Γραφήν καὶ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν σχηματίζοντες ἀλφάβητον αὐτῆς ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τότε οἱ Βούλγαροι τῆς κάτω Μοισίας, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, εἶχον ἤδη ἐκσλαυισθῆ, ἤρχισαν νὰ ἐκχριστιανίζονται. Ἰδίως ὅμως συνεπληρώθη ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Διὰ τῶν ἐνεργ-

γειῶν αὐτοῦ ἐβαπτίσθη ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις, λαβὼν τὸ ὄνομα Μιχαήλ, οὗτος δὲ κατόπιν ἐφρόντισε περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸ κράτος του. Ἐκτοτε οἱ Βούλγαροι, καὶ ἰδίως αἱ ἄνωγραι αὐτῶν τάξεις, ἤρχισαν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ ὅπως δῆποτε νὰ ἐκπολιτίζωνται. Οἱ εὐγενεῖς Βούλγαροι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κων)πόλεως, ὁ δὲ Συμεὼν, ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βογόριδος, ἐλογίζετο σχεδὸν Ἕλληνα, διότι εἶχε διατρέψει πολὺν χρόνον εἰς τὴν Κων)πολιν ἐκπαιδευόμενος. Ἐκτὸς τούτου ὁμως καὶ αἱ ἐμπορικαὶ τάξεις τῶν Βουλγάρων εἶχον ἐξοικειωθῆ μετὰ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἔθιμα, διότι ὅλαι αἱ παράλιαι τῆς Βουλγαρίας πόλεις, Ἀγχίαλος Μεσημβρία, Πύργος, Σωζόπολις κ. ἄ. κατακοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὐρίσκοντο οἱ Βούλγαροι, ὅτε ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' ὁ τότε βασιλεὺς αὐτῶν Συμεὼν μὴ ἀνεχόμενος τὰς καταπιέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλλοντο οἱ Βούλγαροι ἔμποροι ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐκίνησε πάλιν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀδράνεια καὶ ἡ ἀνικανότης τοῦ Λέοντος κατέστησε τὸν Συμεὼν ἀήττητον. Ὁ Συμεὼν ἐπεκτείνει τὸ κράτος του πρὸς Δ. ἐπὶ τῶν ἄλλοτε Ἰλλυρικῶν χωρῶν μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ κάμνει καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπειλῶν δὲ νὰ καταλύσῃ αὐτὴν ἐπνομαζέται τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν Αὐτοκρατορίαν ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ'. Περὶ τὰ μέσα τῆς 9ης ἑκατονταετηρίδος οἱ Νορμανδοὶ (ἄνθρωποι τοῦ Βορῶ), λαὸς γερμανικὸς, δεμώμενοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Βαλτικὴν μερῶν, ἐκυρίευσαν τὰς μεγάλας πόλεις Νοβογόροδον καὶ Κίεβον καὶ καταλαβόντες ὅλην σχεδὸν τὴν σημερινὴν Ῥωσίαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου, ἣ ὁποία καταφεύγειτο ὑπὸ σλαυικῶν φυλῶν, ἴδρυσαν τὸ ἰσχυρὸν κράτος τῶν Ῥῶς ἢ Ῥώσων. Οἱ Ῥῶσοι οὗτοι ἐπὶ Λέοντος τοῦ ΣΤ' τὸ 906 μὲ ἀπειράριθμα πλοιάρια πλέουν εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, λεηλατοῦν τὰς ἀκτὰς αὐτοῦ καὶ ἀπειλοῦν αὐτὴν τὴν Κων)πολιν. Ὁ Λέων τότε ἀναγκάζεται νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ ἐμπορεύωνται μὲ τὸ ἐλληνικὸν κράτος.

Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

9

4. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912-959) καὶ Ῥωμανὸς Β' (959-963).

Καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος, Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ κατόπιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ῥωμανοῦ τὸ κράτος ἀσφαλῶς θὰ ἔβραινεν εἰς τὴν καταστροφὴν, ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἐνεφανίζοντο ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς μεγάλοι στρατηγοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἤρχιζεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τῆς συμβασιλείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ', ὅταν ἀπέθανεν ὁ Λέων, ἦτο ἀνήλικος, 7 μόλις ἔτων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς φεῖου τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ κατόπιν ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ ναύαρχος Ῥωμανὸς Λεσκαπηνὸς ἀφῆρεσεν ἀπὸ τὰς ἀσθενεῖς χεῖρας τῆς Ζωῆς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου βασιλέως. Δὲν ἤρκεσθη δὲ εἰς τοῦτο ὁ Ῥωμανός. Ἔδωκε προσέτι εἰς τὸν βασιλέα ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα του Ἑλένην, ἀνηγόρευσε δὲ ἑαυτὸν καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του συμβασιλεῖς. Καὶ ἦτο καιρὸς νὰ περιέλθῃ ἡ ἀρχὴ εἰς χεῖρας στιβαράς, διότι, ὡς εἶδομεν, τὸ κράτος πανταχόθεν ἠπειλεῖτο.

Πρῶτον ὁ Ῥωμανὸς κατόρθωσε νὰ συνάψῃ συνθήκην μὲ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι εἶχον φθάσει μέχρι τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπειτα διὰ τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκούα νικήσαντος ἐπανειλημμένως τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, τὰ σύνορα τοῦ κράτους μετετοπίσθησαν ἀπὸ τοῦ Ἄλφους εἰς τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην. Ὁ ναύαρχος Ἰωάννης Ῥαδινὸς κατεναυμάχησε τὸν πειρατικὸν στόλον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης. Οἱ Ῥῶσοι τέλος ἐπιχειρήσαντες καὶ ἄλλην ἐκστρατείαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑφίστανται πανωλεθρίαν.

Οὕτως ὁ Ῥωμανὸς ἀνεστηλώσε τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἤδη ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ παραγκωνίσῃ τὴν δυναστείαν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ δυναστείαν τοῦ ἰδίου του οἴκου. Ἡ κοινὴ ὅμως γνώμη ἦτο ἐναντία εἰς τοιαύτην μεταβολήν, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἀνθρωθεῖς ἐξέβαλε τῆς ἀρχῆς τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἔμεινε μόνος κύριος αὐτῆς.

Ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ ἀφ' οὗ ἐμονάρχησε, δὲν ἐπέδειξεν οὔτε στρατιωτικὰς οὔτε πολιτικὰς ἀρετάς. Κατεγίνετο, ὡς καὶ ὁ πατὴρ του, εἰς συγγραφάς. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐπὶ 4 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου βασιλεύσας υἱὸς του Ῥωμανὸς δὲν εἶχεν οὔτε πολιτικὴν οὔτε

στρατηγικὴν ἰκανότητα. Ἐν τούτοις ἡ βασιλεία καὶ τῶν δύο εἶναι ἐνδοξοτάτη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἡ μετορρῦθμισις εἶχεν ἐπιτελέσει τὸ θαῦμά της. Ἐσωτερικῶς τὸ κράτος διοικεῖται ἀριστα ὑπὸ ἐξόχων πολιτικῶν. Ἐξωτερικῶς οἱ Φωκῆδες καὶ ἄλλοι ἐνδοξοὶ στρατηγοὶ θριαμβεύουν ἐναντίον ὄλων τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.

Εἰς τὴν Εὐρώπῃν οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φοβεροῦ Συμεὼν παύουν πλέον τὰς ἐπιδρομὰς, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἔρχονται εἰς στενοτέρας σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἡγεμονίς αὐτῶν Ὀλγα ἔρχεται τὸ 954 εἰς Κων)πολιν, συνάπτει σχέσεις φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας βασιλεῖς καὶ βαπτίζεται χριστιανὴ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ὡς ἐπίσημος ὁμως θρησκεία τοῦ κράτους δὲν ἀνεγνωρίσθη παρὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου τῆς Ὀλγας Βλαδιμήρου.

Εἰς τὴν Ἀσίαν οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ πολεμοῦντες ἐπιτυχῶς κυριεύουν ἀπὸ τῶν Ἀράβων 1000 φρούρια τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας.

Τέλος ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνακτᾷ τὴν Κρήτην τὸ 961. Ἡ Κρήτη πρὸ 138 ἐτῶν κατείχετο ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν καὶ εἶχε καταστῆ ὀρημητήριον τῶν ἀνὰ τὴν Μεσόγειον καὶ τὸ Αἰγαῖον πειρατικῶν στόλων των. Ἐκτοτε οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες εἶχον πολλάκις προσπαθήσει νὰ τὴν ἀνακτήσουν, ἀλλ' εἰς μάτην. Τέλος τὸ 960 ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν. Ὁ Νικηφόρος μετὰ ἰκανοῦ στρατοῦ καὶ στόλου φθάνει εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἀποβιβάζεται πλησίον τῆς πρωτεύουσος αὐτῆς Χάνδακος (νῦν Ἡράκλειον). Οἱ Σαρακηνοὶ μόλις ἐπὶ μικρὸν ἀνθίστανται καὶ ἀμέσως κλείονται εἰς τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος. Ὁ Νικηφόρος πολιορκεῖ αὐτοὺς ἐνταῦθα ἐπὶ 8 μῆνας. Ὁ Ἕλληνας στρατὸς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὑπέφερε πολλὰς στερήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔγινε κύριος τοῦ φρουρίου. Τὰ λάφυρα, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, ἦσαν ἄπειρα. Συνελήφθη δ' αἰχμάλωτος αὐτὸς ὁ ἔμφορ τῆς Κρήτης Ἀβδουλ Ἀζίζ. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Χάνδακος κατελήφθη καὶ ὅλη ἡ νῆσος. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐπανόδου τῶν κατοίκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐξισλαμισθῆ, εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἔφερε δ' εἰς τὴν νῆσον καὶ πολλοὺς χριστιανοὺς ἀποίκους Ἀρμενίους καὶ Ἕλληνας. Μετὰ ταῦτα ὁ Νικηφόρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπου τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος κατήγαγε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον.

Ἡ ἀνάκτησις αὐτῆ τῆς Κρήτης ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι ἀνεῷ αὐτῆς ὁ ἑλληνισμὸς τῆς νήσου δὲν ἤθελεν ἀναζωογονηθῆ καὶ ἐπομένως ἡ ἡρωϊκὴ μεγαλόνησος ἤθελε παύσει νὰ εἶναι ἑλληνικὴ.

δ. Νικηφόρος Φωκᾶς (963-969).

Ἐν ᾧ ὁ δαφνοστεφῆς στρατηγὸς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἦρεν ἄλλους θριάμβους ἐναντίον τῶν Ἀράβων παρὰ τὸν Εὐφράτην, ἀποδηῖσκει ὁ Ῥωμανὸς Β' ἀφήσας δύο υἱοὺς ἀνηλίκους Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον. Ὁ Νικηφόρος τότε σπεύδει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀναγορεύεται συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλίκων βασιλέων καὶ νυμφεύεται τὴν χήραν τοῦ Ῥωμανοῦ Θεοφανώ.

Ὁ Νικηφόρος, καὶ ἀφ' οὗ ἔγινε βασιλεὺς, ὅλον του σχεδὸν τὸν βίον διάγει εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἰδίως ἀπορροφοῦν αὐτὸν οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι, κατὰ τῶν ὁποίων ἐκστρατεῖει ἐπανειλημμένως. Εἰς ὅλας του δὲ τὰς ἐκστρατείας νικᾷ καὶ ἐμβάλλει εἰς αὐτοὺς τρομόν καὶ ἀνακτᾷ τὴν Ταρσόν, τὴν Κύπερον καὶ τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη ἐμφανίζονται καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεῶν (927) τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐπὶ τοῦ υἱοῦ του Πέτρου εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακμάζη. Οἱ ἡμέτεροι ὅμως ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ ἐξηκολοῦθουν ἐνίοτε νὰ ἀποστέλλουν εἰς τοὺς Βουλγάρους χρηματικὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας ὁ Νικηφόρος, ἀφ' οὗτου ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου, εἶχε παύσει. Ἦδη ἐν μέσῳ τῶν θριάμβων του ἔρχονται εἰς Κων)πολιν πρέσβεις τῶν Βουλγάρων ἀπαιτοῦντες τὰς συνηθισμένας δωρεὰς ὡς φόρον. Ὁ Νικηφόρος, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπέπεμψεν αὐτοὺς σκαιῶς καὶ ἠπειλῆσεν αὐτοὺς δι' ἐκστρατείας. Δυστυχῶς ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπραγματοποίησε τὴν ἀπειλήν. Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, παρεκίνησε τὸν ἡγεμόνα τῶν Ῥώσων Σβετοσλαῦον, υἱὸν τῆς Ὀλγας, νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ὅντως ὁ Σβετοσλαῦος εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ καταλαμβάνει μέγα μέρος αὐτῆς. Ἀλλὰ τώρα οὗτος, παρὰ τὴν μετὰ τοῦ Νικηφόρου συμφωνίαν, δὲν θέλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Βουλγαρίαν. Ἐν τῷ μεταῦ μάλιστα περιέρχονται εἰς χεῖρας του οἱ υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως Πέτρου, καὶ γίνεται κύριος ὅλης τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Νικηφόρος τότε ἀποφασίζει νὰ παρασκευάσῃ ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Ῥώσων. Ἐν ᾧ ὅμως καταγίνεται εἰς τοῦτο, πίπτει θῦμα συναμοσίας, τὴν ὁποίαν παρεσκευάσαν ποικίλοι δυσαρέσκαι ἐναντίον του.

Ὁ Νικηφόρος δὲν ἦτο μόνον στρατηγὸς μέγας, ἀλλὰ καὶ κυβερνήτης δεξιός. Ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐπροστάτευσεν τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν κατὰ τῶν πίσεσσι τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἀφιέρωσιν κτημάτων εἰς ἐκκλησιαστικά καὶ μοναστήρια καὶ τὴν ἴδρυσιν νέων τοιούτων. Τοῦτο δ' ἔπραξε, διότι τὰ πλείπτα τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἐνεκροῦντο μὴ καλλιεργούμενα, ὅπως ὅτε ἀνήκον εἰς ἰδιώτας. Διὰ τῶν διατάξεων ὅμως τούτων δυσηρέστησε τὸ μέγα πλῆθος τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι καὶ παρέσυρον εἰς τὴν δυσαρέσκειαν ταύτην τὸ πλῆθος. Ἄλλὰ καὶ ἄλλαι τοῦ Ἐθνους τάξεις ἦσαν δυσαρεστημέναι κατὰ τοῦ βασιλέως.

Ὁ Νικηφόρος χάριν τοῦ στρατοῦ καὶ τὰς διαφόρους χρηματικὰς δωρεὰς τὰς διδομένας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου εἰς τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τοὺς αὐλικοὺς εἶχε παύσει, καὶ πολλὰς οἰκονομίας εἰς τὴν διοίκησιν εἶχε φέροι, καὶ πολλὰς καταχρήσεις εἶχε περιορίσει. Ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης ἡ νεαρὰ βασίλισσα Θεοφανῶ ἐφοβήθη, μὴ ἀπολέσῃ τὸν θρόνον. Συνεννοήθη λοιπὸν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ ἀνεπιτοῦ τοῦ Νικηφόρου, συνύφαναν συνωμοσίαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Νικηφόρον. Μετὰ τοῦτο καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὁ Ἰωάννης, ἀνακηρυχθεὶς συμβασιλεὺς τῶν ἀνηλικῶν υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ. Ἄλλὰ ἡ Θεοφανῶ, ἡ ὁποία ἠλπίζεν ὅτι θὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἀπομακρύνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὑπ' αὐτοῦ.

6. Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969—976)

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς ἀνήκεν εἰς μεγάλην στρατιωτικὴν οἰογένειαν. Ἐκ πατρὸς ἦτο ἀνεπιτὸς τοῦ ἐπὶ Ῥωμανοῦ Δεκαπηντοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκούα, ἐκ μητρὸς δὲ τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ μέχρι τοῦδε εἶχε δεῖξει ἔξοχα στρατιωτικὰ προτερήματα.

Ἀνελθὼν λοιπὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐξηκολούθησε τὰ πολεμικὰ μεγαλουργήματα τοῦ προκατόχου του. Καὶ πρῶτον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς Ῥώσους. Οὗτοι, ὡς εἶπομεν προηγουμένως, εἶχον καταλάβει ὅλην τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἤδη ἠπέλουν νὰ πολιορκήσουν καὶ αὐτὴν τὴν Κων(σταντι)νούπολιν. Ὁ Ἰωάννης παρασκευάσας ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸν μὲν στόλον ἔπεμψε διὰ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸν Δούναβιν, ἵνα κόψῃ τὴν ὑποχώρησιν εἰς τὸν Σβετοσλαῦνον, αὐτὸς δὲ μετὰ τὸν περικλυτὸν στρατὸν ὤρμησε πρὸς τὸν Αἰμόν. Εὐρὼν τὰς κλεισούρας ἀφυλάκτους, διήλθεν αὐτὰς καὶ ἐπῆλθε κατὰ τῆς πρωτευούσης τῆς Βουλγα-

γαρίας Πρεσθλαῦας. Ὁ Σβετοσλαῦος δὲν εὐρίσκατο εἰς τὴν Πρεσθλαῦαν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως Δορίστολον (σημερινὴ Σιλίστρια). Ἐν τούτοις οἱ Ῥῶσοι καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Πρεσθλαῦαν ἀντέταξαν κρατερὰν ἄμυναν. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἦτο ἀκάθεκτος, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης ταχέως ἔγινε κύριος τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο ὤρμητε πρὸς τὸ Δορύστολον. Ὁ ἐκεῖ εὐρισκόμενος Σβετοσλαῦος ἐπετέθη κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἀλλ' ἠττηθεὶς ἐκλείσθη εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Ἰωάννης ἐπολιόρησεν αὐτὸ ἀπὸ ξηρᾶς. Συγχρόνως δ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰσελθὼν εἰς τὸν Δούναβιν, ἀπέκλεισεν αὐτὸ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ. Ἡ πολιορκία διήρκεσε περίπου δύο μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ῥῶσοι ἀπέκρουον μὲν ὅλας τὰς ἐφόδους τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπεχείρουν ἔξοδον, ἐδεκατίζοντο. Τέλος ὁ Σβετοσλαῦος ἠττηθεὶς εἰς μίαν μεγάλην μάχην ἐζήτησεν εἰρήνην παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ πρότασις ἔγινε δεκτὴ καὶ ὁ Σβετοσλαῦος μὲ τὰ λείψανα τῶν Ῥώσων του ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Βουλγαρίας. Καὶ τὰ λείψανα ὅμως τοῦ στρατοῦ τοῦ Σβετοσλαῦου κατεστράφησαν, διότι καθ' ὁδὸν ἐπετέθη κατ' αὐτῶν τὸ ἐν Μολδαυῖα τουρκικὸν ἔθνος τῶν Πετσενέγων.

Ὁ Ἰωάννης ἐκδιώξας τοὺς Ῥώσους ἐκ τῆς Βουλγαρίας δὲν ἀνασυνέστησε τὸ βουλγαρικὸν βασίλειον, ἀλλὰ κατέστησε τὴν Βουλγαρίαν ἐπαρχίαν τῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν ἐν θριάμβῳ εἰς Κων)πολιν ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Βουλγάρων Πέτρου, Βόριδα καὶ Ῥωμανόν.

Μόλις ὁ Ἰωάννης ἐπεράτωσε τὸν ῥωσοβουλγαρικὸν πόλεμον, ἀπεδύθη εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὰς κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας ἐνδόξους στρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἐκστρατεῦει λοιπὸν (974-975) κατὰ τῶν Ἀράβων, νικᾷ ἐπανειλημένως αὐτούς, κυριεῦει πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, καὶ καταλαμβάνει ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου ἀνακτηθείσης βορείου Συρίας, μέγα μέρος τῆς νοτίου καὶ ἰδίως τὴν περιφημὸν πόλιν Βηρυτόν. Ἐν ᾧ ὅμως ἐτοιμάζεται νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Παλαιστίνην, καὶ πρὸς παρασκευὴν ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κωνσταν)πολιν, ἀποθνήσκει, ἴσως δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ παρακοιμημένου Βασιλείου, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνακαλύψει μεγάλας καταχρήσεις πρὸς ζημίαν τοῦ κράτους.

7. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976-1028).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος, ἤδη εἰκοσαετής ὢν, ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους. Ὁ Βασίλειος Β' ἀπεδείχθη ἀντάξιος διάδοχος τῶν κηδεμόνων αὐτοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταστείλῃ στάσεις τινὰς τῶν στρατηγῶν, οἱ ὅποιοι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν, ὅπως προηγουμένως ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν παρακοιμώμενον Βασίλειον, ὁ ὁποῖος ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ εἰς χεῖρας του τὴν πραγματικὴν κυβέρνησιν τῶν κοινῶν. Ἐπειτα ἐπροστάτευσεν διὰ διαφόρων νόμων τὴν μέσσην καὶ κατωτέραν τάξιν, πολεμήσας συστηματικῶς τὰς μεγάλας γαιοκτησίας καὶ δουλοπαροικίας. Καὶ τέλος περιήγαγε νικηφόρα τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὰς τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας, ἀναβιβάσας οὕτω τὸ κράτος εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς του. Ὁ μακρότερος καὶ ὁ φοβερώτερος ἐκ τῶν πολέμων, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, εἶναι ὁ βουλγαρικὸς.

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εὐρίσκετο τὸ κράτος λόγῳ τῆς ἀποστασίας τῶν στρατηγῶν, ἐπαναστατοῦν καὶ πάλιν. Ὁ ἀναγορευθεὶς τσάρος αὐτῶν Σαμουήλ ὀρμώμενος ἐκ τῆς πρὸς Β. τῆς λίμνης Πρέσπας Ἀχρίδος, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἔδραν τοῦ κράτους του, ἀρχίζει φοβεράς ἐπιδρομὰς εἰς ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ καταλαμβάνει τὴν Μακεδονίαν ὅλην πλην τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἥπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, εἰσβάλλει εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ ἀπειλεῖ καὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Σαμουήλ ἤδη ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικὸν κράτος καὶ νὰ ἰδρύσῃ βουλγαρικὸν κράτος περιλαμβάνον ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον.

Ἄλλ' ὁ Βασίλειος ἦτο ἀντάξιος τοῦ Σαμουήλ ἀντίπαλος. Εὐθύς ὡς οὗτος ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν περισπασμῶν τῶν ἀνταπαιτητῶν τοῦ θρόνου, ἀναλαμβάνει μὲ ἐπιμονὴν τὸν βουλγαρικὸν πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ ὁποῖος διήρκεσε μὲ μικρὰ διαλείμματα 42 ἔτη (976-1018), λαμβάνει χαρακτηριστὴν φυλετικὸν ἀνταγωνισμοῦ φανατικωτάτου. Οἱ Ἕλληνες

δὲν δύνανται νὰ ἀφήσουν τὸν Σαμουήλ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδιά του καὶ νὰ γίνῃ κύριος ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ὁ πόλεμος κατ' ἀρχὰς λαμβάνει εὐρυτάτας διαστάσεις. Ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Δουναβέως μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Πανταχοῦ ὁ Βασίλειος εἶτε αὐτοπροσώπως εἶτε διὰ τῶν ἱκανωτάτων στρατηγῶν του πολεμεῖ ἐναντίων τῶν Βουλγάρων, καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδοσίαν καὶ εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ἄλλοτε μὲν νικῶν, ἄλλοτε δὲ καὶ ἠττώμενος. Ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν περίοδον τοῦ πολέμου θέτει τέρμα ἡ μεγάλη παρὰ τὸν Σπερχειὸν μάχη (996). Κατὰ ταύτην ὁ γενναῖος στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ παρὰ τὸν Σπερχειὸν στρατοπεδευμένου Σαμουήλ καὶ ἐπιφέρει εἰς τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν δεινὴν παναλεθρίαν. Αὐτὸς ὁ Σαμουήλ τραυματισθεὶς μόλις ἐσώθη. Ἐκτοτε αἱ μεσημβριναὶ ἑλληνικαὶ χῶραι ἀνέπνευσαν.

Ὁ πόλεμος ἤδη περιορίσθη εἰς τὴν Μακεδοσίαν, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ Βασίλειος κατ' ἔτος ἐκστρατεύων εἰς τὰς χώρας ταύτας κατὰ τῶν Βουλγάρων, συνάπτει μάχας πολλὰς καὶ κυριεῖται πολλὰ φρούρια κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Βούλγαροι πεισματωδῶς ἀνθίστανται κατ' αὐτοῦ. Τέλος τὸ 1014 ἐπέρχεται ἱστορικὴ τροπὴ τοῦ πολέμου. Ὁ βασιλεὺς συνήθιζε πάντοτε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ τῆς κλεισούρας τῆς ὀνομαζομένης Κλειδίον (Δεμιρ Ἰσάρ). Ἐκεῖ ὁ Σαμουήλ κατεσκεύασεν ὄχυρμα καὶ ἐπερίμενε τὸν ἀντίπαλον. Ὁ Βασίλειος μὴ δυνηθεὶς νὰ καταλάβῃ τὸ ὄχυρμα ἐπολιορκήσεν αὐτό. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντεῖχον γενναίως καὶ ἐπέφερον πολλὴν καταστροφὴν εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, διότι ἐκτύπων αὐτὸν ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ὄχυρώματος. Τότε ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας μὲ μέρος ἐκ τοῦ στρατοῦ περιελάσας τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Κλειδίου κείμενον ὕψηλόν ὄρος Βαλαθίσταν (Μπελάσιτσα) διὰ τῶν τραχυτάτων αὐτοῦ πλευρῶν καταλαμβάνει τὰ ὀπίσθια τῶν Βουλγάρων. Οὗτοι καταπλαγέντες διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ πράγματος τρέπονται εἰς φυγὴν ἀφίοντες τὸ ὄχυρμα. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Νικηφόρος καταδιώκουν αὐτοὺς καὶ ἄλλους μὲν φονεύουν, τοὺς περισσοτέρους δὲ συλλαμβάνουν αἰχμαλώτους. Αὐτὸς ὁ Σαμουήλ μόλις διέφυγε τὸν κίνδυνον τῆς συλλήψεως. Ὁ βασιλεὺς ἤδη ἐκδικεῖται τοὺς Βουλγάρους μὲ ἐκδίκησιν φοβεράν. Λέγεται ὅτι παρατάξας τοὺς αἰχμαλώτους, ἀνερχομένους εἰς 100 χιλιάδας, κατὰ λόχους ἐξ 100 ἀνδρῶν, διέταξε νὰ τυφλωθοῦν οἱ 99 ἄνδρες ἐκάστου λόχου, τοῦ δὲ ἑκατοστοῦ

νά εξουχθῆ μόνον ὁ εἰς ὀφθαλμός, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ὁδηγὸς τῶν ἄλλων. Οὕτω δ' ἔχοντας ἀπέπεμψεν αὐτοὺς εἰς τὸν Σαμουήλ. Ὁ Σαμουήλ τόσον κατεπλάγη ἐκ τοῦ θεάματος ὥστε παθὼν τὴν καρδίαν ἀπέθανε μετὰ τινὰς ἡμέρας.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σαμουήλ Γαβριήλ ἐζήτησε νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὸν βασιλέα. Ἄλλ' οὗτος οὐδεμίαν ἐδέχθη συνθηκολόγησιν. Ἦθελε νὰ καταλύσῃ τελείως τὸ βουλγαρικὸν κράτος. Ἐξηκολούθησε λοιπὸν τὸν πόλεμον, μέχρις οὗ κατέλαβεν ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων κατεχομένας χώρας. Οἱ Βούλγαροι ἀρχηγοὶ ἢ ἐφονεύθησαν ἢ παρεδόθησαν. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατελύθη, ἡ δὲ Βουλγαρία ἔγινεν ἐπαρχία ἑλληνικῆ κυβερνωμένη ὑπὸ διοικητῶν πεμπομένων ἐκ Κων)πόλεως.

Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν περάτωσιν τοῦ πολέμου (1019) ἐκινήσας ἐκ τῆς Ἀχρίδος περιοδεύει θριαμβευτικῶς τὴν Μακεδονίαν, κατέρχεται ἐπευφημούμενος πανταχοῦ εἰς τὸς νοτίους ἑλληνικὰς χώρας καὶ φθάνει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα ἀνελθὼν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀναπέμπει εὐχαριστήρια τῷ Θεῷ εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὃ ὁποῖος ἔχει μετατραπῆ εἰς ναὸν τῆς Παρθένου Μαρίας. Ἀπὸ δὲ τοῦ Πειραιῶς ὁ βασιλεὺς ἐπανέρχεται εἰς Κων)πολιν διὰ θαλάσσης. Ἐδῶ ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐκόσμουσαν ὄχι μόνον τὰ ἄπειρα ἐκ τῆς πρωτεύουσας τῆς Βουλγαρίας λάφυρα, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων καὶ οἱ μεγιστάνες αὐτῶν. Κατὰ τὸν θρίαμβον τοῦτον ὁ λαὸς ἀνευφήμησε τὸν Βασίλειον βουλγαροκτόνον, τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα ἔμεινε εἰς αὐτὸν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. Καὶ δικαίως, διότι οὗτος κατέλυσεν ὀριστικῶς τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων.

Ἡ Αὐτοκρατορία τώρα, ἐπειδὴ μὲ τὴν ὑποταγὴν τῶν Βουλγάρων ἐστερεώθη ἡ κυριαρχία αὐτῆς ἐπὶ τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν, ἐξετάθη πρὸς Β. μέχρι τοῦ Δουνάβεως.

Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον διεξῆγε τὸν φοβερὸν καὶ μακρὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον, ὁ Βασίλειος Β' ἐπετέλει καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἔργα σπουδαῖα. Ἐκστρατεύσας αὐτοπροσώπως προσήρτησεν εἰς τὸ κράτος τὰς ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίας τῆς Ἰβηρίας καὶ Ἀρμενίας καὶ ἐστερέωσεν εἰς τὴν Συρίαν τὴν κατοχὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνακτήσει ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς.

Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Βασίλειος εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του. Ὄθων Β' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας εἶχε λάβει ὡς διάδοχος ἀκόμη σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Θεο-

ἐβαπτίσθη εἰς τὴν Χερσῶνα, ἀνάδοχον ἔχων αὐτὸν τὸν Βασιλείου καὶ διὰ τοῦτο λαβὼν τὸ ὄνομά του. Μετὰ τοῦτο ἔλαβε σύζυγον τὴν νεωτέραν ἀδελφὴν τοῦ Βασιλείου Ἄγγαν καὶ εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης ἀπέδωκε τὴν Χερσῶνα εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος. Τότε κατὰ διαταγὴν τοῦ Βλαδιμήρου μυριάδες Ῥώσων ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸν Βορυσθένην ποταμὸν παρὰ τὸ Κίεβον. Οὕτω ἰδρῦθη ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία μὲ ἔδραν τὸ Κίεβον. Τούτου ὁ μητροπολίτης διοριζόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο πρωθιερόρχης ὅλης τῆς Ῥωσίας. Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία λοιπὸν ἐθεωρεῖτο ὡς θυγάτηρ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ στεναὶ ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῆς Ῥωσίας.

8. Τὸ τέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον εἶχε φθάσει ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον σημεῖον τῆς ἀκμῆς, ἀρχίζει νὰ παρακμάζη.

Τὸν Βασιλείου ἀποθανόντα ἄτεκνον διεδέχθη ὁ γέρον πλέον ἀδελφός του Κωνσταντῖνος Η' βασιλεύσας τρία μόνον ἔτη. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ θρόνος περιέρχεται εἰς τὰς δύο θυγατέρας αὐτοῦ Ζωὴν καὶ Θεοδώραν. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν βασιλεύουν ἀλληλοδιαδόχως οἱ δύο σύζυγοι τῆς Ζωῆς Ῥωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028-1034) καὶ Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγὼν (1034-1041) καὶ κατόπιν ὁ ὑπὸ τῆς Ζωῆς υἱοθετηθεὶς εὐνοούμενός της Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης. Ὅτε ὁμως οὗτος μετὰ ἓν ἔτος ἐξήτησε νὰ ἀπαλαχθῆ τῆς Ζωῆς καὶ νὰ κλείσῃ αὐτὴν εἰς μοναστήριον, ὁ λαὸς ἐξεγερθεὶς ἠνάγκασε τὸν Μιχαὴλ νὰ παραιτηθῆ καὶ νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ ἠλικιωμένη τότε Ζωὴ λαμβάνει τρίτον σύζυγον τὸν **Κωνσταντῖνον Θ' τὸν Μονομάχον** (1042-1054) καὶ ἀναβιβάζει αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπειδὴ ἡ Ζωὴ εἶχεν ἀποθάνει, ἔμεινε κυρία τοῦ θρόνου ἡ **Θεοδώρα**, ἡ ὁποία ἐβασίλευσε μόνον δύο ἔτη μέχρι τοῦ 1056. Μὲ αὐτὴν δὲ ἐξέλιπε καὶ ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.

Ἐξ ὅλων τούτων, οἵτινες ἐπὶ 30ετία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β' ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον, οὐδεὶς ἐδείχθη ἀντάξιός ἐκείνου. Τὰ πάντα ἤδη διηύθυνον οἱ εἰς τὴν σύγκλητον συγκεντρωμένοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Ὁ στρατὸς παρημελήθη, αἱ δ' ἐπαρχίαι τοῦ κράτους κατεπιέζοντο δι' ὑπερβολικῶν φόρων. Ἐκ τούτου πολλὰ δεινὰ ἐπῆλθον εἰς τὸ κράτος. Στάσεις ἐσωτερικαὶ ἀδιακόπως ταρασσούν αὐτό. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι ἐπαναστατοῦν. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις τῶν

Βουλγάρων καταστέλλεται, ὄχι ὅμως καὶ ἡ τῶν Σέρβων. Οὗτοι κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν των. Τέλος οἱ Ῥῶσοι ἐπιχειροῦν τελευταίαν, ἀλλὰ φοβερὰν ἐπιδρομὴν πρὸς κατάκτησιν τῆς Κωνσπόλεως. Ἐπιστρέφουν ὅμως ἄπρακτοι, διότι οἱ ἡμέτεροι διὰ τῆς ναυτικῆς ὑπεροχῆς των καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατέστρεψαν τὸν στόλον των.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μὲ ὄλην τὴν παραλυσίαν τὸ κράτος διετήρει ἀκόμη πολλοὺς ἐνδόξους στρατηγούς. Δυστυχῶς οἱ διευθύνοντες πολιτικοί, ἀντὶ νὰ ἐπωφελῶνται ἐκ τούτων, τὸναντίον φροντίζουσι, πῶς νὰ ματαιώσουν τὸ ἔργον αὐτῶν. Εἰς ἐκ τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο ὁ Γεώργιος Μανιάκης. Οὗτος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἐμπνεύσει τὸν τρόπον εἰς τοὺς Μωαμεθανοὺς ἀγωνιζόμενος κατ' αὐτῶν εἰς τὰς περὶ Τίγρητα χώρας. Ὁ αὐτὸς δὲ κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ ὄλην σχεδὸν τὴν Σικελίαν, ἡ ὁποία εἶχε κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ'. Ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς τοῦ παρὰ τὴν Σικελίαν στόλου Στέφανος, γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ βασιλέως, ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ τὸν Μανιάκην εἰς τὴν ἐπιχείρησιν, διαβάλλει ἐκ φθόνου αὐτὸν εἰς τὴν Κων(σταντι)πολιν. Τὸ δὲ χειρότερον οἱ ἐν Κων(σταντι)πόλει ἀνακαλοῦν τὸν Μανιάκην καὶ ἀναθέτουν εἰς τὸν Στέφανον καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀνάκτησις καὶ πάλιν τῆς Σικελίας ὅλης ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Νορμανδοὶ κατελθόντες ἐκ τῶν βορείων χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶχον καταλάβει μέγα μέρος τῆς βορείου Γαλλίας. Ἐντεῦθεν δ' ὁρμώμενα στίφη αὐτῶν εἶχον κατέλθει εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν. Τούτους ὁ Μανιάκης ἐκστρατεύων εἰς τὴν Σικελίαν εἶχε παραλάβει ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας ὡς μισθοφόρους. Ἀλλ' ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μανιάκην ὡς διοικητῆς τῆς κάτω Ἰταλίας ἀρνηθεὶς τὸν συμφωνημένον μισθὸν ἤλθεν εἰς ὄψιν μὲ αὐτοῦ. Οἱ Νορμανδοὶ τότε συνεννοηθέντες μὲ ἄλλους ὁμοφύλους των κατέλαβον ὄλην τὴν κάτω Ἰταλίαν ἐκτὸς τοῦ Βρινδησίου, τοῦ Ὑδροῦντος, τῆς Βάριος καὶ τοῦ Τάραντος. Εἰς μάτην βραδύτερον ἐστάλη καὶ πάλιν ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ε' εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ Μανιάκης. Οὗτος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τότε ἀναγόρευσιν ὡς αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἐγκατέλειψε τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Κων(σταντι)πόλεως. Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς αὐτοῦ ἀπέτυχε, διότι καθ' ὄδον ἐφονεύθη. Ἐν τῷ μεταξῦ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ ὄχι μόνον ὄλην τὴν κάτω Ἰταλίαν κατέκτησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Νορμανδῶν ἐκτίθενται πλατύτερον κατωτέρω, ἔνθα, πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν τρίτην περιόδον τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, θὰ ἐξετάσωμεν, ὁποία τις ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΥΛΙΚΗ, ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛ.
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΑΥΤΗΣ

Ι. Τὸ κράτος.

Τὰ μεγάλα στρατιωτικά κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχον ἐπεκτείνει κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας μέχρι τῶν πεδιάδων τῆς Ἀρμενίας. Ἄλλ' ἐπιδεξία διπλωματία κατώρθωσε νὰ φέρῃ πολὺ ἔξω τῶν ὁρίων τούτων τὴν σφαίραν τῆς ἐπιρροῆς καὶ ἐνεργείας τῆς Μοναρχίας. Πέριξ τῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε σειρά κρατῶν ὑποτελῶν, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν πρὸ τῶν ὁρίων αὐτῆς τὴν πρῶτην οὕτως εἰπεῖν ἀμυντικὴν γραμμὴν τῆς, καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐξήπλωνον ἀνὰ τὸν κόσμον τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν (εἰκ. 30).

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅλαι αἱ μικραὶ πολιτεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας αὕτη εἶναι διηρημένη, ἀναγνωρίζουν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος. Πρὸ πάντων ὅμως ἡ Ἑνετία εἶναι ἡ πιστοτέρα καὶ εὐπειθεστέρα τῶν ὑποτελῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἔνεκα τούτου οἱ αὐτοκράτορες ἐνεπιστεύοντο εἰς αὐτὴν τὴν φροντίδα νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν Ἀδριατικὴν, καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος παρεχώρησαν εἰς αὐτὴν τὰ ἄφθονα ἐμπορικὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα προπαρεσκεύασαν τὸ μέλλον μεγαλειῶν τῆς.

Εἰς τὰ ΒΔ. τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς τὰ σλαβικά κράτη Κροατία καὶ Σερβία, προσαχθέντα διὰ τοῦ Βασιλείου Α' εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ὑπαχθέντα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἦσαν δι' αὐτὴν σύμμαχοι χρήσιμοι, ἰδίως ἐναντίον τῶν Βουλγάρων.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου ἡ Χερσὼν, μᾶλλον ὑποτελής παρὰ ὑπήκοος, ἦτο θέσις πολύτιμος καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ διὰ τὴν οἰκονομικὴν δρᾶσιν τοῦ κράτους ἀπέναντι τῶν βαρβάρων λαῶν, Χαζάρων, Πετσενέγων, Ῥώσων, οἵτινες κατόικουν τὰς γειτονικὰς στέππας. Οἱ Ῥῶσοι μάλιστα μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐδέχθησαν καὶ τὴν τέχνην, τὴν λογοτεχνίαν, τὰ ἥθη καὶ καθόλου τὸν

πολιτισμὸν τὸν ἑλληνικόν. Τὸ Κίεβον, ἡ πρωτεύουσα τῶν, κατέστη ἐπάμιλλον πρὸς τὴν Κων)πολιν καὶ μία τῶν ὠραιότερων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς.

Εἰς τὸν Καύκασον οἱ διάφοροι βάρβαροι ἡγεμόνες ὑπερηφανεύοντο νὰ φέρουν τοὺς τίτλους καὶ νὰ δέχωνται τὰς ἐπιχορηγήσεις τῆς Κων)σταντινουπόλεως. Τὰ κράτη τῆς Ἀρμενίας τέλος ἀποσπασθέντα τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς ἐπρομήθεον παμπόλλους στρατιώτας καὶ στρατηγούς εἰς τὸ κράτος, καὶ ἦσαν πελάται καὶ πιστοὶ ὑπηρέται αὐτοῦ.

Ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν Αὐτοκρατορία μὲ τὴν θαυμασίως ὀργανωμένην διοίκησιν τῆς, μὲ τὰ ἀνθηρὰ οἰκονομικὰ τῆς, μὲ τὸν ἰσχυρότατον στρατὸν καὶ στόλον τῆς, μὲ τὴν ἀπόρθητον καὶ λαμπρὰν πρωτεύουσάν τῆς, ὅποια εἶδομεν αὐτὰ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀπέβη ἤδη μετὰ τὰ στρατιωτικὰ κατορθώματα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κράτος παγκόσμιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιρροὴ ἐξετείνετο ἐφ' ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ὅντως δὲ τοιοῦτον ἔθεώρει καὶ οὕτως ὠνόμαζεν αὐτὴν ὅλος ὁ σύγχρονος κόσμος. Μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κων)πόλεως ἔθεωρεῖτο ὁ νόμιμος αὐτοκράτωρ τοῦ κόσμου καὶ ἕκαστον ἔθνος δι' ἰδίας λέξεως ἐδήλου αὐτόν. Οἱ ἡγεμόνες τῶν ἄλλων λαῶν ὀνομάζονται ῥῆγες ὄχι βασιλεῖς, οἱ δὲ ἡγεμόνες τῶν Φράγκων οἱ τολμήσαντες νὰ περιβληθῶν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα θεωροῦνται στασιασταί.

2. Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις.

Μὲ ὄλην τὴν ἀκμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἀνῆλθε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας τὰ μὴ ἐκλιπόντα ἔνεκα τῆς ἀποτυχίας τῆς μεταρρυθμίσεως ἔθετον ἐν κινδύνῳ αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐλαττώματα ταῦτα ἦσαν· α) ἡ ἐκ παρεξηγήσεως τῆς θρησκείας ἐπικρατήσασα δεισιδαιμονία καὶ ἠθικὴ τῆς κοινωνίας ἔκλυσις, καὶ β') ἡ συγκέντρωσις τῶν κτημάτων εἰς χεῖρας ὀλίγων καὶ ἡ ἐπέκτασις τῆς δουλοπαροικίας. Τὸ μὲν πρῶτον κακὸν ἀποτυχούσης τῆς μεταρρυθμίσεως οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ διορθωθῇ. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τοῦλάχιστον τὰ ἐκ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἄτοπα καί, ὡς εἶδομεν, ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὰ μοναστήρια ἀφίερωσιν κτημάτων καὶ τὴν ἰδρυσιν νέων μοναστηρίων. Ἀλλ' οἱ μοναχοὶ εἶχον τόσῃν δύναμιν εἰς τὸ κράτος, ὥστε ὁ Βασίλειος Β' τὸ 788 ἠναγκάσθη νὰ καταργήσῃ τὴν διάταξιν ἐκείνην τοῦ Φωκᾶ.

Τὴν προσηχὴν τῶν βασιλείων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπέσπασε σοβαρότερον τὸ δεύτερον αἶτοπον. Διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν ἀρπαγῶν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἶχε σχηματισθῆ εἰς τὸ κράτος, ἰδίως εἰς τὰς ἀσιαστικὰς ἐπαρχίας, μία μεγάλη ἀριστοκρατία ἔχουσα κτήσεις ἀπεράντους μὲ πολλοὺς ὑποτελεῖς καὶ δουλοπαροίκους. Τῆς ἀριστοκρατίας δὲ ταύτης τὴν ἐπιρροὴν ἠΰξανεν ἀκόμη περισσότερο καὶ τὸ ὅτι αἱ ἀνώτεραι διοικητικαὶ ὑπηρεσίαι καὶ τὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ἦσαν εἰς χεῖρας αὐτῆς. Ἡ πλουσία, ἰσχυρὰ καὶ πολυπληθὴς αὕτη εὐγένεια ἀπετέλει διὰ τὴν κυβέρνησιν πολιτικὸν ἅμα καὶ κοινωνικὸν κίνδυνον. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχον ἐννοήσει αὐτὸν καὶ ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τῶν δυστηνίων τούτων δυναστῶν, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ ὅποιοι διὰ τῶν ἀτελειῶν, τὰς ὁποίας ἀπῆτουν, ἠλάττωνον τοὺς πόρους τοῦ δημοσίου ταμείου, διὰ δὲ τῶν ἀρπαγῶν τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας παραχωρουμένων γαιῶν (στρατιωτόπια) ἐστείρευον μίαν ἐκ τῶν καλυτέρων πηγῶν τῆς στρατολογίας. Ὁ Βασιλεὺς δ' Α', ὡς εἶδομεν, ἐφρόντισε νὰ περιορίσῃ τοὺς σφετερισμοὺς τῶν ἰσχυρῶν. Οἱ διάδοχοί του ἠκολούθησαν τὸ ἔργον του. Σειρὰ διαταγμάτων ἐκδοθέντων ὑπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκατηνοῦ, Κωνσταντίνου Ζ', Ῥωμανοῦ Β', Νικηφόρου Φωκᾶ σκοπὸν εἶχον νὰ προστατεύσουν τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ τακτικὴ ἀνανέωσις τῶν μέτρων τούτων ἀποδεικνύει ὅτι τὸ κακὸν ὄλονεν ἠΰξανε, τὰ δὲ μέτρα ταῦτα δὲν ἴσχυαν νὰ τὸ περιορίσουν. Ἡ ἀριστοκρατία ἐθριμύθευε. Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, πῶς ἐπωφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου Β' κατέλαβε τὴν ἀρχὴν διὰ τῶν Κομνηνῶν.

3. Τὰ γράμματα.

Ζ' καὶ Η' αἰών. Εἶδομεν, πῶσον ζωηρὰ ἐνεργητικότης ὑπῆρχεν εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους τῆς πλουσίας καὶ ἐπιτυχοῦς πολλάκις παραγωγῆς ἀκολουθεῖ ἀπροσδοκῆτως καὶ σχεδὸν ἀποτόμως ἐποχὴ ἐρημώσεως ἐπεκτεινομένης εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς λογοτεχνίας πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἄκαρπος αὕτη ἐποχὴ διήκει ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τοῦ 850, ἴτοι 200 περίπου ἔτη. Εἶναι ὁ αἰὼν τῶν εἰκονομάχων. Οὗτος δὲν ἦτο μόνον διὰ τὰς εἰκόνας ὀλέθριος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παιδείαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως ἡ μόνη μεγάλη μορφή εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Ἄνδρέας ἐπίσκοπος Κρήτης.

Ὁ Ἄνδρέας Κρήτης (650-720) θεωρεῖται ἐφευρέτης νέου εἴδους ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, τῶν κανόνων. Διὰ τῶν κανόνων τελειοποιεῖται μὲν ἡ τέχνη, δὲν αὐξάνει ὅμως ἡ ποιητικὴ δύναμις. Οὗτοι συνίστανται ἐξ 8 ἢ 9 διαφορῶν ᾠμάτων, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν κατασκευὴν καὶ συνίσταται ἐκ πολλῶν στροφῶν, αἱ ὁποῖαι κατόπιν περιορίσθησαν εἰς 3 ἢ 4. Τὸ κύριον τοῦ Ἀνδρέου ποίημα εἶναι ὁ διὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ παροικιῶδης Μέγας Κανὼν περιλαμβάνων 250 στροφάς. Ὁ Ἄνδρέας διακρίνεται μᾶλλον διὰ τὰς ὑπὸ τῆς ἀπλῆς σκέψεως ὑπαγορευομένας ἐννοίας παρὰ διὰ τὸν ἐνθουσιασμόν. Μιμῆται δὲ τὸν Ῥωμανὸν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ κατὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον τῆς γλώσσης.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶναι ὁ διαπρεπέστερος ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρίας. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἐπαιδεύθη δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ εἰς τὴν θύραθεν παιδεῖαν. Περὶ τὸ 736 ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 754.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου εἶναι πολυάριθμα, λόγοι κατὰ τῶν εἰκονομάχων μὲ ὕφος θαλερὸν καὶ ἐμπνεόμενον ὑπὸ βαθείας ἀγανακτήσεως, ὑπομνήματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ ἄλλα. Ὁλων ὅμως ὑπερέχει τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου, ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως. Διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον εἶναι φιλοσοφικὸν περὶ τοῦ ὄντος κ.λ. Τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ αἱρέσεων. Καὶ τὸ τρίτον εἶναι δογματικόν. Εἰς τὸ σύγγραμά του ὁ Ἰωάννης οὐδὲν ἐξ ἑαυτοῦ λέγει, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ ἔχει εὐρείαν γνῶσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ κατορθώνει διὰ τῆς εὐφυΐας του νὰ συστηματοποιήσῃ ὅλα, ὅσα ἐκεῖθεν παραλαμβάνει. Ἔνεκα τούτου ἡ Πηγὴ τῆς γνώσεως ἀπέβη ὁ δογματικὸς ὁδηγὸς τοῦ μέσου αἰῶνος.

Ὁ Ἰωάννης ἔζη μακρὰν τῆς βασιλικῆς αἰλῆς. Τοῦτο δίδει εἰς αὐτὸν θάρρος εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ τολμᾷ νὰ κηρύττῃ ὅτι οὐδεὶς βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ νόμους εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ σφάλμα του ὅμως εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον εἶναι ὅτι δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων θὰ εἶχεν ἐπὶ τῶν ἀμαρτεστέρων Χριστιανῶν.

Ἄδιαφορεῖ διὰ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους θὰ συνεπῆγεν εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἢ φιλοσοφικὴ θεωρία του περὶ διακρίσεως τῆς ἐννοίας τοῦ λατρεύειν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ προσκυνεῖν.

Τὴν ἰδίαν περιφρόνησιν πρὸς τὸ πλῆθος δεικνύει καὶ εἰς τοὺς ὕμνους του ὁ Δαμασκηνός. Δὲν φροντίζει νὰ εἶναι καταληπτὸς εἰς τὸν λαόν. Ἐπιμένει εἰς τεχνητοὺς στολισμοὺς καὶ ἐπανερχεται ὄχι μόνον εἰς τὸν ἀτικισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προσωδίας.

Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου εἶναι καὶ ὁ *Κοσμᾶς* ἐπίσκοπος Μαΐουμας τῆς Φοινίκης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε καὶ αὐτὸς κανόνας, ὅπως ὁ Ἰωάννης.

Μετ' αὐτοὺς καὶ ἄλλοι ἔγραψαν ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Ἄλλ' ἤδη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἀρχίζει νὰ παρακμάζη. Ἡ λειτουργία εἶχε συμπληρωθῆ. Ἐπομένως ἐξέλιπε τὸ ἐλατήριον τοῦ ποιητοῦ, ὅτι τὸ ἔργον του θὰ ἐχρησίμευεν εἰς πρακτικὸν σκοπόν.

Θ' καὶ I' αἰών. Μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες μετὰ περισσοτέρου ζήλου ἀρχίζουν νὰ σπουδάζουν τὰ ἀρχαῖα γράμματα. Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, Βάρδας, ἔχων εἰς χεῖράς του τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἀναζωογονεῖ τὸ 850 τὸ πανδιδακτήριον, τὸ ὁποῖον ἤδη, ἐπειδὴ τὰ μαθήματα ἐγίνοντο εἰς τὸ παλάτιον τῆς Μαγναύρας, ὀνομάζεται σχολὴ τῆς Μαγναύρας. Εἰς αὐτὴν ἐδιδάσκετο ἡ φιλοσοφία, ἡ γεωμετρία, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ γραμματικὴ. Διευθυντὴς τῆς Σχολῆς ἦτο ὁ περὶφημος Λέων ὁ μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος. Οἱ καθηγηταὶ ἔμισθοδοτοῦντο ἀδρῶς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πολυάριθμοι δὲ φοιτηταὶ ἠκροῶντο δωρεὰν τῶν παραδόσεων. Οἱ ἐπιμελέστεροι καὶ εὐφρέστεροι τῶν μαθητῶν ἐνεθαρρύνοντο ὑπὸ τοῦ Βάρδα, καὶ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως πολλάκις προσήρχετο εἰς τὴν σχολὴν, ἵνα ἐπιβλέπη διδάσκοντας καὶ διδασκομένους. Ἐν γένει δ' ὁ Βάρδας ἐμπνευσμένος ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐπροστάτευσεν τὰ γράμματα καὶ προσεπάθησε νὰ ἐκλαϊκεύσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, καὶ ἰδίως Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, πολὺ εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς παιδείας.

Ἀπὸ τοῦ 850 λοιπὸν αἱ ἀρχαῖαι σπουδαὶ ἀναζωογονοῦνται καὶ γίνονται οὐσιαστικώτεραι καὶ παραγωγικώτεραι. Φέρουν ἐπομένως τὴν λογοτεχνικὴν Ἀναγέννησιν, ἢ ὁποία κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεώς της.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ταύτης ἀκμάζει ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ ἔθνους **Φώτιος**. Ὁ Φώτιος καὶ ὡς ἱεράρχης καὶ ὡς θεολόγος **Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.**

καὶ ὡς λόγιος εἶναι ὁ σημαντικώτερος ἀνὴρ τοῦ 9 αἰῶνος. Εἶδμε τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ προκαλέσας τὴν ἔκρηξιν τῆς διαστάσεως μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἡ ὁποία ἐγεννήθη μὲν μετὰ τὴν Ἰδρυσιν τῆς Κων(σταντι)πόλεως, κατέληξε δὲ εἰς τὸ ὀριστικὸν σχίσμα μεταξύ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν δρᾶσιν του δὲ αὐτὴν ὡς πατριάρχου ἐγκλείεται ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ Φωτίου εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς θεολόγου δὲν εἶναι μικρά. Συνέγραψε πλείστα θεολογικὰ συγγράμματα καὶ ὡς ἔξοχος ἱστορικὸς συγγραφεὺς τῆς ἐκκλησίας πλείστας ὁμιλίας, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως ἐλάχιστα διεσώθησαν.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου ὡς λογίου ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν σημασίαν ἢ ὡς θεολόγου. Ἐκπαιδευθεὶς, ὡς εἶπομεν, θαυμασιῶς, ἀμέσως ἤσθαιθη τὴν ἀνάγκην νὰ καταστήσῃ καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῆς κολοσσιαίας του μαθήσεως. Ὁ οἶκός του ἐγένετο ἐντευκτήριον φιλομαθῶν νέων καὶ κέντρον ὑψηλῆς παιδείας. Τοιοῦτος δὲ παρέμεινε, καὶ ἀπ' οὗ ὁ Φώτιος ἐκλήθη εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Ἠομήνευε τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐδίδεν εἰς τοὺς προσερχομένους βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν, τὰ ὁποῖα ἔκρινεν ἔπειτα αὐτὸς κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν. Ἐδίδασκεν, ἐνεθάρρυνε καὶ ἔψευγε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μετὰ ὑπομονὴν καὶ σύνεσιν. Τὴν ἐπιστημοσύνην του, τὴν ἀκαταπύνητον ἐργατικότητά του καὶ τὴν πνευματικὴν εὐστροφίαν του ἀνεγνώριζον ὅλοι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀντίπαλοί του. Νύκτας ὀλοκλήρους ἐμελέτα καὶ πανταχόθεν συνήγε βιβλία, ἵνα αὐξήσῃ τὸν θησαυρὸν τῶν γνώσεών του. Εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του μελέτας ἐπροτίμα τὸν Πλάτωνος τὸν Ἀριστοτέλην ὡς πραγματικώτερον.

Ἐκ τῶν συγγράματων του ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατέστησε γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου, εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη ἢ Μυριόβιβλος. Ταύτην ὁ Φώτιος συνέγραψεν, ἵνα, ὡς λέγει ὁ ἴδιος, συμμορφωθῇ μετὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Ταρασίου νὰ μάθῃ τὰς ὑποθέσεις τῶν βιβλίων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀνάγνωσιν δὲν ἔτυχε νὰ εἶναι παρὼν. Εἰς τὴν Μυριόβιβλον ἐξετάζονται 280 βιβλία παλαιῶν συγγραφέων ἄνευ ὀρισμένης τάξεως, ἀλλ' ὅπως ἔτυχε. Τῶν συγγραμμάτων τούτων ἄλλων μὲν παρέχει ἀποσπάσματα μετὰ συντόμου βιογραφίας τῶν συγγραφέων, περὶ ἄλλων τροχάδην μόνον κἀμνει παρατηρήσεις, ἄλλων δὲ ἀναφέρει μικρότερα ἀπανθίσματα καὶ γρίνει αὐτὰ κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον μετὰ βαθυτάτης κρίσεως. Εἶναι δὲ πε-

ρίεργον ὅτι ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τοῦ λόγου μόνον τὴν ποίησιν ἀπέκλεισε τῆς Μυριοβίβλου του. Ἀλλὰ καὶ πλείστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων λείπουσιν ἐξ αὐτῆς καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἴσως ὁ Φώτιος ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν τὰ βιβλία μόνον, ὅσα δὲν ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ τῶν πολλῶν.

Δεύτερον σπουδαῖον τοῦ Φωτίου σύγγραμμα εἶναι τὸ Λεξικόν του ἢ λέξεων Συναγωγή. Εἰς τοῦτο ὁ Φώτιος ἐξημενεύει τὰς ἀπρηχαιωμένας λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν κατενόουν πλέον οἱ σύγχρονοὶ του.

Ἐκτὸς τούτων ὁ Φώτιος συνέγραψε καὶ πολλὰς ἐπιστολάς, ἐκ τῶν ὁποίων γνωστὰ εἶναι 263, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ περισσότερα τῶν ὁποίων ἔχθησαν.

Εἰς τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἀνάγεται καὶ ἄλλο σπουδαῖον φιλολογικὸν ἔργον, τὸ Λεξικόν τοῦ Σουῖδα. Περὶ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ οὐδὲν γνωρίζομεν. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ δὲν εἶναι λεξικόν, ὅπως ἐννοοῦμεν αὐτὸ σήμερον. Δὲν περιορίζεται δηλ. μόνον εἰς λέξεις, τύπους καὶ ἐτυμολογίαν λέξεων, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἐξημενευτικὸν πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ πρὸ πάντων τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως ἀναφαίνεται καὶ ἡ εἰς τὰ μοναστήρια θεραπευομένη *χρονογραφία*. Ὁ Γεώργιος Σύγγελος περὶ τὸ 890 συνέγραψε χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ταύτην συνέχισεν ὁ Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς μέχρι τῆς πτώσεως Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβῆ (813). Ἐπειτα ἔχομεν χρονογράφους τινὰς ἀνωνύμους καὶ κατόπιν τὸν Νικηφόρον πατριάρχη, τὸν Γεώργιον μοναχὸν καὶ ἄλλους.

Οἱ *ιστορικοὶ* ἀναφαίνονται διὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου συγγράψαντος ἱστορίαν τοῦ πάππου του Βασιλείου τοῦ Α'. Ὁ σπουδαιότερος δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Λέων ὁ διάκονος γράψας τὰ μεγάλα γεγονότα τῶν ἐτῶν 959-972. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἄλλως ἀποτελεῖ ἐξέχουσαν λογοτεχνικὴν φυσιογνωμίαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Οὗτος εἰς ὅλα τὰ συγγράμματά του μεταχειρίσθη ὕφος ἀπλούστερον ἐγκαταλείψας τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ψευδαττικισμόν καὶ καταφεύγων, ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ ἐκάλει, ὄχι μόνον εἰς δημῶδεις, ἀλλὰ καὶ εἰς ξένας ἀκόμη λέξεις. Συνέγραψε δὲ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν, τὰ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (περὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους), τὸ περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ διοικητικῆς τοῦ κράτους διαιρέσεως, καὶ τὸ περὶ τῆς βασιλείου τὰ-

ξεως, εις τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον τέλος ὀφείλομεν καὶ τὰς ἐντολῆς αὐτοῦ καταρτισθείσας συλλογὰς ἀρχαίων κειμένων παντοίας ὕλης. Κατὰ τὸν I' αἰῶνα δὲν ἦτο νέα ἡ ἰδέα τῆς μεθοδικῆς καταρτίσεως ἐκλογῶν ἐκ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ παρελθόντος. Ταύτην προεκάλεσεν ἡ ἀνάγκη ἀνετωτέρας χρήσεως αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Ἦδη δὲ Φώτιος εἶχε κάμει τοῦτο μὲ τὴν Μυριόβιβλον. Τώρα ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταρτίσῃ συλλογὰς δίκην ἐγχειριδίων κατ' εἶδος καὶ ὕλην, δηλ. ἐγκυκλοπαιδείας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ αἰὼν αὐτὸς ὠνομάσθη αἰὼν τῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν.

Ἐντολῆς λοιπὸν τοῦ Κωνσταντῖνου κατηρτίσθησαν: Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς ἱστορίας, ἣτις ὑποδιηρεῖτο εἰς τίτλους, περὶ πρεσβειῶν, περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, περὶ γνωμῶν, περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγονυῶν, περὶ στρατηγημάτων, περὶ δημηγοριῶν κλπ. Ὡσαύτως Ἐγκυκλοπαιδεῖται θεολογίας, γεωργίας, ἰατρικῆς, στρατιωτικῆς τέχνης, ζωολογίας κλπ. Καὶ ἴσως μὲν διὰ τῶν προχειροτέρων τούτων ἐκλογῶν ἐπεταχύνθη ἡ καταστροφή ἱκανῶν πρωτοτύπων ἔργων. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ὑπῆρξε σωτήριος. Ἄνευ αὐτῆς πολλὰ ἐκ τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα τότε μόλις ἐσφύζοντο εἰς σπάρια καὶ κολοβωμένα ἀντίτυπα, ἦθελον ἀπολεσθῆ παντελῶς.

Εἰς τὴν ποίησιν, καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως διακρίνεται ἡ Κασία ἢ Κασιανὴ μοναχὴ. Εἶναι ἡ εὐγενῆς παρθένος, ἡ ὁποία ἀπώλεσε τὴν χεῖρα τοῦ Θεοφίλου καὶ τὸν θρόνον ἕνεκα τῆς υπερβολικῆς εὐφυίας της καὶ διὰ τοῦτο ἐγένε μοναχὴ. Αὕτη συνέγραψε γνωμικὰ καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἰαμβικὸν μέτρον. Εἰς ταῦτα μετὰ πρωτοτυπίας, χάριτος καὶ σαφηνείας ἀναπτύσσει τὰς ὑγιεῖς της ἀρχὰς περὶ ἠθους καὶ τρόπου ζωῆς. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀυθμικὴν ποίησιν ἔγραψε ποίημα πρωτότυπον, εἰς τὸ ὁποῖον παραλληλίζει τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐγραψε προσέτι πολλὰ ἰδιόμελα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ περίφημον «Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις...»

Ὡσαύτως Λέων ὁ σοφός, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, ἐκτὸς πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων του, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ σοφοῦ, ἔγραψε ποιήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν θύραθεν ποίησιν. Εἶναι ὅμως ἀσήμαν-

πος και εις την λογοτεχνίαν, ὅπως εἶναι και εις την πολιτικὴν ιστορίαν.

Ἡ δημώδης ποίησις. Οἱ ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἀδιάκοποι ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν δημοδῶν ᾠμάτων ἀναλόγων πρὸς τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δημοτικὰ τραγούδια. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ εὐγενεῖς ἀγρόται οἱ φύλακες τῶν ὄριων τοῦ κράτους και διὰ τοῦτο ἀκριταί λεγόμενοι ἔξω βίον σχεδὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς κεντρικῆς διοικήσεως και ἀκαταπαύστως ἠγωνίζοντο εἰς τὰ μεσημβρινὰ και ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τοῦ Εὐφράτου και τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Τῶν ἀκριτῶν τούτων λοιπὸν τὸν βίον και τοὺς ἀγῶνας ἐπραγματεύοντο τὰ δημῶδη ἔμματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Εὐτυχῶς ἐκ τῶν ᾠμάτων τούτων κατὰ τὴν IB' και IG' ἑκατονταετηρίδα ἐσηματίσθη ἐν συνεχῆς ἠρωϊκὸν ἔπος, τοῦ ὁποίου ἦρωσ εἶναι ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας ὡς ἀντιπρόσωπος ὄλων τῶν ἀγνώστων ἠρώων ἀκριτῶν.

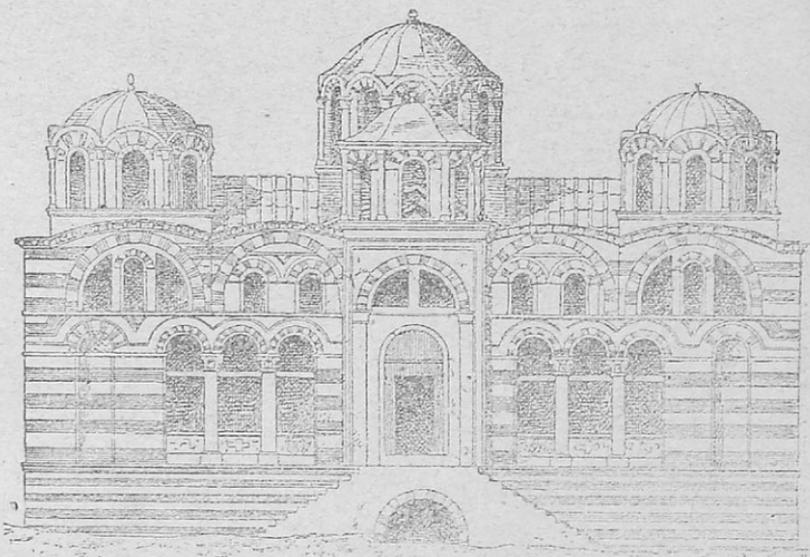
Τὸ ἔπος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς διὰ διαφόρων χειρογράφων, περιέχει δὲ ἔμματα δημῶδη, τὰ ὁποῖα, ἀκόμη και σήμερον εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν Κύπρον και εἰς ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Εἰς τὰ ἔμματα ταῦτα ὁ ἦρωσ ἄλλοτε μὲν ὀνομάζεται Ἀνδρόνικος, ἄλλοτε Ἀρμούρης, ἄλλοτε Εἰάνθινον και ἄλλοτε Διγενῆς. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ὅλα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον.

Εἰς τὰ ἀκριτικά ἔπη ὁ Διγενῆς εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἦρωσ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνενώνει τοὺς πόθους και τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἔθνους. Τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Διγενῆ διεδόθησαν και ἐκτὸς τῶν ὄριων τῆς Ἑλλάδος. Τὰ σλαβικά ἔθνη ἔχουν ᾠματα δημῶδη μὲ τὸν ἑλληνικὸν ἦρωα. Τὸ ὕλικόν των ἔχει ὑποστῆ μεταβολὰς ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ προέλευσις των εἶναι προφανής.

4. Ἡ Τέχνη.

Ἐὸ σάλος τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων, ὁ ἐπὶ ἕνα αἰῶνα συνταράξας τὸ κράτος και ἀπειλήσας νὰ ἐκμηδενίσῃ πᾶσαν εἰρηνικὴν φανέρωσιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνέστειλε και τῆς τέχνης τὴν ἀνάπτυξιν. Εὐτυχῶς ἡ ἀναστολὴ αὕτη ὑπῆρξε πολὺ μικρά. Μετ' αὐτὴν ἡ τέχνη καθ' ὅλους αὐτῆς τοὺς κλάδους προσλαμβάνει τὸν κυρίως χαρακτῆρα αὐτῆς και κατὰ τὴν δευτέραν αὐτὴν περίοδον τοῦ βίου τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἀνέρχεται εἰς μεγίστην ἀκμὴν.

Ἡ ἀρχιτεκτονική. Ἦδη ἐπὶ Θεοφίλου ἐγίνε μεγέθυνσις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων. Ἰδίως ὁμοῦ ταῦτα ἠρῴνθησαν καὶ διὰ νέων παλατιῶν ἐπλουτίσθησαν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ὁσαύτως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἀνάκτορα, τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦσαν τὸ τοῦ Βουκολέοντος, τὸ τῶν Βλαχεργῶν

Εἰκ. 31. Ἡ ἐν Κων)πόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου.

καὶ τὸ τῆς Μαγναύρας. Ὅλα αὐτὰ ἦσαν κτισμένα με βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶχεν ἀποσκορακισθῆ καὶ τὴν θέσιν τῆς καταλαμβάνει ἡ καμπύλη, ἐπικρατεῖ δηλ. ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὅλα ὁμοῦ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξηφανίσθησαν.

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ἂν καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν παρήγαγεν ἔργα μεγάλα, ὅπως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν. Οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν ἔχουν πλέον τὸ θάρρος τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν ἀνέγερσιν μεγάλων θόλων, ὅπως ἔ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλ' ἀρκοῦνται εἰς μικροτέρας διαστάσεις. Προσδίδουν ὁμοῦ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνεγειρομένους ναοὺς μεγαλύτεραν κομψότητα.

Πρὸς τοῦτο τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον δὲν στηρίζουν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ

τῶν ἀψίδων καὶ τῶν κοίλων τριγῶνων, ἀλλὰ κατασκευάζουν πρῶτον ἐπ' αὐτῶν κυλινδρικοὺν ὀκτάεδρον τύμπανον καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζουν

Fig. 32. Ὁ Χριστὸς τοῦ Βάρβαρος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινίᾳ.

τὸν θόλον. Τὸ τύμπανον δὲ τοῦτο στολίζουσιν μὲ διπλᾶς καὶ ἀπλᾶς εἰς ἑκάστην ἔδραν αὐτοῦ θιρίδας καὶ στηρίζουσιν ὄχι πλέον ἐπὶ πεσσῶν, ἀλλ' ἐπὶ 4 λεπτῶν κίωνων.

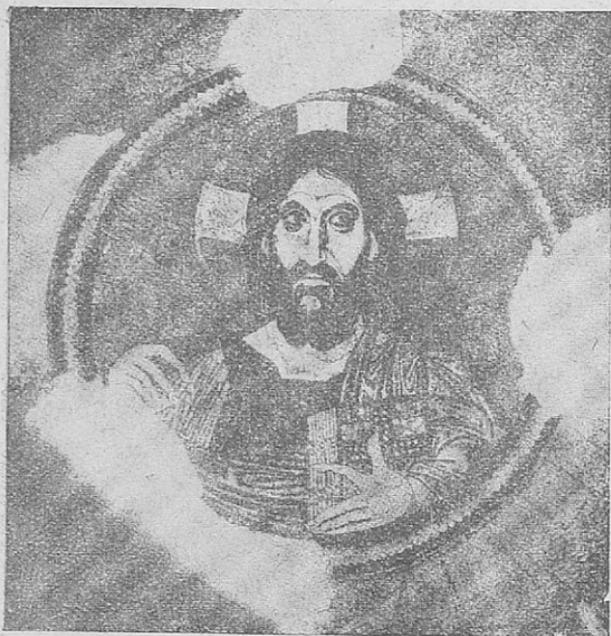

Εικ. 33. Ἡ Ἀνάληψις τοῦ τροῦλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκη.

Εικ. 34. Ὁ Χριστὸς τοῦ νάρθηκος τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά ἐν Φωκίδι.

Ὅτιω καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς προσδίδουν εἰς τὸν θόλον περισσοτέραν ἐλαφρότητα καὶ κομψότητα. Συνήθως προσέτι περὶ τὸν κεντρικὸν θόλον προσθέτουν καὶ ἄλλους μικροτέρους καὶ ἀνοίγουν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας θυρίδας. Ὡστε ἤδη οἱ ναοὶ γίνονται καὶ ἐξωτερικῶς κομποὶ καὶ ὄρατοί. Τὴν ἐξωτερικὴν δὲ ταύτην ὄραιότητα ἐπαυξάνουν πλεῖστα σειραὶ ἐρυθρῶν πλίνθων, ἐναλασσομένων διαφο-

Εἰκ. 35. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς μὲνης τοῦ Δαφνίου.

ροτρόπως μὲ τοὺς λίθους τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ ἀξιολογώτερον ὑπόδειγμα τοιοῦτου ναοῦ εἶναι ἡ ἐν ἐν Κων)πόλει ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, κτισθεῖσα ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (εἰκ. 31.).

Ἄλλὰ καὶ τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς μεταβάλλεται. Ἀνοίγονται καὶ πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. ἀψίδες καὶ ἡμιθόλια καὶ οὕτω ὁ μὲν γυναικωνίτης περιορίζεται μόνον ἄνω τοῦ νάρθηκος, τὸ δὲ σταυρικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ ἐντείνεται.

Ἡ γραφικὴ. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας ἡ γραφικὴ ἕνεκα τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκόνων ἀναστέλλεται. Μετὰ τὸν θρίαμ-

Είκ. 36. Ἡ Ἀνάστασις τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου.

βον ὅμως τῆς εἰκονολατρείας ἐπὶ τῆς Μοκεδονικῆς δυναστείας ἀνέρχεται εἰς ὑψίστην ἀκμὴν καὶ προσλαμβάνει τὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς χαρακτηριστὴρα τὸν λεγόμενον δογματικόν. Πρῶτον δηλ. ὁ τεχνίτης εἰργάζεται ἐλευθέρως καὶ ἐκέσκει τοὺς ναοὺς διὰ παραστάσεων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου κ.λ.π. κατὰ ἱστορικὴν σειρὰν. Τώρα εἰς τὴν διακόσμησιν

τῶν ἐκκλησιῶν ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος εἰκονογραφικὸς κύκλος. Ἐκα-
στον μέρος δηλ. τῆς ἐκκλησίας ζωγραφεῖται διὰ θεολογικῶν παραστά-

Εἰκ. 37. Ὁ Δαυὶδ κρούων τὴν κιθάραν. Εἰκὼν ἐκ Ψαλτηρίου εὐρι-
σκομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων. Παριστᾶ σκιερὸν τινα τόπον
μακρὰν τοῦ ὁποίου φαίνεται πόλις. Εἰς αὐτὸν ὁ Δαυὶδ ὡς νεαρὸς ποιμὴν
κάθηται ἐπὶ λίθου καὶ κρούει τὴν κιθάραν, ἐν ᾧ φυλάσσει τὸ βόσκον ποι-
μνιὸν του. Πλησίον αὐτοῦ κάθηται νεαρὰ γυνή, ἣ ὁποία ἀκουμβᾷ τὴν
χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου του καὶ κλίνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν κεφαλὴν φαίνεται ὡς
να ὑπαγορεύῃ εἰς τὸν Δαυὶδ τὰς μελωδίας. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Δαυὶδ πα-
ρίσταται κύων, εἰς δὲ τὸ βάθος ἄλλη γυνή προβάλλουσα ὀπισθεν μαρμαρί-
νης κρήνης φαίνεται ὡς να ἀκροῦται τῆς μελωδίας. Εἰς μίαν τοῦ πίνακος
γωνίαν νέος τις θεὸς ἡμίγυμνος με ἐστειμμένην διὰ φύλλων τὴν κεφαλὴν
προσωποποιεῖ τὴν Βηθλεέμ.

σεων ἀντιστοιχῶν πρὸν τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ. Ἡ δογματικὴ δὲ
αὕτη διακόσμησις ἐπικρατεῖ μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὁρθό-

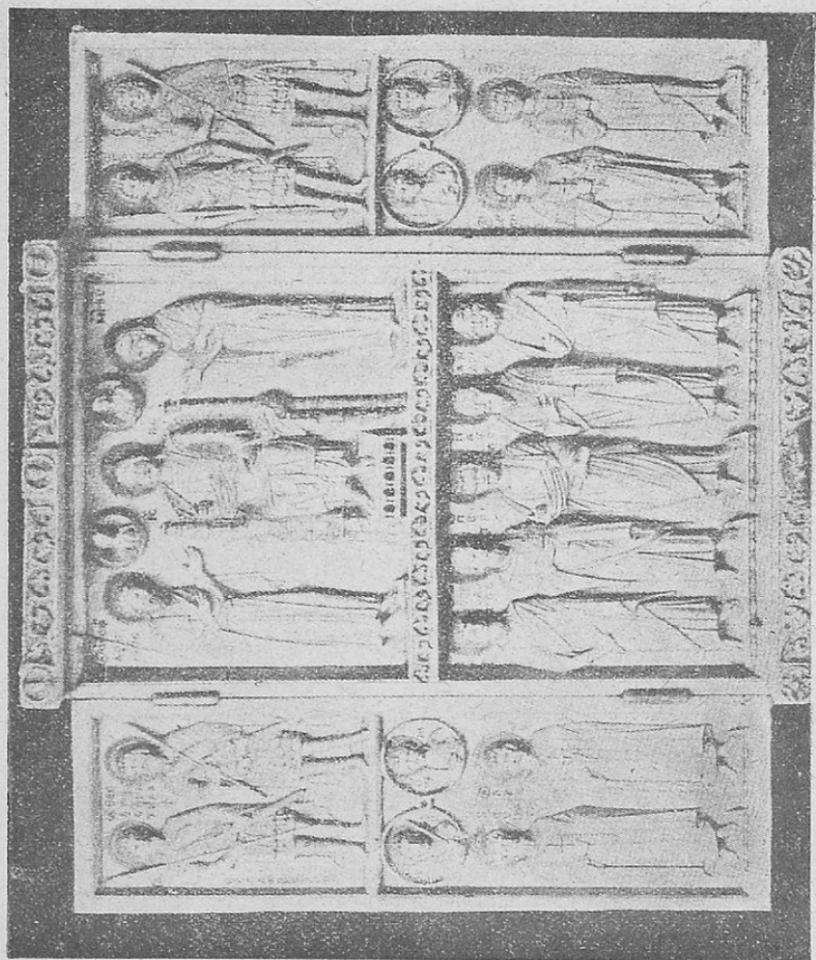
δοξον ἐκκλησίαν. Κατὰ ταύτην ὑπὸ τὸν κεντρικὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ αἰκονίζεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ὡς παντοκράτορος. Ἐπὶ τῆς ἀψίδος

Εἰκ. 38. Ὁ Ἡσαΐας προσευχόμενος. Εἰκὼν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλτηρίου. Εἰς αὐτὴν πάλιν, εἰς τόπον σύνδενδρον, παρίσταται ὁ προφήτης Ἡσαΐας προσευχόμενος. "Ὅπισθὲν του με σκιερὰ χρώματα εἶναι ζωγραφισμένη ἡ Νύξ μὲ μορφήν νεάνιδος, ἄνω τῆς ὁποίας αἰωρεῖται κολπούμενος ὑπὸ τῆς αὔρας ὁ διὰ τῶν χειρῶν της βασταζόμενος πέгалος. Ἐμπροσθεν δὲ τοῦ Ἡσαΐου ἐρωτιδεὺς κρατῶν ἀναμμένην λαμπάδα προσωποποιεῖ τὸν ὄρθρον.

τοῦ ἱεροῦ βήματος παρίσταται ἡ Θεοτόκος, ἡ πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν. Περὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα πρόσωπα ὡς κεντρικὰ σημεῖα συμπλέκονται ἁρμονικῶς οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων, τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Πατέρων

τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αἱ δώδεκα μεγάλοι δεσποτικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί.

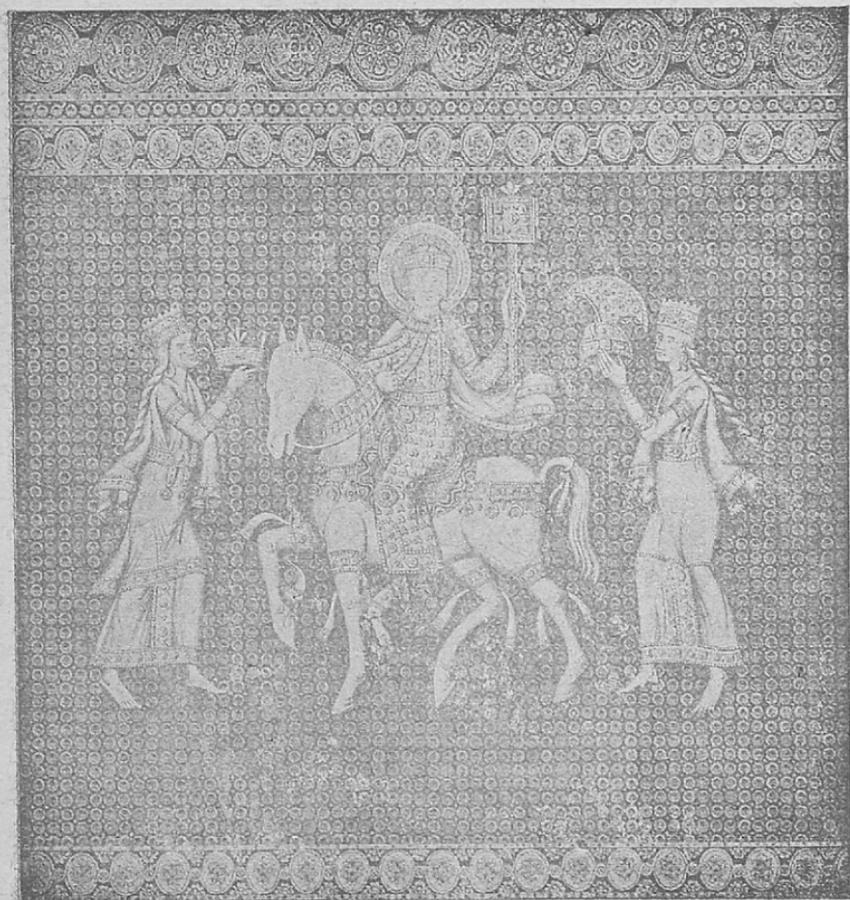
Εἰκ 39. Τρίπτυχον τοῦ Μουσείου τοῦ Δούβρου, τῆς Ι' ἢ ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τοῦτο παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ τοῦ Προδρόμου καὶ τοῦ Ἰωάννου, περίξ δὲ αὐτῶν παρίστανται διάφοροι ἅγιοι. Τὸ διάγραμμα αὐτοῦ εἶναι λεπτότατον, εὐστροφον καὶ ἁρμονικόν, οἱ δὲ ὑποὶ μετὰ χάριτος διαμορφωμένοι.

Ἐκτοτε ὁ ἱστορικός χαρακτήρ τῆς γραφικῆς παρέμεινε μόνον εἰς τὰς ἐπὶ σανίδων εἰκόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία κοσμεῖ τὸ τέμπλον ἢ εἰκονοστάσιον.

Εικ. 40. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. (Πλάξ ἐσμαλτωμένη τοῦ Ι' ἢ ΙΑ' αἰῶνος. Εὐρίσκεται εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ.)

Ἡ δογματικὴ αὕτη γραφικὴ ἐδέσμευε τοὺς ζωγράφους μόνον ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν παραστάσεων. Οὗτοι διατηροῦν πλήρη ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των. Ἐκαστος ζωγράφος ἔχει ἀτομικὴν καλλιτεχνικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκτελεῖ τὰ θέματά του, ὅπως αὐτὸς τὰ αἰσθάνεται.

Εἰκ. 41. Ζωγραφία αὐτοκράτορος ἐπὶ ὑφάσματος μεταξωτοῦ τοῦ I αἰῶνος. (Ἐυρίσκεται ἐν Βαμβέργῃ.)

Δυστυχῶς τὰ περισωθέντα λείψανα τῆς γραφικῆς τῶν χρόνων τούτων εἶναι ἐλάχιστα. Τοιαῦτα εἶναι ἢ εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν (εἰκ. 32), ἢ Θεοτόκος εἰς τὴν κόγχην τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς

Θεοσολόνιζης, τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀναλήψεως εἰς τὸν τροῦλλον τοῦ αὐτοῦ ναοῦ (εἰκ. 32) καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκά ἐν Φωκίδι (εἰκ. 34) καὶ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου ἐν Ἀττικῇ (εἰκ. 35 καὶ 36). Εἰς ὅλα ταῦτα ἔχομεν τελειότητα καὶ λεπτότητα ἐκτελέσεως, ἐκφραστικότητα καὶ ζωὴν τῶν προσώπων, χάριν καὶ ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων, σαφῶς δὲ καταφαίνεται ἡ τελεία βυζαντινὴ τέχνη, ἥτις προέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἑλληγιστικῆς τέχνης καὶ τῆς ἀνατολικῆς, καὶ τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἀπλῆ διάταξις, αἱ γλυπτικαὶ στάσεις, ἡ πολυτελὴς διακόσμησις καὶ τὰ λαμπρὰ χρώματα.

Παρὰ τὴν θρησκευτικὴν τέχνην ἔχομεν καὶ τὴν κοσμικὴν, ἡ ὅποια ἐργάζεται διὰ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς μεγιστᾶνας. Αὕτη ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τῆς μυθολογίας. Τῆς γραφικῆς ταύτης ἰδίως παρέχουν ἰδέαν αἱ ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῶν περιοριζομένων διὰ τοὺς μεγιστᾶνας μικρογραφίαι. Αὗται εἶναι ἀξιοθαύμαστοι διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὸ κάλλος, τὴν λαμπρότητα τῶν χρωμάτων, τὴν στάσιν τῶν προσώπων καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως. Εἰς αὐτὰς εἶναι καταφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντιλήψιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν (εἰκ. 37 καὶ 38).

Ἡ γλυπτικὴ. Ἡ γλυπτικὴ καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν χρόνους εἶναι πολὺ περιορισμένη. Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς ἀναγλύφων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἀνῆλθεν εἰς μεγάλην τελειότητα. Τοιαῦτα ἀνάγλυφα κατασκεύαζον εἰς τὰ λεγόμενα δίπτυχα καὶ τρίπτυχα καὶ εἰς κιβώτια καὶ λειψανοθήκας. Πλείστα τοιαῦτα ἀνάγλυφα εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν καὶ φυλάσσονται εἰς ἐκκλησίας ἢ μουσεῖα ἢ ἰδιωτικὰς συλλογὰς (εἰκ. 39).

Ὡσαύτως ἀνήχθη εἰς μεγίστην τελειότητα ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς εἰκόνων ἐκ σμάλτου ἐπὶ πλακῶς χρυσοῦ ἢ ἀργύρου (εἰκ. 40).

Ὡσαύτως εἰς μεγίστην ἀκμὴν εἶχε φθάσει ἡ κατασκευὴ ἐνυφαντῶν γραφῶν (εἰκ. 41).

B. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐφ' ὅλων τῶν πέριξ χριστιανικῶν λαῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν Μουσουλμάνων Ἀράβων. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ ἐστία ἢ καταγωγίζουσα ὅλων τῶν πέριξ κόσμων, ἦτο ἡ πρωτεύουσα ὅλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ὅπισθεν τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν τῆς ἡ θεοφύλακτος πόλις διετήρει ἀπαράβλητον λάμπιν. Ἡ Ἁγία Σοφία μὲ τὸ ἄρμονικὸν κάλλος τῆς καὶ τὰς πομπώδεις τελετάς τῆς ἐξετάμβωνε τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτῆν. Τὸ ἱερὸν παλάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον γενεαὶ αὐτοκρατόρων εἶχον φιλοτιμηθῆ νὰ προσθέσουν ἀνήκουστον μεγαλοπρέπειαν, κατέπληττεν αὐτούς. Ὅμοίως ὁ ἱππόδρομος, ὅπου ἐτελοῦντο ὅλα τὰ θεάματα, ὅσα ἠδύνατο νὰ τέρψουν τὸν λαόν, τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, ὁ πλοῦτος τῶν ἀγορῶν, τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ ὁποῖα ἐπλήρουν τὰς πλατείας καὶ τὰς ὁδοὺς καὶ ἠΰξανον τὴν λάμπιν αὐτῆς. Οἱ ξένοι οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς Δύσεως ἐπανήρχοντο ἐκ Κων)πόλεως ὡς ἐκ τῆς βασιλευούσης τοῦ κόσμου πόλεως. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ εἶναι βαθεῖα ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἤσκει καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν ἀπομακρυσμένην Γαλλίαν καὶ εἰς τοὺς Ἄραβας καὶ εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Σλαῦους.

Ὅντως ἡ ἐπὶ τῶν σλαυικῶν ἐθνῶν ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνυπολόγιστος. Οἱ πρῶτοι εἰσαγωγεῖς τῆς πνευματικῆς διαπλάσεως εἰς τοὺς Σλαῦους ἦσαν Ἕλληνες ἱερεῖς. Οὗτοι μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διέδωκαν εἰς αὐτοὺς καὶ πολλὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης. Ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν μετέφρασαν εἰς τὴν σλαυικὴν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, συγγράμματα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συναξάρια καὶ λειτουργικὰ βιβλία. Μετ' ὀλίγον ἐπηκολούθησαν βυζαντινοὶ χρονογράφοι, γεωγραφικὰ ἔργα, δημῶδη ποιήματα κ.λ.π. Οὕτω ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας σλαυικὴ τοιαύτη, ἀκριβῶς ὅπως ἐγένεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς.

Ἀκόμη ὅμως περισσότερον ἐπεκράτησεν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἰς τὴν σλαυικὴν τέχνην. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες ᾤκοδόμησαν τὰς σλαυικὰς ἐκκλησίας καὶ Ἕλληνες ζωγράφοι ἐκόσμησαν αὐτὰς δι' εἰχόνων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ῥωσικὴ ἱεραρχία καὶ γραφειοκρατία βεβαίως τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὀφείλει εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπίδρασιν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ ΠΤΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Μέχρι τοῦδε ἡ Εὐρώπη ἐλαχίστην ῥοπήν ἔσχεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ σπουδαιότερα αὐτῆς ἐπίδρασις ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι τὰ ἐκεῖ διαμορφωθέντα ἐκ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν νέα κράτη ὑποκείμενα θερησκευτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης προσδίδουν εἰς τοὺς πάπας δύναμιν μεγάλην, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦμενοι οὗτοι γίνονται ἀνεξάρτητοι καὶ ἀποχωρίζονται τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀπὸ τοῦδε ὅμως ἡ Εὐρώπη ἀρχίζει νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πάπας μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποτάξῃ ἐκκλησιαστικῶς τὴν Ἀνατολήν, ὅπως εἶχεν ὑποτάξει τὴν Δύσιν, ἐξεγείρει τὴν τελευταίαν ἐναντίον τῆς πρώτης καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πτώσιν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Καιρὸς λοιπὸν νὰ ἴδωμεν, πῶς διεμορφώθησαν τὰ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκοντο, ὅταν ἀνεμείχθησαν εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς.

1. Τὰ βάρβαρα γερμανικὰ κράτη μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Η' αἰῶνος.

Εἶδομεν προηγουμένως (σελ. 6 κ. ἑ.) ὅτι μετὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν λαῶν οἱ εἰς τὰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἐπιδραμόντες γερμανικοὶ λαοὶ ἴδρυσαν εἰς αὐτὰς διάφορα βαρβαρικὰ κράτη. Οἱ Φράγκοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν, οἱ Βουργούνδιοι εἰς τὴν ΝΑ., οἱ Ἀλαμανοὶ εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ Ἀλσατίαν, οἱ Βησιγότθοι εἰς τὴν Ν. Γαλατίαν καὶ τὴν Β. Ἰσπανίαν, οἱ Σουήβοι, Ἀλαννοὶ καὶ Βανδῆλοι εἰς τὴν Ἰσπανίαν (ἐντεῦθεν οἱ τελευταῖοι διεπεραιώθησαν

εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ὅπου ἴδρυσαν τὸ Βαυηλικὸν κράτος καταλυθέν, ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας) καὶ τέλος οἱ Ἄγγλοι εἰς τὴν Βρετανίαν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ Φράγκοι ὑποτάξαντες τὸ κράτος τῶν Βουργουνδίων καὶ ἀναγκάσαντες τοὺς Βησιγόθους νὰ ἀποχωρήσουν ἐκ τῆς Γαλατίας ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς Γαλατίας. Οἱ δὲ Βησιγόθοι πάλιν ἀπωσθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων κατέλαβον ὅλην τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον (Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν) ὑποτάξαντες τοὺς Ἀλαννοὺς καὶ Σουήβους. Τὸ μέγα τοῦτο κράτος τῶν Βησιγόθων κατελύθη τὸ 711 ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν τέλος ἐγκατεστάθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν διάφοροι γερμανικοὶ λαοὶ ὑπὸ τὸν Ὀδόακρον, κατόπιν δὲ Ὀστρογόθοι ὑπὸ τὸν Θευδέριχον. Ἄλλ' οὗτοι δὲν ἀπετέλεσαν ἴδιον κράτος, οὐδὲ κατέλυσαν τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Κατεῖχον τὴν Ἰταλίαν ὡς ἐντολοδόχοι τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τέλους ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Γερμανικὸν κράτος εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν ἰδρῦθη βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων. Μετὰ τούτου δὲ ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διεξήγαγε μακροὺς ἀγῶνας διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου.

Ὅλα αὐτὰ τὰ γερμανικὰ κράτη ἰδρυθέντα εἰς χώρας λατινικὰς ἢ ἑκλατινισμένας ἔγιναν κατὰ μικρὸν κράτη λατινικά, πλὴν τοῦ ἀγγλικοῦ. Οἱ βάρβαροι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἔν μέσῳ λαῶν πολυπληθεστέρων καὶ περισσότερον πολιτισμένων. Ἐπομένως πρῶτον ἠναγκάσθησαν νὰ μιμηθοῦν τοὺς Ῥωμαίους καὶ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ ὡς πρὸς τὴν φορολογίαν ὡς τελείως ὀργανωμένας. Ἐπειτα δὲ κατὰ μικρὸν προσέλαβον καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς περισσοτέρας συνηθείας τῶν κατακτηθέντων. Βεβαίως καὶ ὁ γερμανικὸς βίος, ἰδίως ὁ στρατιωτικὸς, ἰσχυρῶς ἐπέδρασεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν λαῶν τούτων. Ἄλλ' ὅμως κυρίως εἰς τὰ κράτη ταῦτα ὑπερίσχυσαν ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐσηματίσθησαν κατόπιν αἱ νεολατινικαὶ γλῶσσαι, γαλλικὴ, ἰσπανικὴ καὶ ἰταλική. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἰδίως ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία. Ὅλοι οἱ γερμανικοὶ οὗτοι λαοί, πλὴν τῶν Φράγκων, οἱ ὁποῖοι διετήρουν τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων γερμανικῶν λαῶν, ἦσαν Χριστιανοὶ Ἀρειανοί. Κατόπιν διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι, καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ Φράγκοι ἐξεχριστιανίσθησαν καὶ οἱ ἄλλοι ἔγιναν ὀρθόδοξοι.

Μόνον οἱ Ἄγγλοι ἐξολοθρεύσαντες τοὺς ἐκλατινισμένους χριστιανούς Βρεττανούς διετήρησαν τὸν γερμανικὸν τὼν βίον καὶ τὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τινα δὲ χρόνον (μέχρι τέλους τοῦ Ε' αἰῶνος) καὶ τὴν γερμανικὴν πολυθεΐαν. Ἐπομένως μόνον οὗτοι ἐξ ὅλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἰδρῦθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, διετήρησαν τὸν γερμανικὸν τὼν χαρακτήρα.

Τὰ ἄλλα γερμανικὰ ἔθνη τὰ πέραν τοῦ Ῥήνου, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο τὸ τῶν Σαξόνων εἰς τὴν βόρειον Γερμανίαν καὶ τὸ τῶν Βαυαρῶν εἰς τὴν νότιον, διετήρησαν τὴν ἀρχαίαν γερμανικὴν θρησκείαν καὶ ἔμειναν βάρβαρα μέχρι τοῦ Η' μ. Χ. αἰῶνος. Ὁμοίως βάρβαροι ἐξηκολούθησαν νὰ εἶναι μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ οἱ βορειότατοι γερμανικοὶ λαοί, Δανοί, Σουηδοὶ καὶ Νορβηγοί.

2. Τὸ Φραγκικὸν κράτος μέχρι τοῦ Κάρουλου.

Εἶδομεν ὅτι οἱ Φράγκοι, ἀφ' οὗ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν ΒΑ. Γαλατίαν, ἐξεχριστιανίσθησαν καὶ κατὰ μικρὸν κατώρθωσαν νὰ ὑποτάξουν κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς 5' ἑκατονταετηρίδος ὅλην τὴν Γαλατίαν. Βασιλεὺς αὐτῶν ἦτο τότε ὁ Χλωδοβίκος. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως αὐτοῦ τὸ κράτος διεμερίσθη μεταξὺ τῶν ἀπογόνων του, ἡ δὲ δύναμις τῶν βασιλέων εἶχε τόσον ἐξασθενήσει, ὥστε ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς αὐλορχαῖς αὐτῶν. Εἰς ἐκ τούτων ἦτο ὁ Κάρουλος Μάρτελλος, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, τὸ 732 ἐνίκησε τοὺς ἐκ τῆς Ἰσπανίας εἰς τὴν Γαλατίαν εἰσβαλόντας Ἀραβας εἰς τὸ Ποατιὲ καὶ ἀνεχαίτισε τὴν πρὸς Δ. πρὸδον αὐτῶν. Ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὁ Κάρουλος Μάρτελλος ἀπὸ τῆς κατὰ τῶν Ἀράβων νίκης, ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε αὐτὸς κατέστη σχεδὸν ὁ πραγματικὸς ἡγεμὼν ὅλου τοῦ φραγκικοῦ κράτους. Τούτου ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος ἐν τῇ αὐλαρχίᾳ Πιπῖνος καθαιρέσας τὸν νόμιμον βασιλέα (752), ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῶν Φράγκων, ἵνα δὲ δώσῃ μεγαλύτερον κῆρος εἰς τὸ ἀξίωμα του, ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ πάπα. Ὁ τότε πάπας Ζαχαρίας κατένοησεν, ὅπως αἴγλη προσετίθειτο εἰς τὸ παπικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς αἰτήσεως ταύτης. Δι' αὐτῆς ὁ πάπας ἀνεγνωρίζετο ὡς ὑπέροχος ἀρχηγὸς καὶ κριτὴς μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν καὶ βασιλέων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἐσπευσε λοιπὸν νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς εὐκαιρίας καὶ ἀνεγνώρισεν τὸ νόμιμον τῆς ἀρχῆς τοῦ Πιπίνου. Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης ὁ πάπας ἀνεγνωρίζετο καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Πιπίνου ὡς ὑπέροχος ἀρχὼν τῶν βασιλέων.

Ἄλλα καὶ ἄλλην ὠφέλειαν, ὕλικωτέραν, ἔλαβεν ἐκ τούτου ὁ πάππος. Οἱ πάπαι ἤδη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ' εἶχον ἀποστατήσῃ ἀπὸ τοῦ ἐν Κων)πόλει αὐτοκράτορος τὴν μέσῃν Ἰταλίαν. Ταύτην ὅμως τώρα ἠπειλῶν οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ ὁποῖοι καταλαβόντες τὴν ἄνω Ἰταλίαν ἐπροχώρουν καὶ εἰς αὐτήν. Ὁ Πιπίνος κατὰ πρόσκλησιν τοῦ πάπα ἐλθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἠνάγκασε τοὺς Λογγοβάρδους νὰ παραδώσουν πολλὰς πόλεις τῆς μέσης Ἰταλίας εἰς τὸν πάπαν. Ἐκτοτε ἰδρῦθη ὀριστικῶς τὸ παπικὸν κράτος (755).

3. Τὸ Φραγκικὸν κράτος ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ φραγκικὸν κράτος φθάνει εἰς τὸν μεγίστην αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πιπίνου Καρόλου τοῦ ἐπονομασθέντος μεγάλου. Οὗτος διὰ μακρῶν νικηφόρων πολέμων κατώρθωσε· α') νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν τῇ Ἄνω Ἰταλίᾳ κράτος τῶν Λογγοβάρδων καὶ νὰ προσαρτήσῃ αὐτὸ εἰς τὸ κράτος του, β') νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ Ἀράβων τὴν μεταξὺ Πυρηναιῶν καὶ Ἰβήρος χώραν, γ') νὰ ὑποτάξῃ ἔθλους τοὺς πέραν τοῦ Ῥήνου γερμανικοὺς λαοὺς καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ δεχθοῦν τὸν χριστιανισμόν, καὶ δ') νὰ καταλύσῃ τὸ ἐν τῇ σημερινῇ Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ σφεζόμενον κράτος τῶν Ἀράβων. Οὕτω τὸ κράτος τοῦ Καρόλου ἔξετείνεται ἤδη ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας μέχρι τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τῆς Γερμανίας καὶ συνώρευεν εἰς τὸν Δούναβιν, εἰς τὴν Δαλματίαν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ δὲ ἠθικὴ του ἐπιρροή ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν Δανίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι εἶχον δεχθῆ τὸν χριστιανισμόν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἄλλ' ὁ Κάρολος δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας κατακτητὴς, ἀλλὰ καὶ συνετὸς κυβερνήτης. Διοργάνωσε τὸ κράτος του μετὰ σοφοῦς νόμους καὶ ἐπέβλεπεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἐφρόντισε δὲ διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, ὃ ὁποῖος εὕρισκετο εἰς δεινὴν ἀμάθειαν, ἰδρύσας σχολεῖα εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας.

4. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου καὶ ὁ παπισμός.

Ὁ Κάρολος εἶχε φθάσει εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς δόξης σου. Τὸ ὄνομά του ἦτο τόσο μέγα, ὥστε οἱ εἰς τὰ σύνορα τοῦ φραγκι-

κοῦ κράτους, λαοί, Πολωνοί, Ῥῶσοι, Σέρβοι, Κροάται, Οὐγγροί, διὰ τοῦ ὀνόματός του ἐδήλουν τὸν ἡγεμόνα, ὅπως προηγουμένως εἶχε γίνει διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Καίσαρος. Ἔνεκα τούτου ἡ ἀπλή προσωνομία του βασιλέως τῶν Φράγκων ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως μικρὰ δι' αὐτὸν. Ἐχρειάζετο αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἤσκει γοητεῖαν μεγάλην ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν λαῶν.

Ἐξ ἄλλου ἡ δύνομis τῶν παπῶν καὶ διὰ τοῦ Πιπίνου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἀπηλλάγησαν τῶν ἐνοχλήσεων τῶν Λομβαρδῶν καὶ ἵδρυσαν τὸ κοσμικὸν αὐτῶν κράτος, ἰδίως ὅμως διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Καρόλου εἶχεν αὐξηθῆ τεραστίως. Ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Καρόλου εἶχον δεχθῆ τὸν χριστιανισμὸν ὑπὸ ἱερέων καὶ ἱεραποστολῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης καὶ ἐπομένως ὑπήγγοντο ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα. Ἐκ τῆς μεγάλης των λοιπὸν ταύτης δυνάμεως ἐπαρθέντες οἱ πάπαι παρέστησαν τὴν παπικὴν ἀρχὴν ὡς θεόθεν τεταγμένην εἰς τὸν κόσμον ἀρχήν, καὶ ἑαυτοὺς ὡς τοποτηρητὰς τοῦ Χριστοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ πηγάζῃ πᾶσα κοσμικὴ ἐξουσία.

Ἄλλὰ εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Δύσιν τὸ κύρος αὐτῶν ἦτο μικρόν. Ἐνταῦθα μὲ ὅλας τὰς προσπάθειάς, τὰς ὁποίας κατέβαλον διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὰς κυριαρχικὰς των ἀξιώσεις, οὐδὲν κατώρθωσαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ πάπας ἐθεωρεῖτο ἴσος μὲ τοὺς ἄλλους πατριάρχας καὶ ὑπῆκοος τοῦ αὐτοκράτορος ἀποστατήσας. Διὰ νὰ ἀπαλλαχθοῦν λοιπὸν οἱ πάπαι δριστικῶς τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν ἐν Κων)πόλει νόμιμον Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα καὶ νὰ ἀποκτήσουν προστάτην διατελοῦντα ὑπὸ τὰ νεύματά των, ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνασυστήσουν τὴν δυτικὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν.

Δι' ὅλα αὐτὰ, ὅτε ὁ Κάρολος περὶ τὰ τέλη τοῦ 800 μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ὁ πάπας Λέων ὁ Γ' ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέφανον καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν αὐτοκράτορα καὶ Αὐγουστον τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Ἄλλ' ἵνα νομιμοποιηθῆ τὸν νέον ἀξίωμα τοῦ Καρόλου, ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν Κων)πόλει ἐδρεύοντος νομίμου αὐτοκράτορος. Τοῦτο ὅμως δὲν κατώρθωσεν οὔτε ὁ Κάρολος, οὔτε οἱ διάδοχοί του. Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων δὲν ἀνεγνώριζον τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τοῦ Καρόλου καὶ τῶν διαδόχων του, προσηγόρευον δὲ αὐτοὺς ῥήγας, δηλ. μὲ τίτλον κατώτερον τοῦ τοῦ βασιλέως.

Β. Ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρόλου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύψαντα νέα κράτη.

Τὸ κράτος τοῦ μεγάλου Καρόλου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολὺ ἠνωμένον. Ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ ἐνότις αὐτοῦ ἦσαν ἔργα προσωπικὰ τοῦ Καρόλου καὶ ἐπομένως ἐφήμερα. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότις ἔλειπεν. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ κράτους οὔτε φιλίης, οὔτε γλώσσης ταυτότης ὑπῆρχεν. Διὰ τοῦτο δὲ διετηρήθη μὲν ἐπὶ μικρὸν μετὰ τὸν θάνατόν του εἰς τὸν υἱόν του Λουδοβίκον τὸν εὐσεβῆ (814-840), ἀμέσως ὅμως ἐπὶ τῶν διαδόχων τούτου δεσπάσθη. Οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Λουδοβίκου διεμοιράσθησαν αὐτὸ ἀναμεταξύ των. Καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος Λοθάριος ἔλαβε μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος τὴν Ἰταλίαν (δηλ. τὴν βόρειον) καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν μέχρι τοῦ Ῥοδανοῦ καὶ τοῦ Μοσέλλα, ὁ Κάρολος, ὁ λεγόμενος Φαλακρός, ἔλαβε τὴν ὑπόλοιπον Γαλατίαν, καὶ ὁ Λουδοβίκος ὅλας τὰς πέραν τοῦ Ῥήνον καθαρῶς γερμανικὰς χώρας. Βραδύτερον καὶ τὸ κράτος τοῦ Λοθαρίου διηρέθη μεταξὺ τῶν υἱῶν αὐτοῦ εἰς τρεῖς μικρότερα κράτη. Καὶ ἐκ τούτων ὅμως μόνον τὸ κράτος τῆς βορείου Ἰταλίας διετηρήθη. Αἱ ἐκτὸς τῶν Ἀλπεων χῶραι κατελήφθησαν σὺν τῷ χρόνῳ ἄλλαι μὲν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ κράτους, ἄλλαι δὲ ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ.

Ὅστε ἐκ τοῦ κράτους τοῦ μεγάλου Καρόλου ἐσηματίσθησαν δύο μεγάλα κράτη, τὸ Γερμανικὸν καὶ τὸ Γαλλικόν, καὶ ἓν μικρότερον, τὸ Ἰταλικόν, τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν εἶχε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τὰ τρία δὲ ταῦτα κράτη ἀπετέλεσαν τὰς μέχρι σήμερον τρεῖς μεγάλας ἐθνότητας, τῶν Γερμανῶν, τῶν Γάλλων καὶ τῶν Ἰταλῶν.

6. Τὸ γερμανικὸν κράτος καὶ ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

Εἰς τὸ γερμανικὸν κράτος ἡ βασιλεία ἔμεινεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου Λουδοβίκου μέχρι τοῦ 911, ὅτε οὗτος ἐξέλιπεν. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας ἐξελέγοντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Γερμανῶν ὑπὸ τινων κατὰ τόπους ἡγεμόνων καλουμένων ἐκλεκτόρων, τῶν ὁποίων ὁ θριθμὸς κατὰ μικρὸν περιορίσθη εἰς ἑπτὰ. Λαμπρὰ ὑπῆρξεν ἡ βασιλεία τοῦ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Σαξωνίας Ὁθωνος τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον περὶ τὰ μέσα τῆς I' ἑκατονταετηρίδος. Οὗτος, ἐκλιπόντος καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας τοῦ οἴκου τοῦ Καρόλου, κατέλαβεν αὐτὸ καὶ ἠνωσε μὲ τὸ κράτος του.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας εἶχε καὶ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, περιῆλθε καὶ τοῦτο εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας μετὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν μετέβαινον πρῶτον εἰς τὸ Μεδιόλανον, ὅπου περιβαλλόμενοι τὸ σιδηροῦν λογοβορδικὸν στέμμα (*) ἀνηγορεύοντο βασιλεῖς τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐχρίοντο ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοκράτορες τοῦ Ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Ὄθων Α' ἐπέτυχε προσέτι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος παρὰ τοῦ ἐν Κων(σταντινούπολει) νομίμου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τοιμισκῆ καὶ τὴν σύναψιν συγγενείας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον. Ἡ Ἑλληνὶς βασιλόπαις Θεοφανὸς ἔγινε νύφη τοῦ δμωνύμου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ὄθωνος Α'. Ἐκτοτε εἰσῆχθησαν ὑπὸ τῆς Θεοφανοῦς εἰς τὴν Γερμανίαν τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ αἱ συνήθειαι τοῦ βίου, ὡς καὶ αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά.

Τὸ γερμανικὸν αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἔμεινεν εἰς τὸν οἶκον τῶν Σαξόνων βασιλέων μέχρι τοῦ 1024, ὅτε ἐξέλιπεν οὗτος. Κατόπιν περιῆλθεν εἰς ἄλλους γερμανικοὺς οἴκους καὶ τελευταῖον τὸ 1273 εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἀψβούργων (ἐκ τινος ἐν Ἑλβετίᾳ πύργου Ἀψβουργ). Οἱ Ἀψβούργοι κατέστησαν ἰδιαιτέραν τῶν κληρονομικῆν χώραν τὴν Αὐστρίαν, μὲ τὴν ὁποίαν διὰ συνοικεσίων καὶ κληρονομιῶν ἤνωσαν τὰ βασίλεια τῆς Βοημίας καὶ Οὐγγαρίας καὶ διετήρησαν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα πλὴν τινῶν διαλειμμάτων μέχρι τοῦ 1804, ὅτε διελύθη ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία.

γ. Ἡ Γαλλία.

Εἰς τὴν Γαλλίαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, υἱοῦ τοῦ Μ. Καρόλου, ἐβασίλευσαν μέχρι τοῦ 987. Ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰ' ἑκατοντ. οἱ Νορμανδοί, ὡς εἴπομεν προηγουμένως, κατὰ τὰς πειρατικὰς αὐτῶν ἀνὰ τὰς παραλίους χώρας τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ ἐπιδρομὰς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν καὶ ἀποσπάσαντες μέγα μέρος αὐτῆς, τὸ ἔκτοτε ὀνομασθὲν Νορμανδία, ἱδρυσαν κράτος Νορμανδικὸν κατ' ὄνομα μόνον ὑποτελὲς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ Νορμανδοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν ἐγχωρίων τὸν

(*) Ἐλέγετο σιδηροῦν, διότι εἶχεν ἐσωτερικῶς κρῖνον σιδηροῦν κατασκευασθὲν κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τινος τῶν ἡλίων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Χριστὸς ἐκαρφώθη ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ.

χριστιανισμόν και την γλώσσάν των και άφωμοιώθησαν προς αυτούς διατηρήσαντες μόνον τον πολεμικόν των χαρακτήρα.

Άφ' ου τὸ 987 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἐξελέχθη ὑπὸ διαφόρων ἡγεμόνων τῶν γαλλικῶν χωρῶν ὡς βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ὁ Οὐγὼν Καπέτος ἰδιαιτέρος ἡγεμὼν τῶν Παρισίων. Εἰς τοὺς ἀπ' εὐθείας δὲ ἀπογόνους τούτου, Καπετίδας καλουμένους, παρέμεινεν ἡ βασιλεία τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1328. Ἐκτοτε ἤρχισε νὰ βασιλεύῃ πλάγιος ἐξ ἀρρενογονίας κλάδος τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὁ λεγόμενος Βαλεσιανός (Valois). Ἐκτοτε δὲ ἤρχισε καὶ ὁ ἑκατονταετής πρὸς τὴν Ἀγγλίαν πόλεμος (1346-1453), ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλος κατέληξεν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν Γάλλων ἔνεκα τοῦ ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς ἡ ἥρωϊς Αὐρηλιανὴ παρθένος Ἰωάννα δ' Ἀρκ.

8. Ἡ Ἰταλία.

Εἶδομεν, πῶς τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας (δηλ. ἡ ἄνω Ἰταλία), ἀφ' οὗ τὸ 923 ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Μ. Καρόλου, περιῆλθεν εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γερμανίας. Ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ι' αἰῶνος πολλαὶ πόλεις, ἰδίως τὸ Μεδιόλανον, ἡ Βονωνία καὶ ἡ Φλωρεντία, ἤρχισαν νὰ ζητοῦν τὴν αὐτονομίαν των. Αὗται κατὰ μικρὸν ἀπετέλεσαν πολιτείας δημοκρατικάς, αἱ ὁποῖαι προώδευσαν ὑλικῶς καὶ ἀπέβησαν ἔσθια ἀναπτύξεως ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐθνικῆς ἰταλικῆς φιλολογίας. Ἰδίως ὁμοῦ προώδευσαν πολιτικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν πολλῶν ἀποικιῶν δύο ναυτικαὶ πόλεις, ἡ Γένοβα καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ Βενετία. Ἡ Βενετία εἶχε κατοικηθῆ τὸν Ε' αἰῶνα ἀπὸ πολλοὺς κατοίκους τῆς ἄνω Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων κατέφυγον εἰς τὰ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πάδου ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἐπιδρομῆς νησίδια. Ἡ μικρὰ αὕτη κατ' ἀρχὰς νησιωτικὴ πόλις, ἀφ' οὗτο ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέκτησε τὴν Ἰταλίαν, διετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς μετ' αὐτῆς ἐμπορίας ἀπέκτησε μέγα ἐμπορικὸν ναυτικὸν καὶ ἀπέβη μεγάλη ναυτικὴ δύναμις. Ἐνεκα δὲ τῶν σχέσεων αὐτῆς μετὰ τὸ ἑλληνικὸν κράτος εἶχε προσλάβει ὅλον τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ. Ὅλαι αἱ συνήθειαι τῆς ζωῆς, ἡ τέχνη, ἡ πολυτέλεια τῆς Βενετίας προῆλθον ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ αὐτὴν πόλιν ἑλληνικὴν. Ἡ Βενετία ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἔγινεν αὐτόνομος ἀριστοκρατικὴ πολιτεία διοικουμένη ὑπὸ ἐνὸς συμβουλίου ἐκ

δέκα ἀριστοκρατῶν καὶ ἐνὸς δόγου (δουκὸς) ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τοῦ-
του ἐκλεγομένου ἰσοβίως. Τὰ περὶ αὐτῆς ὄμως θὰ ἴδωμεν ἐν ἐκτάσει
εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἱστορίαν.

Τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Ἰταλίας μὲ τὴν Ῥώμην ἀπετέλει τὸ πα-
πικὸν κράτος.

Ἡ κάτω Ἰταλία, ὡς εἶδομεν, ὑπήγετο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτο-
κρατορίαν μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε κατεκλήθη ὑπὸ τῶν Νορμαν-
δῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον οὗτοι κατέκτησαν καὶ τὴν Σικελίαν, τὴν
ὁποίαν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος εἶχον κατακτήσει οἱ Ἄραβες. Τὸ κράτος
τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ μικρὸν ἐξιταλίσθησαν, διτηρήθη
μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Τότε περιήλθεν εἰς τὸν γερμανικὸν οἶκον, βρα-
δύτερον εἰς τὸν γαλλικὸν καὶ τέλος τὸν ΙΕ' αἰῶνα εἰς τὸν ἰσπανικόν.

9. Ἡ ἄλλη Εὐρώπη.

Τὰ Σκανδιναυικὰ κράτη. Εἰς τὰς βορειοτάτας χώρας τῆς Εὐρώ-
πης κατοικοῦν λαοὶ γερμανικοὶ ἀποτελοῦντες τρία κράτη, τῆς Δανίας,
τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας. Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ
Η' αἰῶνος μέχρι τοῦ Ι' ὑπὸ τὸ ὄνομα Νορμανδοὶ (ἄνθρωποι τοῦ
βορρᾶ) ἔκαμαν πολλὰς ἐπιδρομὰς κατὰ θάλασσαν εἰς διαφόρους εὐρω-
παϊκὰς χώρας καὶ ἴδρυσαν, ὡς εἶδομεν, διάφορα κράτη.

Τὰ τρία σκανδιναυικὰ κράτη μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶ-
νος ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζωνται. Περὶ
δὲ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἠνώθησαν πολιτικῶς ὑπὸ τῆς βασιλείας
τῆς Δανίας Μαργαρίτας.

Ἡ Ἀγγλία. Οἱ Ἄγγλοι, λαὸς γερμανικὸς, καταλαβόντες, ὡς εἶ-
δομεν, τὸ 449 τὴν Βρεττανίαν, ἐξωλόθρευσαν σχεδὸν τοὺς παλαιοὺς
κατοίκους, ἐξηφάνισαν πᾶν ἔθνος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἴδρυσαν εἰς τὴν
κατακτηθεῖσαν χώραν ἑπτὰ ἰδιαιτέρως κράτη. Ἡ ἐπταρχία αὕτη διήρ-
κεσε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Η' ἑκατοντι, ὅτε ὁ ἡγεμὼν ἐνὸς τῶν ἑπτὰ
κρατῶν ἠνώσεν αὐτὰ εἰς ἓν. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐδέχθησαν
οἱ Ἄγγλοι τὸν χριστιανισμόν καὶ ἤρχισαν νὰ πολιτίζωνται. Ἀλλὰ
τότε ἤρχισαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμανδῶν, ἰδίως τῶν Δανῶν, οἱ
ὁποῖοι καὶ κατέλαβον ἱκανὸν μέρος τῶν παραλίων τῆς Ἀγγλίας καὶ
ἐντεῦθεν ἐβλαπτον ὅλην τὴν χώραν. Ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν ἔσωσε
τὴν Ἀγγλίαν ὁ τὸ 871 βασιλεύσας Ἀλφρέδος ὁ Μέγας. Οὗτος καὶ
τοὺς Δανοὺς ἐνίκησε καὶ ὑπέταξε, καὶ νόμους φιλελευθέρους εἰσήγα-

γεν εἰς τὴν χώραν, διὰ τῶν ὁποίων προήγαγε τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ ἐφρόντισεν. Ἄλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄλφρεδου ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ Δανικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς τῶν Δανῶν Σουήνων περὶ τὸ τέλος τῆς Ἰ' ἑκατονταετηρίδος κατέλαβε τὸ πλεῖστον μέρος τῆς χώρας. Τὴν κατάκτησιν συνεπλήρωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Σουήνωνος Κανού-

Εἰκ. 42. Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν 11' αἰῶνα.

τος ὁ Μέγας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κανούτου οἱ Ἄγγλοι ἀπλευθερώθησαν ὑπὸ τῶν Δανῶν. Ἄλλὰ τὸ 1066 ὁ ἡγεμὼν τῶν ἐν τῇ βορρῆῳ Γαλλίᾳ Νορμανδῶν Γουλιέλμος ὁ Κατακτητὴς ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἀγγλίαν κατέλαβεν αὐτήν. Διὰ τῆς κατακτήσεως ταύτης ἀνεμείχθη τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος μετὰ τῶν ἐγκαλλισμένων Νορμανδῶν καὶ ἐκ τῆς ἀναμείξεως ταύτης προήλθε τὸ νέον ἀγγλικὸν ἔθνος.

Ο Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς γενόμενος βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας διεμοίρασεν ὅλην τὴν γῆν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσεν ἀριστοκρατίαν στενῶς συνδεδεμένην μετὰ τῆς βασιλείας. Διέτηρησεν ὅμως καὶ τὰς ἐν Γαλλίᾳ κτήσεις τοῦ οἴκου του, διὰ τὰς ὁποίας ἦτο ὑποτελής τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἐπὶ τῶν ἀπογόνων τούτου, οἱ ὅποιοι διὰ πλαγίων γραμμῶν βασιλεύουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν μέχρι σήμερον, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ διὰ τοῦ μεγάλου χάρτου (magna charta libertatum), τὸν ὁποῖον ἔδωκεν εἰς αὐτὸν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Ἀκτῆμων. Δι' αὐτοῦ ἐπροστατεύοντο οἱ πολῖται ἀπὸ τὰς αὐθαριστείας τῶν ἀρχόντων καὶ ἀπηγορεύετο εἰς τὸν βασιλέα νὰ ἐπιβάλλῃ φόρους ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ συμβουλίου τῶν εὐγενῶν (parlement).

Τότε κατεκτήθη καὶ ἡ Οὐαλία καὶ ἠναγκάσθη ἡ Σκωτία νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἀγγλίας. Οἱ πρὸς τὴν Γαλλίαν ὅμως διαρκεῖς πόλεμοι κατέληξαν διὰ τοῦ ἑκατονταετοῦς πολέμου εἰς τὸ νὰ χάσουν οἱ Ἀγγλοὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπὶ τῆς ἡπείρου κτήσεις των.

Ἡ Ἰσπανία. Εἶδομεν, πῶς περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Η' ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀραβες κατέλαβον τὴν Ἰσπανίαν, περὶ τὰ μέσα δὲ αὐτῆς ἴδρυσαν ἐκεῖ τὸ Χαλιφάτον τῶν Οὐμειάδων. Ἡ δύναμις τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἔφθασεν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀκμὴν κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. Εἰς τὰς ὀρεινὰς βορείους ὅμως χώρας εἶχον οχηματισθῆ ἔκ τῶν ἐγχωρίων Ἰβήρων πολλὰ μικρὰ χριστιανικὰ κράτη. Τὰ κράτη ταῦτα καὶ ἰδίως ἡ Καστίλια καὶ ἡ Ἀραγωνία κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἤγχισαν ἀδιακόπους ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν, δι' αὐτῶν δὲ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἔγιναν κύριοι τοῦ ἡμίσεος τῆς χερσονήσου. Τότε τὰ διάφορα χριστιανικὰ κράτη συνεχωνεύθησαν εἰς δύο, τὸ τῆς Καστίλιας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, καὶ κατὰ μικρὸν περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐξεδίωξαν ὀλοσχερῶς ἐκ τῆς πατρίδος των τοὺς Μωαμεθανούς. Μετ' ὀλίγον τὰ δύο ταῦτα κράτη διὰ τοῦ γάμου τοῦ Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ τῆς Ἰσαβέλλας τῆς βασιλίσσης τῆς Καστίλιας ἠνώθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὸ μέγα ἰσπανικὸν κράτος τῶν γεωτέρων χρόνων.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεπτύχθη ἰδιαίτερος καὶ ἀπετέλεσεν ἴδιον κράτος ἀξιόλογον ἡ Πορτογαλία.

Σλαῦοι καὶ Οὐγγροι. Κατὰ τὴν μεγάλην μετανάστευσιν τῶν λαῶν διάφοροι σλαυικοὶ λαοὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς σημερινῆς Ῥωσίας κα-

τέλαβαν ὅλας τὰς πρὸς Α. τοῦ Ἑλβίου γερμανικᾶς χώρας (Πρωσσία καὶ μέρος τῆς Σαξονίας). Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας εἶχε πολεμήσει κατ' αὐτῶν καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς τρέμον. Ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὁμοῦ διαδόχων του οὗτοι ἤρχισαν δεινὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν γερμανικῶν χωρῶν καὶ τινες φυλαὶ αὐτῶν, οἱ Μορανοὶ, ἔδρυσαν ἰσχυρὸν κράτος, ἐκταθὲν εἰς τὴν Βοημίαν καὶ Παλονίαν, μέχρι τῆς σημερινῆς Σερβίας καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀδριατικῆς. Τότε μάλιστα ἤρχισαν καὶ νὰ προσέρχονται εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἑλλήνων ἱεραποστόλων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου.

Ἐναντίον τοῦ μεγάλου τούτου σλαβικοῦ κράτους οἱ Γερμανοὶ ἐξήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Οὐγγρων ἢ Μαγυάρων, βαρβάρων τουρκικῆς καταγωγῆς, ἐγκατασταθέντων περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος εἰς τὰς ΝΑ. χώρας τῆς σημερινῆς Ρωσίας. Δι' αὐτῶν κατελύθη τὸ Μοραβικὸν κράτος καὶ διενεμήθη μεταξὺ ἄλλων μικροτέρων σλαβικῶν κρατῶν (Βοημίας καὶ Πολωνίας) καὶ τῶν Οὐγγρων. Ἐκτοτε οἱ βόρειοι Σλαῦοι οὗτοι ἐταπεινώθησαν πολὺ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, συμπληρωθέντος δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ των, ἐξεγεραμάνισθησαν. Ἐξ αὐτῶν ἐσχηματίσθησαν καὶ τὸ βασίλειον τῆς Πολωνίας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα κατέστη ἀνεξάρτητον καὶ κατὰ τὸν ΙΕ' ἔφθασεν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, καὶ τῆς Βοημίας, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα ἠνώθη μετὰ τοῦ Ἀψβουργικοῦ κράτους τῆς Αὐστρίας.

Ἄλλ' οἱ Οὐγγροι, ἀφ' οὗ συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ Μοραβικοῦ κράτους, κατόπιν ἤρχισαν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐπιδρομὰς, αἱ ὁποῖαι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλην τὴν νότιον Γερμανίαν μέχρι τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Εἰς τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας ἔθεσε τέρμα ὁ Ὁθων Α' νικήσας τοὺς Οὐγγρους περὶ τὰ μέσα τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος. Ἐκτοτε οὗτοι περιορίσθησαν εἰς τὰς μέχρι σήμερον ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένας χώρας καὶ ἔδρυσαν βασίλειον, τοῦ ὁποῖου πρῶτος βασιλεὺς ἔγινε Στέφανος ὁ Α' (997). Οὗτος δὲ καὶ προσήγαγε τοὺς Οὐγγρους εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας διετεθήθη ἀνεξάρτητον μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε μέρος μὲν αὐτοῦ κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, μέρος δὲ ἠνώθη ὡς ἰδιαιτερον βασίλειον μετὰ τῶν κτήσεις τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου τῆς Αὐστρίας.

10. Ὁ βίος εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαῖωνα.

Οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι. Ἡ διοργάνωσις τῆς κοινωνίας τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν μεσαῖωνα ὀφείλεται εἰς τὸν τρέτον τῆς κατακτήσεως.

αὐτῆς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ εἰς τὰ ἔθιμα αὐτῶν. Οἱ βάρβαροι κατακτῶντες μίαν χώραν μέρος μὲν αὐτῆς μικρὸν ἄφινον εἰς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἀντι πληρωμῆς φόρου, τὸ δὲ περισσώτερον μέρος διενέμοντο μεταξύ των. Ἐξ αὐτοῦ ὁ ἀρχηγός, ὁ βασιλεὺς, ἐλάμβανεν ἓν μέρος ὡς ἰδικήν του κτήσιν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον διεμοίραζε διὰ κλήρου εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἀνωτέρους συμπολεμιστάς του. Αὐτοὶ ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην τάξιν τῶν εὐγενῶν, τοὺς δοῦκας. Καὶ οὗτοι πάλιν ἔκαμνον τὸ αὐτό. Ἐκ τοῦ μεριδίου των ἐκράτουν μέρος δι' ἑαυτοὺς καὶ τὸ ὑπόλοιπον διένεμον εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀρχηγούς. Οὗτοι ἀπετέλεσαν τοὺς κόμιστας. Καὶ οἱ κόμιστες πάλιν ἔπραξαν τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς ὑπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν βαρῶνοι καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦντες τὴν τελευταίαν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἤρχον ἀπ' εὐθείας τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν δουλοπάροικοι, καὶ τῶν ἐλευθέρων τῆς περιφερείας των. Μέσην δὲ θέσιν μεταξύ δουκῶν καὶ κομίτων ἀπέτελεσαν οἱ κόμιστες τῶν ὀρίων οἱ ὀνομαζόμενοι μαρκήσιοι.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐσχηματίζετο σύστημα ἀρχόντων καὶ ὑποτελῶν. Κατὰ τοῦτο ὅλοι ἦσαν ὑποτελεῖς τῶν ἀνωτέρων των καὶ ἄρχοντες τῶν κατωτέρων εὐγενῶν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἦτο μόνον ἀρχων, μολοντί θεωρητικῶς καὶ οὗτος ἦτο ὑποτελής εἰς τὸν ἔχοντα τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τὸ μερίδιον (τιμάριον), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἕκαστος ὡς ἰδιαιτέραν κτήσιν, ὠνομάζετο φέουδον, οἱ δὲ εὐγενεῖς φεουδάρχαι. Ἐπομένως καὶ τὸ ὅλον τιμαριωτικὸν τοῦτο σύστημα ὠνομάζετο φεουδαλισμός.

Οἱ ἱππῶται. Παρὰ τοὺς μεγάλους τούτους ἰδιοκτητάς, ταὺς φεουδάρχας, οἵτινες ἦσαν οἱ κυρίως εὐγενεῖς, ἀνεπτύχθη κατὰ μικρὸν ἓκ τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς καὶ τελευταία τάξις εὐγενῶν, ἡ τῶν ἱπποτῶν. Οἱ φεουδάρχαι στρατεύοντες κατ' ἀλλήλων ἢ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων των ἐναντίον ἄλλων εἶχον ἀνάγκην στρατιωτῶν. Ἦσκουν λοιπὸν εἰς τὰ ὄπλα καὶ ὄπλιζον τοὺς ἰκανωτέρους ἓκ τῶν νέων τῶν ὑψηλῶν των, οἱ ὁποῖοι οὕτω γινόμενοι πολεμισταὶ ἐγίνοντο ἐλεύθεροι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολεμισταὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμάχοντο ἔφιπποι ὠνομάζοντο ἱππῶται. Οἱ ἱππῶται οὗτοι συνήθως ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑψηροῦν των ἐλάμβανον παρὰ τῶν φεουδαρχῶν κυρίων των μικρὸν τιμάριον, ἦτοι μικρὰν ἔκτασιν γῆς, καὶ οὕτω τὸν ΙΑ' αἰῶνα κατέληξαν γὰ ἀποτελέσουν ἰδιαιτέραν τάξιν εὐγενείας κληρονομικῆν, τὴν τελευταίαν τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος. Ἐκτοτε οἱ υἱοὶ μόνον τῶν ἱπποτῶν ἐγίνοντο ἱππῶται. Αἱ κόραι αὐτῶν δὲν ἐλάμβανον συζύγους παρὰ

μόνον ἰππότες. Οἱ ἰππότες λοιπὸν τότε δὲν ἦσαν μόνον ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς.

Ἄλλὰ διὰ νὰ γίνῃ τις ἰππότης ἀπαιτεῖτο μακρὰ ἀσκήσις. Τὰ ὄπλα τῶν ἰπποτῶν ἦσαν ξίφος, μακρὰ λόγχη, θώραξ μακρὸς ἐκ σιδήρου ἀλυσιδωτὸς ἢ φολιδωτὸς καὶ περικεφαλαία σιδηρᾶ καλύπτουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον. Τὰ ὄπλα ταῦτα ἦσαν πολὺ βαρέα καὶ διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται ἀπαιτεῖτο καὶ ἀσκήσις. Δὲν ἐγεννᾷτό τις λοιπὸν ἰππότης, ἔπρεπε καὶ νὰ διδαχθῇ. Ἡ μαθητεία τοῦ νέου εὐγενοῦς ἐγένετο ἢ παρὰ τῷ πατρὶ ἢ συνήθως παρὰ τινι τῶν φεουδαρχῶν φίλῳ τοῦ πατρὸς του. Ὅταν δὲ ἐφθάνεν εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν, ἐκηρύσσεται ἰππότης, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἔδιδε τὸν ὄρκον ὅτι θὰ ἐκπληροῖ πιστῶς ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ ἰππότου. Τούτων τὰ κυριώτατα ἦσαν τὰ ἑξῆς :

- α) Νὰ εἶναι ἀνδρεῖος, ὑπερήφανος καὶ τίμιος, νὰ μὴ παραβαίῃ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του καὶ νὰ μὴ ἀνέχεται καμμίαν ὕβριν.
- β) Νὰ φοβῆται καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς.
- γ) Νὰ μένῃ πιστὸς εἰς τὸν φεουδάρχην κύριόν του.
- δ) Νὰ υπερασπίξῃ διὰ τοῦ ξίφους τὴν τιμὴν τῶν προσβαλλομένων εὐγενῶν γυναικῶν καὶ νὰ βοηθῇ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ καταδυναστευομένους.

ε) Μηδέποτε νὰ ψεύδεται.

Οὕτω οἱ ἰππότες ἀνέπτυξαν θαυμασίας ἀρετὰς καὶ ὁ ἰππότης ἐθεωρεῖτο τέλειος τύπος εὐγενοῦς. Ἔνεκα τούτου καὶ οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες ἐπεδεικνύοντο ὅτι εἶχον τὰς ἰπποτικὰς ἀρετὰς καὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ὀνομάζωνται ἰππότες Ὁ ἰπποτικὸς βίος ἔλαβεν ἀγλήν τινὰ καὶ γοητείαν, ὅπως ὁ βίος τῶν ἡρώων κατὰ τοὺς προομηρικὸς χρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως δὲ ἐκεῖνος, οὕτω καὶ αὐτὸς παρέσχε τροφήν εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογίαν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν.

Οἱ κληρικοί. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰπποτῶν ἰσχυροὶ διὰ τὸν πλοῦτόν των ἦσαν προσέτι καὶ οἱ κληρικοί. Ἐπιστεύετο τότε ὅτι ὁ δίδων εἰς μίαν ἐκκλησίαν χρήματα ἢ γαίας ἀπέκτα τὸ μέσον νὰ ἔξαγνίσῃ τὰς ἁμαρτίας του καὶ νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν του. Ὁ προστάτης τῆς ἐκκλησίας Ἅγιος καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ ὑπηρετοῦντες τὸν Ἅγιον ἀντήμβιβον τὸν δωρητὴν μεσολαβοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τῷ

Θεῶ. Ὁ κληρὸς ἀπέκτα οὕτω δλόκληρα χωρία καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱερεῖς ἀπέβαινον μεγάλοι ἰδιοκτῆται.

Οἱ χωρικοί. Ἡ γῆ ὅλη ἀνήκεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, εἰς τοὺς ἱερούς, εἰς τοὺς μεγάλους φεουδάρχας. Ταύτην ἐκαλλιέργουν οἱ εἰς ἐκάστην ἰδιοκτησίαν προσκεκολλημένοι χωρικοί. Καὶ μικρὸν μὲν μέρος τὸ περὶ τὸν οἶκον τοῦ κυρίου, ἐκαλλιέργουν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ, ὅλους δὲ τοὺς ἄλλους ἀγρούς τῆς ἰδιοκτησίας ἐκαλλιέργουν δ' ἴδιον λογαριασμὸν ἀπολαμβάνοντες αὐτοὶ τὰ προϊόντα των. Κατόκουν δὲ εἰς χωρία καὶ ἕκαστος εἶχε τὸν οἶκόν του, τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὸν ἀγρόν του. Ὁ κύριός του δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποσπάσῃ τινὰ ἐκ τοῦ χωρίου, ἵνα τὸν πωλήσῃ μακρὰν, μήτε νὰ λάβῃ τὴν γυναῖκά του ἢ τὰ τέκνα του, μήτε νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν οἰκίαν του καὶ τὸν ἀγρόν του, τὰ ὁποῖα εἶχον παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῶν προγόνων του. Εἰς ἀντάλλαγμα ὅμως οἱ χωρικοὶ εἶχον τὰς ἐξῆς ὑποχρεώσεις :

1) Ὁφείλον νὰ πληρῶνουν εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην ὡς δικαίωμα ἐκμισθώσεως ποσὸν τι χρημάτων ἐκκαλαὶ ὄρισμένον, καὶ ὄρισμένον ποσὸν ἐξ ὅλων τῶν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προϊόντων των.

2) Ὁφείλον νὰ καλλιεργοῦν ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς τὴν γῆν, ἢ ὁποῖα ἔμενον εἰς τὸν κύριον.

3) Ὁφείλον νὰ φέρουν τὸν σῖτόν των, ἵνα τὸν ἀλέσουν, εἰς τὸν μύλον τοῦ κυρίου, τὸν ἄρτον των εἰς τὸν κλίβανόν του, τὰς σταφυλάς των εἰς τὸ πιεστήριόν του, καὶ νὰ μεταχειρίζονται τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τοῦ κυρίου. Δι' ὅλας δὲ αὐτὰς τὰς ὑπηρεσίας ὑποχρεοῦντο νὰ πληρῶνουν ὄρισμένην ἀμοιβήν.

4) Ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ κυρίου, ὅστις ἐπέβαλλεν εἰς αὐτοὺς πρόστιμα πρὸς ὠφέλειάν του ἢ κατεδίκαζεν εἰς θάνατον καὶ ἐδήμιε τὴν περιουσίαν των πρὸς ὄφελος ἑαυτοῦ.

Τὰ φεουδαλικά ἤθη. Ἐκαστος εὐγενὴς εἶναι ἀπόλυτος κύριος εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἴδιον κράτος. Οἱ χωρικοὶ καὶ οἱ ὑπῆρτάι του εἶναι ὑπήκοοί του, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχει πᾶσαν ἐξουσίαν. Οἱ εὐγενεῖς οὐδεμίαν ἄλλην μόρφωσιν ἔχουν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀσχολοῦνται, παρὰ εἰς τὰ ὄπλα. Τὰς μεταξύ των διαφορὰς λύουν διὰ μονομαχίας, πολὺ συχνὰ ὅμως καὶ διὰ πολέμου. Διὰ μίαν ὕβριν, διὰ μίαν φιλονικίαν ἐπὶ τῶν κτημάτων των ὁ ἱερότης στέλλει εἰς τὸν ἀντίπαλόν του τὸ χειρόκτιόν του. Τοῦτο ἀποτελεῖ κήρυξιν πολέμου. Οἱ ὑποτελεῖς τῶν δύο ἐχθρῶν εἶναι ἀναγκασμένοι εἰς πόλεμον μεταξύ των. Ἐπιτίθενται ἐπὶ τῶν κτημάτων τοῦ ἐχθροῦ, ἀρπάζουν τὰς ἀγέλας τῶν

χωρικών, καίουν τούς οἴκους των, πολιορκοῦν τὸν πύργον τοῦ ἀντιπάλου, καὶ ζητοῦν νὰ τὸν συλλάβουν, διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ πληρώσῃ λύτρα.

Συνήθως οἱ ἱππῶται εὗρισκον συμφερότερον νὰ ἀργυρολογοῦν ἀπὸ τούς χωρικούς καὶ ἀπὸ τούς ἐμπόρους, καὶ τὸν πόλεμον μετέτρεπον εἰς ληστείαν. Εὐγενεῖς δέ τινες ἐνήδρευον τούς ἐμπόρους εἰς τὰς ὁδούς, ἐλάμβανον τὰς ἀποσκευὰς των, τούς ἐνέκλειον εἰς τὴν φυλακὴν τοῦ πύργου των καὶ τούς ἐβασάνιζον διὰ νὰ ἐξαγοράσουν ἑαυτοὺς.

Ἔνεκα τούτου οἱ εὐγενεῖς κατὰ τούς πολεμικούς τούτους χρόνους εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἔχουν ὠχυρωμένας τὰς κατοικίας των. Ἐκτιζον λοιπὸν ἐπὶ τῶν καταλλήλων ὑψομάτων πύργους ὑψηλοὺς μὲ ἰσχυρὰ τεῖχη καὶ εὐρείας τάφρους.

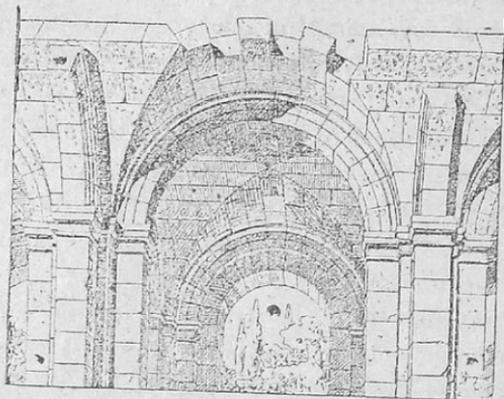
Ὅταν δὲν εὗρισκοντο εἰς πόλεμον, οἱ ἱππῶται μιᾶς χώρας παρεσκευάζον ψευδομάχας (tournois). Συνηθῶντο εἰς δύο ομάδας καὶ ἐμάχοντο εἰς γυμνὴν τινα πεδιάδα. Ὅπως εἰς τὴν ἀληθινὴν μάχην, ὁ ὄριπτον κατὰ γῆς ἱππότην ἐλάμβανε τὸν ἵππον του, τὴν πανοπλίαν του καὶ τὸν ἠνάγκαζε νὰ πληρώσῃ λύτρα.

Ἡ Ἐκκλησία. Ἐν μέσῳ τῆς ἀγριότητος τῶν ἡθῶν, ἡ ὁποία ἐπεκράτει κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, τὸ μόνον μορφωτικὸν καὶ ἠθικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπετέλει ἡ Ἐκκλησία. Ὁ κληρὸς τοῦ μεσαίωνος πλούσιος. ὡς οἱ εὐγενεῖς, ἦτο περισσότερον ἐκείνων μορφωμένος, καὶ ἐκτὸς τούτου εἶχεν εἰς χεῖράς του μίαν ἄλλην δύναμιν ἀκαταμάχητον. Ἦσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συνειδήσεων ὄλων, διότι δὲν ἠδύνατό τις νὰ νυμφευθῇ, νὰ βαπτίσῃ τὰ τέκνα του, νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἄνευ τῆς συναινεσεως τοῦ κληρῶ. Μετεχειρίζετο λοιπὸν ἐναντίον τῶν ἁμαρτιάντων τὴν δύναμιν του ταύτην καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν. Ἐὰν οὗτοι ἠψήφουν τὸν ἀποκλεισμὸν τούτον, ἐπεξέτεινεν αὐτὸν καὶ εἰς τούς οἰκείους των.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον προσέδιδεν εἰς τὸν κληρὸν ἀκόμη μεγαλυτέραν δύναμιν ἦτο ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ τῆς ἀναρχίας τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος οὗτος διὰ τῆς ἰσχυρῶς ὀργανωμένης ἱεραρχίας του ἐδημιούργει συνειδήσιν τῆς χριστιανικῆς ἐνότητος εἰς ὅλους τούς λαοὺς τῆς Δύσεως ἀπὸ τῶν νοτιωτάτων ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν βορειοτάτων παραλίων τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου. Καὶ ἡ συνείδησις αὕτη συνήγωνεν ἠθικῶς τούς λαοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔνεκα ἐλείψεως πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἢ ὕλικῆς ἐπικοινωνίας ἦσαν ἐντε-

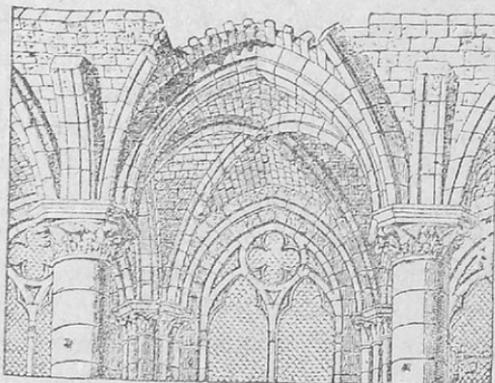
Α. Χωροφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

λῶς χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων. Μοναχικά τάγματα με διάφορα ὀνόματα διατρέχοντα ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ μοναστήρια πλεῖστα ἰδρυμένα εἰς διαφόρους τόπους ἀπετέλουν ἡθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμὸν τῶν λαῶν.

Εἰκ. 43. Τοξοειδῆς θόλος ῥωμανικοῦ ῥυθμοῦ.

Τὸ σημεῖον δὲ τῆς ἐνώσεως ἀπετέλει ἡ Ῥώμη, ὡς πρωτεύουσα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὅποίαν ἤδρευεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ Πάπας. Εἰς ταύτην, ὡς

Εἰκ. 44. Ὀξυκόρυφος θόλος γοτθικοῦ ῥυθμοῦ.

εἰς μέγα προσκνητήριον, συνέρρεον ἐκ πάσης τῆς Δύσεως μυριάδες χριστιανῶν ἰδίως κατὰ πᾶν πεντηκοστὸν ἔτος (ἰωβιλαίον), ὅτε ἐδίδετο καὶ ἄφεσις ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς προσκνητάς. Ἐκ τούτου ἡ δύναμις τῶν παπῶν ἀπέβη τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν οὗτοι τὴν θέλησίν των εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης.

Αἱ πόλεις. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὐρίσκετο ἡ Εὐρώπη πρὸ τῶν σταυροφοριῶν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος τὰ πράγματα ἤρchiσαν νὰ μεταβάλλωνται διὰ τῆς κατὰ μικρὸν ἀναπτύξεως τῶν πόλεων. Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αἱ ἀρχαῖαι πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἰδρυθῆ ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Βρεττανίαν καὶ Ἰσπανίαν ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας εἶχον ἐρημωθῆ. Ἡ ἔλλειψις χρημάτων πρὸς κατασκευὴν ἔργων ἐξηφάνισε τοὺς τεχνίτας, ἡ δ' ἔλλειψις ἀσφαλείας τοὺς ἐμπόρους. Ἀπὸ τοῦ τέλους ὅμως τοῦ ΙΑ' αἰῶνος οἱ χωρικοὶ ἤρchiσαν νὰ πλουτίζουν, τὸ δὲ ἐμπόριον ἤρchiσε νὰ λαμβάνη ζώην τινα. Τότε καὶ αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ἤρchiσαν νὰ κατοικοῦνται πικνῶς καὶ τὰ χωρία νὰ γίνωνται πόλεις. Καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἀρχῆθεν δὲν ὑπῆρχον πόλεις, ἤρchiσαν νὰ σχηματίζωνται τοιαῦται. Εἰς τοῦτο πολὺ συνέπεσε καὶ ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐπισκοπῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν πυρῆνα πόλεων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ πόλεις αὐταὶ ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῶν φεουδαρχῶν, εἰς τὸ φέουδον τῶν ὁποίων ἰδρύνοντο αὐταί, ἢ ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων. Κατὰ μικρὸν ὅμως κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ ἀναπτύξουν ἐλεύθερον ἀστικὸν βίον. Ὁ ἐλεύθερος οὗτος ἀστικὸς βίος ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ ἐλευθέρου πολιτικκοῦ βίου, προσέτι δὲ τῆς προόδου τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, τῆς τέλνης καὶ τῶν γραμμάτων.

Τότε ἰδρῦθησαν εἰς τὴν Βολωνίαν ἡ πρώτη Νομικὴ Σχολὴ καὶ εἰς τοὺς Παρισίους τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον, τὸ ὁποῖον ἐρησιμευσεν ὡς πρότυπον διὰ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀγγλίας καὶ ὅλων τῶν γερμανικῶν κρατῶν. Τότε διεμορφώθησαν ἐκ λατινικῶν καὶ γερμανικῶν στοιχείων αἱ ῥωμανικαὶ λεγόμεναι γλῶσσαι, Ἰταλική, Γαλλικὴ καὶ Ἰσπανικὴ, καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἡ ῥωμαντικὴ ποίησις, ἡμασαν δ' εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ περίφημοι ποιηταὶ Δάντης καὶ Πετράρχης καὶ ὁ πρῶτος Ἰταλὸς πεζογράφος Βοκκάκιος. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τέλος εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν ἀνεφάνη κατὰ πρῶτον ὁ ῥωμανικὸς (ῥωμαιοβυζαντινὸς) ῥυθμὸς καὶ κατόπιν ὁ γοτθικὸς. Ἐκ τούτων τοῦ μὲν πρῶτου κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὁ τοξοειδὴς θόλος (εἰκ. 43), τοῦ δὲ δευτέρου ὁ ὀξυκόρυφος (εἰκ. 44).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

Ι. Οἱ Δοῦκαι καὶ οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι.

Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία ἀπόγονος τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ τότε ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ ἀριστοκρατία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν γηραιὸν καὶ ἀδρανῆ Μιχαὴλ ΣΤ' τὸν ἐπονομαζόμενον Στρατιωτικόν. Ἀλλὰ τὰρα ἡ στρατιωτικὴ μερὶς ἐξηγέρθη καὶ κατώρθωσε μετ' ὀλίγους μῆνας νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν γενναῖον στρατιωτικὸν ἄνδρα Ἰσαάκιον Κομνηνόν.

Ὁ Ἰσαάκιος ἐταπεινώσε μὲν ὅπωςδὴποτε τοὺς πολιτικούς, ἀλλὰ βαρυνθεὶς ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἐπιμόνου ἀντιδράσεως αὐτῶν μετὰ διετῆ βασιλείαν παρητήθη, ἀφῆκε δὲ τὸν θρόνον εἰς τὸν Κωνσταντινὸν Δούκαν, ἀρχαῖόν του σύντροφον ἐν τῷ στρατῷ, ἀλλ' ἀφωσιωμένον εἰς τὴν μερίδα τῶν πολιτικῶν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπεκράτησαν τελείως οἱ πολιτικοί, ὃ δὲ στρατὸς παρημελήθη καὶ περιῆλθεν εἰς παραλυσίαν, ἐν ᾧ εἴπερ ποτε ἄλλοτε εἶχεν ἀνάγκην ἐνισχύσεως, διότι νέος πολέμιος ἠπέλει τὴν Μ. Ἀσίαν, οἱ καλούμενοι Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι.

Ἐἶδομεν προηγουμένως ὅτι τὸ Ἀραβικὸν κράτος ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχε παρακμάσει καὶ ἐξασθενήσει. Ἀλλὰ δὲν παρήκμασε καὶ ὁ Μωαμεθανισμός. Οἱ Πέρσαι μάλιστα, οἱ ὁποῖοι εἶχον μὲν ἀναγκασθῆ νὰ δεχθῶν τὸν μωαμεθανισμόν, ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλον καὶ τὴν ἐθνικὴν τῶν συνείδησιν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνέκυψαν καὶ ἴδρυσαν πολλὰ μωαμεθανικὰ περσικὰ κράτη. Τὰ κράτη ὅμως ταῦτα προώδευσαν μὲν πνευματικῶς καὶ παρήγαγον ποίησιν θαυμασίαν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν κατακτητικὰ. Τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐκληρονομήσεν ἄλλος νέος καὶ πολεμικώτερος λαός, ὁ τουρκικός.

Μία τουρκικὴ φυλὴ, ὀνομαζομένη ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς Σελτζοῦκου σελτζουκική, ἐκ τῶν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν οἰκιστῶν τῆς εἰσέδυσεν εἰς τὰς περσικὰς χώρας. Οἱ Σελτζοῦκοι ἢ ἤδη πρότερον ἢ τῶρα ἀσπασθέντες τὸν Μωαμεθανισμόν κατέλυσαν τὰ διάφορα περ-

σικά κράτη καὶ ἴδρυσαν μέγα μωαμεθανικὸν τουρκικὸν κράτος ὑπὸ ἡγεμόνας ὀνομαζομένους σουλτάνους. Τὸ τουρκικὸν τοῦτο κράτος ἀνεξωογήνησεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν μωαμεθανισμόν.

Μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν οἱ Σελτζοῦκοι συνεκρούσθησαν κατὰ πρῶτον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Κατ' ἀρχὰς κατέλαβον μέρος τῆς Ἀρμενίας. Τώρα δὲ μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ἄρπ-Ἀρσλάν ἤρχισαν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἀπεδείχθη ἀνίκανος νὰ ἀντιταχθῆ κατ' αὐτῶν. Εὐτυχῶς οὗτος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (1067), ἡ δὲ σύζυγός του Εὐδοκία ἢ ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων τέκνων του πιεζομένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης συνεζεύχθη μὲ ἄριστον στρατιωτικὸν ἄνδρα, τὸν Ῥωμανὸν Διογένην. Ὁ Ῥωμανὸς πράγματι ἐδικαίωσε τὰς ἐπ' αὐτοῦ προτοκίας. Συγκροτήσας στρατὸν ἐκ μισθοφόρων Νορμανδῶν καὶ ἄλλων βαρβάρων ἀγωνίζεται πρὸς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἀπωθεὶ αὐτοὺς πέραν τῶν ὄριων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἄλλ' εἰς μίαν μάχην εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἠττηθεὶς συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος (1071). Ὁ Ἄρπ-Ἀρσλάν ἐφέρθη γενναιοφρόνως πρὸς τὸν γενναῖον ἀντίπαλόν του. Περιποιηθεὶς διὰ βασιλικῶν τιμῶν τὸν Ῥωμανὸν συνωμολόγησε μετ' αὐτοῦ εἰρήνην καὶ ἐδέχθη νὰ παραιτηθῆ ὅλης τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἐκ μέρους τοῦ Ῥωμανοῦ γενναίας χρηματικῆς ἀποζημιώσεως.

Ἄλλ' ἡ ἐν Κωνπόλει μερὶς τῶν πολιτικῶν μαθοῦσα τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ῥωμανοῦ κηρύττει αὐτὸν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου καὶ ἀναγορεύει βασιλέα τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Ῥωμανοῦ Μιχαὴλ Ζ'. Συγχρόνως δὲ πέμπει στρατιωτικὴν δύναμιν κατὰ τοῦ ἐπιστρέφοντος Ῥωμανοῦ. Ὁ Ῥωμανὸς παραδίδεται μὲ τὸν ὄρον τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ συλληφθεὶς τυφλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παθήματος ἀποθνήσκει.

Ἡ βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ἀθλιωτάτη. Ἐν ᾧ αὐτὸς ἀσχολεῖται εἰς τὴν σύνθεσιν στίχων, τὸ κράτος κυβερνᾷ ὁ σοφώτατος εἰς τὰ γράμματα, ἀλλ' ἀνικανώτατος κυβερνήτης Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ διδάσκαλός του. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κυριεύουν αὐτὴν σχεδὸν ὅλην.

Τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς δεινὴν θέσιν. Κατὰ τὰ 50 ἔτη, τὰ ὁποῖα παρῆλθον ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, καὶ κατὰ τὰ ὁποῖα διηύθυνε τὰ τοῦ κράτους ἢ μερὶς τῶν πολιτικῶν, ἡ ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχεν ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἥμισυ. Οἱ στρατιωτικοὶ ἐξεγείρονται καὶ ἐπαναστατοῦν, ἀλλ' ἐρίζουσι μεταξὺ των περὶ τοῦ

θρόνου. Ἐπὶ τέλους τὸ 1081 καταλαμβάνει ὀριστικῶς αὐτὸν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός.

2. Οἱ Κομνηνοί.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ἔγινεν ὁ πραγματικὸς ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τὴν δυναστείαν ταύτην ἀνήκουν οἱ κατὰ σειράν βασιλεύσαντες Ἀλέξιος (1081-1118), Ἰωάννης (1118-1143), Μανουὴλ (1143-1180), Ἀλέξιος Β' (1180-1183) καὶ Ἀνδρόνικος (1183-1185).

Ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀλέξιος, τὸ κράτος εὕρισκετο εἰς τὸ χεῖλος τῆς καταστροφῆς. Οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοὶ κατώρθωσαν ὄχι μόνον νὰ σώσουν αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδώσουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν λάμπριν μεγάλην. Βεβαίως δὲν ἔφεραν, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ φέρουν τὸ κράτος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀκμὴν. Ἀλλ' ὅμως ἡ συνετὴ διοίκησις των, ἡ ἀνδρεία των, ἡ διπλωματικὴ ἱκανότης των ἔδωκαν εἰς τὸ κράτος νέαν ζωὴν καὶ ἔκαμαν, ὥστε νὰ δυνηθῇ τοῦτο ν' ἀντιταχθῇ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἑξ ἀνατολῶν ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πολὺ ἐπικινδυνότερους ἐκείνων νέους ἐκ τῆς Δύσεως ἐμφανισθέντας ἐχθρούς, τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τοὺς Σταυροφόρους.

3. Ἀλέξιος Α'.

Ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἦτο νεανίας 24 ἐτῶν. Ἐν τούτοις ἦτο ἡδὴ ἐπιφανής. Καταγόμενος ἐκ μεγάλης στρατιωτικῆς οἰκογενείας εἶχε μέχρι τοῦδε πολλάκις διακριθῆ ὡς στρατηγὸς καὶ ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαόν. Ἀνελθὼν δὲ εἰς τὸν θρόνον κατώρθωσεν νὰ συνταχθῇ μετ' αὐτοῦ ὄχι μόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλὰ καὶ ἡ μερὶς τῶν πολιτικῶν. Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες κατενόησαν ἐπὶ τέλους ὅτι, ὅπως εἶχον τὰ τοῦ κράτους, ἔπρεπε, διὰ τὰ σωθῆ τοῦτο, νὰ ὑποταχθοῦν εἰς ἡγεμόνα ἰσχυρότερον τῶν Δουκῶν καὶ ἔκτοτε ἔπαιψαν τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῶν εἰς τοὺς στρατιωτικούς.

Μετὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἔμελλεν νὰ παρασκευασθῇ διὰ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ ἦτο δύσκολον διὰ τὸν Ἀλέξιον ἔχοντα μεγάλην καὶ στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα, Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ στρατὸς ἀξιόλογος. Οἱ δὲ χρηματικοὶ πόροι καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ τῆς Κων)πόλεως ἦσαν ἄφθονοι, Δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐ-

τὸν τοῦτο ἄλλα γεγονότα. Νέοι φοβεροὶ πολέμοι ἐκ τῆς Δύσεως ἀναγγέλλονται ὅτι ἐπέρχονται κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ κράτους, οἱ Νορμανδοί. Ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ εἰς αὐτοὺς ὅλην του τὴν προσοχὴν.

4. Ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.

Εἶδομεν ἤδη προηγουμένως, ὅτι οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΑ' ἑκατοῦ. ἐπαφεληθέντες ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκετο τὸ ἑλληνικὸν κράτος, κατέλαβον σχεδὸν ὅλην τὴν κάτω Ἰταλίαν. Κατόπιν δὲ τὸ 1057 γενόμενος ἀρχηγὸς αὐτῶν Ῥοβέρτος, ὁ διὰ τὴν πανουργίαν αὐτοῦ ἐπονομασθεὶς Γυϊσκάρδος, κατορθώσας νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἠθικὴν σύμπραξιν τοῦ πάπα ὄχι μόνον συνεπλήρωσε τὴν κατὰ κτησιν ὅλης τῆς κάτω Ἰταλίας μέχρι τῶν ὄριων τοῦ παπικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ κατέκτησε τὴν Σικελίαν ἀπὸ τῶν Ἀράβων. Τώρα δὲ ἔστρεψε τὸ βλέμμα του καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Παρασκευάσας λοιπὸν στρατὸν ἐκ 30 χιλ. ἀνδρῶν καὶ στόλον ἐξ 150 μεγάλων πλοίων ἐπέρχεται κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1081 ἐναντίον τῆς Κερκύρας, κυριεύει αὐτήν, περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου πλεύσας εἰς Δυρράχιον ἀποβιβάζεται καὶ πολιορκεῖ αὐτό.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος δὲν ἔμεινεν ἀργός. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος κατὰ τὰ τελευταῖα τῶν ἀνωμαλιῶν ἔτη εἶχε χάσει τὸ περισσότερόν μέρους καὶ τῆς ναυτικῆς καὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεώς του. Καὶ τὸν μὲν πεζικὸν στρατὸν ἠλίπιζεν ὁ Ἀλέξιος ὀπωδηποίησε νὰ ἀναπληρώσῃ. Δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα καὶ διὰ τὸ ναυτικόν. Ἐλειπεν ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος καὶ οἱ πόροι. Προκειμένου λοιπὸν νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον ἐχθροῦ ἔχοντος ἰσχυρὸν στόλον ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ τὴν συνδρομὴν των, ἤναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς ὑπέρογκα ἐμπορικὰ προνόμια. Παρεχώρησε δηλ. εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὁλόκληρον τμήμα τοῦ λιμένος τοῦ Πέραν ἐν Κοιν(πόλει ὡς κτήμα αὐτῶν ἀναπαλλοτριωτον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποβαθρῶν, οἰκιῶν, ἐργοστασίων, ἀποθηκῶν καὶ ἐκκλησιῶν καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐκεῖ διαμένοντας νὰ ἀποτελοῦν ἰδίαν κοινότητα ἀνεξάρτητον, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη κράτος ἐν κράτει. Ὅμοια παραχώρησις ἰδιαίτερου τμήματος ἔγινε καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας πόλεις τοῦ κράτους, ὅπου ἤθελον ζητήσῃ τοῦτο οἱ Ἐνετοί. Τέλος ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἐνετοὺς νὰ ἐμπορεύονται καθ' ὅλον τὸ κράτος χωρὶς νὰ

καταβάλουν κανένα τελωνιακόν, λιμενικόν ἢ ἄλλον οἰονδήποτε φόρον. Τὰ προνόμια ταῦτα ἀπέβησαν ὀλέθρια εἰς τὸ κράτος. Ὅχι μόνον ἀπεστερήθη τοῦτο ἕκτοτε ἀξιολόγου μέρους τῶν εἰσπραξέων του, ἀλλὰ καὶ αἱ κατὰ μικρὸν πανταχοῦ τοῦ κράτους ἰδρυθεῖσαι ἐνετικαὶ ἀποικίαι παρεσκευάσαν τὴν μετὰ 120 ἔτη κατάλυσιν αὐτοῦ. Καὶ δὲν δυνάμεθα τοῦλάχιστον νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν ἐσώθη τότε τὸ κράτος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς συμμαχίας τῶν Ἐνετῶν ἐθαλασσοκράτησαν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠμπόδισαν τὸν Ῥοβέρτον νὰ διαπεράσῃ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ ἀγὼν δὲν ἐκρίθη κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ κατὰ ξηράν. Αἱ παραχωρήσεις λοιπὸν αὐταὶ ὑπῆρξαν μέγα σφάλμα τοῦ Ἀλεξίου. Ἄλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς προπαρασκευὰς τοῦ Ἀλεξίου.

Ὁ Ἀλέξιος ἔπρεπε νὰ διοργανώσῃ καὶ στρατὸν καὶ καὶ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων. Ἄλλ' ἢ ἐσωτερικῆ ἐπὶ τῶν προκατόχων του διοικήσεσι εὐρίσκετο εἰς τοιαύτην παραλυσίαν, ὥστε αἱ τακτικαὶ εἰσπράξεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκέσουν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ καταφύγῃ εἰς ἐκτάκτους συνδρομάς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ὅλοι οἱ μεγιστάνες κατέθεσαν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέβαλε χεῖρα ὁ Ἀλέξιος, ὡς ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος, καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θησαυρῶν. Οὕτω συναθροίσας ἀρκετοὺς πόρους παρεσκευάσεν ἱκανὸν στρατὸν. Διὰ νὰ στρέψῃ δὲ ὅλην του τὴν προσοχὴν πρὸς Δ. συνωμολόγησε σπονδὰς πρὸς τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶχον προελάσει μέχρι Κυζίκου καὶ Νικαίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ῥοβέρτος ἐπολιόρκει τὸ Δυρράχιον. Ἄλλ' ὁ ἐνετικὸς στόλος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ νικήσαντες καὶ καταστρέψαντες τὸν στόλον τοῦ Ῥοβέρτου τροφοδοτοῦσιν αὐτό, συνάμα δέ, ἐπειδὴ θαλασσοκρατοῦν, ἀποκόπτουν πᾶσαν συγκοινωνίαν αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἰταλίας. Ἡ θέσις τοῦ Ῥοβέρτου δὲν ἦτο καλὴ. Ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ Δυρράχιον ἔνισχυθὲν ἀντέτασεν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς κρατερὰν ἀντίστασιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠγγέλλετο ἢ προσέγγιξις αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου μετὰ πολυαριθμοῦ στρατοῦ. Ἐν τούτοις ὁ Ῥοβέρτος ἦτο ἀπτόητος καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυρραχίου. Τέλος ὁ Ἀλέξιος προπαρασκευασθεὶς φθάνει εἰς Δυρράχιον. Ἐδῶ ὁ Ἀλέξιος διαπράττει φοβερὸν σφάλμα. Ἐπρεπε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν Ῥοβέρτον εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην τῆς Ἰλλυρίας καὶ οὕτω νὰ τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ παραδοθῇ. Ἀντὶ τούτου ὁμως παρασυρόμενος ὑπὸ τε τοῦ ἰδίου πολεμικοῦ νεανικοῦ μένους καὶ τῶν περὶ αὐτὸν γενναίων νέων ἀποφασίζει νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν Νορ-

μανδῶν. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῶν Νορμανδῶν ἦτο μὲν ὀλιγώτερος τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξίου, ἀπετελεῖτο ὅμως ἐξ ἀνδρῶν ἠσκημένων περὶ τὰ πολεμικά. Τοῦναντίον ὁ στρατὸς τοῦ Ἀλεξίου δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσκηθῆ. Μὲ ὅλην λοιπὸν τὴν ἀνδρείαν, τὴν ὁποίαν ἔδειξε καὶ ὁ Ἀλέξιος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἠττᾶται κατὰ κράτος. Μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Δυρράχιον πίπτει εἰς χεῖρας τῶν Νορμανδῶν καὶ ὁ Ῥοβέρτος γίνεται κύριος τῆς Ἰλλυρίας καὶ μέρους τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τοῦτο ὁ Ῥοβέρτος ἐκτραγείσῃ εἰς Ἰταλίαν στάσεως ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον τὸν υἱόν του Βοημοῦνδον.

Ὁ Βοημοῦνδος ἐξηκολούθησε τὴν προέλασιν. Κυριεῖται τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἄρταν, προχωρεῖ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἐπέρχεται κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λαμίας. Ἄλλ' ἤδη ὁ Ἀλέξιος εἶχεν ἀνασυγκροτήσει τὸν στρατὸν του. Ἐπέρχεται λοιπὸν κατὰ τοῦ Βοημοῦνδου καὶ καταναίει αὐτόν (1083) περὶ τὴν Λάρισαν. Ὁ Βοημοῦνδος ὑποχωρεῖ κακῶς ἔχων εἰς Καστορίαν. Ἐδῶ ὁ στρατὸς του μὴ πλήρῶνόμενος στασιάζει καὶ ὁ Βοημοῦνδος ἀναγκάζεται νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα κομίσῃ χρήματα. Ταῦτα μαθὼν ὁ Ἀλέξιος ἔρχεται εἰς τὴν Καστορίαν, πολιορκεῖ καὶ ἐπὶ τέλους κυριεῖται αὐτήν. Ὁ Νορμανδικὸς στρατὸς διαλύεται. Μέρος μὲν αὐτοῦ κατατάσσεται εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, μέρος δὲ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μετὰ τοῦτο τὸ Δυρράχιον καὶ ὅλα τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας φρουρία ἀνακτῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου.

Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν ὁ Ἀλέξιος καταγίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, εἰς τὴν βελτιώσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καὶ εἰς τὴν ἐμπύχωσιν τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἐμπορίου, καὶ ἐτοιμάζεται νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Τούρκων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἄλλος κίνδυνος προκύπτει πάλιν εἰς τὸ μέσον ἐκ δυσμῶν, ἡ πρώτη σταυροφορία.

δ. Ἡ πρώτη σταυροφορία.

Σταυροφορία ὀνομάσθησαν εἰς τὴν Ἱστορίαν αἱ ἐκστρατεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἐγίναν ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἁγίων τόπων ἀπὸ τῶν κατεχόντων αὐτοὺς Μωαμεθανῶν. Ἀνάκαθεν ἐθεωρεῖτο ὡς προᾶξις εὐσεβῆς ἢ μετὰβασις εἰς Παλαιστίνην πρὸς προσκύνησιν τῶν τόπων, ὅπου οἱ πόδες τοῦ Κυρίου ἐπάτησαν. Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν τὰς χώρας ταύτας κατεῖχον οἱ Ἀραβες, δὲν παρενεβάλλοντο

πολλά εμπόδια εἰς τοὺς προσκυνητάς. Ἀφ' οὗτου ὁμως κατέλαβον αὐ-
τάς οἱ Σελτζουκοὶ Τούρκοι, οἱ προσκυνηταὶ κατεδιώκοντο καὶ ὑφί-
σταντο πολλὰς τλαιπωρίας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ προσκυνηταὶ οὗτοι
ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Εὐρώπην διηγοῦντο τὰ παθήματά των. Ἐκ τού-
του μεγάλη ἀγανάκτησις ἐπεκράτει μεταξύ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύ-
σεως ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν. Ἦρχισεν ὅθεν νὰ σχηματίζεται ἡ
ἰδέα ὅτι ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως νὰ ἐκστρατεύσουν διὰ νὰ
ἀπελευθερώσουν τοὺς Ἁγίους τόπους.

Τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπέθαλπον καὶ οἱ πάπαι. Ἐσκέπτοντο ὅτι μία
τοιαύτη ἐκστρατεία ἀναγκαίως θὰ ἐτίθετο ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἀρχηγίαν
αὐτῶν. Ἐπομένως οἱ λαοὶ καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι
θὰ ἀνελάμβανον τὴν ἐπιχείρησιν, θὰ ὁμολογοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον
τὴν ὑπερτάτην ὄχι μόνον ἐκκλησιαστικὴν, ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν ἡγεμο-
νίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, ἐπειδὴ
κατ' ἀνάγκην θὰ διήρχετο διὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, θὰ συνετέλει
ἴσως καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τουλάχιστον ὑποταγὴν αὐτοῦ. Ὅτε
λοιπὸν μοναχὸς τις, Πέτρος ὁ Ἐρημίτης, ἐπιχειρήσας (1091) ἀποδη-
μίαν εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ κατορθώσῃ τοῦτο
ἐπέστρεψε καὶ διηγεῖτο τὰ δεινοπαθήματά του ἐκ μέρους τῶν Τούρκων,
ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς ὁ Β' ἐποφελήθει ἐκ τούτου ἀπέστειλε καὶ
τοῦτον καὶ ἀπείρους ἄλλους μοναχοὺς ἀνά τὴν Εὐρώπην ὅλην, ἵνα
κηρύξουν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων.

Τὸ κήρυγμα ἔνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων, ἡ ὁποία ἐπε-
κράτει κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἐπέτυχε λαμπρῶς. Εἰς τὴν σύνοδον,
τὴν ὁποίαν ὁ Οὐρβανὸς συνεκάλεσεν εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας, συν-
έφευσαν ἄπειρά πλῆθη κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Ἐκεῖ ὁ πάπας λαλήσας
εἰς τὸ πλῆθος ἐνέπνευσεν εἰς ὅλους μέγαν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐλήφθη
κοινὴ ἀπόφασις περὶ τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Ὁρίσθη τότε, ἵνα ὅλοι, ὅσοι
θὰ μετάρχουν τῆς ἐκστρατείας, φέρουν ἐρυθρὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ
ὤμου, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν σταυροφόροι, νὰ ἐκστρατεύσουν δὲ εὐθὺς
ὡς ἤθελεν ἐτοιμασθῆ ἕκαστος τῶν ἡγεμόνων ἐκ τῆς πατρίδος του,
καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι εἰς τὴν Κων)πολιν.

Καὶ ἀμέσως μὲν ἐξεκίνησαν ἄπειρα ἄτακτα σίφη ὑπὸ τὴν ἀρχη-
γίαν τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐρημίτου καὶ ἄλλων μοναχῶν. Τὰ κύρια ὁμως
σταυροφορικὰ στρατεύματα τῶν ἡγεμόνων καὶ ἱπποτῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον Γάλλων καὶ Νορμανδῶν ἐξεκίνησαν τὸ ἐπόμενον ἔτος (1096).
Ἦσαν δὲ οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἀρχηγῶν τούτων : ὁ ἐκ Λοθαριγγίας Γο-

δοφρείδος ὁ Βουϊλλῶνος, ὁ ὁποῖος καὶ ὠνομάσθη Νέστωρ τῆς ἐκστρα-
 τείας διὰ τὴν ἡλικίαν, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σύνεσιν. Ῥοβέρτος ἔ-
 δουξ τῆς Γαλλικῆς Νορμανδίας. Ῥοβέρτος ὁ κόμης Φλανδρίας, ἀδελ-
 φὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ῥαϋμούνδος ὁ κόμης Τολώσης.
 Βοημούνδος ὁ υἱὸς τοῦ Ῥοβέρτου Γυϊσκάδου μετὰ τοῦ πολυθρυλήτου
 διὰ τὴν ἀνδρείαν του ἀνεπιῶ τοῦ Ταγκρέδου καὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ
 πάπα ὁ ἐπίσκοπος Ἀδεΐμαρος. Ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους ἐτάχθη-
 σαν ἅπειρα πλήθη ἵπποτῶν καὶ μαχητῶν ἐν γένει ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώ-
 πης, εἰς τὴν ὁποίαν ἅπειρος εἶχεν ἐγερωθῆ ἔνθουσιασμός διὰ τὴν ἐπι-
 χεῖρησιν. Ὅλοι ὅμως οἱ ἐκστρατεύσαντες δὲν ἀφωσιώθησαν εἰς τὸ μέγα
 κίνημα μόνον ἐκ θρησκευτικῶν αἰσθημάτων. Πολλοὶ μετέσχον αὐτοῦ
 ἐκ πάθους πρὸς τὰς περιπετείας καὶ τὰς μάχας, ἄλλοι διὰ τὰ ζητή-
 σουν τύχην, ἄλλοι διὰ τὰ μὴ ἐγκαταλείβουν τοὺς φίλους, ἄλλοι διὰ τὰ
 μὴ θεωρηθῶν ἄνανδροι καὶ ὄχι ὀλίγοι διὰ τὰ διαρύγουν τοὺς δανει-
 στάς των.

Πρῶτοι κατέφθασαν πρὸ τῆς Κων)πόλεως τὰ ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς
 ἀσύντακτα στίφη τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ καθ' ὁδὸν ἐξετράπησαν εἰς
 ποικίλας λεηλασίας καὶ ἀταξίας καὶ ἀρκετὰ ἐδεκατίσθησαν ὑπὸ τῶν
 κατοίκων τῶν μερῶν, διὰ τῶν ὁποίων διήλθον. Ὅταν ἐφθασαν πρὸ
 τῆς Κων)πόλεως, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ μὴ
 διαπεραιωθῶν εἰς τὴν Ἀσίαν, πρὶν φθάσουν καὶ οἱ ἄλλοι σταυροφό-
 ροι. Αὐτοὶ ὅμως ἐπέμειναν καὶ ἤρχισαν νὰ κάμνουν καὶ ἐδῶ χειρότερα
 ἐκεῖνων, τὰ ὁποῖα διέπραξαν καθ' ὁδόν. Δὲν ἤρχοῦντο μόνον εἰς τὸ
 νὰ λεηλατοῦν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τὰ εἰς τὰ πέριξ τῆς Κων)-
 πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἔθετον πῖρ εἰς αὐτά, ἐληλάτουν τὰς ἐκκλησίας καὶ
 ἀφήρουν ἀπ' αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον τῆς στέγης. Εἶναι εὐ-
 κολον νὰ ἐννοήσωμεν, ὁποῖαν πικρίαν καὶ δυσπιστίαν ἢ διαγωγή αὕτη
 τῶν πρώτων σταυροφόρων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον.
 Ἀμέσως ἔσπευσε νὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πλοῖα διὰ τὰ διαπεραιωθῶν
 εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Ἀσίας, ὅπου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐξωλο-
 θρεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Μετ' ὀλίγον ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πρὸ τῆς
 Κων)πόλεως τὰ κυρίως σταυροφορικὰ στρατεύματα μὲ περισσοτέραν
 βεβαίως τάξιν, ἀλλὰ πάντοτε μεγάλας ἐπιφέροντα καταστροφὰς εἰς τὰς
 χώρας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, διὰ τῶν ὁποίων διήρχαντο. Πρὸς τοὺς
 ἀρχηγοὺς αὐτῶν ὁ Ἀλέξιος συμπεριεφέρθη μετὰ πολλῆς διπλωματικῆς
 ἐπιδεξιότητος. Οὗτοι κατενόησαν ὅτι ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Ἀλε-

ξίου δὲν ἠδύναντο νὰ φέρουν εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησίν των. Διὰ τῶν χωρῶν αὐτοῦ διήλθον. Διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἔμελλεν νὰ περάσουν εἰς τὴν Ἀσίαν. Δι' ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἔπρεπε νὰ συνοδευθοῦν, ἵνα καὶ ὡς ὄδηγοὶ χρησιμεύσουν εἰς αὐτοὺς ταῦτα καὶ ὡς ἐπίκουροι, ἀφ' οὗ ἐπρόκειτο περὶ ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες τόσον καλῶς ἐγνώριζον. Ὑποσχθεῖς λοιπὸν ὁ Ἀλέξιος ὅτι θὰ παράσχη εἰς αὐτοὺς πᾶσαν συνδρομὴν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπήτησε παρ' αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἀποδώσουν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὅλας τὰς χώρας, τὰς ὁποίας θὰ ἀνακτήσουν ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν. Τοῦτο ἄλλως τε ἦτο σύμφωνον καὶ μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας των, τὴν λύτρωσιν δηλ. τῶν Ἀγίων τόπων ἀπὸ τῶν ἀπίστων. Εἰς τὴν συνθήκην οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων ἔμειναν σύμφωνοι. Ἐν λαμπρῇ τελετῇ ὤρισαν ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ πολυτελεῆ δῶρα. Μετὰ τοῦτο δὲ διεβιβάσθησαν δι' αὐτοκρατορικῶν πλοίων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς μὲ διαφόρους προφάσεις οἱ σταυροφόροι δὲν ἐτήρησαν τὰς ὑποσχέσεις των. Αὐτὰ, δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, ὅστις κύριον σκοπὸν τῆς ἐκστρατείας εἶδεῖν νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης τῆς Ἀνατολήν.

Πρῶτῃ πράξις τῶν σταυροφόρων, ἀφ' οὗ διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἦτο νὰ προελάσουν καὶ πολιορκήσουν τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένην Νίκαιαν. Μετ' αὐτῶν ἦτο καὶ σῶμα ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ 40 χιλ. ἀνδρῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐνίκησαν τοὺς ἀντιπαραταχθέντας κατ' αὐτῶν Τούρκους. Ἀλλ' ἡ Νίκαια καλῶς ὠχυρωμένη ἀντέταξεν εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἀντίστασιν. Ἐπὶ τέλους ὁμως πολιορκηθεῖσα στενῶς τῇ συνδρομῇ ἰδίως τοῦ Ἀλεξίου παρεδόθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν (1097). Ἡ κατάληψις τῆς Νικαίας ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, μολονότι σύμφωνος πρὸς τὰς συνθήκας, ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῶν προστριβῶν τῶν σταυροφόρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλέξιος ἔκαμεν εἰς τοὺς σταυροφόρους πολλὰ δῶρα. Οὗτοι βαρέως ἔφερον ὅτι ἐστερήθησαν τῆς ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Νικαίας λείας.

Μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Νικαίας οἱ σταυροφόροι διασχίσαντες τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου πολλὰς συνήψαν μάχας πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ πολλὴν ἔπαθον φθορὰν καὶ ἀπὸ τὰς μάχας καὶ ἀπὸ τὰς κακουχίας, εἰσῆλθασαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν 9 μηνῶν ἐκυρεύσαν διὰ προδοσίας (1098). Ἀλλὰ

τότε οἱ σταυροφόροι ἔδειξαν τὰς διαθέσεις των. Ἀντὶ κατὰ τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξίου συμφωνίας νὰ παραδώσουν εἰς αὐτὸν τὴν πόλιν, κατεκράτησαν αὐτήν, ὃ δὲ διὰ δόλου γενόμενος κύριος αὐτῆς Βοημοῦνδος ἀνεκίηρυξεν ἑαυτὸν ἡγεμόνα. Τὸ δὲ χειρότερον ἐξεδιώξαν ἔξ αὐτῆς τὸν Ἑλληνα πατριάρχην καὶ τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ ἐγκατέστησαν λατίνον τοιοῦτον. Προσέτι δὲ ἐκίηρυξαν φανερὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους δῆθεν ἤλθον νὰ ἀπαλλάξουν ἀπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων.

Διὰ τὴν παρασπονδίαν ἀφορμὴν εὔρον ὅτι ὁ Ἀλέξιος δὲν ἤλθε μετὰ στρατοῦ πρὸς βοήθειαν αὐτῶν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Ἄλλ' ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο ὁ Ἀλέξιος εἶχε παρασκευάσει ἀξιόλογον πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν. Πρὸ τοῦ ὅμως νὰ προέλθῃ εἰς Συρίαν, ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ καταλάβῃ τὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἰδίως τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Ἐφεσον, ἵνα καὶ χάριν τοῦ ἰδίου στρατοῦ του καὶ χάριν τῶν σταυροφόρων διατηρῆται ἢ μετὰ τῆς Κων)πόλεως συγκοινωνία. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ βοήθειας τοῦ Ἀλεξίου εἰς τοὺς σταυροφόρους. Οἱ σταυροφόροι μόνοι πλέον ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν μετὰ πολιορκίαν ἐνὸς μηνὸς ἐκυρίευσαν ἔξ ἐφόδου (1099). Περιβόητος εἶναι ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δῆσις, εἰς τὰς ὁποίας προέβησαν οἱ σταυροφόροι κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἁγίας πόλεως. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ οἱ σταυροφόροι φανερὰ πλέον παραβαίνοντες τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξίου συμφωνίας ἴδρυσαν ἐνταῦθα αὐτοτελὲς χριστιανικὸν κράτος φεουδαλικὸν ὀνομάσαντες αὐτὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτοῦ τὸν Γοδοφρείδον Βουϊλλῶνος. Σκληρῶς καὶ ἐδῶ οἱ σταυροφόροι ἐφέρθησαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ἐπέβαλον χεῖρα εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς περιουσίας των. Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτάς, ὃ δὲ ἑλληνικὸς κλῆρος ἐξεδιώχθη.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξιος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ μετ' ἀδιαφορίας τὴν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων παράβασιν τῶν συνθηκῶν. Ἰδίως βαρέως ἔφερε τὴν διαγωγὴν τοῦ Βοημοῦνδου, ὃ ὁποῖος δὲν ἤρκετο εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ καὶ ἄλλας ἐκεῖ ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Ἀλέξιος λοιπὸν παρασκευάζει ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον διὰ νὰ πολεμήσῃ αὐτόν. Εἰς μάτην βοηθοῖν οἱ στόλοι τῶν Γενοναίων καὶ τῶν Πισατῶν. Ὁ στόλος τοῦ Ἀλεξίου καταναυμαχεῖ ἐπανειλημμένως αὐτούς, οἱ δὲ στρατοὶ του ἀναγκάζονται νὰ πλεύσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα

στρατολογήση νέας δυνάμεις, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀντιπρόσωπόν του τὸν ἀνεψιόν του Ταγκρέδον.

Ἄλλ' ἤδη ὁ Βοημοῦνδος συναθροίσας νέας δυνάμεις ἀποφασίζει νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδια τοῦ πατρός του περὶ καταλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἀποβιβάζεται εἰς Δυρράχιον (1107). Ὁ Ἀλέξιος σπεύδει μετὰ στρατοῦ ἐκεῖ, καταλαμβάνει ὅλας τὰς παρόδους καὶ τὸν πολιορκεῖ ἀπὸ ξηρᾶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἰλλυρίας, ἐν ᾧ συγχρόνως κατὰ θάλασσαν ὁ αὐτοκρατορικός στόλος ἐμπόδιζει πᾶσαν ἐξ Ἰταλίας ἐπικουρίαν. Ὁ Βοημοῦνδος περιέρχεται τότε εἰς δυσχερῆ θέσιν καὶ ἀναγκάζεται νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τὸν Ἀλέξιον ὀρκισθεὶς νὰ εἶναι ὑποτελής του. Ἄλλ' ὁ ἄπιστος Νορμανδός, μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐτοιμάζεται διὰ νέαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐκστρατείαν. Εὐτυχῶς δὲν ἐπρόφθασε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς παρασκευάς του, διότι ἀπέθανεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνεψιός του Ταγκρέδος δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Ἀλέξιον κατὰ τὴν συνθήκην.

Μετ' ὀλίγον (1118) ἀπέθανε καὶ ὁ Ἀλέξιος βασιλεύσας 37 ἔτη. Ὁ Ἀλέξιος ἀνεδείχθη εἰς ἓκ τῶν ἐπιφανεστέρων βασιλέων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παραλαβὼν κράτος εὐρισκόμενον καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, κατώρθωσε διὰ τῆς συνέσεώς του ὄχι μόνον νὰ παρακάμψῃ τοὺς ἓκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν καὶ τοὺς ἓκ τῆς Ἀΐσασταυροφορίας σκοπέλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ πολὺ μέρος τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον τοῦ κράτους.

6. Ἰωάννης Κομνηνός (1118—1143) καὶ Μανουὴλ Κομνηνός (1143—1180).

Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἦτο ἀνὴρ μετριοπαθῆς καὶ χρηστὸς καὶ διὰ τὰς ἀρετὰς του αὐτὰς ἐπωνομάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ Καλογιάννης. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε νὰ πύλαισῃ πρὸς τὰς περιπετείας, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπάλαισεν ὁ Ἀλέξιος. Ἀλλὰ εἰς ὅλους τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν, ἀνεδείχθη ἀνδρείος μαχητής. Ἐπολέμησε πολλάκις πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ ἀνέκτησε πολλὰ μέρη τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Ἀντιοχείας καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Μόνον εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἑνετῶν πόλεμον ἐδείχθη ἀτυχής. Θελήσας νὰ περιορίσῃ τὰ τέσπον δλέθρια διὰ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους προνόμια τῶν

Ἐνετῶν περιήλθεν εἰς πόλεμον μὲ αὐτούς. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω δ' ἠνάγκασαν τὸν Ἰωάννην νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ προνομία τῶν.

Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀποθνήσκων ἀφῆκε τὸν θρόνον ὄχι εἰς τὸν πρεσβύτερον, ἀλλ' εἰς τὸν νεότερον υἱὸν τοῦ Μανουὴλ, θεωρήσας αὐτὸν πρὸς τοῦτο καταλληλότερον. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον. Ὁ Μανουὴλ ἀνεδείχθη ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν βασιλέων, ὅσοι ποτὲ ἐκάθισαν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κων)πόλεως. Ἐχων τὸ σῶμα ἀθλητικόν, γενναϊότητα ἀρχῆς ἔκτακτον καὶ ἀσκησίου περὶ τὰ ὄπλα μεγάλην ἐπεξήτει τὸν πόλεμον θεωρῶν αὐτὸν ὡς τὴν εὐχαριστοτέραν τοῦ ἀσχολίαν, καὶ ἀπέβη περιώνυμος διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν του. Ὑπερέβη δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς περιωνύμους ἱππότητας τῆς Δύσεως, τοὺς ὁποίους ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῆ. Ὁ βίος αὐτοῦ διήλθεν ὅλος εἰς τὸ στρατόπεδον. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν βασιλείαν του διεξήγαγε μακροὺς πολέμους πρὸς ὄλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους καὶ κατώρθωσε νὰ ἀνυψώσῃ τὸ γόητρον αὐτοῦ περισσότερον ἀκόμη τῶν ἐνδόξων προκατόχων τοῦ Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου.

Πρὸς Β. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν πέραν τοῦ Δουναβέως βαρβάρων, τῶν Πετσενέγων, τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Σέρβων καὶ Δαλματῶν.

Πρὸς Δ. ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Οἱ Νορμανδοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπετέθησαν καὶ πάλιν ἐναντίον τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους. Διὰ τοῦ στόλου τῶν κατέλαβον τὴν Κέρκυραν καὶ εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἐλεηλάτησαν πολλὰς πόλεις καὶ ἰδίως τὰς Θήβας καὶ τὴν Κόρινθον. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἀπήγαγον πολὺν χρυσόν, ἀργυρον, πολυτίμους λίθους, μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἰδίως δὲ γυναῖκας μεταξουργούς. Ἐκτοτε δὲ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Σικελίαν ἡ μεταξουργία διὰ τῶν ἐκεῖ ἀπαχθέντων αἰχμαλώτων τούτων. Ὁ Μανουὴλ ὄχι μόνον ἐξεδίωξεν αὐτοὺς διὰ μακρῶν ἀγώνων ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐκυρίευσεν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια αὐτῶν.

Πρὸς Α. ὁ Μανουὴλ ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Φράγκων καὶ ἠνάγκασε τὸν δουῖκα τῆς Ἀντιοχείας νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς κυρίαρχον. Ἰδίως ὅμως διεξήγαγε μακροὺς καὶ ἐπιτυχεῖς πολέμους ἐναντίον τῶν

ἐν Μ. Ἀσίᾳ Σελδζούκων Τούρκων, οἱ ὁποῖοι τώρα ἦσαν διηρημένοι εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη καὶ ἀνέκτησε πολλὰς χώρας αὐτῆς.

Ἄλλ' ὁ Μανουὴλ δὲν ἐδείχθη μόνον ἀκούρατος καὶ ἀκαταγώνιστος πολεμιστῆς. Ἐδείχθη, ὡς ὁ πάππος του Ἀλέξιος, καὶ πολιτικὸς συνετὸς καὶ ἐπιδέξιος. Τὰ προτερήματά του δὲ ταῦτα ἐξεδήλωσεν εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ γενομένην δευτέραν σταυροφορίαν.

7. Δευτέρα σταυροφορία.

Ἡ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἄλωσις τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἡ ἐκεῖ ἔδρουσις τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀνεξωπύρησε τὸν ζῆλον τῆς Εὐρώπης καὶ προεκάλεσε νέας ἐπιδρομὰς σταυροφόρων. Τοῦτο ἦτο ἀναγκασιότατον, διότι τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπως ἦτο περιστοιχισμένον ὑπὸ πολεμίων, εἶχεν ἀνάγκην διαρκῶν ἐνισχύσεων διὰ νὰ διατηρηθῇ. Καὶ ἐξώρμησαν μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1101 καὶ πάλιν πολυάριθμοι μαχηταὶ ἰδίως ἐκ Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, ὁπόθεν ὀλίγοι εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν Α' σταυροφορίαν. Ἀλλὰ τὰ ἀσύντακτα ταῦτα πλήθη ἐστεροῦντο ἀρχηγῶν δυναμένων νὰ ἐπιβληθοῦν. Ἐξετράπησαν λοιπὸν εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐπὶ τέλους διαπεραιωθέντες εἰς τὴν Ἀσίαν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, ὀλίγοι δὲ μόνον ἐπόθησαν εἰς Κων(σταντινούπολιν) ἢ εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἄλλ' ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ ἐν Συρίᾳ σελδζουκικὸν κράτος εἶχεν ἀναλάβει δυνάμεις, καὶ ἐπιτιθέμενον κατὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ, ὀλονὲν περιώριζεν αὐτό. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐζήτησεν ἐπιμόνως τὴν ἐπικουρίαν τῆς Εὐρώπης. Τῆ ἐνεργείᾳ τοῦ πάπα ἢ Εὐρώπῃ καὶ πάλιν ἐκινήθη. Δύο ἰσχυρότατοι ἡγεμόνες αὐτῆς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κορράδος Γ' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος Ζ' ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν τῆς Συρίας μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἱπποτῶν Γερμανῶν καὶ Γάλλων. Καὶ οἱ νέοι οὗτοι σταυροφόροι διήλθον διὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Καὶ οὗτοι μὲ ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου ὑποσχέσεις τῶν ἀρχηγῶν ἐξετράπησαν εἰς δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐπήρογετο ὀΐξις μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἂν μὴ ἐπρολάβανεν αὐτὴν ἡ σύνεσις τοῦ Μανουὴλ. Ἐπὶ τέλους (1147) ἔφθασαν πρὸς τῆς Κων(σταντινούπολιν) πόλεως καί, ἀφ' οὗ ἐξηναγκάσθησαν νὰ δώσουν εἰς τὸν Μανουὴλ ὄρκον πίστεως καὶ ὑποτελείας, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπέστησαν πολλὰς

ταλαιπωρίας, κατά τὰς ὁποίας ἀπώλεσθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ των. Ὡστε μὲ πολὺ μικρὸν στρατὸν ἔφθασαν εἰς τὴν Συρίαν. Ἀφ' οὗ δὲ εἰς μάτην ἐπολιόρκησαν τὴν Δαμασκὸν, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Εὐρώπην, χωρὶς τίποτε ἀξιόλογον νὰ κατορθώσουν.

β. Ἀλέξιος Β' (1180-1183) καὶ Ἀνδρόνικος (1183-1185)

Ἡ λάμψις καὶ τὸ μεγαλεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδομεν ὅτι ἀνῆλθε τὸ κράτος ἐπὶ τῶν πρώτων Κομνηνῶν, ἅμα ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ὅτι ὠφέλιμο μόνον εἰς τὴν προσωπικὴν ἀξίαν τῶν αὐτοκρατόρων ἐκείνων. Μετ' αὐτοὺς τὸ κράτος ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸν κατήφορον, εἰς τὸν ὁποῖον ἤρχιτε νὰ φέρεται ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, καὶ εἰς τὸν κατήφορον τοῦτον ἐφέρετο ἡμεῖς μετὰ περισσοτέρας ὀρυθητικότητος.

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱὸς του Ἀλέξιος Β' ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρὸς του, τῆς Γαλλίδος Μαρίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Ἀντιοχείας Ραϊμόνδου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ οἱ ἐν Κων)πόλει Λατῖνοι εἶχον ὑπερπλεονάσει. Ὑπῆρχον εἰς τὴν Κων)πολιν παροικίαι ὄχι μόνον Ἑνετικαὶ ἀλλὰ καὶ Γενουηνοῖων, διότι καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ ἐκδικούμενος τοὺς Ἑνετοὺς εἶχε παραχωρήσει ὅμοια προνόμια ἐπὶ μεγάλῃ βλάβῃ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους. Ἐκτὸς τούτου ὁ Μανουὴλ ἕνεκα τῶν ἱπποτικῶν αὐτοῦ τάσεων περιστοιχίζετο ὑπὸ πολυαρίθμων Φράγκων ἱπποτῶν, οἱ ὁποῖοι νεμόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας κτήματα πλούσια καὶ μεγάλα προεκάλουν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἔγχωριων. Ἐναντίον ὅλων αὐτῶν εἰς τὴν Κων)πολιν ἤδη ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ ἐπεκράτει ὑπόκωφος ἀναβρασμός, ὁ ὁποῖος τότε κατεπνίγετο ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεως τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀναβρασμός οὗτος προσλαβὼν τὸν χαρακτήρα ἐθνικῆς κατὰ τῶν ξένων ἀντιδράσεως ἐξεργάγη ἤδη ὡς στάσις κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῆς Γαλλίδος καὶ καθολικῆς Μαρίας τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων τούτων περιστοιχιζομένης. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐθνικῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐτέθη ὁ ἔγγονος τοῦ Ἀλεξίου Α' καὶ ἑξάδελφος τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ σπανίων σαματικῶν καὶ πνευματικῶν προτερημάτων. Εἶχεν ἀνδρικὸν κάλλος καὶ ἠράκλειον ῥώμην καὶ ἦτο ἱππότης ἀτρέμητος καὶ ἐκ νεότητος συνηθισμένος εἰς πᾶσαν τα-
Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

λαιποριαν. Προσέτι ἦτο ἡγεμονικὸς καὶ μέγας συνάμα στρατηγός, πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ προτερήματα θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποβῆ ὁ πολιτικὸς ἀναμορφωτὴς τοῦ ἔθνους του. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἔστερεῖτο ἠθικῶν ἀρχῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τότε κατεχούσης τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ ἔθνους θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας. Ἐπομένως ἀντὶ ὠφελείας ἀπέβη πρόξενος ἀνυπολόγιστου βλάβης εἰς τὸ καταρρέον κράτος.

Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος μετὰ βίον περιπετειώδη ἐπωφελήθει ἐκ τῆς κατὰ τῆς βασιλείσης Μαρίας δυσαρσεκείας τοῦ λαοῦ καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ὡς ἐπίτροπος καὶ κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου. Πρώτη δὲ πράξις τῆς ἀρχῆς του εἶναι ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἐξαγοιωμένον ὄχλον τῆς πρωτευούσης νὰ προβῆ εἰς ἀθήσας σφαγὰς τῶν ἐν Κων/πόλει Λατίνων. Τότε ἐξεστράφη τὸ ἄγριον ἔθνικὸν μῖτος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ γενεὰς ὄλας ὡς ἀτυχεῖς ἐμποροὶ καὶ κεφαλαιοῦχοι ἔπινον τὸ αἷμα των. Γυναῖτες, παῖδες, μοναχοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς ἐθανατώθησαν. Οἱ μύχιμοι ἄνδρες ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα των ἐπώθησαν, ἀντεκδικούμενοι δὲ ἐλεηλάτησαν δεινῶς ὄλα τὰ παράλια τῆς Προποντίδος, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ Αἰγαίου, καὶ συνέλαβον ὄλα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα συνήντησαν καθ' ὁδόν. Ἀλλὰ τὰ ἀποτέσματα τῆς σφαγῆς ἐκείνης δὲν περιορίσθησαν εἰς ταῦτα. Ἐκτοτε τὰ μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκευμάτων πάθη ἐκορυφώθησαν καὶ ἐπήγαγον μετ' ὀλίγον καταστροφὰς δεινῆς καὶ ἀνυπολόγιστους.

Μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν Λατίνων ὁ Ἀνδρόνικος ἐθεωρήθη σωτήρ. Δὲν ἡδύνατο νὰ ἀρξῆται εἰς τὸν τίτλον μόνον τοῦ συναυτοκράτορος, ὡς οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Μετ' ὀλίγον κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Ἀλέξιος στραγγαλίζεται, ὁ δὲ Ἀνδρόνικος λαμβάνει ὄχι μόνον τὴν θέσιν του, ἀλλὰ καὶ τὴν νεαρὰν σύζυγόν του Ἀγνήν, τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ'. Μετὰ τοῦτο δὲ στρέφει τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους. Οἱ μεγάλοι γαιοτῆμονες ἔβαινον κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ἐξαφανισμόν τῆς τάξεως τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ κύριον τῆς πολιτείας στήριγμα. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐνόμισεν ὅτι πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἡρωϊκῶν φαρμάκων. Ἐπετέθη λοιπὸν κατὰ τῆς ἀρστοκρατίας. Ὅλη ἡ βασιλεία τοῦ Ἀνδρονίκου εἶναι σειρά φυλακίσεων, τυρώσεων, θανατικῶν ἐκτελέσεων καὶ δημεύσεων κατὰ τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν καὶ τῶν δημοσίων λειτουργῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεγύμνωνον τοὺς μικροὺς ἰδιοκτήτας. Συγχρόνως τὰ φορο-

λογικά βάρη τοῦ λαοῦ ἐλαφρύνονται, ὡς δικασταὶ ἐκλέγονται εὐσυνείδητοι καὶ ἀδαροδόκητοι ἄνδρες, οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐξάνονται, αἱ δὲ τροφῆλαὶ καὶ πολυδάπανοι ἐορταὶ τῆς αὐλῆς παύουν.

Ἄλλ' ἡ ἐθνικὴ πολιτικὴ αὐτῆ τοῦ Ἀνδρονίκου δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ φέρῃ καὶ μεγάλην ἀντίδρασιν. Ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐπαναστατεῖ. Κατ' ἀρχὰς ἡ σιδηρᾶ χεὶρ τοῦ Ἀνδρονίκου καταστέλλει τὴν ἐπανάστασιν καὶ τιμωρεῖ σκληρῶς τοὺς ἐπαναστάτας. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἄλλος κίνδυνος ἐγείρεται ἐκ Δ. Ἡ ἐν Κων)πόλει σφαγὴ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ πάλιν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ παλαιοῦ ὀνείρου των, τὴν κατάκτησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐτοιμάζουν λοιπὸν καὶ πάλιν μέγαν στρατὸν καὶ στόλον καὶ καταλαμβάνουν τὸ Δυρράχιον. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ μὲν στρατὸς διελαύνει διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ χωρὶς νὰ συναντήσῃ που ἀντίστασιν φθάνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ δὲ στόλος κυριεύει τὰς Ἰονίους νήσους, περιπλέει τὴν Πελοπόννησον καὶ διευθύνεται εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν. Ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης δὲν διήρκεσε πολὺ. Μετὰ 9 ἡμέρας ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν πολιορκητῶν (1185), παρὰ τῶν ὁποίων ἔπαθε τὰ πάνδεινα. Φῖνοι, αἰχμαλωσίαι, ἀπυγαί, λεηλασίαι κατέστρεψαν τὴν δευτέραν ταύτην πόλιν τοῦ κράτους. Ἦτο ἡ ἐκδίκησις τῶν Λατίνων διὰ τὰς ἐν Κων)πόλει σφαγὰς. Τὸ χυθὲν τότε αἷμα ἠῦξησε τὸ ἐθνικὸν μῖσος καὶ ἤνοιξε μεταξὺ τῶν δύο λαῶν χάσμα ἀσυμπλήρωτον.

Ἄλλ' ἤδη εἰς τὴν Κων)πολιν αἱ συμφοραὶ αὐταὶ καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν δημοσίων θεαμάτων ἤρχισε νὰ προκαλῆ δυσαρέσκειαν καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐκ ταύτης ἐπαφεληθεῖσα ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐγείρει στάσιν ἐναντίον του, ἀνατρέπει αὐτὸν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τὸν φονεύει, ἀναβιβάζει δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝ ΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ

I. 'Ισαάκιος Β΄. 'Αλέξιος Γ΄.

Διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ 'Ισαακίου Ἀγγέλου εἰς τὸν θρόνον ἡ στρατιωτικὴ ἀριστοκρατία ἐθριάμβευσεν, αἱ δὲ σωτήριοι τοῦ Ἀνδρονίκου μεταρρυθμίσεις παρῆλθον ἀνεπιστρεπτί. Καὶ ἐὰν μὲν ὁ 'Ισαάκιος κατ' οἱ διάδοχοί του ἐκοσμοῦντο ὑπὸ τῶν συνήθων εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν ταύτην στρατιωτικῶν ἀρετῶν, θὰ κατωρθοῦτο νὰ διατηρηθῇ ἡ ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν προσδοθεῖσα εἰς τὸ κράτος λάμψις καὶ νὰ σωθῇ. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτοι ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι διὰ νὰ κυβερνήσουν καὶ σώσουν τὸ πανταχόθεν προσβαλλόμενον κράτος. Ὅντως αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου περισταλαεῖσαι καταχρήσεις τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ ἡ σπατάλη τῆς αὐτῆς ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐπιφέρουν δεινὸν κλονισμὸν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ὡς ἐκ τούτου δὲ νέαι φορολογίαι ἐπιβάλλονται, αἱ ὁποῖαι πιέζουν τὸν λαὸν πολὺ. Ἐξ ἄλλου ἡ συγκεντρωτικὴ διοίκησις, ἡ ὁποία ἕως τώρα ἔσωσε τὸ κράτος, χαλαροῦται. Πολλοὶ μεγάλοι ἰδιοκτῆται καὶ ἄρχοντες ἀποβαίνουν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τοιοῦτοι ἦσαν π. χ. ὁ Κοντοστέφανος καὶ ὁ Καμύτσης εἰς τὴν Λαοδικεῖαν τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Ραοῦλ, οἱ Πετραλεῖφαι εἰς τὴν Αἰτωλίαν, οἱ Μελισσηνοὶ εἰς τὴν Μεσσηνίαν, ὁ Λέων Χαμάρετος εἰς τὴν Λακωνικὴν, οἱ Σγουροὶ εἰς τὴν Κόρινθον, οἱ Βρανάδες, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐδείχθη πρὸς τὸν 'Ισαάκιον εὐμενής. Ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ Βρανᾶς κατώρθωσε νὰ νικήσῃ παρὰ τὸν Στρυμόνα τοὺς ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τῆς Κων)πόλεως βαδίζοντας Νορμανδοὺς καὶ νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὸ εὐτυχὲς γεγονός δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα γενναϊότερα φρονήματα. Ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ 'Ισαακίου ἦτο τοιαύτη, ὥστε τίποτε δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ δ' ἐπῆλθεν ἄλλο γεγονός, ἡ ἐπανάστασις τῶν Βλαχοβουλγάρων, τὸ ὁποῖον ἐτι μᾶλλον ἐξηροθῆνησε τὸ κράτος.

Οἱ Βούλγαροι εἶχον μὲν κατασυντριβῆ καὶ ὑποταχθῆ ὑπὸ τοῦ Βα-

σιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐξελληνίσθησαν. Εἶχον διατηρήσει καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμά των καὶ οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ ὄνειροπολοῦν τὴν ἀνασύστασιν τοῦ κράτους των. Αἱ καταπιέσεις δὲ τῶν εἰσπρακτέρων τῶν φόρων συχνὰ ὤθουν αὐτοὺς εἰς ἐπαναστάσεις. Καὶ ἔστασίαζον μὲν καὶ πρότερον κατ' ἐπανάληψιν, ἀλλ' αἱ στάσεις ἐκείναι εὐκόλως κατεστέλλοντο. Ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ὁμως κατώρθωσαν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἰδρῦσουν κράτος ἀνεξάρτητον. Εἰς τοῦτο δ' ἐβοήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰστροῦ ἐγκατεστημένοι Βλάχοι.

Οἱ Βλάχοι προῆλθον ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν πολυαριθμῶν Ῥωμαίων ἀποίκων, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησε παρὰ τὸν Δούναβιν ὁ Τραϊανός, μετὰ τῶν Ἰθαγενῶν τῆς χώρας κατοίκων. Οἱ Βλάχοι οὗτοι, οἱ ὁποῖοι κατόπιν ἀπετέλεσαν τὰς ῥουμανικὰς ἡγεμονίας Μολδαβίαν καὶ Βλαχίαν, εἶχον διατελέσει ἐπὶ μακρὸν ὑποτελεῖς τῶν Ἀβάσων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Οὐγγρων. Κατὰ τὸς ἐπιδρομὰς δέ, τὰς ὁποίας αἱ βάρβαροι αὐταὶ φυλαὶ ἔκαμνον ἐντὸς τοῦ κράτους, ἔστρατολόγουν καὶ ἐκ τῶν Βλάχων τούτων, καὶ ὡς ἐκ τούτου πολυαριθμοὶ τούτων ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἰδίως δὲ παρὰ τὸν Αἴμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἥπειρον.

Μὲ τοὺς Βλάχους λοιπὸν αὐτοὺς παρὰ τὸν Αἴμον συνενωμένοι οἱ Βούλγαροι ἐπαναστατοῦν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ γίνονται κύριοι ὅλης τῆς μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου χώρας. Μάτην ὁ Ἰσαάκιος ἔξαποστέλλει κατ' αὐτῶν ἐπανειλημμένους στρατοὺς. Οἱ στρατηγοὶ εἶναι ἀντάξιοι τοῦ κυρίου των καὶ ἠτῶνται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ ἤδη οἱ Βούλγαροι ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ συμμαχοῦν καὶ μὲ τοὺς Σέρβους. Ὀνειρεύονται νὰ ἐπανιδρῦσουν τὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ. Ὁ Ἰσαάκιος τότε ἀποφασίζει νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατ' αὐτῶν. Εἰς μίαν ὁμως ἐκ τῶν ἐκστρατειῶν του τούτων ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος συνωμοτεῖ ἐναντίον του, τὸν συλλαμβάνει καὶ ἀνέρχεται αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ Ἰσαάκιος τυφλωθεὶς φυλακίζεται μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' δὲν ἐφάνη καλύτερος τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κράτους προέβαινε ταχέως. Οἱ κατὰ τόπους ἰσχυροὶ ἄρχοντες γίνονται ἀνεξάρτητοι. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν δὲ τέλος, ὅπου ἐγκατεστάθησαν καὶ πάλιν οἱ ἐκδιωχθέντες ξένοι, ἐπικρατεῖ πλήρης ἀναρχία. Ἐν τῷ τῷ κράτος εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀθλίαν αὐτὴν κατάστασιν, νέα θύελλα ἐτοιμάζεται ἐκ Δυσιῶν, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτὸ τὸ τελειωτικὸν κτύπημα.

2. Ἡ τρίτη σταυροφορία.

Τὸ 1175 Μωαμεθανὸς τις στρατηγός, ὁ Σαλαδῖνος, καταλύσας τὴν ἐν Αἴγυπτῳ δυναστείαν τῶν Φετιμαδῶν χαλιφῶν ὑπήγαγε τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν Βαγδάτῃ Ἀββασίδου χαλίφου, ἀνέλαβε δ' αὐτὸς τὴν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ κυβέρνησιν τῆς χώρας ὡς σουλτάνος. Ὁ Σαλαδῖνος κατόπιν (1187) ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τοῦ βασιλείου τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ νικήσας τοὺς Φράγκους κατέλαβε τὴν Ἱερὰν πόλιν. Ἦδη τὸ κράτος τῶν Χριστιανῶν περιορίσθη εἰς τὴν βόρειον Παλαιστίνην. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροκάλεσεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν τρίτην σταυροφορίαν. Τὴν ἀρχηγίαν αὐτῆς ἀνέλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσας, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Β' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος Β'.

Ὁ Φρειδερίκος μετὰ 80 χιλιάδων λογάδων ἵπποτῶν πορεύεται διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν Ἑλλῆσ ποταμόν. Ὁ στρατὸς τοῦ Βαρβαρόσσα δὲν ἦτο ὁποῖος ὁ τῆς πρώτης σταυροφορίας, ὁ δὲ Φρειδερίκος ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶχον πάθει τόσα μέχρη τοῦδε ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ἐφέροντο πρὸς αὐτοὺς μετὰ δυσπιστίας καὶ παρενέβαλλον εἰς αὐτοὺς μυρίας δυσχερείας. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους διὰ πλοίων, τὰ ὅποια ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος Ἄγγελος παρεχώρησεν εἰς αὐτούς, διεπεραιώθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐδῶ ὁ Φρειδερίκος προσήλασε νικηφόρος εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας καὶ νικήσας τοὺς Σελτζούκους κατέλαβε τὴν πρωτεύουσάν των Ἰκόνιον. Κατόπιν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Κιλικίαν. Ἐδῶ ὅμως κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Κύδιου παρασυρθεὶς πνίγεται. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τὸ περισσότερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐπέστρεψεν ὀπίσω, μικρὸν δὲ μέρος μόνον αὐτοῦ μετεβη εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου συνητητήθη μὲ τοὺς ἄλλους σταυροφόρους.

Οἱ δύο ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς σταυροφορίας, ὁ Φίλιππος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Ριχάρδος τῆς Ἀγγλίας, ἐπορεύθησαν διὰ θαλάσσης. Κατὰ τὸν πλοῦν των μαλιστα οἱ Ἄγγλοι ἀφῆρσαν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν Κύπρον. Ἀφ' οὗ ἐφθασαν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, πολιορκοῦν καὶ κυριεύουσι τὸ φρούριον τῆς Πτολεμίδος καὶ συνάψαντες πολλὰς μάχας πρὸς τὸν Σαλαδῖνον ἀναγκοῦν πόλεις τιὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὴν Ἱερουσαλήμ ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσουν. Συνωμολόγησαν μόνον μὲ τὸν Σαλαδῖνον συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς τοὺς χριστιανούς ἡ χάριν προσκυνήσεως μετάβασις εἰς τὴν Ἱερὰν πόλιν.

3. Ἡ τετάρτη σταυροφορία.

Ἡ ἀποτυχία τῆς τρίτης σταυροφορίας προεκάλεσε μετ' ὀλίγα ἔτη τὴν τετάρτην. Ἦσαν δὲ αἱ περιστάσεις τῆς Συρίας πρόσφοροι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν, διότι ἀποθανόντος ἐν ἔτει 1193 τοῦ Σαλαδίνου οἱ υἱοὶ αὐτοῦ περιήλθον εἰς διενέξεις μεταξύ των. Ὁ τότε λοιπὸν πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' προεκήρυξε νέαν σταυροφορίαν. Ταύτης οἱ ἐπισημότεροι ἡγεμόνες ἦσαν ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός τῆς Σαβοΐας καὶ ὁ κόμισ Φλανδρίας Βαλδουῖνος. Ἀπεφασίσθη δὲ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακουχιῶν τῆς κατὰ ξηρὰν πορείας νὰ μεταβοῦν διὰ θαλάσσης εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους. Συνκεντρώθησαν λοιπὸν οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἵνα διὰ πλοίων αὐτῆς διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ἄλλα τοῦτο ἔεν συνέφερον εἰς τοὺς Ἑνετούς, οἱ ὅποιοι εἶχον μεγάλα συμφέροντα μὲ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον λόβει παρὰ τοῦ σουλιάνου τῆς Αἰγύπτου σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια. Ἐνεκα τούτου ὁ δόγης τῶν Ἑνετῶν, ὁ γηραιὸς (90 ἐτῶν) καὶ πανοῦργος Δάνδολος, ἐζήτησε παρ' αὐτῶν τόσην ἀμοιβήν, ὅσην ἐγνώριζεν ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πληρώσουν οἱ σταυροφόροι. Συγχρόνως δὲ ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ μέρους τῆς ἀμοιβῆς αὐτῆς νὰ βοηθήσων αὐτὸν διὰ νὰ καὶ υποιάξῃ τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας πόλιν Ζάραν, ἣ ὁποία εἶχεν ἀποστατήσῃ ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οἱ σταυροφόροι ἐδέχθησαν καὶ ἡ Ζάρα ἐκυριεύθη.

Ἐν ᾧ ὅμως εὐρίσχοιτο ἐνιαῦθ, ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ τον ἀποκαταστήσουν εἰς τὸν πατρικὸν του θρόνον. Ὁ Ἀλέξιος κατορθώσας νὰ δραπέτευσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς εἶχε μεταβῆ εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν. Κατὰ πρῶτον ἦλθε πρὸς τὸν πάπαν. Οὗτος δὲν ὑπέσχεθη μὲν εἰς αὐτὸν τι, τὸν διηυκόλυεν ὅμως νὰ ἐλθῇ εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς σταυροφόρους. Ὁ Ἀλέξιος ὑπέσχετο εἰς τοὺς σταυροφόρους τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, σιδηρομῆν στρατιωτικὴν πρὸς ἀνάγκησιν τῶν Ἁγίων τόπων, καὶ μέγα ποσὸν χρημάτων, ἐξήτει δὲ παρ' αὐτῶν νὰ ἔλθουν εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἀποκαταστήσουν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τῶν πατέρων του. Τὸ πᾶγμα ἐνυμβιβόζετο ὅριστα μὲ τὰς προθέσεις τοῦ γηραιοῦ Δανδόλου, ἣ κατὰ τῆς Κων)πόλεως ἐπίθεσις ἀπεφασίσθη καὶ προσεκλήθη εἰς τὴν Ζάραν ὁ Ἀλέξιος. Ὁ πάπας διεμαρτυρήθη διὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς σταυροφορίας. Ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Συγχρόνως ἐδήλωσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ Ἕλληγες εἶναι

ἄξιοι τιμωρίας, διότι δὲν ἀνεγνώριζον τὰς κυριαρχικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης.

Ἡ σταυροφορικὴ λοιπὸν ἐκστρατεία διηυθύνθη κατὰ τῆς Κων-
σταντινουπόλεως καὶ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων, ἐπὶ
τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον 40 χιλιάδες ἄνδρες, ἐφάνη πρὸς αὐτῆς.

4. "Αλωσις τῆς Κων'πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.

Ὁ Ἀλέξιος Γ' πληροφορηθεὶς τοὺς σκοποὺς τῶν σταυροφόρων εἶχε φροντίσει περὶ ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ εἶχε συν-
αθροίσει εἰς αὐτὴν στρατὸν 60 χιλ. ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνδρῶν
τούτων ὀλίγοι ἠδύνατο νὰ πικραταχθοῦν κατὰ τῶν σταυροφόρων. Διὰ
τοῦτο οὗτοι ἠνυθίσθησαν νὰ ἀποβιβασθοῦν ἀκωλύτως καὶ νὰ γίνουν
κύριοι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ λιμένος τοῦ Κερατίου κόλπου, τοῦ ὁποίου
ἔθραυσαν τὴν φράστουσαν τὸ στόμιον ἄλυσον. Μετὰ ταῦτα δὲ ἤρchiον
νὰ πολιορκωῦν τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης. Ἐξοδοί
τινες τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων ἀπέβησαν ἀνὴν ἀποτελέσματος καὶ
ὁ Ἀλέξιος Γ' μετὰ πολιορκίαν ὀλίγων ἡμερῶν ἀπελιπθεὶς ἐγκατέλειπε
τὴν πόλιν. Τότε οἱ ἐν τῇ πόλει ἐξήγαγον ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Ἰσαάκιον
Ἀγγελον καὶ ἀποκατέστησαν αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Ἰσαάκιος ἐπε-
κύρωσε τὴν συνθήκην, τὴν ὁποίαν εἶχε κόμει μετὰ τῶν σταυροφόρων
ὁ υἱὸς του, καὶ ὁ Ἀλέξιος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῶν
σταυροφόρων εἰσηλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνεκηρύχθη συμβασιλεὺς τοῦ
πατρὸς του ὡς Ἀλέξιος Δ'.

Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὄρων τῆς συνθήκης ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου δὲν
ἦτο εὐκόσος. Ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὀπωσδήποτε ἐξετελέ-
σθη. Ὁ Ἀλέξιος ἔσπευε νὰ στείλῃ ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν πάπαν,
ὁ δὲ πατριάρχης Καματηρὸς βιασθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀνεκήρυξεν ἐν
τῷ Ναῶ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὸν Ἰννοκέντιον Γ' ὡς πρῶτον ἐπὶ τῆς
γῆς ἐπίτροπον τοῦ Σωτήρος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ πάπας δὲν
ἔμεινεν εὐχαριστημένος ἐκ τούτου, διότι τὸ γενόμενον δὲν ἐσήμαινε τὴν
πλήρη ὑποταγὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' οἱ σταυροφόροι καὶ
ῥωμιοὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐνδιέφεροντο τόσον διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅσον
διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπεσχέθη εἰς αὐ-
τούς ὁ Ἀλέξιος. Ἀλλ' ὅσας καὶ ἂν κατέβαλλε προσπαθείας, ὅσας κα-
ταπίψεις καὶ ἂν ἔκαμνεν ὁ Ἀλέξιος, δὲν ἦτο δυνατόν ἢ εἰσπραξίς με-
γάλου ποσοῦ καὶ οἱ σταυροφόροι παρέμενον πρὸς τῆς Κων'πόλεως.

Τούναντιον και ἡ ὁμολογία πίστεως εἰς τὸν πάπαν και ἡ ἀλαζῶν συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων και αἱ πρὸς εἰσπραξιν χρημάτων καταπιέσεις τοῦ Ἀλεξίου ἐξήγειραν τὸν λαὸν τῆς Κων/πόλεως. Οὗτος ἐπαναστατήσας καθαιρεῖ τοὺς ἀνικάνους βασιλεῖς και ἀναγορεύει βασιλέα τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον τὸν ἐπονομαζόμενον Μούρτζουφλον, συγγενῆ τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν. Ὁ γέρον Ἰσαάκιος ἐκ τῆς λύπης του ἀπέθανεν. Ὁ Ἀλέξιος Δ' φονεύεται.

Ὁ Μούρτζουφλος ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀρνεῖται νὰ κάμῃ εἰς τοὺς σταυροφόρους νέας πληρωμὰς και προσκαλεῖ αὐτοὺς ἐντὸς 8 ἡμερῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν. Δυστυχῶς τὰ πράγματα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς γενναίας προθέσεις τοῦ νέου αὐτοκράτορος. Οἱ σταυροφόροι ἐπολιορκησαν τὴν πόλιν και ἤρχισαν τὰς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται γενναίως, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει. Τέλος τὴν 12 Ἀπριλίου 1204 γίνεται μεγάλη ἐφοδος τῶν σταυροφόρων, κατὰ τὴν ὁποίαν καταρθῶνουν νὰ ἀναβοῦν τὰ τεῖχη και νὰ γίνουν κύριοι μέρους τῆς πόλεως. Ἡ φρουρὰ ἐντρομος τρέπεται εἰς φυγὴν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπελπισθεὶς φεύγει ἐκ τῆς Κων/πόλεως. Ἀρχοντές τινες τότε μὴ ἀπελπισθέντες ἀκόμη περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως συνελθόντες εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνακηρύττουν αὐτοράτορα τὸν γενναῖον πολεμιστὴν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ἀλλ' αὐτὸς εἰς μάτην προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν διὰ νὰ ἀντισταθῇ. Ἀπελπισθεὶς και οὗτος φεύγει ἐκ τῆς πόλεως μετ' ὀλίγους ὁπαδοὺς του. Ἦδη οἱ σταυροφόροι προσέλαβον ὡς σύμμαχον τὸ πῖθ και ὑπὸ τούτου βηθηδόμενοι γίνονται κύριοι τῆς πόλεως.

Αἱ σφαγαί, αἱ ἀρπαγαί, αἱ ἱεροσυλῖαι και αἱ καταστροφαί, αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν δῆθεν στρατιωτῶν τούτων τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἀπερίγραπτοι. Διήρπασαν τὰ πάντα. Ἐλεηλάτησαν τὰ μεγαλοπρεπῆ μέγαρα και τὰς πτωχὰς οἰκίας, τὰ ἅγια ποτήρια μετεχειρίσθησαν διὰ νὰ πίνουν οἶνον. αὐτὴν δὲ τὴν Ἁγίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τὴν ἐκ χρυσοῦ και ἄλλων πολυτίμων ὑλῶν κατασκευασμένην κατερέμψισαν και διενεμήθησαν οἱ σταυροφόροι. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι, ὅσοι διέφυγον τὴν σφαγὴν, καὶ ἰδίως οἱ τῆς ἀνωτέρας τάξεως, φεύγουν και πληροῦν τὰ περίχωρα τῆς πόλεως εὐχαριστημένοι, ὅσοι ἐξ αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ διασώσουν τὴν τιμὴν τῶν οἰκογενειῶν των.

Ἄλλ' οὐδὲ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐρεῖθησαν, τὰ ὁποῖα ἐπὶ 900 ἔτη εἶχον συγκεντρώσει οἱ αὐτοράτορες πρὸς στολισμὸν τῶν πλατειῶν,

τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων. Κατεστράφησαν τότε ἄπειρα ἔργα τέχνης, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἄλλων μεγάλων καλλιτεχνῶν. Ἀκόμη θλιβερωτέρα ὅμως εἶναι ἄλλη καταστροφή. Ἡ Κων)πολις ἦτο ἡ πνευματικὴ τοῦ κόσμου πρωτεύουσα. Εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν πλουσίων καὶ μορφωμένων μεγιστάνων αὐτῆς ἦσαν συγκεντρωμένα ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς σρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὅλα ταῦτα κατὰ τὰς πυρκαϊδὸς τῆς πόλεως τὸς γενομένης κατὰ τὴν ἄλωσιν ἐξηφανίσθησαν. Ἐπομένως πολλὰ ἀριστουργήματα καὶ τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ἑμμέτρου λόγου ἐχάθησαν διὰ παντός.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ μέγα προπύργιον τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπὶ 9 αἰῶνας ἀπέκρουσε τὸς ἐπιδρομὰς τῆς Ἀσιανῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ Ἰσλαμικοῦ, κατέστρεψαν αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Εἰρωπαῖοι καὶ ἤνοιξαν τὴν ὁδὸν τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσόδου τῶν Τούρκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Η ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ

1. Ἡ διανομὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ σταυροφόροι κυριεύσαντες εὐκόλως τὴν Κων)πολιν ἐνόμισαν ὅτι ἐπίσης εὐκόλως θὰ γίνουν κύριοι καὶ ὅλης τῆς Αὐτοκρατορίας. Διεμοίρασαν λοιπὸν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων μεταξὺ των. Καὶ αὐτοκράτωρ μὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός. Ἄλλ' εἰς τοὺς Ἑνετοὺς δὲν συνέφερε νὰ λάβῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ὁ ἰσχυρὸς Βονιφάτιος, ὁ ὁποῖος ἦτο πιθανὸν διὰ τῆς μετριοπαθείας του καὶ τοῦ εἰλικρινοῦς χαρακτῆρος του προσελκύνου τοὺς ἐγγχωρίους νὰ ἰδρῦσῃ ἰσχυρὰν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ τῶν ὀφειδίουτων λοιπὸν τοῦ πονηροῦ Δανδόλου ἐξελέχθη αὐτοκράτωρ ὁ κόμισ τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἑνετοὶ ἤλπιζον ὅτι θὰ ἄγουν καὶ θὰ φέρουν, ὡς ἤθελον. Ἐκτὸς δὲ τῆς Κων)πόλεως ὁ Βαλδουῖνος ἔλαβε τὴν Θράκην καὶ ὅλας τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός ἔλαβεν ὡς ὑποτελής τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα μὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ δὲ Ἑνετοὶ τέλος ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὰ ἐμπορικὰ των συμφέροντα ἐπροτίμησαν νὰ λάβουν ὅλας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἠπειρον καὶ προσέτι αὐτῆς τῆς Κων)πόλεως τὸ ἡμῶν μέρος. Σύμφωνα τέλος μὲ συμφωνίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον λάμει πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἐπειδὴ αὐτοκράτωρ ἐξελέχθη Φράγκος, ὁ πατριάρχης ἔπρεπε νὰ εἶναι Ἑνετὸς καὶ τοιοῦτος ἔγινεν ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης.

Ἄλλὰ ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἦτο δυνατόν τὰ μείνῃ μὲ τὰς χεῖρας σταυρωμένης, ὡς ἐνόμισαν οἱ κατακτηταί. Ἄν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους διέσφζον ἰσχυρὸν τὸ αἰσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρησκευμα ἀφοσίωσας, καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Αἰτᾶι λοιπὸν ἀντετόχησαν καρτεριῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον νὰ καταστρέψουν καὶ τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ Ἐθνους ὑπαρξιν. Ἄλλ' ἄς παρακολουθῶμεν ἐν ἑκάστῳ

ἐκ τῶν λατινικῶν κρατῶν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των πρὸς κατάκτησιν τῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἔλαχον εἰς αὐτά.

2. Ἡ κατάκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων. Σχηματισμὸς νέων ἑλληνικῶν κρατῶν.

Αἱ Αὐτοκρατορίαι Νικαίας καὶ Τραπεζοῦντος. Ὄταν ὁ Βαλδουῖνος ἐτόρπη εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν ἀσιατικῶν ἐπαρχιῶν, εὗρέθη πρὸ ἀντιστάσεως ἀπροσδοκῆτου. Εἶδομεν ὅτι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ, ὅταν οἱ Φράγκοι ἦσαν πλέον ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν λαὸν πρὸς ἀντίστασιν ἔφυγε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ ἐπεριστοιχίσθη ὑπὸ τῶν ἐκ Κων)πόλεως πολυαρίθμων προσφύγων, ὑπεχρέωσε δὲ τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ τοπικοὺς ἄρχοντας, ἄλλους μὲν διὰ τῆς βίας, ἄλλους δὲ διὰ τῆς πειθοῦς νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν του. Μετὰ τοῦτο συγκαλέσας εἰς τὴν Νίκαιαν μεγάλην σύνοδον πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Τοιοῦτοτρόπως ἰδρύθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν νέον κράτος ἑλληνικόν, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, περιλαμβάνον ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν αὐτῆς, διότι τὰ μεσόγεια κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Λάσκαρις δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ νικήσῃ ἐκ παρατάξεως τοὺς ἐπιτεθέντας κατ' αὐτοῦ Φράγκους. Ἀλλ' ὅμως ἐπέμενε τοσοῦτον ἀντιπαραλίαν κατ' αὐτῶν, ὥστε δὲν ἄφησεν αὐτοὺς νὰ προχωρήσουν πολὺ πέραν τοῦ Βοσπόρου. Ἐὰν τότε ὄλοι αἱ κατὰ τὴν Μ. Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἦσαν συνενωμέναι, ἴσως εὐθὺς ἀμέσως θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνακτήσουν τὴν Κων)πολιν. Δυστυχῶς αὗται διηρέθησαν. Εἰς τὰ ΒΑ παράλια συνέστη ἄλλο κράτος μὲ ἔδραν τὴν Τραπεζοῦντα ὑπὸ τὸν ἔγγοιον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α'. Τὸ κράτος τοῦτο μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν χωρῶν αὐτῶν κατέστη πλούσιον καὶ ἰσχυρὸν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ διατηρηθῇ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ὄχι μόνον δὲν συνέπραξε μετὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Φράγκων.

Ἡ Θράκη. Ἡ κατάκτησις τῆς Θράκης ὑπὸ τῶν Φράγκων δὲν συνήνεγκε κατ' ἀρχὰς μεγάλας δυσκολίας. Οἱ Φράγκοι ὅμως κατ' αὐτὴν

λιστα αὐτὴν γίνεται ἄφαντος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος καὶ τὸν διαδέχεται ὁ ἀδελφός του Ἑρρίκος.

Ἄλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες ὑφίστανται καὶ ἐκ μέρους τῶν Βουλγίων χειρότερα καὶ μετανοοῦν διὰ τὴν μετ' αὐτῶν συμμαχίαν. Ἀποφασίζουσι λοιπὸν νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοὺς Φράγκους. Εὐτυχῶς καὶ οἱ Φράγκοι εἶχον κατανοήσει ὅτι ἔπρεπε νὰ συμπεριφερθοῦν ἐπιεικέστερον πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἡ συνεννόησις ἐπῆλθεν. Οἱ Φράγκοι ὄχι μόνον ὑπεσχέθησαν νὰ σεβασθοῦν τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Θεόδωρον Βρανῶν Κομνηνὸν τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώσῃ ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχῃ ἐν ἀνάγκῃ στρατὸν 500 μαχητῶν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀνεγνώρισαν δηλ. αὐτὸν ὡς ἓνα ὑποτελεῖ φεουδάρχην ἴσον σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα μετὰ τὸν Βονιφάτιον. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνίοτε ὁ Θεόδωρος οὗτος βασιλεὺς τῆς Ἀδριανουπόλεως ὀνομάζεται. Κατόπιν τῆς συνεννοήσεως τούτης ὁ Ἰωαννίσσης μὴ τολμῶν νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν Φράγκων ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια, ἀφ' οὗ δεινῶς ἐλεηλάτησε τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Ἡ Μακεδονία, Θεσσαλία καὶ Στερεὰ Ἑλλάς. Ὁ Βονιφάτιος εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν χωρῶν τοῦ ὑπῆρξεν εὐτυχιστέρος. Εἰς τοῦτο διηκέλυσε πολὺ αὐτὸν τὸ ὅτι λαβὼν σύζυγον τὴν χήραν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Μαργαρίταν τὴν ἐξ Οὐγγαρίας εἶχε μαζί του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν καὶ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἀγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Ἕλληνες εὐλαϊρίδαι παρηκολούθουν αὐτὸν προσελκυσθέντες ὑπὸ τῆς μετριοπαθείας του. Ἄνευ λοιπὸν ἀντιστάσεως κατέλαβεν ὅλην τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Ἐδῶ ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτὸν ὁ Λέων Σγουρός, ὁ ὄρχων τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε γίνει κύριος ὅλης τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἄμα ὅμως ἐπλησίασεν ὁ Βονιφάτιος, ὁ Σγουρός ὑπεχώρησε καὶ κατέφυγεν εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἀκωλύτως ἔγινε κύριος ὅλης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὅλας τὰς χώρας ταύτας ὁ Βονιφάτιος διεμοίρασε κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα εἰς τοὺς συναγωνιστάς του ὡς ὑποτελεῖς. Ἀπετελέσθησαν λοιπὸν ἐξ αὐτῶν διάφοροι μικραὶ ἡγεμονίαι ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκ τούτων ἐπισημοτέρα ἀπέβη τὸ Δουκάτιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν τὸ δοθὲν εἰς τὸν Γάλλον Ὁθωνα Δελαρός.

Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. Ἐν ᾧ ὁ Βονιφάτιος προήλανε ἀκωλύτως ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ, δυτικῶς τῆς Θεσσαλίας ὁ ἑλληνισμὸς ὕψωνε τὴν σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας. Οἱ ὄρεινοι κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἐννόουν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς. Ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἀντιστάσεως ταύτης ἐτέθη ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνός. Οὗτος κατατίσας ἀξιόλογον στρατὸν ἐκ τῶν ὄρεινῶν τούτων Ἑλλήνων ἵδρυσεν εἰς τὴν Ἡπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἴδιον ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς Β. ἐξέταθη μέχρι Δυρραχίου καὶ πρὸς Ν. μέχρι τῆς Ναυπλίου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν, τὴν ὁποῖαν εἶχον καταλάβει οἱ Ἑνετοί. Τὸ κράτος ταῦτο ὀνομάσθη Δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ Δεσπότης τῆς Ἑλλάδος, πρωτεύουσαν δὲ εἶχε τὴν Ἄρταν.

Αἱ χῶραι αὗται κατὰ τὴν συνθήκην τῆς διανομῆς ἔτρεπε νὰ καταληφθοῦν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι ὅμως ὄχι μόνον δὲν εἶχον ἐπαρκῆ πρὸς τοῦτο στρατὸν, ἀλλ' ἐκινδύνουν νὰ χάσουν καὶ αὐτὸ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον εἶχον μὲν καταλάβει οὗτοι, ἠτείλουν ὅμως βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ οἱ ἰθαγενεῖς τῶν ὄρεων κίτικοι, οἱ νῦν τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενοι ὑπὸ τῷ ὀνόματι Ἀλβινοί. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἑνετοὶ ἀτέλεσκον πάντοτε μᾶλλον εἰς τὰ ἐμπειρικά των συμφέροντα. Ἐνεκα ὄλων τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὸν Μιχαὴλ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ πληρώσῃ εἰς αὐτοὺς μικρὸν τινα φόρον, νὰ παρχωρήσῃ ἴδιον τμήμα, εἰς οἵανδήποτε πόλιν ἢ ἕλον ζητήσῃ τοῦτο, καὶ νὰ παρέχῃ προστασίαν καὶ ἀτέλειαν φόρων εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ἐμπόρους.

Ἡ Πελοπόννησος. Καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀνήκεν εἰς τὰς χώρας τὰς ἐπιτραπείσας εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, ἀλλὰ, δι' οὐδὲ λόγους εἶπομεν, οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ καταλάβουν αὐτήν. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ τὴν καταλάβουν οἱ ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον Φράγκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Οἱ ἐντόπιοι ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες οἱ Χαμάροτοι, οἱ Βρανάδες, οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ πρὸ πάντων ὁ ἄρχων τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου Λέων Σγουρὸς ἀντέταξαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν. Ἄλλ' εἰς μάτην. Οἱ Φράγκοι μετὰ μακροὺς ἀγῶνας ἔγιναν κύριοι ὅλης τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τοῦτο πολὺ συνετέλεσε καὶ ἡ καλὴ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐντολίους συμπεριφορά. Αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἄρχοντες των διατηροῦν ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ἐλευθερίας των. Ἡ γλώσσα δέ, ἡ θρησκεία καὶ ὅλαι αἱ συνήθειαι αὐτῶν εἶναι σεβασταί. Τὴν Πελοπόννησον ἤ, ὅπως ὠνομάζετο τότε ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸν Μω-

ρέαν, οἱ Φράγκοι διαιρέσαντες εἰς βαρωνίας διωργάνωσαν κατὰ τὸ φεουδαλικὸν σύστημα. Ὁ ἀνώτερος ὄλων, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ βαρῶνοι ὄλοι εἶναι ὑποτελεῖς, ὀνομάζεται πρίγκιψ Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Τοιοῦτος δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦτο ὁ Γουλιέλμος Σαμπλίτης. Ἀπελθόντος ὁμοῦ τούτου εἰς Γαλλίαν ἐγένινεν ὁ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁποίου παρέμενε τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας.

Ἡ Ἐνετία ἐκ τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶχε παρὰ μόνον τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης καὶ τὴν ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς χώρας, διότι ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐθεωρεῖτο ὑποτελὴς εἰς αὐτήν.

Αἱ νῆσοι. Καὶ αἱ νῆσοι ὅλαι εἶχον κατακυρωθῆ εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ἐκ τούτων ὁμοῦ αὕτη μόνον τὴν Κρήτην κατέλαβεν ἀμέσως κατόπιν μακρῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Γενουαίους, οἱ ὅποιοι εἶχον προκαταλάβει αὐτήν.

Τὴν Εὐβοίαν κατέλαβον Φράγκοι ἐκ τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον. Οἱ Ἐνετοὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς αὐτὴν ἐμπορικῶς καὶ εἰς ψιλὴν τινα ἐπικυριαρχίαν.

Τὰς δὲ Κυκλάδας κατέλαβον δι' ἰδίων μέσων εὐγενεῖς Ἐνετοί, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπέτρεψε τοῦτο ἡ Ἐνετικὴ Πολιτεία ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἀρχωσιν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς τῆς. Τῶν εὐγενῶν τούτων τυχοδιωκτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐπιφανέστερος μεταξὺ αὐτῶν Μάρκος Σανούδος. Οὗτος κρατήσας δι' ἑαυτὸν τὴν Νάξον διεμοίρασεν ὅλας τὰς ἄλλας νήσους εἰς τοὺς ἄλλους ὑποτελεῖς του.

3. Ἡ κατάσταση τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐξ ὅσων εἶπομεν περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατακτήσεως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, γίνεται φανερόν ὅτι ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ μακρόν. Ὁ φραγκικὸς στρατὸς καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἕλωση τῆς Κων)πόλεως ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ἐπιχειρήσεως, τῶρα ὁμοῦ ὅτε διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, ἀπέβη τελείως ἀνεπαρκής. Ἐπειτα τὴν θέσιν τῶν κατακτητῶν κατέστησε πολὺ δυσχερὴ ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὸ μίσος τῶν ὑποταχθέντων πρὸς τοὺς Λατίνους, ἔνεκα τοῦ ὁποίου οὗτοι οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ ἀρυσθοῦν παρὰ τῶν ὑπηκόων ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ὠφέλειαν. Τέλος τὴν κατάλυσιν τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας κατέστησεν ἀπαραίτητον αὐτὸς ὁ φεουδαλικὸς ὀργανισμὸς, τὸν ὁποῖον εἰς—

ήγαγον εις τὰς κατακτηθείσας χώρας. Οἱ σταυροφόροι δηλαδή ἐξ ὅλης τῆς συγκεντρωτικῆς ἑλληνικῆς διοικήσεως δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωμάτων καὶ τὴν ἐν μέρει χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κατὰ τὰ λοιπὰ διέπραξαν τὸ σφάλμα νὰ εἰσαγάγουν τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης, τῆς διαιρέσεως δηλ. καὶ ὑποδιαρέσεως τῆς χώρας εἰς πλείστας δευτερευούσας ἡγεμονίας, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μὲ τοὺς κυριάρχους διὰ δεσμῶν πολὺ ἀσθενῶν.

Ἔνεκα τοῦ συστήματος τούτου ἡ μὲν πραγματικὴ ἐξουσία τοῦ αυτοκράτορος δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὄρια τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ἐνετοὶ καὶ οἱ Φράγκοι ἡγεμόνες ὄχι μόνον τὰς χρηματικὰς τῶν ὑποχρεώσεις πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα δὲν ἐξεπλήρουν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν κατὰ τοὺς φεουδαλικούς θεσμούς ὀφειλομένην στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν σπανιότατα ἔπεμπον, καὶ τὸ χειρότερον, μετὰ τὸν θάνατον ἰδίως τοῦ Βονιφατίου περιῆλθον καὶ εἰς φοβερὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν.

Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Βαλδουίνου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐρρίκου ἡ ἐνόητος ὀπωδότης τοῦ κράτους διετηρήθη. Ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ὅμως διαδόχων τούτων ἐξέλιπε τελείως. Ἐπ' αὐτῶν αἱ διάφοροι φραγκικαὶ ἡγεμονίαι κατέστησαν ἀνεξάρτητοι, ἡ δὲ ἐν Κων)πόλει αὐτοκρατορία ἐγκαταλειφθεῖσα εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου κυριαρχίας τῆς οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχε διὰ νὰ συγκροτῆ στρατοὺς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαρκῶς περιστοιχιζόντων αὐτὴν Ἑλλήνων. Οἱ διάδοχοι τῶν μεγάλων Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τῆς Κων)πόλεως περιῆλθον εἰς τόσον μεγάλην πενίαν, ὥστε πρὸς συντήρησίν τῶν ἡναγκάζοντο νὰ πωλοῦν λείψανα Ἁγίων καὶ νὰ δανείζωνται ἀπὸ ἰδιώτας, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν ὁ Βαλδουίνος Β' κατήντησε νὰ ἐνεχυριάσῃ καὶ τὸν μονογενῆ υἱὸν του διὰ νὰ λάβῃ ὀλίγα χρήματα. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως, ἀφ' οὗ οἱ ἐν Κων)πόλει Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον, παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀπομυζοῦν καὶ τὴν τελευταίαν ἱκμάδα τῆς πόλεως ταύτης. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν εἰς τὴν πόλιν κατεῖχέτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἀφήρεσαν δὲ ἀπὸ τοῦ αυτοκράτορος καὶ αὐτὸ τὸ τῆς νομισματοκοπίας δικαίωμα.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς. Ἄν ἀνεβλήθῃ ἐπὶ μικρὸν ἡ κατάλυσις αὐτῆς, τοῦτο ἐγένεε λόγῳ τῆς διαιρέσεως, εἰς τὴν ὁποῖαν εὗρισκοντο οἱ Ἕλληνες.

4. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὅς εἶδομεν τρία ἑλληνικὰ κέντρα εἶχον σχηματισθῆ δύναμενα νὰ

ἀξιόσουν τὴν ἀνάγκησιν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκρατορία, ἡ ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. Καὶ ἡ μὲν ἐν Τραπεζοῦντι Αὐτοκρατορία περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἀρχῆ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ ἀπομεμακρυσμένων ἐκείνων χωρῶν ἦλθεν εἰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Φράγκων αὐτοκρατόρων καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Δὲν εἶχεν ὅμως τὸ πρᾶγμα ὁμοίως καὶ διὰ τὰ δύο ἄλλα κέντρα.

Ἐκ τούτων τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἤδη ἐπὶ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ Α΄ προώδευσε πολὺ. Διὰ σειρᾶς μακρῶν ἀγῶνων κατὰ τῶν Φράγκων ἐπέξετάθη καὶ εἰς Ἰλλυρίαν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Κυρίως ὅμως εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἔφθασεν ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μιχαὴλ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου. Οὗτος κατενίκησεν ἐπανειλημμένως τοὺς Φράγκους, κατέλαβεν ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ κυριεύσας καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην κατέλυσε τὸ δμώνυμον βασιλεῖον καὶ τέλος ἐπέξετάθη καὶ εἰς τὴν Θράκην μέχρις Ἀδριανουπόλεως.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας ὁ Θεόδωρος ἀνηγόρευσε ἐαυτὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐντὶ ὅμως τότε ὁ Θεόδωρος νὰ στραφῆ ἐναντίον τῶν Φράγκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε μόνος εἴτε συνεννοούμενος μετὰ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, ἐπροτίμησε νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ἐττηθεὶς παρ' αὐτῶν συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ἐτυφλώθη. Τοῦτο ἤρκεσε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τοῦ. Πολλὰ μέρη τῆς Θράκης μαζί μὲ τὴν Ἀδριανουπόλιν ὡς καὶ ἀρκετὰ μέρη τῆς Μακεδονίας κατέλαβον τότε οἱ Βούλγαροι. Τὸ ὑπολειφθὲν κράτος διηρέθη εἰς δύο, τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀσθενῆ ἤδη, διότι περιορίσθη εἰς χώρας τινὰς τῆς Μακεδονίας, ὑπὸ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου Μανουὴλ καὶ τὸ παλαιὸν δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Β΄, νόθεν υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Α΄. Οὗτο ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἀνέκτα καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξέλιπεν. Ἡ τιμὴ αὕτη ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι ἰδρυτῆς αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὅτι οὗτος διὰ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς του δεξιότητος κατόρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν Αὐτοκρατορίαν καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τελεσφόρως ὅλας τὰς ἐκστρατείας τῶν Φράγκων πρὸς κατάληψιν τῶν χωρῶν τούτων. Ἡ δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας ἠϋξήθη ἀκόμη περισσότερον ἐπὶ τῶν διαδόχων του. Ὁ διαδεχθεὶς τούτον γαμβρὸς του ἐπὶ θυγατρὶ Ἰωάννης Βατάτζης

(1222—1254), ἀνὴρ μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων, ὄχι μόνον ἐφρόντισε περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἐργάσθη διὰ τὴν ὕλικὴν πρόβodon τῆς Αὐτοκρατορίας προστατεύσας τὴν βιομηχανίαν καὶ ἰδίως τὴν γεωργίαν.

Ὁ Βατάτζης βεβαίως εἶχε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τούτου ὅμως ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αἱ δὲ περιστάσεις τότε ἦσαν κατάλληλοι. Εἶδομεν πῶς ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Αὐτοκρατορία εἶχε διασπασθῆ. Βραδύτερον ἐξησθένησεν ἀκόμη περισσότερον ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἐρίδων. Τὸν Μανουὴλ κατέρριψεν ἐκ τοῦ θρόνου ὁ υἱὸς τοῦ ἀπελευθερωθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τυφλοῦ Θεοδώρου Ἰωάννης, ὅστις καὶ ἐστέρφη τὸ αὐτοκράτωρ. Ὁ Μανουὴλ τότε ζητεῖ τὴν βοήθειαν τοῦ Βατάτζη. Τοῦτο ἀπέτελεσε τὴν ποθητὴν δι' αὐτὸν εὐκαιρίαν. Ὁ Βατάτζης ἐπελθὼν μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν ἀναγκάζει τὸν Ἰωάννην νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα καὶ νὰ ὀνομασθῆ ἁπλῶς δεσπότης, ὑποτελής εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου ἐκστρατεύει καὶ πάλιν ὁ Βατάτζης εἰς Μακεδονίαν, καταλύει τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προσαρτᾷ αὐτὸ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας. Συγχρόνως δὲ ἐπελθὼν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀνακτᾷ ὅσα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης εἶχον τελευταίον κατακτήσει ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Αὐτοκρατορίας.

Καὶ ἤδη ἡ τελευταία ὥρα τῆς ἐν Κων)πόλει Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἐπλησίαζεν. Ἡ Κων)πολις ἦτο περιζωσμένη πανταχόθεν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' ὁ Βατάτζης δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀνακτήσῃ αὐτήν. Τοῦτο δὲν κατώρθωσεν οὔτε ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς τοῦ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις (1254—1258) ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ἐπεφυλάσσετο εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις ἀνήκων εἰς μεγάλην οἰκογένειαν ἀναδείξασαν πολλοὺς καὶ στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς ἀνδρας κατέλαβε τὴν ἀρχὴν κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Ἰωάννου, κατόπιν δὲ ὡς συμβασιλεὺς αὐτοῦ.

Β. Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261).

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, εὐθύς ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν ἀρχήν, συν-

έλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κων)πόλεως. Ἦρχισε λοιπὸν νὰ παρασκευάζεται. Καὶ πρῶτον μὲν ἀφῆρσεν ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὅλας τὰς περὶ τὴν Κων)πολιν πόλεις, περιορίσας τὸ κράτος αὐτῶν εἰς μόνην τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως. Ἐπειτα συνεμάχησε μὲ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Ἐνετῶν Γενουαίους, ἵνα βοηθήσουν αὐτὸν κατὰ θάλασσαν εἰς τὴν κατὰ τῆς πόλεως ἐπίθεσιν. Τέλος δὲ διὰ νὰ προλάβῃ πάντα ἀντιπερισπασμὸν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων καὶ τοῦ Δεσπότη τῆς Ἠπείρου ἔπεμψεν εἰς τὴν Θράκην τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον μὲ μικρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν παραγγείλας συγχρόνως εἰς αὐτὸν νὰ ἐξετάσῃ διερχόμενος τὴν ἐν Κων)πόλει κατάστασιν τῶν πραγμάτων.

Ὁ Στρατηγόπουλος ἀποβίβασθεις εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ὄχθην τῆς Προποντίδος πλησιάζει εἰς τὴν Σηλυβρίαν. Ἐκεῖ πολλοὶ Ἕλληνες ἐκ τῶν πέριξ τῆς Κων)πόλεως συρρέουν περὶ αὐτὸν καὶ παριστάνουν ὅτι ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως εἶναι εὐκόλος, διότι ὁ ἐνετικὸς στόλος μὲ ὅλον τὸν ἐν Κων)πόλει φραγκικὸν στρατὸν εὐρίσκειτο εἰς ἐκστρατεῖαν τινὰ εἰς τὸ πλησίον Δαρνούσιον. Ὁ Στρατηγόπουλος τότε εἰσάγει ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὴν πόλιν διὰ τινος ὑπογείου εἰσόδου 50 ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι ἀνοίγουν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ τὰς πύλας τῆς πόλεως. Ὁ Στρατηγόπουλος εἰσορμᾷ μὲ τὸν στρατὸν εἰς τὴν πόλιν ἀνευφημῶν αὐτοκράτορα τὸν Μιχαῆλ. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι συρρέουν περὶ αὐτόν. Οἱ ὀλίγοι Λατίνοι οἱ ἐπιχειρήσαντες ἀντίστασιν φονεύονται, ὁ δὲ Φράγκος αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος φεύγει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπὶ ἐνετικῷ πλοίου. Ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνει ὁ ἐνετικὸς στόλος, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Ἐπομένως οἱ Φράγκοι παραλαβόντες τὰς οἰκογενεῖας τῶν ἀπέπλευσαν εἰς Εὐρώπην. Ὁ Στρατηγόπουλος ἔμεινε κύριος τῆς πόλεως.

Ὁ Μιχαῆλ μαθὼν τὴν ἀπροσδόκητον εἶδησιν διὰ ταχυδρομοῦ, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Στρατηγόπουλος, σπεύδει εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς εἰς αὐτὴν τῇ 15 Αὐγούστου 1261. Μετ' ὀλίγον δὲ στέφεται μόνος αὐτοκράτωρ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τὸ ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς πόλεως αἴσχος ἀπεσβέσθη.

6. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας.

Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατελύετο καὶ τὸ ἐν Συρίᾳ χριστιανικὸν κράτος τῶν Φράγκων.

κων. Εἶδομεν ὅτι αἰτία τῆς Δ' σταυροφορίας ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τῆς Ἱερουσαλήμ. Μετὰ τὴν παρεκτροπὴν τῆς σταυροφορίας ἐπιχειρήθησαν διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἄλλαι ἀσήμενοι σταυροφορίαι ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Κυριῶς ὡς Ε' σταυροφορία λογίζεται ἡ γενομένη τὸ 1229 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β'. Κατὰ ταύτην οὗτος ἀνακτῆσας τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν Βηθλεὲμ καὶ τὴν Ναζαρέτ ἐπέφθη βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἄλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ ὀλίγον χρόνον παρέμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων. Τὸ 1244 κατελήφθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν. Μετὰ τοῦτο εἰς μάτην ἐπιχειρήθησαν δύο νέαι σταυροφορίαι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' τοῦ Ἁγίου. Ἐπὶ τέλους μέχρι τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐν Συρίᾳ κτήσεις τῶν Φράγκων κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας πολλαὶ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι διετηρήθησαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, περισσότερον χρόνον, οἱ δὲ Ἑνετοὶ ἀκόμη περισσότερον διετηρήθησαν εἰς τὰς παραλίους πόλεις. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ διὰ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κων)πόλεως ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία θεωρεῖται καταλυθεῖσα. Καιρὸς λοιπὸν γὰ ἴδωμεν, ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας ἀμοιβαία ἐπίδρασις τῶν χωρῶν τούτων.

Καὶ πρῶτον διὰ τὴν Δύσιν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς ἦσαν μεγάλα. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς συνηθείας τοῦ λεπτοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ μετέδωκαν ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκτοτε δὲ ἤρχισεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ κίνησις, ἡ ὁποία παρήγαγε τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν Ἀναγέννησιν. Ἐπειτα αἱ σταυροφορίαι προήγαγον τὴν βιομηχανίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν τῆς Δύσεως. Οἱ σταυροφόροι ἐγνώρισαν τὰ προϊόντα καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰσήγαγον ταῦτα εἰς τὴν Δύσιν. Τοῦτο ἔδωκε μεγάλην κίνησιν εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις, τῆς Γενούης, τῆς Πίζης καὶ τῆς Βενετίας. Τέλος αἱ σταυροφορίαι ἀνεπτυξάν τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα μεταξὺ τῶν ἐκ διαφόρων μερῶν προερχομένων σταυροφόρων, ἕνεκα δὲ τῆς ἀναχωρήσεως μεγάλου πλήθους εὐγενῶν καὶ τῆς πτωχεύσεως ἄλλων ὠφελήθη ἡ μεσαία τάξις καὶ ἤρχισεν ἡ παρακμὴ τοῦ τιμαριωτισμοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων καὶ τῶν κοινοτήτων.

Μεγάλα ὡσαύτως ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπικοινωνίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα. Βεβαίως τὸ σπουδαιότερον ἐξ

αὐτῶν εἶναι ὅτι αἱ σταυροφορίαι ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν το-
 σοῦτον, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῆ οὗτος νὰ ἀντιστῆ, ὡς πολλάκις μέχρι
 τοῦδε, εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρουσιάσθη
 τώρα ὑπὸ νέαν μορφήν. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὁ δυτικὸς βίος ἐπενήρ-
 γησεν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ Ἔθνους κατάστασιν. Εἰς
 τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἀκόμη εἶχον παρεισδύσει
 τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Καὶ εἶδομεν ὅτι ὁ Μανουήλ καὶ ὁ
 Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς ὁμοίωζον μᾶλλον πρὸς μεσαιωνικοὺς ἱππῶτας
 παρὰ πρὸς Ἕλληνας αὐτοκράτορας. Οἱ αὐτοὶ δὲ βασιλεῖς εἰσήγαγον
 εἰς τὸν στρατὸν τῶν ὀπλισμῶν τῶν ἱπποτῶν τῆς Δύσεως. Καὶ ἐπὶ
 Φραγκοκρατίας δὲ καὶ κατέπιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγίνοντο ἀγῶ-
 νες ἱπποτικοὶ ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς Δύσεως. Ἀλλὰ τὰ ἥθη καὶ τὰ
 ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπεκράτησαν φυσικὰ περισσότερον εἰς τὰς
 μεσημβρινὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὴν Κρήτην, ὅπου ἡ δυτικὴ κυ-
 ριαρχία παρετάθη περισσότερον. Ἐνταῦθα ἰδίως ἡ δυτικὴ κυριαρχία
 συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναξωπύρῃσιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοί-
 κων. Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι οἱ Φράγκοι ἔνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν
 ἤσκησαν τοὺς ἐγγωρίους διὰ τακτικῆς στρατολογίας καὶ κατέστησαν
 αὐτοὺς συμμετόχους εἰς τοὺς ἀγῶνάς των. Εἰς τὰς ἄλλὰς νήσους ἡ
 ἐπίδρασις τῶν Φράγκων ἦτο μᾶλλον πνευματικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΟΣΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Ἡ κατάσταση τοῦ Κράτους ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ἡ ἀνάγκη τῆς Κων)πόλεως ἐνέπνευσε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠνωρθοῦτο καὶ πάλιν ὀλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ἡ ἐλπίς αὕτη δὲν ἐμελλε νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὸ κράτος ἦτο τῶρα πολὺ περιορισμένον. Μέγα μέρος τῆς Μ. Ἀσίας κατεῖχeto πάντοτε ὑπὸ τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ἔξῃ ὅπως ἴδιον βίον. Πολλὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐδεσπόζοντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ Ἑνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν ὑπὸ δεσπότην ἰθαγενῆ μὲν, ἀλλ' ἐχθρὸν τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι τέλος ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀνεκτίσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οἱ Σέρβοι μάλιστα ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των καὶ εἰς τὴν βόρειον Μακεδοσίαν. Ὡστε, ὅτε ὁ Μιχαὴλ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κων)πολιν, τὸ κράτος περιελάμβανε μόνον τὴν Θράκην, τὴν Μακεδοσίαν, ὀλίγας τινὰς νήσους καὶ τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας.

Καὶ οὕτω περιορισμένον ὅμως τὸ κράτος ἔνεκα τῆς διοικητικῆς ἰκαγότητος τῶν Ἑλλήνων, ἔνεκα τῶν μεγάλων πόρων τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἔνεκα τέλος τοῦ ἐξεγερθέντος ἐθνικοῦ φρονήματος ἦτο δυνατόν ἀναδιοργανοῦμενον νὰ ἀνακτίσῃ τὰ πρὸ τῆς καταλύσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων ὄρια καὶ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν νέαν ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένην θύελλαν. Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν Λασκάρων καὶ νὰ φροντίσῃ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ κράτος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων ἠκολούθησε τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ, ἐν ᾧ ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν Νίκαιαν, εἶχε συμμαχήσει χάριν τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κων)πόλεως μετὰ τοὺς Γενουαίους. Καὶ ἡ μὲν Κων)πολις ἀνεκτίθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ σύμφωνα μετὰ τὰς ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας ἀνέ-

λαβεν ἐκ τῆς συνθήκης, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὸ προνόμιον τῆς ἔμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῦουν ἀποικίας ἔμπορικὰς μὲ ἰδίους ἄρχοντας εἰς ὅλας τὰς ἔμπορικὰς πόλεις τοῦ κράτους. Τὸ δὲ χειρότερον, ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ Μιχαὴλ ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὰ αὐτὰ προνόμια εἰς τοὺς Ἑνετούς. Ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ κράτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστέρειτο τῶν σπουδαιότερων πόρων αὐτοῦ, τῶν τελωνειακῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιέπιπτεν εἰς πολλὴν ἀναρχίαν, διότι αἱ ἔμπορικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι ἀπέβαινον ἐστὶν ταραχῶν ἕνεκα τῶν προστριβῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιήρχοντο αὐταὶ καὶ μεταξὺ τῶν καὶ μετὰ τῶν ἔγχωριων. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο σφάλμα διέπραξεν ὁ Μιχαὴλ. Θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον νέας κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίας τῆς Δύσεως ἠθέλησε νὰ περιποιηθῇ τὸν πάπαν καὶ ὑπέταξε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν δυτικὴν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνηκὸν μῖσος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Λατίνων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν. Ὁ λαὸς λοιπὸν καὶ ὁ κληρὸς τόσον ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως ὥστε, ὅτε μετ' ὀλίγον (1282) ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἀξιωθῇ οὗτος τῆς συνθήκης βασιλικῆς ταφῆς.

2. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἡ κατάστασις τοῦ κράτους μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ὀσμανῶν Τούρκων.

Οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ μέχρι τῆς ἀλώσεως ἀνεληθόντες εἰς τὸν θρόνον αὐτοκράτορες εἶναι: ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἀνδρόνικος Β' (1282—1328), ὁ τούτου ἔγγονος Ἀνδρόνικος Γ' (1328—1341), ὁ τούτου υἱὸς Ἰωάννης Ε' (1341—1391), ὁ ἐπὶ τινα χρόνον ἄρξας μέρος τοῦ κράτους Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς (1341—1355) ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ (1391—1423) (συγχρόνως ὁ ἕνεκα ἀποδημίας τοῦ Μανουὴλ βασιλεύσας ἐπὶ τινα χρόνον ἀνεπιὸς τοῦ Ἰωάννης Ζ'), ὁ τοῦ Μανουὴλ υἱὸς Ἰωάννης Η' (1423—1448) καὶ τελευταῖος ὁ νεώτερος τούτου ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος ΙΑ' (1449—1453).

Καθ' ὅλην τὴν 70ετίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρξαν οἱ διάδοχοι οὗτοι τοῦ Μιχαὴλ, ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἀπέβη ἀκόμη ἀθλιωτέρα παρὰ πρὶν. Ἐπὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' οἱ Τούρκοι τῆς Μ. Ἀσίας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ διμλήσωμεν κατωτέρω, προσέβαλον τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένας χώρας αὐτῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος ἕνεκα τῆς ἀθλίας ἐσωτερικῆς καταστάσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ στρατολογίαν ἐξ ἰθαγενῶν. Ἰνα λοιπὸν καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους, προσέλαβεν ἐξ χιλιάδας

Ἰσπανοὺς Καταλανοὺς, οἱ ὁποῖοι διέτριβον τότε εἰς τὴν Σικελίαν. Ὄντως διὰ τούτων ὁ Ἀνδρόνικος κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Καταλανοὶ ἔγιναν πρόξεναι μεγάλων συμφορῶν εἰς τὸ κράτος. Ἐπειδὴ ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκῆ εἰς τὴν ἀπληστίαν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, οὗτοι ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους. Ἐπὶ δύο ἔτη ἐλεηλάτησαν καὶ ἐρήμωσαν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ κατόπιν ἐπροχώρησαν καὶ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Παρὰ τὴν Κοπαΐδα (1311) ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν ὁ δούξ τῆς Ἀττικῆς Βοιέννιος μὲ πολυἀριθμον ἱππικῶν Γάλλων καὶ ἄλλων Φράγκων. Ἄλλ' οἱ Καταλανοὶ νικήσαντες ἐφόνευσαν τοὺς ἱππῶτας ὅλους καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, καὶ καταλαβόντες τὴν Ἀττικὴν διεμοιράσθησαν μεταξὺ τῶν τὰ φέουδα καὶ ἔλαβον συζύγους τὰς χήρας τῶν Γάλλων ἱπποτῶν. Ἡ Ἀττικὴ ἔγινεν Ἰσπανικὸν δουκάτον καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς τότε ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν μετ' εὐγνωμοσύνης δὲ ἐνθυμοῦντο ἤδη τὴν προτέραν ἐπιείκειαν, μὲ τὴν ὁποίαν συμπεριφέρθησαν πρὸς αὐτοὺς οἱ Γάλλοι. Ἡ ἀρχὴ τῶν Καταλανῶν διήρκεσε μόνον 70 ἔτη. Μετὰ ταῦτα κατελήφθη καὶ πάλιν ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ Γάλλων.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι δειναὶ συμφοραὶ ἐπεφυλάσσοντο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ κράτους. Οἱ Σέρβοι, ὡς εἶδομεν, ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν εἶχον καταλάβει καὶ τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Ἐκτοτε κατὰ μικρὸν ἤρχισαν νὰ ἀκμάζουσιν, τὸ δὲ 1330 νικήσαντες τοὺς Βουλγάρους ὑπέταξαν τὴν χώραν αὐτῶν. Ἰδίως ἐφθασαν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, ὅταν ἡγεμῶν αὐτῶν ἔγινεν ὁ Στέφανος Δουσάν (1381—1355). Οὗτος κατέλαβε τὸ μέγιστον μέρος τῆς Μακεδονίας μέχρι Σερβῶν καὶ Νέστου, καὶ καταλύσας τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Β' εἶχε διαιρεθῆ εἰς πολλὰ τμήματα, ἔγινε κύριος τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας. Τότε ἐπωνόμασεν ἑαυτὸν Τσάρον καὶ αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν καὶ ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζεται διὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ πρὸς ὅλην τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα. Αἴφνης ὁμως τὸ 1355 ἀπέθανε, χωρὶς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ ὄνειρά του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσάν τὸ μέγα σερβικὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους μικρὰς ἡγεμονίας σερβικὰς. Ἐκ τούτου τότε ἐπωφεληθέντες Ἀλβανοὶ τινες ἀρχηγοὶ ἵδρυσαν ἴδια κράτη εἰς τὴν Ἀλβανίαν, Ἠπείρον καὶ Αἰτωλίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους πολλοὶ Ἀλ-

βανοί φεύγοντες τὴν πενίαν τῆς χώρας τῶν κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον. Οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξελληνίσθησαν, εἰς πολλὰ ὅμως μέρη διετῆρσαν μέχρι σήμερον τὴν γλῶσσάν των.

Εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ πράγματα ἀπέβησαν κατὰ μικρὸν καλύτερα διὰ τοὺς ἡμετέρους. Τὸ 1259, ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εὐρίσκειτο εἰς πόλεμον μὲ τὸν Δεσπότην τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β' Ἄγγελον, ὁ τότε πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος, ὡς ἔχων σύζυγόν τὴν θυγατέρα τοῦ Μιχαήλ, ἦλθεν εἰς βοήθειάν του μετὰ πολλῶν ἵπποτῶν. Ἐττηθεὶς ὅμως εἰς μίαν μάχην συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἡναγκάσθη τότε, ἵνα ἀπελευθερωθῇ, νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Μιχαήλ τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Μάνην καὶ τὸν Μυστράν. Ἡ χώρα αὕτη ἀπέτελεσε τὸν πυρῆνα νέου μικροῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ κυβερνήται αὐτοῦ διομαζόμενοι δεσπότες τοῦ Μυστρά ἀναζωογονοῦν τὸ ἐθνικὸν τῶν ἐγχωρίων αἶσθημα καί, ἐπειδὴ ἤδη ἡ Φραγκοκρατία εἶχεν ἐμβάλει εἰς αὐτοὺς καὶ πολεμικὸν φρόνημα, κατορθώνουν νὰ καταρτίσουν ἀξιόλογον στρατόν. Ἐπωφεληθέντες δὲ ἐκ τῆς παρακμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν οἱ Φράγκοι, ὅταν ἐξέλιπον οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἀρχὴν των καὶ εἰς τὴν ἄλλην Πελοπόννησον. Ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Φράγκους τελείως ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ νὰ γίνουν κύριοι ὅλης τῆς χώρας πλὴν τῆς Μεθώνης, Κορώνης καὶ Ναυπλίου, τὰ ὁποῖα κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὡς δεσπότες τοῦ Μυστρά ἐχρησίμευσαν καὶ ἀρχὰς μὲν οἱ Καντακουζηνοί, κατόπιν δὲ οἱ Παλαιολόγοι, ἀδελφοὶ καὶ υἱοὶ τοῦ αυτοκράτορος Μανουήλ.

Δυστυχῶς τὸ ἑλληνικὸν τοῦτο κράτος τῆς Πελοποννήσου δὲν κατώρθωσε νὰ ὀργανωθῇ τόσο ἐγκαίρως, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς βασιλευούσης, ὅταν αὕτη ἐκινδύνευεν ἐκ μέρους νέου ἐξ Ἀσίας φοβεροῦ πολεμίου, τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.

3. Οἱ Ὀσμάνοι Τούρκοι.

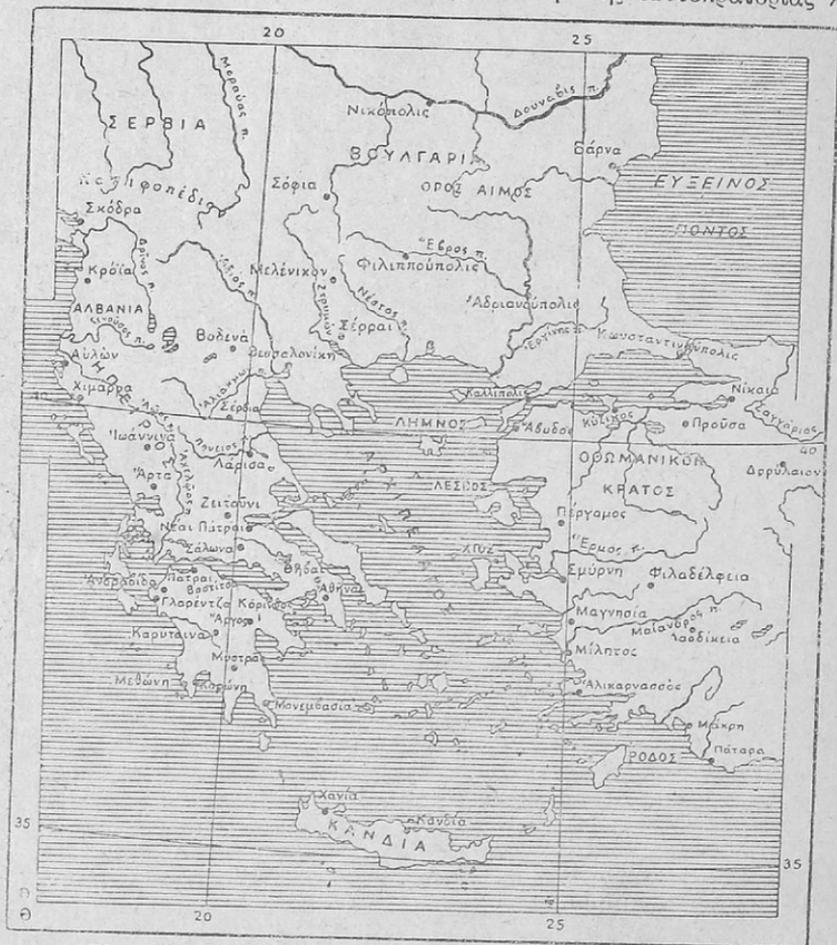
Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' μ. Χ. αἰῶνος ἤρχισεν ἡ φοβερὰ μογγολικὴ ἐπιδρομή. Ὁ Μογγόλος φύλαρχος Τεμουτσίν συνενώσας ὅλας τὰς μογγολικὰς φυλάς τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ ἀνακηρυχθεὶς Τσιγγίς-χάν, ἦτοι ὑπέρτατος ἀρχὸν, ὡς ἄλλος Ἀτίλας, ὤρμησεν εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου ἐπιφέρων πανταχοῦ καταστροφὴν. Αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του εἰς διάστημα ἐνὸς αἰῶνος κατέκτησαν σχεδὸν ὅλην τὴν Ἀσίαν

καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν Ῥωσίαν, τὴν Πολωνίαν καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Πρωσσίας. Τότε καὶ οἱ διάφοροι ἡγεμόνες τοῦ διηρημένου σελδζουκικοῦ κράτους ὅλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Μογγόλων. Καὶ τὸ μὲν μογγολικὸν κράτος μετὰ τὴν τεραστίαν αὐτὴν αὐξήσιν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος διασπασθὲν εἰς πολλὰ μικρότερα κράτη διελύθη. Ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὰ νὰ σχηματισθῇ ἐν νέον μωαμεθανικὸν κράτος, τὸ Ὁσμανικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ μικρὸν ἀπέβη τὸ κέντρον τοῦ Ἰσλαμικοῦ κόσμου.

Κατὰ τὴν μογγολικὴν ἐπιδρομὴν φύλαρχός τις Τοῦρκος Σουλεϊμὰ ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ὠξοῦ τουρκικῶν χωρῶν φεύγων μετὰ τῆς φυλῆς του (50 χιλ. ψυχῶν) ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Κατὰ τὴν διάβασιν ὅμως τοῦ ποταμοῦ ἐπνίγη, καὶ τότε οἱ τέσσαρες υἱοὶ του διεισέεισαν μεταξὺ τῶν τὰ στίφη τῆς φυλῆς τῶν καὶ ἀπεχωρίσθησαν ζητοῦντες μισθοφορικὴν ὑπηρεσίαν εἰς διαφόρους μωαμεθανοὺς ἡγεμόνας. Εἰς ἐκ τούτων ὁ Ἐρτογορούλ, ἦλθεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Σελδζούκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἔλαβε μικρὰν τινα χώραν ὡς φέουδον εἰς τὰ ὄρια τοῦ τουρκικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ κράτους πλησίον τῆς Προύσης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρτογορούλ ἔγινεν ἡγεμὼν τῆς χώρας ταύτης ὁ υἱὸς του Ὁσμὰν ἢ Ὁθωμὰν. Οὗτος ἠῤῥῆξε τὴν χώραν του ταχέως ἀφαιρῶν διὰ ληστερικῶν ἐπιδρομῶν φρούρια καὶ μικρὰς πόλεις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν Βιθυνίαν. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Μογγόλοι κατέλαβον τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου καὶ τὸ μὲν ἀνατολικὸν τμήμα αὐτοῦ κατέλαβον οἱ ἴδιοι, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἀνεγνώρισαν τοὺς διαφόρους διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν ὡς ἀνεξαρτήτους ἡγεμόνας τούτων. Τότε καὶ ὁ Ὁσμὰν ἔγινε κληρονομικὸς ἄρχων τῆς χώρας, τὴν ὁποίαν κατεῖχε, καὶ οὕτω κατέστη ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Ὁσμανικοῦ ἢ Ὁθωμανικοῦ κράτους. Μετὰ τοῦτο δὲ ἐπεξέτεινεν αὐτὸ εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ ἐπὶ τέλους ἐκυρίευσεν καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς τὴν Προύσαν (1326). Ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Προύσης, ἡ ὁποία ἔγινεν ἀπὸ τοῦδε ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ὁσμανικοῦ κράτους, ἀπέθανεν ὁ Ὁσμὰν ἀφήσας διάδοχόν του τὸν υἱόν του Οὐρχάν.

Τὸ Ὁσμανικὸν λοιπὸν κράτος, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἀπετελεῖτο ἐκ 400 οἰκογενειῶν, ἰδρύθη εἰς χώρας ἑλληνικὰς. Κοιτὶς δὲ αὐτοῦ ἔγινεν ἡ Βιθυνία, ἡ ὁποία τότε εἶχε πικνότερον ἑλληνικὸν πληθυσμόν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἄλλοι μὲν ἀκουσίως, οἱ περισσότεροι ὅμως

ἐχουσίως προσήρχοντο εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ ἤϋξανον τὸν πληθυσμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Τὰ παθήματα, ὅσα ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας οὗτοι ἔπαθον ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἀγῶνων τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ

Εἰκ. 46. Αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι κατὰ τοὺς πρὸς κατάκτησιν αὐτῶν ἀγῶνας τῶν Τούρκων.

ἐκ τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ προσέτι αἱ πλούσιαι ἀμοιβαί, τὰς ὁποίας καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπέσχετο τὸ νέον θρησκειμα, συνετέλεσαν, ὥστε, ὅσοι δὲν εἶχον ἀκλόνητον τὸ αἶσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικότητος, εὐκόλως νὰ αὐτομολοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ.

Ὁ πληθυσμὸς λοιπὸν τοῦ νέου κράτους καὶ ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κατόπιν τοῦτο ἐξετάθη εἰς τὴν Εὐρώπῃν, ἀπετελεῖτο ἐκ χριστιανῶν Ἑλλήνων ἐξισλαμισθέντων. Τοῦτο δὲ φυσικὰ ἐξηκολούθησε καὶ κατόπιν, ὅσον ἐπροχώρουν αἱ κατακτήσεις αὐτῶν. Βεβαίως, ὅτε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶς εὐρωπαϊκῶν ἑλληνικῶν χωρῶν οἱ Ὀσμάνοι κατέκτησαν καὶ ὅλα τὰ ἐν Ἀσίᾳ σελδζουκικά κράτη, συνεχώνουσιν τοὺς ὁμοφύλους τούτους μεθ' ἑαυτῶν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ὁ πληθυσμὸς τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο ἑλληνικός. Ἄλλ' ὁ στρατός, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως οἱ Ὀσμάνοι ἐπετέλεσαν τὰς κατακτήσεις των, δὲν ἀπετελέσθη μόνον ἐκ τῶν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως προσερχομένων εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν χριστιανῶν. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐνισχύθη δι' ἑνὸς στρατιωτικοῦ τάγματος, τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων, ὁργανωθέντος ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγινε καὶ ἡ ὅλη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους. Καὶ τὸ τάγμα τοῦτο τῶν Γενιτσάρων ἀπετελέσθη ἐκ χριστιανῶν, ἀλλ' ὄχι ὁρίμων τὴν ἡλικίαν. Εἰς αὐτὸ κατετάσσοντο παῖδες τῶν χριστιανῶν ἀρπαζόμενοι ἀπὸ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς ἡλικίαν 7—15 ἐτῶν, οἱ ὅποιοι ἐξισλαμιζόμενοι ἀνετρέφοντο εἰς τοὺς στρατῶνας. Ἡ στρατολογία αὕτη ὠνομάζετο παιδομάζωμα. Πᾶσα δὲ χώρα καταλαμβανομένη ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ὑπεχρεοῦτο νὰ παρέχῃ ὁρισμένον ἀριθμὸν εὐρώστων χριστιανοπαίδων κατ' ἔτος. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ Γενίτσαροι οὔτε γονεῖς ἔχοντες, οὔτε οἰκογένειαν, διότι δὲν ἐνυμφεύοντο, ὡς κατοικίαν των εἶχον τὸ στρατόπεδον, ὡς οἰκογένειάν των τὸ τάγμα των, καὶ ὡς πατέρα τὸν Σουλτάνον. Ὡς ἐκ τούτου ἀπέβαινον φανατικοὶ στρατιῶται τοῦ Ἰσλάμ.

Οὗτοι οἱ Ὀσμάνοι ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δι' Ἑλλήνων ἰδρῦσαντες καὶ διοργανώσαντες τὸ κράτος των ἐπεξέτειναν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Οὐρχάν μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ ἐπωφεληθέντες ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων καὶ τῆς διαίρεσεως τοῦ κράτους μετ' ἐξ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔθεσαν τὸν πόδα των καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ κατέλαβον τὸ 1354 τὴν Καλλίπολιν.

4. Πρῶτοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ.

Τὸν Οὐρχάν ἀποθανόντα τὸ 1359 διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μουράτ Α'. Οὗτος ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς παρακμῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁρμᾷ ἐκ τῆς Καλλιπόλεως κυριεύει ὅλην τὴν Θράκην καὶ καθιστᾷ

πρωτεύουσαν τοῦ ἐν Εὐρώπῃ κράτους του τὴν Ἀδριανούπολιν. Τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦν νὰ ἀντισταθοῦν, ταχέως διασκορπίζονται ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τῶν Γενιτσάρων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε' οὐδεμίαν πλέον ἔχει πεποίθησιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ ζητεῖ ἔξωθεν βοήθειαν. Μεταβαίνει εἰς Οὐγγαρίαν, ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει. Μεταβαίνει εἰς Ῥώμην καὶ ὑποτάσσει τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν πάπαν. Ἀλλὰ πρὸς ἀμοιβὴν οὐδὲν ἄλλο λαμβάνει παρ' αὐτοῦ εἰμῆ συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τοὺς διαφόρους ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης, παρὰ τῶν ὁποίων μόνον κενὰς ὑποσχέσεις λαμβάνει. Ἀναγκάζεται λοιπὸν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν Μουράτ, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεβλήθη εἰς ἐτήσιον φόρον ὑποτελείας. Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Μουράτ στρέφεται πρὸς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀφαιρεῖ ταύτας ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Δουσάν Σέρβων ἡγεμόνων. Ἐπειτα ὁρμᾷ εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Κροίαν. Τὸ 1386 κυριεύει τὴν Θεσσαλονίκην καὶ κατόπιν εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν, κυριεύει αὐτὴν καὶ τὴν κάμνει ἐπαρχίαν ὀθωμανικὴν. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἔπεσεν αἰσχροῶς καὶ ἀδόξως. Ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ υἱὸς του παρεδόθησαν. Καὶ εἰς μὲν τὸν πατέρα ὁ Μουράτ ἐχάρισε τὴν ζωὴν, τὸν δὲ υἱὸν προσελθόντα εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν διώρισε διοικητὴν εἰς τὴν Ἀμισὸν τῆς Μ. Ἀσίας.

Ἄλλ' ἡ κατάστασις τῆς Βουλγαρίας ἐφόβισε τοὺς Σέρβους, Βοσνίους, Κροάτας καὶ λοιποὺς νοτιοσλαβικούς λαοὺς. Συνηνώθησαν λοιπὸν οὗτοι ἵνα ἀντισταθοῦν εἰς τὸν Μουράτ. Εἰς τὴν μάχην ὅμως τοῦ Κοσσυφοπεδίου ἠττῶνται (1389). Τὸ Κοσσυφοπέδιον θεωρεῖται ὁ τάφος τῆς ἐλευθερίας τῶν νοτιοσλαβικῶν λαῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Μουράτ, ἐν ᾧ περιεοργάζετο τοὺς νεκροὺς, ἐφονεύθη ὑπὸ τινος τραυματίου Σέρβου κειμένου μεταξὺ τῶν νεκρῶν.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ Βαγιαζήτ δὲν ἐποφελήθη ἐκ τῆς νίκης τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ἵνα καθυποτάξῃ τὴν Σερβίαν. Ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ κάμῃ αὐτὴν φόρου ὑποτελῆ καὶ ἔσπευσεν εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου οἱ Τούρκοι ἡγεμόνες εἶχον συνασπισθῆ ἑναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. Τούτους κατενίκησεν ὁ Βαγιαζήτ καὶ προσήρτησε τὰ κράτη τῶν εἰς τὸ Ὀσμανικόν.

Μετὰ ταῦτα διαπεράσας πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην εἰσέβαλεν εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ κατέστησε ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς, ἔπειτα δὲ ἤρχισε νὰ κάμῃ ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Τότε τέλος ἡ Χριστιανικὴ

Εὐρώπῃ, ὅταν εἶδεν ὅτι ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ, συνεκινήθη καὶ παρεσκεύασε σταυροφορίαν ἰσχυράν. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος Οὐγγροι. Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμόνδου. Οἱ σταυροφόροι εἰσῆλθασαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ δύο στρατοὶ συνητηθήσαν παρὰ τὴν Νικόπολιν. Ἐνταῦθα συνεκροτήθη φοβερὰ μάχη, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι κατέστρεψαν τὸν χριστιανικὸν στρατόν.

Μετὰ τὴν νίκην του ταύτην ὁ Βαγιαζήτῃ ἠσχολήθη εἰς νέας κατακτήσεις. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν προήλασαν μέχρι ταῦ Εὐφράτου, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην μέχρι τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Συγχρόνως δὲ ὁ ἴδιος ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ τελευταία ὥρα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐφαίνετο ὅτι ἐπλησίαζε. Τοῦτο ἤδη περιοριζέτο εἰς τὴν πρωτεύουσαν μὲ τὰ περὶχωρα αὐτῆς. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εἰς αὐτὸ ὑπήγετο καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἀλλ' αὕτη οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ δώσῃ βοήθειαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Βασιλεὺς τότε ἦτο ὁ τοῦ Ἰωάννου Ε' υἱὸς Μανουὴλ ὁ Β'. Ὁ Μανουὴλ περιελθὼν εἰς στενόχωρον θέσιν ἀφίνει τὸν θρόνον εἰς τὸν ἀνεψιὸν του Ἰωάννην τὸν Ζ', ὅστις ἦτο καὶ ἀρεστὸς εἰς τὸν Βηγιαζήτῃ, αὐτὸς δὲ μεταβαίνει εἰς Εὐρώπην, ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτῆς. Ἀλλ' εἰς μάτην ἀπέβησαν ὅλαι αἱ ταπεινώσεις αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, Ἡ Κωνσταντινούπολις εὐτυχῶς τότε ἐσώθη ἐκ τῆς Ἀσίας. Νέος ἐκεῖθεν πολέμιος, ὁ Ταμερλάνος, ἠνάγκασε τὸν Βαγιαζήτῃ νὰ στρέψῃ ἐκεῖ τὴν προσοχὴν του καὶ οὕτω ἀνεβλήθη ἡ πτώσις τῆς Κων/πόλεως ἐπὶ τινὰ ἔτη.

Β. Ὁ Ταμερλάνος. Ἀνακοπὴ τῆς προόδου τῶν Τοῦρκων.

Ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ ἀχανοῦς μογγολικοῦ κράτους τῶν Τοιγκισχάν εἶχον προκύψει πολλὰ κράτη διηρημένα εἰς ἡγεμονίας ἀνεξαρτήτους, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶχον δεχθῆ τὸν Ἰσλαμισμόν. Εἰς ἐκ τῶν μικρῶν τούτων μωαμεθανῶν ἡγεμόνων, ὁ Ταμερλάνος, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ νὰ γίνῃ κύριος ὅλης τῆς Ἀσίας πλὴν τῆς Κίνας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Εἰς αὐτὸν δὲ κατέφυγον οἱ Τοῦρκοι ἡγεμόνες, τοὺς ὁποίους ἐξέβαλον ἐκ τῶν χωρῶν των οἱ Ὀθωμανοί. Ὁ Ταμερλάνος τότε ὑπὸ τούτων παρακινήθει εἰς τὴν παρακοπὴν παρὰ τοῦ Βαγιαζήτῃ νὰ περιορισθῇ εἰς

τὴν χώραν του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς παλαιοὺς κυρίους των ὅλας τὰς κατακτήσεις τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν εἰσηκούσθη, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν μὲ 800 χιλ. βαρβάρους. Ὁ Βαγιαζήτ συγκεντρώσας 350 χιλ. στρατοῦ ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ. Οἱ δύο στρατοὶ συνεκρούσθησαν παρὰ τὴν Ἄγκυραν (1402). Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν οἱ Ὀθωμανοὶ ἠττήθησαν κατὰ κράτος, ὁ δὲ Βαγιαζήτ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετὰ τινα χρόνον ἀπέθανεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Ὁ Ταμερλάνος μετὰ τὴν νίκην διέσπειρε τὸν στρατὸν του κατ' ὅλας τὰς διευθύνσεις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, αὐτὸς δὲ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Σμύρνην, τὴν ὁποίαν καὶ ἐλεηλάτησε δεινῶς. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ Μ. Ἀσία ὑπέστη τὰ πάνδεινα. Οὐδέποτε εἶχεν ὑποστῆ τοιαύτην καταστροφὴν, ὁποίαν ἔπαθε τότε ὑπὸ τῶν σιφῶν τοῦ Ταμερλάνου. Πολλοὶ πόλεις ἐλληνικαὶ ἀκμάζουσαι ἕως τότε, ἡ Νίκαια, ἡ Κολοφών, ἡ Ἐφεσος, ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Εὐτυχῶς ἡ εἰς τὰ μέρη ταῦτα παραμονὴ τοῦ Ταμερλάνου ὑπῆρξε προσωρινή. Ὁ Ταμερλάνος ἀποκαταστήσας τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὰ κράτη των ἐπανῆλθεν εἰς τὴν μέσην Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν ἐπιτεθῆ κατὰ τοῦ μογγολικοῦ κράτους τῆς Κίνας. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ὁμοῦς ἀπέθανε καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνέκτησαν καὶ πάλιν τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ Ταμερλάνου τὸ ἐλληνικὸν κράτος ὀπωδῆποτε ὠφελήθη. Ὅχι μόνον ἡ ἐπικειμένη πτώσις αὐτοῦ ἀνεβλήθη, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελήθην ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων, εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Βαγιαζήτ, ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς παρὰ τὸν Εὐξείνιον ἀκτὰς τῆς Θράκης. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ ἐπεκράτησεν ἐπὶ τέλους ὁ Μωάμεθ Α' καὶ ἔμεινε μόνος κύριος ὅλου τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ διετέλει εἰς φιλικὰς μετ' αὐτοῦ σχέσεις.

6. Νέοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον

Αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων φιλικαὶ σχέσεις δὲν διτηρήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ Α' (1421). Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μωάμεθ υἱὸς του Μουράτ Β' ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινῶν καὶ πρὸς τοῦτο τὴν ἐπολιόρησεν (1422). Κατὰ τὴν πολιορκίαν δὲ ταύτην κατὰ πρῶτον οἱ Τούρκοι ἔκαμαν χρῆσιν πυροβολικοῦ. Ὁ Μανουὴλ ὁμοῦς ἀπέκρουσε γενναίως τοὺς Τούρ-

ρους, καὶ ὁ Μουράτ μετὰ πολιορκίαν 42 ἡμερῶν ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ. Μετὰ τοῦτο ὁ Μουράτ ἀφῆκεν ἐπ' ὀλίγον ἡσυχους τοὺς Ἑλληνας, διότι ἀπησχολήθη μὲ τοὺς Τούρκους δυνάστας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀποκαταστήσει εἰς τὰ κράτη τῶν ὁ Ταμερλᾶνος.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1423) ὁ πολύπειρος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἕνεκα βλαστειᾶς παρητήθη τοῦ θρόνου, ἀφῆκε δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Ἰωάννην τὸν Η'. Τότε καὶ ὁ Μουράτ ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τοῦ στρατηγοῦ του Τουραχ ἂν ἐπέφερε μεγάλην καταστροφὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἤρχον οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰωάννου Θαμᾶς, Θεόδωρος καὶ Κωνσταντῖνος. Ὁ Ἰωάννης ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ πρὸς τὸν Μουράτ εἰρήνην, διὰ τῆς ὁποίας παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν πολλὰς χώρας, ἐξ ὧν εἶχεν ἀνακτήσει ὁ Μανουὴλ ἐπιπέδων ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ἡ εἰρήνη ὅμως αὕτη δὲν ἠμπόδισε τὸν Μουράτ νὰ κυριεύσῃ τὴν Θεσσαλονίκην (1430) καὶ νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὴν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν. Τότε καὶ οἱ Ἑλληνας μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὑπετάχθησαν ἐκουσίως εἰς τὸν Μουράτ καὶ διετήρησαν τὰ προνόμια τῶν μονῶν των.

Τελευταία ἀπόπειρα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Μουράτ ἀπασχοληθεὶς μὲ πολέμους ἐναντίον τῶν Οὐγκρων ἀφῆκεν ἡσυχίαν τινὰ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Η'. Ἐκ ταύτης ἐπωφεληθεὶς οὗτος ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐλπίζων ὅτι διὰ τούτου θὰ ἐπετύγχανε βοήθειαν ἐκ τῆς Δύσεως. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ καὶ πολλῶν ἄλλων διαπρεπῶν ἱεραρχῶν καὶ λογίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Νικαῖος Βησσαρίων, ὁ Ἐφέσου Μάρκος, ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ἄλλοι, μετέβη εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὅπου εἶχε συγκληθῆ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ πάπα σύνοδος. Ἐκεῖ μετὰ πολλὰς συζητήσεις ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἀιτώσεις τοῦ πάπα καὶ ὅλοι ὑπέγραψαν εἰς τὸ περὶ ἐνώσεως ἔγγραφον πλὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τοῦ Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς συνοδείας του ὅλοι οἱ ἐν Ἰκων) πόλει κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι πατριάρχαι, διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἐνώσεως. Αὐτοὶ οἱ ὑπογράψαντες τὴν ἔνωσιν ἀρχιερεῖς καὶ λόγοι ἠρνήθησαν τὸ κῆρος τῆς ὑπογραφῆς των, διότι, ὡς ἔλεγον, ὑπέγραψαν βιασθέντες. Μόνον ὁ Νικαῖος Βησσαρίων ἐνέμεινε εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ

ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐγίνε καρδινάλιος. Ὡστε ἡ ἔνωσις ἀπέτυχε, ἡ δὲ γενομένη ἀπόπειρα εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσε, παρὰ εἰς τὸ νὰ ἐξάψῃ τὰ πάθη μεταξὺ ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οἱ Ἕλληνες νὰ προτιμοῦν τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων παρὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν πάπαν. Καὶ ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, δὲν εἶχον ἄδικον, διότι οὕτω μόνον κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὸν ἐθνισμόν των.

Ἐν τούτοις μὲ ὅλας τὰς ὑποχωρήσεις, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐκ τῆς Δύσεως, ἦτο ἀσήμαντος ὄχι διότι δὲν ἤθελεν ὁ πάπας, ἀλλὰ διότι δὲν ἠδύνατο νὰ παράσχῃ περισσότερα.

Ἰωάννης Οὐνιάδης. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον τρεῖς ἥρωες ἀνέλαβον νὰ ἀνακόψουν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων εἰς αὐτήν, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ Οὐγκρος Οὐνιάδης καὶ ὁ Ἑλληνοαλβανὸς Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης. Δυστυχῶς οἱ ἥρωες οὗτοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐνώσουν τὰς δυνάμεις των. Διὰ τοῦτο ἀνέκοιψαν μὲν τὴν ὁρμὴν τοῦ Μουράτ, ἐπὶ τέλους ὁμως κατεβλήθησαν.

Ὁ Οὐγκρος μεγιστὰν Ἰωάννης Οὐνιάδης, διὰ νὰ παύσῃ τὰς εἰς Οὐγκρίαν ἐπιδρομὰς τοῦ Μουράτ, ἀνέλαβε τῇ 1442 νὰ καταπολεμήσῃ αὐτόν. Μετὰ πολλὰς μικρὰς νίκας ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκαμε (1443) τὴν λεγομένην μεγάλην ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν. Κατὰ ταύτην ἐντὸς 5 μηνῶν, ἀφ' οὗ ἐπανειλημμένως ἐνίκησε τοὺς Τούρκους, προήλασε μέχρι τοῦ Αἴμου. Ὁ Μουράτ καταπονηθεὶς ἀναγκάζεται νὰ συνομολογήσῃ μετὰ τοῦ Οὐνιάδου συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας τὸ κράτος του περιορίζετο εἰς τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Αἴμου χώραν. Ἄλλ' ὁ πάπας, ἵνα φανῇ συνεπὴς εἰς τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην ὑποσχέσεις του, πείθει τὸν βασιλεῆ τῆς Οὐγκρίας Λαδίσλαον νὰ ἀκυρώσῃ τὴν συνθήκην καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ σταυροφορίαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἡ σταυροφορία ἀπεφασίσθη, εἰς αὐτὴν δὲ ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ μικροὶ ἡγεμόνες ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Δυστυχῶς ἡ ἀπιστία τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Γενοαίων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν αὐτῆς. Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενοαῖοι εἶχον ἀναλάβει νὰ διαβιβάσουν τὸν στρατὸν τῶν σταυροφόρων διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Οὗτοι ὁμως ἀντὶ τούτου διεβίβασαν ἀντὶ ἀδράς ἀμοιβῆς τὸν στρατὸν τοῦ Μουράτ ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην πλησίον τῆς Βέρνας, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Οὐγκροὶ. Ἐκεῖ, πρὶν ἀκόμη συγκεντρωθῆ ὁλος ὁ σταυροφορικὸς στρα-

τός, συνάπτεται σφοδρά μάχη (1444), κατά την οποίαν ἠττήθησαν οἱ Χριστιανοί, ὁ δε Λαδίσλαος ἐφονεύθη. Ἀργότερα (1447) ὁ Οὐνιάδης ἐπῆλθε πάλιν ἐκ τῆς Οὐγκαρίας διὰ τῆς Σερβίας ἐναντίον τοῦ Μουράτ. Ἄλλ' εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον, ὅπου συνεκροτήθη μεγάλη μάχη, ἠττήθησαν καὶ πάλιν οἱ Οὐγκροὶ ἕνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ αὐτῶν.

Γεώργιος Καστριώτης. Συγχρόνως μὲ τὸν Οὐνιάδην ἐμφανίζεται καὶ ὁ Γεώργιος Καστριώτης. Οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου ἡγεμόνος τῆς περὶ τὴν Κρότιαν ἄλβανικῆς χώρας. Παῖς 9 ἐτῶν εἶχε δοθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ὡς ὄμηρος εἰς τὸν Μουράτ, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου ἐγινε Μωαμεθανὸς ὀνομασθεὶς Σκεντέρμπεης (Ἀλέξανδρος βέης). Ἡλικιωθεὶς ἐτιμᾶτο πολὺ ὑπὸ τοῦ Μουράτ διὰ τὴν γενναιότητά του. Ἄλλ' ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἐλησμονεῖ οὔτε τὴν θρησκείαν του οὔτε τὴν καταγωγὴν του. Τὸ 1443 λοιπὸν εἰς τινα ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Οὐγκρων διὰ τοῦ ξίφους ἀποσπᾷ παρὰ τοῦ γραμματέως τοῦ Μουράτ διαταγὴν πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ φρουρίου τῆς Κρότίας, ἵνα παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ φρούριον. Μετὰ τοῦτο φρονεύσας τὸν γραμματέα, διὰ νὰ μὴ γνωσθῇ ἄμέσως τὸ πρᾶγμα, φεύγει μετὰ τῶν ὀπαδῶν του καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Κρότιαν καὶ γίνεται ἀμαχητὶ κύριος αὐτῆς. Ἐκ τῆς Κρότίας ὁ Σκεντέρμπεης ἐκάλεσε τοὺς ὁμοεθνεῖς του εἰς ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Μουράτ ἐξεστράτευσεν τρεῖς φορὰς μετὰ μεγάλου στρατοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος. Ὅλαι ὅμως αἱ ἐκστρατεῖαι του ἀπέτυχον, ὅλαι δὲ αἱ δελεαστικαὶ περὶ συνθηκολογήσεως προτάσεις του ἀπερρίφθησαν. Τῆς Κρότίας μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκεντέρμπεη (1466) κατώρθωσαν οἱ Τούρκοι νὰ γίνουσι κύριοι ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐνιάδης πρὸς Β. καὶ ὁ Σκεντέρμπεης εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀλβανίας ἠγωνίζοντο κατὰ τοῦ Μουράτ, ὁ δεσπότης τῆς Πελοποννήσου Κωνσταντῖνος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ προήλασε νικηφόρος εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ἐσχεδιάζε προχωρῶν νὰ συνενωθῇ μετὰ τοῦ Σκεντέρμπεη ἵσως δὲ καὶ μετὰ τῶν Οὐγκρων διὰ νὰ κτυπήσουν ἀποτελεσματικῶς τοὺς Τούρκους Ἄλλ' ὁ Μουράτ, ἀφ' οὗ ἐνίκησε τοὺς Οὐγκρους εἰς τὴν Βάρναν (1444), δὲν ἄφησε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐναντίον αὐτοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐννοῶν ὅτι αἱ δυνάμεις του δὲν ἦσαν ἀρκεταὶ διὰ νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἰσθμόν. Τὸ τεῖχος ὅμως τοῦ Ἰσθοῦ δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ κρατήσῃ τὸν Μουράτ. Ὁ Κων-

σταντίνος δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀσκήσῃ τὸν ἐξ ἐγγωρίων στρατὸν του εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ μετὰ τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων ὠπισθοχώρησεν. Οἱ Τούρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς Κορίνθου καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι Πατρῶν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες τὰ πάντα. Ὁ Κωνσταντίνος ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν Μουράτ καὶ νὰ γίνῃ φέρον ὑποτελεῆς εἰς αὐτόν.

Μετ' ὀλίγον ὁ Κωνσταντίνος καλεῖται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου προώριστο νὰ ἐκπληρώσῃ καθήκον ὀδυνηρὸν μὲν, ἀλλὰ διὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔσασί θὰ τιμᾷ τὴν μνήμην αὐτοῦ. Προώριστο διὰ τοῦ ἥρωϊκοῦ θανάτου του νὰ προσδώσῃ ἀνεξίτηλον αἴγλην εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀποθανόντος δηλ. τὸ 1448 τοῦ Ἰωάννου ἀνεκηρύχθη ὑπὸ πάντων ὁ Κωνσταντίνος αὐτοκράτωρ. Τὸ ἐπόμενον ἔτος δὲ ἔρχεται εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ἀφήσας εἰς τὴν Πελοπόννησον τοὺς ἀδελφούς του Θωμᾶν καὶ Δημήτριον. Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα (1451) ἀπέθανε καὶ ὁ Μουράτ ἀφήσας τὸν θρόνον εἰς τὸν υἱόν του Μωάμεθ τὸν Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ ΑΠΟ ΚΟΜΝΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ
ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Ι. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν.

Αἱ ποικίλαι ἀνωμαλίαι καὶ αἱ μέγισται τῶν καταστροφῶν, τὰς δ-
ποίας ὑφίσταται ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην,
δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἀποτρέψουν τοὺς μεσαιωνικοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τὰς
ἐπιστημονικὰς μελέτας καὶ τὴν θεωρίαν τῆς τέχνης. Ἡ ἀναγέννησις
τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, ἣ ὅποια εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ Φωτίου, εὐρί-
σκεται εἰς τὴν ἀκμὴν της, πάμπολλοι δὲ καὶ παντρειδεῖς συγγραφεῖς,
πρὸ πάντων δὲ φιλόσοφοι, φιλόλογοι καὶ ἐπιστήμονες ἐμφανίζονται
κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς περιόδου (ΙΑ΄ αἰῶν) ἀκμάζει ὁ **Μιχαὴλ
Ψελλός**. Ὁ Ψελλὸς ἐγεννήθη τὸ 1018 εἰς τὴν Νικομήδειαν ἐκ γονέων
πτωχῶν, ἀλλὰ χρηστῶν. Τὴν πρώτην του παιδείαν ὄφειλεν εἰς τὸν
ἀκαταπόνητον ζῆλον τῆς μητρὸς του. Παλαιῶν πρὸς ποικίλας στερή-
σεις διήνυσε τὰς συνήθειαις ῥητορικὰς, νομικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σπου-
δὰς. Κατ' ἀρχὰς μετῆλθε τὸν δικηγόρον. Κατόπιν ἔγινε δικαστής, ἐπὶ
Μιχαὴλ Καλαφάτη δὲ διορίσθη αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς. Ἐντεῦθεν
προήχθη ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονο-
νομάχου ὠνομάσθη καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν τότε ἰδρυθεῖ-
σαν Ἀκαδημίαν. Κατόπιν ὅμως ἀφῆκε τὸ διδασκαλικὸν ἔργον διορι-
σθεὶς γραμματεὺς τῆς ἐκστρατείας (πρωτοασσηκηγῆτις) καὶ ἐτιμήθη με-
τὸν τίτλον τοῦ ὑπερτίμου καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων. Τότε ἔγινε καὶ
μοναχός. Ἐκτοτε παρέμεινε σύμβουλος τῶν αὐτοκρατόρων, ἐπὶ δὲ τοῦ
Μιχαὴλ ἔγινε καὶ παραδυναστεύων δηλ. πρῶτος ὑπουργός. Ἀπέθανε
τὸ 1078.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ψελλὸς ὡς πολιτικὸς ἀπέτυχεν οὐκ ἐπιτυχῶς. Ἀλλὰ
κατὰ τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὴν συγγραφικὴν παραγωγικότητα πρωτεύει
ὅλων τῶν συγχρόνων του. Διὰ τοῦτο ὁ Ψελλὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ
ὡς προσδίδων εἰς τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα ἴδιον χαρακτήρα, ὅπως ὁ Φώτιος
εἰς τὸν Θ΄ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἰς τὸν Ι΄. Τὰ

συγγράμματά του περιστρέφονται εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν νομικὴν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἰδίως ὅμως ὁ Ψελλὸς εἶναι φιλόσοφος καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα δεικνύει ἀληθῆ παιδεΐαν. Ἀγαπᾷ δλόκληρον τὴν ἀρχαιότητα, ἰδίως ὅμως θαυμάζει τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὑπέρτερον τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς τοὺς ὁποίους ἠσχολήθη, δεικνύει μόνον πολυμάθειαν.

Ὡς πρὸς τὸ ὕφος ὁ Ψελλὸς ἦτο γλαφυρὸς καὶ κομψολόγος καὶ εἰς εἰς αὐτὸ ἰδίως ὀφείλει τὴν μεγάλην του φήμην. Ἐσυδύαζε τὴν περριτολογία μὲ τὴν κομψότητα καὶ ἐκίνει τὸν θαυμασμόν τῶν αὐλικῶν κύκλων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφοῖτα.

Μετὰ τὸν Ψελλὸν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν φθάνει εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Περὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἀσχολοῦνται νῦν μετὰ νέας ζέσεως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας λαϊκοὶ καὶ θεολόγοι. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ νομικὸς Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, ὁ περίφημος διὰ τὴν πολυαναγιωσίαν του Ἰωάννης Τζέτζης διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς, καὶ ὁ Εὐστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Οὗτος πλὴν τῶν πολλῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν συνέγραψε σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουν τὰ σχόλια εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν. Διὰ τούτων κατέλαβεν ἀξιοσημεῖστον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὁμοίως ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὁ Μοσχόπουλος, ὁ Θωμᾶς Μάγιστρος, ὁ Τρικλίνιος καὶ πάμπολλοι ἄλλοι συνέγραψαν γραμματικάς, λεξικά, ὑπομνήματα καὶ σχόλια εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη ἐπιστήμη τῶν τελευταίων αἰῶνων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔχει πολλὴν σημασίαν, διότι δι' αὐτῆς εἰσῆχθη ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀπέβη εἰς τῶν παραγόντων τῆς ἐκεῖ Ἀναγεννήσεως. Πεντήκοντα ἤδη ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἀλλ' ἰδίως μετ' αὐτὴν πολλοὶ λόγοι Ἑλληνας ἐπορεύθησαν ἐκεῖ καὶ μετέδωκαν τὸν ἔρωτά των πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα.

2. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἔφερεν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τὴν λογοτεχνικὴν ἀναγέννησιν.

Εἰς τὴν *Θεολογίαν* ἡ διάστασις τῶν δύο ἐκκλησιῶν καὶ αἱ ἀπέπειραι πρὸς ἔνωσιν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πλεῖστα θεολογικὰ συγγράμματα. Μεταξὺ τῶν θεολόγων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης διακρίνονται ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ Εὐστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ πατριάρχης Βέκκος, ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος ὁ κατόπιν πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Γεννάδιος.

Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἰδίως ἔδειξε τὰ ἀποτελέσματα τῆς εἰς τὴν *Ἱστορίαν*. Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αὕτη συνέγραψεν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1069-1118, ἥτοι τῶν χρόνων τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς τῆς Ἀλεξίου, διὸ καὶ τὸ σύγγραμμά της ὀνομάζει Ἀλεξιάδα. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰ ἔσχαττερα ἔργα τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Ἀλλὰ ἡ Ἄννα εἰς αὐτὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν σύγχρονον γλῶσσαν, ὅπως ἔπραττον μέχρι τινὸς οἱ πρὸ αὐτῆς ἱστορικοί. Τὸ γλωσσικὸν ἰδεῶδες αὐτῆς εἶναι ὁ ἀττικισμὸς καὶ πρότυπα ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος. Τὴν Ἄνναν ἠκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ μετ' αὐτὴν ἱστορικοὶ μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐκ τούτων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Γεώργιος Κίνναμος, ὁ Νικήτας Ἀκομινᾶτος, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὁ Ἀθηναῖος, ὁ συγγραψας τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1298—1463. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως Δούκας γράψας εἰς γλῶσσαν ἀπλῆν, συγκερασμένην τινα δημοτικὴν. Ὁ ἄλλος ἱστορικὸς τῆς ἀλώσεως Γεώργιος Φρατζῆς ἠκολούθησε μέσσην ὁδὸν μετὰ τὴν Χαλκοκονδύλην καὶ Δούκα.

Καὶ ἡ *Χρονογραφία* κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πλουσία. Ἐπισημότεροι δὲ χρονογράφοι εἶναι ὁ Ἰωάννης Σκυλίτσης, ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς καὶ ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς.

Ἡ *ἐκκλησιαστικὴ ἔνθυμικὴ ποιησις* ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἤδη ἤρχισε νὰ παρακμάζη.

Τῆς *θύραθεν ποιήσεως* κυριώτατος ἀντιπρόσωπος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι ὁ *Θεόδωρος Πρόδρομος*, ὁ διὰ τὴν πενίαν του αὐτοκαλούμενος Πτωχοπρόδρομος. Οὗτος ἤκμασεν ἐν Κων)πόλει ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων Κομνηνῶν. Τὸ σπουδαιότερον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ βίου του εἶναι ἡ ἀθεράπευτος πενία του, κατὰ τῆς ὁποίας ἀγωνίζεται δι' ἀπειραρίθμων ποιημάτων, ἐγκωμίων καὶ ἐπιστολῶν. Ἀλλὰ τὰ

βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανε διὰ τῆς ἐπαιτείας ὁ βασανισμένος λόγιος οὔτε μεγάλα ἦσαν, οὔτε κανονικά. Τέλος ἀπέθανε μοναχὸς εἰς μοναστήριόν τι τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλαρίων. Τὰ συγγράμματα τοῦ Προδρόμου εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα. Ἐγραψε μυθιστορήματα, ἐπιγράμματα, φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς πραγματείας, σατύρας, λόγους κ. ἄ.

Ὅμοιος πρὸς τὸν Πτωχοπρόδρομον καὶ μιμητὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ *Μανουὴλ Φιλῆς* (ῥήσας ἐν Κων)πόλει ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

3. Ἡ δημώδης ποίησις.

Ἡ ἀττικομανία, ἡ ὁποία κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἀρχαίων σπουδῶν ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ τὰ ἐπιφέρη ἀντίδρασιν ἰσχυράν. Ἡδὴ ἐμφανίζονται λογοτεχνικὰ ἔργα γραμμένα εἰς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὀμιλουμένην.

Καὶ εἰς μὲν τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα δὲν εἰσῆχθη ἡ χρῆσις τῆς δημώδους γλώσσης. Δὲν ἔχει ὅμως ὁμοίως τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν ποίησιν. Μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ἐκφράσουν αἰσθήματα καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἠδύναντο νὰ ὀμιλήσουν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀναγνωστῶν των. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἡ δημοτικὴ ποίησις, ὅπως καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥυθμικὴ, ἐγκατέλειπε τὴν κατὰ προσφδίαν μετρικὴν καὶ ἐφεῦρε τὸν λεγόμενον πολιτικὸν στίχον, ὁ ὁποῖος στηρίζεται καὶ αὐτὸς ὄχι εἰς τὴν προσφδίαν, ἀλλ' εἰς τὸν τόνον. Εἶναι δὲ δεκαπεντασύλλαβος ἰαμβικὸς μὲ τομὴν κατόπιν τῆς ὀγδόης συλλαβῆς ἐπαναλαμβανόμενος ἀδιακόπως.

Τὰ ἀρχαιότερα ἐκτενῆ ποιήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔγινε χρῆσις τῆς δημοτικῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, εἶναι τὰ ἔθνικὰ ἔπεινα ἔσματα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον συνηνώθησαν ὑπὸ ἡμιπαιδευτῶν λογίων εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἀπὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ οἱ λόγοι ἀρχίζουσι νὰ μεταχειρίζονται τὴν δημοτικὴν εἰς συμβουλευτικὰ, ἐγκωμισιακὰ καὶ ἱκετευτικὰ ποιήματα. Εὐρὺ ὅμως ἔδαφος κατακτᾷ ἡ δημοτικὴ εἰς τὴν ποίησιν τὸν 13ον καὶ 14ον αἰῶνα. Τὰ δημώδη ταῦτα ποιήματα, τὰ ὁποῖα ὅλα ἔχουν ζωὴν τινα καὶ δρόσον διαιροῦνται εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας.

1) *Διδακτικὰ καὶ περιστατικὰ*. Τοιαῦτα εἶναι : ὁ Σπανέας ποίημα διδακτικόν, ἱκετευτικὰ τινα ποιήματα τοῦ γνωστοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, ὅμοια τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, ἡ ἀκολουθία τοῦ Σπανοῦ, τὰ ῥοδιακὰ ἔρωτικά ἔσματο καὶ ἄλλα.

2) *Μυθολογικά και ιστορικά ἐθνικῆς ὑποθέσεως*. Τοιαῦτα εἶναι : τὸ περὶ Βελισσαρίου μυθιστόρημα, τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονήκου ἀνήκων εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρῆος (ἱστορία τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Φραγκοκρατίας), οἱ θρηνοὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλα.

3) *Μυθιστορίαι* ῥωμαντικαὶ ἔμμετροι με ὑποθέσεις ὁραχίας ἀναφερομένης εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον κ. ἄ.

4) *Ῥωμαντικὰ ποιήματα* μεσαιωνικῆς καὶ ἐν μέρει δυτικῆς ὑποθέσεως. Τοιαῦτα εἶναι : τὰ Κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην, Βέρθανδρος καὶ Χρυσάντσα, Λίβυστρος καὶ Ῥοδάμνη κ. ἄ.

5) *Ἱστορίαι περὶ ζῶα*. Τοιαῦτα εἶναι : διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, ὁ πουολόγος κ. ἄ.

4. Ἡ Τέχνη.

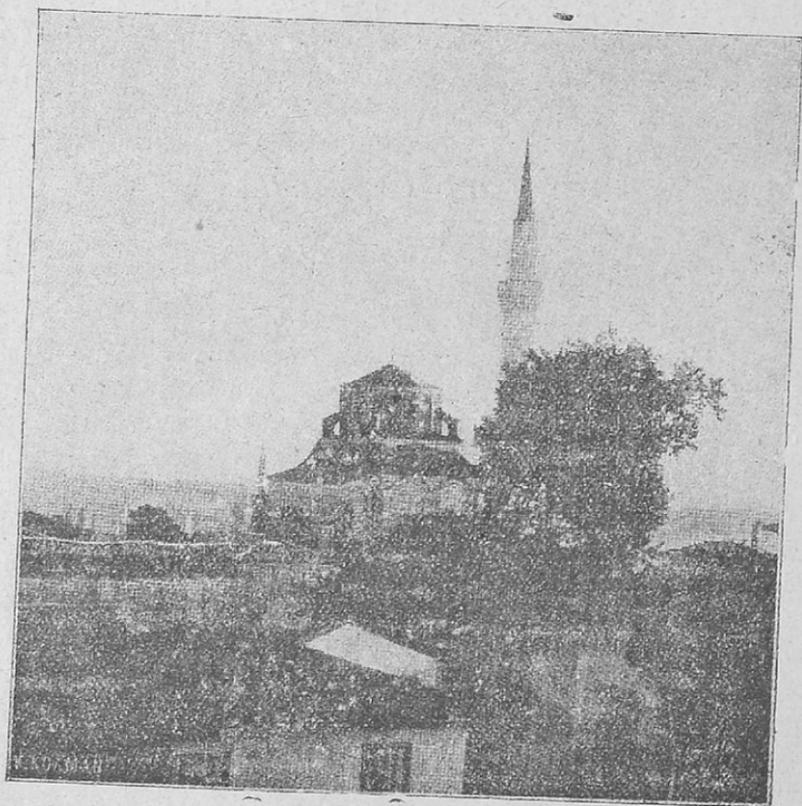
Ἡ ἀρχιτεκτονική. Ἡ ἀρχιτεκτονική εἶναι ἡ αὐτὴ σχεδόν, οἷαν εἶδομεν αὐτὴν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον. Οἱ τροῦλλοι μόνον πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ τύμπανον αὐτῶν ὑψοῦται βαθμηδόν, μέχρις οὗ εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης (εἰκ. 48) φθάνει εἰς τὸ μέγιστον ὕψος του, Ὁ τροῦλλος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξαφανίζεται ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ τυμπάνου. Ὡσαύτως πρὸς Β. καὶ Ν. ἀντὶ θόλων ἔχομεν ἐνίοτε μεγάλας ἡμικυκλικὰς κόγχας (εἰκ. 47). Συχνὰ δὲ αἱ πρὸς Β. καὶ Ν. αὐταὶ ἀψίδες ἀνοίγονται βαθύτερον οὕτως, ὥστε νὰ διαγράφονται ἔξω τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ναοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι κτισμένοι οἱ ναοὶ τῶν περισσοτέρων μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Οὕτω τὸ σταυρικὸν σχῆμα τοῦ Ναοῦ διαγράφεται καὶ ἐξωτερικῶς πολὺ σαφέστερον.

Εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνήκουν καὶ αἱ ἐν Ἀθήναις ὁραχίαι ἐκκλησίαι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ Καπνικαρέα, τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καὶ τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου (ῥωσικὴ Ἐκκλησία), τοῦ ὁποῦ αἵξις μνείας εἶναι ὁ τροῦλλος, διότι στηριζόμενος ἐπὶ ταπεινοῦ τυμπάνου ὁμοιάζει με τὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὡσαύτως εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, ὁ ὁποῖος εἶναι κτισμένος με διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια διαφόρων κτιρίων καὶ τάφων καὶ ἀποτελεῖ εἶδος μουσείου, ὅπου ἀντιπροσωπεύονται διάφοροι ἐποχὰὶ καὶ διάφοροι ἔθνη.

Ἡ Γραφική. Συγχρόνως με τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων πα-

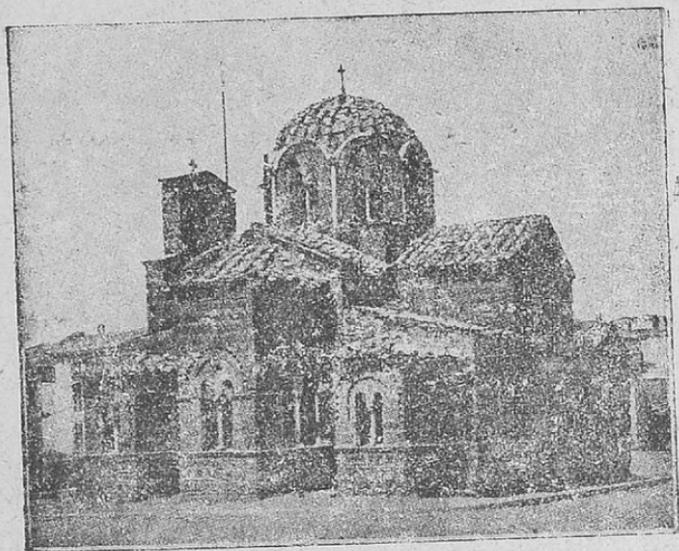
ρουσιάζεται εις τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ νέα ἀναγέννησις τῆς γραφικῆς.

Ἡ ζωγραφικὴ ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ ἔχῃ τὴν δογματικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, ἀλλ' ἤδη ἐπανερχοῦνται εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας πηγὰς τῆς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν,

Εἰκ. 47. Ὁ προφήτης Ἑλίας τῆς Θεσσαλονίκης (13ος αἰών).

καὶ γίνεται ζωντανότερα, γραφικότερο, δραματικότερα καὶ θελκτικώ-
 τέρα. Ἡ εἰκονογραφία διὰ τὸ πολυδάπανον ἀφίνει σχεδὸν τὰ ψηφι-
 δωτὰ καὶ ἀρκεῖται εἰς τὰς τοιχογραφίας, ἀλλὰ πλουτίζεται καὶ ἀνα-
 νεοῦται παθητικώτερα μὲ χρώματα καὶ ἀρμονίαν προξενοῦντα ἐντύπω-
 σιν. Τὴ ἀναγέννησιν αὐτὴν τῆς τέχνης εὐρίσκομεν εἰς τὰ μωσαϊκὰ τῆς
 Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριε τζαμι) εἰς τὴν Κων/πολιν (εἰκ. 50 καὶ 51),

Εικ. 48. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι τῆς Θεσσαλονίκης (14ος αἰών).

Εικ. 49. Οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι τῶν Ἀθηνῶν.

καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας (εἰκ. 52, 53, 54 καὶ 55) καὶ τὰς ἐπὶ σπανί-
δων εἰκόνας (εἰκ. 56) τῶν μο-
νῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Ἔργα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀ-
ναγεννήσεως τῶν χρόνων τού-
των ἀπαντῶνται ἐπίσης εἰς τὸν
Μυστράν. Εἰς τὰ ἐκεῖ παλάτια
τῶν Δεσποτῶν τοῦ Μωρέως καὶ
εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἡ Μητρού-
πολις (τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ-
ῶνος), ὁ ναὸς τῆς Περιβλέπτου
(τῶν μέσων τοῦ 14 αἰῶνος) καὶ
ὁ ναὸς τῆς Παντανάσσης (τοῦ
15ου αἰῶνος), διατηροῦνται θαυ-
σαι τοιχογραφίαι. Παρατηρεῖ-
ται εἰς αὐτὰς σπανία ἔννοια
τῆς διακοσμητικῆς, προσπάθεια
γραφικότητος, κινήσεως, ἐκφρά-
σεως, κομψότητος καὶ χάριτος,
θαυμαστή αἰσθησις τοῦ χρώμα-
τος, τῆς λεπτότητος, τῆς ἀνθη-
ρότητος, τέχνη ἐν γένει ἐλευ-
θέρα, ὁποῖαν εἶδομεν εἰς τὰς
ζωγραφίας τῶν μονῶν τοῦ Ἁ-
θῶ (εἰκ. 57 καὶ 58).

Τὴν ἀναγέννησιν τῆς γραφι-
κῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους
δεικνύουν τέλος καὶ αἱ μικρο-
γραφίαι τῶν χειρογράφων τῆς
ἐποχῆς ταύτης (εἰκ. 59).

Οὕτω τὸ Βυζάντιον καὶ ἐξην-
τλημένον ἐπανευρίσκει κατὰ τὸν
14ον αἰῶνα, ὃς ποτε κατὰ
τὸν 10ον, νέαν ἀκμὴν εἰς τὴν ἐ-
παφὴν μετὰ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Ἡ ἰσχυρὰ οὗτη κίνησις τῆς τέ-
χνης συγκρίνεται πρὸς τὴν Ἰταλικὴν ἀναγέννησιν τοῦ 16ου αἰῶνος,
δὲν ὀφείλει ὅμως τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰκ. 50. Ὁ Ἱεροβοὰμ τῆς Μονῆς
τῆς Χώρας ἐν Κων)πόλει.

Είκ. 51. Ὁ Παντοκράτωρ τῆς μονῆς τῆς Χώρας ἐν Κων)πόλει.

Οὗτος δὲν εἶναι ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς τύπος τοῦ Παντοκράτορος τοῦ ἀφνίου, ἀλλ' ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, εἰς τὸ βλέμμα τοῦ ὁποῖου διακρίνεται ἡ συγγνώμη).

Είκ. 52. Ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ νάρθηκος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Πρωτάτου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει. Παρίσταται μὲ μορφὴν ἰδεώδη.

Είκ. 53. Θεόδωρος Τύρων (τοιχογραφία τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει
μονῆς τῆς Λαύρας).

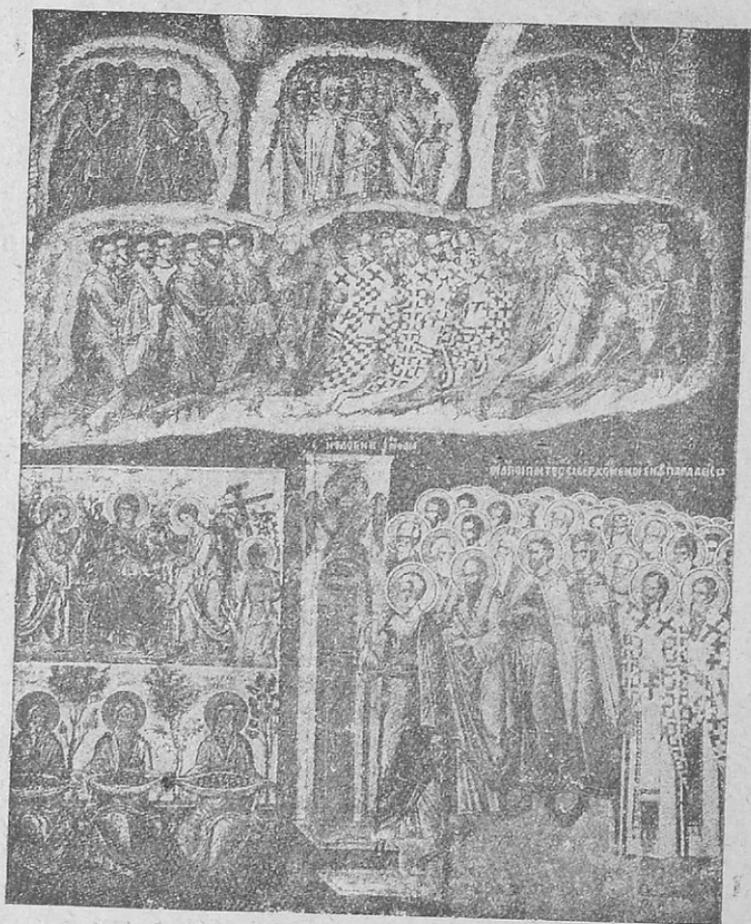
Ἡ Γλυπτική. Ἡ γλυπτικὴ οὐ μαρμάρου μεγάλας προόδους δὲν

Εἰκ. 54. Ἡ Παρθένος ἐκ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Ἐδαγγελισμοῦ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῆς Λαύρας.

ἔκαμε καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ κίονες ἐπὶ τῶν ὀπιῶν στηρίζονται τὰ τόξα τὰ ὑποβαστάζοντα τοὺς θόλους, ἔχουν κιονόκρανα ποικίλα, λεπτότατα ἐπεξεργασμένα (εἰκ. 60). Ἀνάγλυφοι παραστάσεις Ἁγίων εἶναι σπάνια.

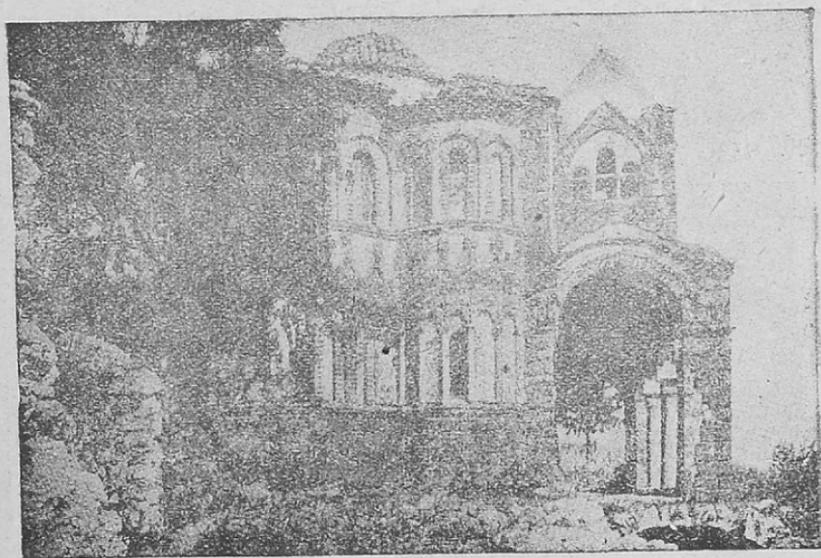
Κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ἀκμάζει εἰς τὸν Ἄθων ἡ ξυλογλυπτικὴ. Τὰ τέμπλα τῶν μονῶν αὐτοῦ εἶναι ἔργα ἐξόχου τέχνης. Ὡσαύτως καὶ ἡ χρυσοχοικὴ καὶ ἡ τέχνη τῶν σμάλτων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι πολὺ προοδευμένα, ὡς μᾶς δεικνύουν τὰ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἱερὰ σκεύη, ἦτοι λειψαναθῆκαι, σταυροθῆκαι, πολύτιμα καλύμματα εὐαγγελίων, ποτήρια (εἰκ. 16), καὶ τέλος πολύτιμοι φωτοστέφανοι κοσμοῦντες θαυματουργοὺς εἰκόνας. Εἰς τὰ κειμήλια τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταφαίνεται καὶ ἡ πρόοδος τῆς ὑφαντικῆς εἰς κατασκευὴν χρυσοῦφάντων μεταξωτῶν ὑφασμάτων κοσμουμένων μὲ πολυτίμους λίθους (εἰκ. 62).

Εἰκ. 55. Οἱ χοροὶ τῶν δικαίων κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν
(τοιχογραφία τῆς τραπεζαρίας τῆς μονῆς τῆς Λαύρας).
Εἰς αὐτὴν παρατηρεῖται ποικιλία συνθέσεως, φυσικότης χειρονομιῶν, ἔστω
μέλεια πτυχώσεων κινήσεις καὶ μεγαλεῖον.

Εικ. 56. Ἡ Παναγία "Ἄξιόν ἐστιν" (εἰκὼν ἐπὶ σανίδος ἐν τῷ Πρωτάτῳ τοῦ Ἁγίου Ὄρους).

Εικ. 57. Ὁ Ναὸς τῆς Παντανάσσης τοῦ Μυσταῖ
Α. Χωραφᾶ, Ἱστορία Γ' Γυμνασίου, ἔκδοσις τετάρτη.

Εικ. 58. Ἡ Μεταμόρφωσις (ἐκ τοῦ Ναοῦ τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ). Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν κόμην ἐρυθρὰν καὶ ἐνδυμασίαν λευκὴν ὀρθούμενος ἐν πλήρει φωτὶ ἐπὶ βάθους κυανοῦ ἔχει μεγαλοπρέπειαν καὶ κάλλος ἀπαράβλητον.

Εικ. 59. Ἐξοδος πρὸς θῆραν (μικρογραφία τοῦ 15 αἰῶνος ἐκ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων). Ὁ κύριος φέρει τόξα καὶ φαρέτραν, προηγούνται δ' αὐτοῦ ὑπηρέται καὶ κύνες. Ἡ σύνθεσις εἶναι πλήρης ζωῆς καὶ χάριτος καὶ δεικνύει τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸν ἐλληνικὴν παράδοσιν.

Εἰκ. 60. Κιονόκρανον εὐρεθὲν ἐν Κ)πύλλει.

Εἰκ. 61. Ποτήριον Μανουήλ Παλαιολόγου τοῦ 15ου αἰῶνος. (Εὐρίσκειται εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονὴν τοῦ Βατοπεδίου. Τὸ δοχεῖον εἶναι ἐξ ἰάσπιδος, ὁ ποὺς ἐξ ἀργύρου στολισμένον μὲ σμάλτα, αἱ δὲ λαβαὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο δράκοντας θαυμασίας εὐκαμψίας).

Εἰκ. 62. Ἀρχιερατικὸς σάκκος τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων ἐν Ἀγίῳ Ὄρει.
Ἀποδίδεται εἰς τὸν Τσιμισκῆν. Οἱ δικέφαλοι ὅμως ἀετοί, ὑπὸ τῶν ὁποίων
κοσμεῖται, καὶ τὰ ἀραβουργήματα τῶν περυφῶν δεικνύουν ὅτι εἶναι ἔργον
οὔ 15ου αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄.

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Προπαρασκευαὶ καὶ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ Μωάμεθ Β' ἦτο μόλις 21 ἐτῶν, ἀλλ' ἦτο οὖν τὴν φύσιν καὶ ὁρμητικὸς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του. Εὐθύς μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ κατακτήσῃ τὴν Κων)πολιν. Ὁ νεαρὸς σουλτάνος ἐγνώριζε τὴν ἀδυναμίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο ἡ πόλις, συνάμα δὲ κατενόει ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὑσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῆ, οὐδὲ θέλει ἔχει ἀσφαλὲς ὁρμητήριον, ἂν δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο θαλασσῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἐγνώριζεν ὅτι ἀνερχόμενος εἰς τὸν θρόνον τῆς Κων)πόλεως περιβάλλεται τὸν ἀκάνθινον τοῦ μαρτυρίου στέφανον. Εἶχε βαθεῖαν συνείδησιν τῆς θέσεώς του, ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀξιοπρεπὴς τὸν χαρακτήρα καὶ ἡρωϊκὸς τὸ φρόνημα, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπέβλεψεν εἰς τὸ νὰ βασιλεύσῃ ἐντίμως, ἐὰν δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, νὰ πέσῃ ἐνδόξως. Ἦτο λοιπὸν φανερὸν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν δὲν ἦδύνατο νὰ ὑπάρχῃ μακρὰ εἰρήνη. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ δύο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐφρόντιζον νὰ παρασκευασθοῦν.

Ὁ μὲν Κωνσταντῖνος εὐθύς, ἀφ' οὗ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἐφρόντισε περὶ ἐπισκευῆς τῶν ὀχυρωμάτων καὶ φρουριῶν τῆς πόλεως, περὶ προμηθείας σίτου καὶ περὶ ἐνισχύσεως τοῦ μικροῦ στόλου του, ἤρχισε διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ἡγεμόνας δι' ἀποστολὴν βοηθείας καὶ ἐνήργει νὰ προσελκύσῃ ἐθελοντὰς πολεμιστὰς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ὁ Μωάμεθ Β' ἀφ' ἐτέρου, ἀφ' οὗ παρεσκευάσεν ἱκανὸν στρατὸν καὶ στόλον, τὸ 1452 ἔκτισεν εἰς τὸ στενότατον μέρος τοῦ Βοσπόρου ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ὄχθης φρούριον ἀπέναντι ἄλλου ὁμοίου φρουρίου, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης ὁ Βαγιαζήτ. Ἀπεστέρησεν οὕτω τὴν Κων)πολιν τῆς μετὰ τοῦ Εὐξείνου συγκοινωνίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐπισιτίσεως.

Τοῦτο προσκάλεσε τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπέφερε τὴν

διακοπήν τῶν σχέσεων. Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κλεισθοῦν αἱ πύλαι τῆς πόλεως καὶ διεκήρυσεν εἰς τὸν σουλτᾶνον ὅτι ἀναθέτει τὴν τύχην αὐτῆς εἰς τὸν Θεόν. Τότε ὁ σουλτᾶνος στέλλει εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν στρατηγὸν Τουραχάν, ἵνα ἐμποδίσῃ πᾶσαν ἐκεῖθεν βοήθειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ μεγάλου στρατοῦ καὶ στόλου ἐπέρχεται ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκίαν (*Απρίλιος 1453).

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων ἦσαν πολὺ ἄνισοι. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνῆρχετο εἰς 250 χιλ. ἀνδρῶν περίπου, ὑπεστηρίζετο δὲ ὑπὸ ἰσχυροῦ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνου πυροβολικοῦ καὶ ὑπὸ στόλου ἐκ 400 πλοίων. Ὁ πεζικὸς στρατὸς κατέλαβε ὅλην τὴν γραμμὴν τῶν χερσαίων τειχῶν ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ τὰ ὑπεράνω τοῦ κόλπου τούτου ἀπέναντι τῆς πόλεως ὑψώματα τοῦ Πέραν. Τὸ δὲ στρατηγεῖον του ὁ Μωάμεθ ἔστησεν ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ στόλος κατέλαβε τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου κόλπου, τὸ ὁποῖον ἐφράσσετο ὑπὸ σιδηρᾶς ἀλύσεως (εἰκ. 10).

Ἐναντίον τῶν κολοσσαίων τούτων τουρκικῶν δυνάμεων ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαχίστους ἀνδρας εἶχε νὰ ἀντιτάξῃ. Ἡ πόλις, ἣ ὁποία ἄλλοτε εἶχε πληθυσμὸν 500 χιλ. κατοίκων, τώρα δὲν εἶχε περισσοτέρους τῶν 80 χιλιάδων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων πολλοὶ μὲν ἔφυγον πρὸ τῆς πολιορκίας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἀνάσκητοι καὶ ἀπόλεμοι. Μόλις ἔξ αὐτῶν κατώρθωσεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ συναθροίσῃ 5 χιλ. μαχητάς. Παρὰ τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἔλαβε καμμίαν βοήθειαν. Ὁ πάπας ἀπέστειλε 50 ἀνδρας μὲ τὸν καρδινάλιον Ἰσιδώρον διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἔνωσιν. Ἡ βοήθεια ὅμως αὕτη μᾶλλον βλάβης πρόξενος κατέστη, διότι ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ διαιρεθῇ πάλιν ὁ λαὸς εἰς ἐνωτικὸς καὶ ἀνθενωτικὸς καὶ νὰ ἀπελπισθοῦν πολλοὶ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως. Πραγματικὴν βοήθειαν ἔλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος παρὰ τοῦ θαλασσινοῦ ἥρωος Ἰωάννου Ἰουστινιάνη, ὁ ὁποῖος μὲ δύο πλοῖα καὶ 700 στρατιώτας προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν πόλιν, ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν τῶν ξένων ἐν Κων)πόλει παροικιῶν. Ὅλοι ὅμως οὗτοι οἱ ἐπίκουροι μόλις ἀνήλθον εἰς 2 χιλ. ἀνδρας. Καὶ τὸ χειρότερον, οἱ τὸν Γαλατᾶν κατέχοντες Γενοαῖοι συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ πολλὰς εἰς αὐτόν, ὡς θὰ ἴδωμεν, παρέσχον ὑπηρεσίας. Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ φρουρηθοῦν ὑπὸ τόσον ὀλίγου στρατοῦ. Ἡ δὲ κατὰ θάλασσαν δύναμις τοῦ Κωνσταντῖνου περιορίζετο εἰς 26 πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα τινὰ ἔλειπον

εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὅταν ἤρχισεν ἡ πολιορκία. Ἀρχηγὸς δὲ τῆς ἀμύνης ἦτο αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ γενναῖος Ἰουστινιανός. Ἀλλὰ καὶ οἱ πέρσι τοῦ Κωνσταντίνου ἦσαν πολὺ ὀλίγοι. Ἔνεκα τούτου ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἱερὰ σκευὴ τῶν ἐκκλησιῶν, ὡς ἄλλοτε εἶχε κάμει ὁ Ἡράκλειος. Ταῦτα ὁμοῦ δὲν ἔμελλεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἀποδώσῃ, ὡς ἐκεῖνος.

2. Ἡ πολιορκία.

Ἡ πολιορκία ἤρχισε τὴν 7ην Ἀπριλίου 1453, διήρκεσε δὲ 52 ἡμέρας. Αἱ πρῶται ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων ἔμειναν ἀνευ ἀποτελέσματος. Ἐν γιγαντιαῖον πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἐπροξένει μεγάλας ζημίας εἰς τὸ τεῖχος, διαρρήγνυται. Τὰ ῥήγματα τῶν τειχῶν συμπληροῦνται ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τὴν 15ην δὲ Ἀπριλίου γίνεται καὶ μία ναυμαχία, ἡ ὁποία κατήσχυε τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἐν ὁ ἐκ 400 πλοίων τουρκικὸς στόλος ἐστάθμισε πρὸ τοῦ Κερατίου κόλπου, ἐμφανίζονται 4 ἑλληνικὰ πλοῖα κομίζοντα τροφὰς εἰς τὴν Κων(σταντι)ν. Ὁ ὀθωμανικὸς στόλος προσπαθεῖ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα. Ὡς ἐκ τούτου συνάπτεται ναυμαχία ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Σουλτάνου καὶ ὅλου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὡς καὶ τῶν ἐκ τῶν τειχῶν θεωμένων Ἑλλήνων. Οἱ γενναῖοι Ἕλληνες ναῦται ἀποκρούουν τὸν ἐχθρικὸν στόλον διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός, καίουν πολλὰ πλοῖα καὶ φονεύουν πολλοὺς Τούρκους. Μετὰ τοῦτο δὲ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου εἰσέρχονται εἰς τὸν λιμένα. Λυσσῶν ἤδη ἐξ ὀργῆς ὁ σουλτάνος διὰ τὴν αἰσχροὴν αὐτὴν ἤτταν συλλαμβάνει μέγα σχέδιον. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Γενοναίων κατασκευάζει ὁδὸν ξυλίνην διὰ τῶν ὑψωμάτων τῶν ὑπεράνω τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Πέραν ἀλιμμένην μὲ λίπος, καὶ δι' αὐτῆς μεταφέρει εἰς μίαν νύκτα 70 πλοῖα ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὸν Κεράτιον. Οἱ πολιορκούμενοι ἔμειναν ἐκπληκτοί, εἰς μάτην δὲ προσεπάθησαν νὰ καύσουν τὰ πλοῖα ταῦτα. Ἡ πόλις τώρα ἐπολιορκήθη στενῶς καὶ κατὰ θάλασσαν.

Ἡ πολιορκία ἐξηκολούθει 7 ἑβδομάδας. Καὶ ἀπεκρούοντο μὲν ὅλαι αἱ ἐπιθέσεις, ἀλλ' ἤδη ῥήγματα πολλὰ εἶχον γίνει εἰς τὸ τεῖχος ὑπὸ τοῦ ἀκατασκέτου πυρός τῶν τουρκικῶν κανονίων. Τότε ὁ Μωάμεθ ἐνόμισεν ὅτι εἶναι καιρὸς πλέον διὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον. Πρὸ ταύτης ἔκαμε τελευταίαν πρότασιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἀντὶ τούτου ὑπέσχετο νὰ σεβασθῇ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ μεταβῇ

μέ την ἀκολουθίαν του εἰς Πελοπόννησον καὶ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα αὐτῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὅμως ἂν καὶ οὐδαμῶθεν ἐπερίμενε βοήθειαν, ἂν καὶ ἦτο ἀπελπισμένος τελείως περὶ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἀπεφάσισε λαβὼν τὴν γνώμην καὶ τῶν περὶ αὐτὸν νὰ ἀντισταθῇ μέχρις ἐσχάτων καὶ νὰ πέσῃ ἐνδόξως καὶ ἐντίμως. Ἀπήντησε λοιπὸν εἰς τὸν Μωάμεθ ὅτι προθύμως δύναται νὰ υποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου, «τὸ δὲ τὴν πόλιν παραδοῦναι οὔτε ἑμὸν ἐστίν, οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεθα μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Ὁ σουλτᾶνος μετὰ τοῦτο ὥρισεν ὡς ἡμέραν τῆς μεγάλης ἐφόδου τὴν 29ην Μαΐου. Προεκήρυξεν εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον ὅτι, ἐὰν κυριευθῇ ἡ πόλις, ἀφίνει εἰς τὸν στρατὸν ὅλας τὰς κινητὰς περιουσίας καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῆς, δι' ἑαυτὸν δὲ κρατεῖ μόνον τὰ τεῖχη καὶ τὰς οἰκοδομὰς. Συγχρόνως ὑπεσχέθη μεγάλας ἀμοιβὰς εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἀναβῶν πρῶτοι εἰς τὰ τεῖχη, καὶ διὰ δερβισσῶν ἐξήγειρε τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν τῶν στρατιωτῶν. Τὸ κήρυγμα ἐγίνε δεκτὸν μὲ θορυβῶδεις ἐκδηλώσεις ἀγαλλιᾶσεως. Τὰ τύμπανα ἤρχισαν νὰ κροτοῦν δαιμονιωδῶς. Καὶ τὴν τελευταίαν νύκτα ὅλον τὸ στρατόπεδον ἐφωταγωγήθη.

Ὡς τοῦναντίον ἡ πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν κατήφειαν. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐκ τοῦ θορύβου τῆς προηγουμένης ἡμέρας καὶ τῆς φωταγωγήσεως ἐνόησαν τὴν ἐπικειμένην ἐφοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς καὶ τοὺς παρῴρησε νὰ ἀγωνισθοῦν γενναίως ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἡ ὁποία εἶναι «τὸ καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων». Μετὰ τοῦτο ἐπορεύθη μετὰ τῆς ἀκολουθίας του εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ ὑστατον ἐμελλον νὰ ἀντηχήσουν δεήσεις καὶ ᾠδαὶ χριστιανικαὶ ἑλληνικαί. Ἐκεῖ ἠκροάσθη κατανυκτικῶς τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας καὶ μετέλαβε τῶν ἀρχάντων μυστηρίων. Ἐπειτα μετέβη διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἀπεχαιρέτισε δακρύων τοὺς λειτουργοὺς καὶ ὑπηρέτας του. Καὶ τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπεθεώρησε καὶ πάλιν τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους καὶ κατέληξεν εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τὸ παρὰ τὴν πύλιν τοῦ Ῥωμανοῦ στρατηγεῖόν του, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Ἰουστινιάνης. Ἀμέσως δὲ τότε ἤρχισε καὶ ἡ ἐφοδος τῶν πολιορκητῶν.

3. Ἡ ἄλωσις.

Ἡ μεγάλη ἔφοδος ἤρχισε περὶ τὴν 2αν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν τῆς 29ης Μαΐου 1453. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται μανιώδεις καθ' ὅλων τῶν μερῶν καὶ τοῦ χερσαίου καὶ τοῦ θαλασσοῦ τείχους. Ἡ λυσσώδης ἔστρα ὅμως προσβολὴ γίνεται εἰς τὸ περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ μέρος τοῦ τείχους. Ἄλλ' ἐδῶ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Ἰουστινιάννης ἀμύνονται γενναίως. Δύο ἐπιθέσεις ἀποκρούονται νικηφόρως. Ὁ σουλτᾶνος διατάσσει τοὺς Γενισάρους νὰ ἐπιπέσουν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀποκρούονται, ἀφ' οὗ ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας. Ἐξημέρωσεν ἤδη ἡ 29η Μαΐου καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ῥωμανοῦ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἡ ἀετοφόρος ἑλληνικὴ σημαία, ὅτε ὁ Ἰουστινιάννης πληγωθεὶς ὑπὸ βέλους ἀποχωρεῖ, ἵνα περιποιηθῆ τὴν πληγὴν του. Τοῦτο ἐπέφερε μικρὰν ταραχὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ταύτην παρατηρήσαντες οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται ὀρμητικώτεροι. Ἄλλὰ καὶ τὴν ἐπίθεσιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἀποκρούουν ἥρωικῶς.

Αἴφνης ἀπροσδόκητὸν τι συμβὰν κατέστησε τοὺς Τοῦρκους κυρίου τῆς πόλεως. Πυλὶς τις ὑπόγειος τῶν τειχῶν, ἡ ὀνομαζομένη ξυλόπορτα, εἶχε λησμονηθῆ ἀνοικτὴ, καὶ ταύτην ἀνακαλύψαντες οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται ἀρκετοὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διευθύνονται πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτᾶνος πληροφορηθεὶς τὰ γινόμενα ἐπιτίθεται σφοδρότερον κατὰ μέτωπον, καὶ τμημὰ τι γενισάρων ἀναβαίνει τὸ τεῖχος. Στιγμὴ φοβερὰ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἰδὼν ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωμένον, ἀπηλπίσθη, ἀλλ' ἀγωνίζεται ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, οἱ ὁποῖοι ὅλοι πίπτουν. Τότε ἀναφωνεῖ «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλὴν μου;» Ἀμέσως Τοῦρκὸς τις κτυπᾷ αὐτὸν ἐκ τῶν ὀπισθεν καὶ πίπτει μετὰ τῶν ἀπέρων πτωμάτων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ὡς ἦρος καὶ ἔπεσε κτυπηθεὶς καὶ αὐτός, ὅπως ἡ πόλις, ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Οἱ νικηταί, ἀφ' οὗ κατέσφαξαν τὴν ἀσθενῆ φρουράν, ὤρμησαν εἰς τὴν διαρπαγὴν. 60 χιλ, ἐκ τῶν κατοίκων ἠχμαλωτίσθησαν. Πλήθος ἐκ τούτων εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἐπίστευον σύμφωνα μὲ ἀρχαῖον χρησμὸν ὅτι ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ κατερχόμενος θὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Τοῦρκους ἐκ τῆς πόλεως. Αἱ πύλαι τοῦ μεγάλου ναοῦ συνετρίβησαν μὲ ἀξίνας. Οἱ ἐντὸς αὐτοῦ συλλαβάνονται καὶ δένονται, ὁ δὲ ναὸς

γυμνώνεται ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματά του καὶ βεβηλώ-
νεται. Ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς πόλεως ἡ λεηλασία ἔγινε συστηματικὴ διαρ-
κέσασα τρεῖς ἡμέρας. Κατὰ τὴν προκήρυξιν τοῦ σουλτάνου τὰ βαρβα-
ρικὰ στίφη δὲν ἀφῆκαν παρὰ τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκοδομάς.

Τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας τῆς ἀλώσεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν
καὶ ὁ Μωάμεθ. Μετέβη κατ' εὐθείαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας
καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς Ἁγίας τραπέζης προσηυχῆθη. Ἐκτοτε ὁ ναὸς
μετετρέπη εἰς τζαμίον, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς πόλεως.
Μετὰ τοῦτο διέταξε νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ πτώματα διὰ νὰ εὐθεθῇ ὁ νε-
κρὸς τοῦ βασιλέως. Ὁ μέγας νεκρὸς ἀνευρέθη ἀναγνωρισθεὶς ἐκ τῶν
ἀετοφόρων ἐρυθρῶν πεδῶν. Ὁ Μωάμεθ διέταξε τότε ἡ μὲν κεφαλὴ
αὐτοῦ νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ κίονος πρὸς ἐπίδειξιν, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ.

Ποῦ ἐτάφη ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ εἶναι ἄγνωστον. Ἡ πιθανώ-
τέρα γνώμη εἶναι ὅτι ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας (Γκιουλ-
τζαμί). Ὅπουδῆποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ὁ τάφος του, τὸ ὄνομά του
εἶναι βαθεῖα χαραγμένον εἰς τὰς καρδίας ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ
Ἑλληνισμὸς θὰ εἶναι ἔσσει εὐγνώμων πρὸς αὐτόν, διότι ὡς γνήσιος
ἀντιπρόσωπός του ἔπεσεν ἡρωϊκῶς.

4. Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Διὰ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων)πόλεως ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κα-
τελύθη. Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ Μωάμεθ κατέλυσε καὶ τὸ ἐν Πελο-
ποννήσῳ κράτος τῶν Παλαιολόγων καὶ τὸ φραγκικὸν δουκάτον τῶν
Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Βραδύ-
δερον δὲ οἱ Τούρκοι κατέλαβον καὶ ὅλας τὰς χώρας καὶ νήσους τὰς
κατεχομένας ἀκόμη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Ὡστε ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χώραι
πλὴν τῶν Ἰονίων νήσων περιήλθον ὀριστικῶς εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Ἄλλ' ἂν μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων)πόλεως κατελύθη ἡ Ἑλληνικὴ
Αὐτοκρατορία, ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐξωλοθρεύθη. Τοῦναντίον. Ἦδη, ἐκ
ῶ ἀκόμη ἡ Κων)πολις ἀγωνιᾷ καὶ τὸ ἔθνος εὐρίσκεται εἰς τὸ χεῖλος
τῆς καταστροφῆς, ἐξεγείρεται πολὺ ἰσχυρότερον παρὰ πρὶν τὸ ἑλληνι-
κὸν ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ τὸ ἔθνος λαμβάνει πολὺ μεγαλυτέραν συνεί-
δασιν τοῦ μεγαλείου του καὶ τοῦ προσορισμοῦ του. Ἐπιφανέστατοι
ἄνδρες τῆς Αὐτοκρατορίας φρονοῦν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλῃ ὁ βασιλεὺς
τὸν τίτλον τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος καὶ νὰ περιβληθῇ τὸν τοῦ βα-
σιλέως τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ σωθῇ τὸ κράτος. Ὁ δὲ τελευταῖος Κων-

σταντίνος διὰ τὴν παρορμήσιν τοῦ προμάχου τῆς βασιλευούσης γὰρ
 ἀγωνισθοῦν γενναίως ὀνομάζει αὐτοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων καὶ τὴν
 Πόλιν ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων. Ἐπιπλέον καὶ ἀφ' οὗ
 ἔπεσεν ἡ πόλις, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχη τὴν πεποίθησιν
 ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς ἐλευθερώσεως καὶ ἀνορθώσεως τοῦ ἔθνους.
 Τοῦτο δεικνύουν τὰ δημοτικὰ ἔθματα του, οἱ θρηνοὶ, μὲ τὰ ὁποῖα
 ἐθρήνησε τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως. Τοῦτο δεικνύουν αἱ διάφοροι παρα-
 δόσεις περὶ τῆς τελευταίας λειτουργίας, περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασι-
 λιᾶ κλπ. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῶν αἰῶνων ἀντι-
 νὰ ἐκλίπη ἐγγενετώθη. Τὰ μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας ἐσφυρηλάτησαν
 τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα. Μὲ αὐτὸ δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀφ' οὗ ἐπὶ αἰῶ-
 νας ἐταλαιπωρήθη, ἐβασανίσθη, ἀλλὰ καὶ εἰργάσθη καὶ ἠγωνίσθη,
 κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ θραύσῃ τὰς ἀλύσεις του. Καὶ ἤδη κατὰ μι-
 κρὸν ἐκπληροῦται ἡ πρόβλεψις, τὴν ὁποίαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν
 τῆς Πόλεως ἔκαμε τὸ ἔθνος, ὅτι «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλι
 δικὰ μας εἶναι».

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

- 395 Διαίρεσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
476 Κατάλυσις τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
537 Ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.
622 Ἐγίρα.
626 Πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Περσῶν.
627 Κατασύντριψις τῶν Περσῶν ὑπὸ Ἡρακλείου.
637 Κατάληψις Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
672-679 Α' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
717 Β' πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
726 Ἄρχῃ τῆς εἰκονομαχίας.
763 Κατατρόπωσις Βουλγάρων ὑπὸ Κωνσταντίνου Ε' παρὰ Ἀγχιάλον.
787 Α' ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
800 Κάρολος ὁ μέγας αὐτοκράτωρ τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
814 Κατατρόπωσις Βουλγάρων ὑπὸ Λέοντος Β' παρὰ Μεσημβρίαν.
826 Κανάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
842 Ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων.
867 Τὸ σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ Φωτίου.
961 Ἀνάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ.
971 Κατατρόπωσις τῶν Ῥωσοβουλγάρων ὑπὸ τοῦ Τζιμισκῆ.
976-1018 Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι Βασιλείου τοῦ Β'.
1096-1099 Πρώτη σταυροφορία.
1204 Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.
1261 Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Μιχαῆλ Παλαιολόγου.
1326 Ἄλωσις τῆς Προύσης ὑπὸ τῶν Ὀσμάνων Τούρκων.
1355 Ἄλωσις τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1453 Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία . . . . . Σελ. 3—4

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

Ὁ σχηματισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Κεφάλαιον Α΄.— Ἡ δυναστεία τοῦ Θεοδοσίου. — 1) Οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Θεοδοσίου, 2) Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ (ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων, ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐννων, Βανδαλικάι ἐπιδρομαὶ, ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδρομῶν), 3) Ἡ θρησκευτικὴ κρίσις . . . Σελ. 5—16

Κεφάλαιον Β΄.— Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ δυναστεία του. — 1) Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ τὰ σχέδιά του, 2) Ἡ στάσις τοῦ Νίκα, 3) Οἱ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔξωτερικοὶ πόλεμοι, 4) Ἐσωτερικὰ ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 5) Τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, 6) Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ἀβαρσλαυικάι ἐπιδρομαί. Οἱ περσικοὶ πόλεμοι . . . . . Σελ. 17—28

Κεφάλαιον Γ΄.— Ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμοι. — 1) Ὁ Ἡράκλειος, 2) Τὰ 4 πρῶτα ἔτη τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου, 3) Ἡ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Ἀράβων καὶ Περσῶν, 4) Ἡ κατασύντριψις τῶν Περσῶν . . . Σελ. 29—35

Κεφάλαιον Δ΄.— Οἱ Ἀραβες. — 1) Ὁ Μωάμεθ, 2) Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ, 3) Αἱ Ἀραβικαὶ κατακτήσεις, 4) Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς . . . . . Σελ. 36—45

Κεφάλαιον Ε΄.— Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. — 1) Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου, 2) Ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης, 3) Ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις, 4) Αἱ σλαυικάι καὶ βουλγαρικαὶ ἐπιδρομαί, 5) Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας ἀγῶνες (Α΄ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων, Β΄ πολιορκία τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων) . . . . . Σελ. 46—53

Κεφάλαιον ΣΤ΄.— Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἡ΄ αἰῶνος. — 1) Ὁ χαρακτὴρ τοῦ κράτους, 2) Τὸ πολίτευμα (ὁ αὐτοκράτωρ, ἡ κυβέρνησις, ἡ διοίκησις τῶν ἐπαρχιῶν), 3) Τὸ δίκαιον, 4) Τὰ στρατιωτικὰ (ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος, ἡ ἔθνητικὴ στρατολογία, ὁ ὅπλισμός καὶ ἡ ποιότης τοῦ στρατοῦ, ὁ στρατὸς τῶν συνόρων καὶ ἡ ἄμυνα τῆς χώρας, ἡ ὀχύρωσις τῆς Κων)πόλεως, ὁ στόλος), 5) Τὰ οἰκονομικὰ (τὰ εἰσοδήματα τοῦ Κράτους, ἐμπόριον βιομηχανία, ναυτιλία, γεωργία), 6) Ἡ θρησκεία (ἡ διοίκη-

στις τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῆς, ἡ λατρεία, ὁ μοναχισμός), 7) Τὰ γράμματα (ἡ ἀρχαία παράδοσις καὶ ἡ παιδεία, ἡ λογοτεχνία, ὁ πεζὸς λόγος, ἡ ποίησις), 8) Ἡ τέχνη (ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ), 9) Ὁ ἰδιωτικὸς βίος (ἡ κατοικία, ἡ ἐνδυμασία, ἡ δάιατα, τὰ ἥθη) . . . Σελ. 54—112

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

Ἡ ἀκμὴ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Κεφάλαιον Ζ'.—Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων.—1) Οἱ βασιλεῖς τῆς δυναστείας. 2) Ἡ μεταρρύθμισις. (Α' περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως. Β' περίοδος τῆς μεταρρυθμίσεως), 3) Οἱ πρὸς τοὺς Ἀραβας πόλεμοι, 4) Οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους πόλεμοι, 5) Τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν . . . Σελ. 113—126

Κεφάλαιον Η'.—Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.—1) Οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, 2) Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών, 3) Λέων ΣΤ' ὁ σοφός, 4) Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος καὶ Ῥωμανὸς Β', 5) Νικηφόρος Φωκᾶς, 6) Ἰωάννης Τζιμισκῆς, 7) Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος, 8) Τὸ τέλος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας . . . Σελ. 127—142

Κεφάλαιον Θ'.—Ἡ ὕλη, ἡθικὴ καὶ πνευματικὴ κατάστασις τῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς αὐτῆς.—1) Τὸ κράτος. 2) Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις, 3) Τὰ γράμματα, 4) Ἡ τέχνη (ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ, γλυπτικὴ), 5) Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ . . . Σελ. 143—163

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Παρακμὴ καὶ πτώσις τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας.

Κεφάλαιον Ι'.—Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν μεσαίωνα.—1) Τὰ βάρβαρα γερμανικὰ κράτη μέχρι τέλους τοῦ 8 αἰῶνος, 2) Τὸ φραγκικὸν κράτος, 3) Τὸ φραγκικὸν κράτος ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, 4) Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου καὶ ὁ παπισμός, 5) Ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρόλου καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προκύψαντα νέα κράτη, 6) Τὸ γερμανικὸν κράτος καὶ ἡ γερμανικὴ αὐτοκρατορία, 7) Ἡ Γαλλία, 8) Ἡ Ἰταλία, 9) Ἡ ἄλλη Εὐρώπη (τὰ Σκανδιναυικὰ κράτη, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ἰσπανία, Σλαῦοι καὶ Οὐγγροι),

10) Ὁ βίος εἰς τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαίωνα (οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι, οἱ ἱππῆται, οἱ χωρικοί, τὰ φεουδαλικά ἤθη, ἡ ἐκκλησία, αἱ πόλεις) . . . . . Σελ. 164—180

Κεφάλαιον ΙΑ'.—*Ἡ δυναστεία τῶν Δουκῶν καὶ Κομνηνῶν καὶ αἱ πρῶται σταυροφορίαι.*—1) Οἱ Δοῦκαι καὶ οἱ Σελτζοῦκοι Τούρκοι, 2) Οἱ Κομνηνοί, 3) Ἀλέξιος Α', 3) Ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν, 5) Ἡ πρώτη σταυροφορία, 9) Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ Κομνηνοί, 5) Δευτέρα σταυροφορία, 8) Ἀλέξιος Β' καὶ Ἀνδρόνικος . . . . . Σελ. 181—196

Κεφάλαιον ΙΒ'.—*Οἱ Ἄγγελοι καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.*—1) Ἰσαάκιος Β'. Ἀλέξιος Γ'. 2) Ἡ τρίτη σταυροφορία, 3) Ἡ τετάρτη σταυροφορία, 4) Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων . . . . . Σελ. 197—203

Κεφάλαιον ΙΓ'.—*Ἡ Φραγκοκρατορία.*—1) Διανομὴ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας, 2) Ἄ κατάρτησις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων. Σχηματισμὸς νέων ἐλληνικῶν κρατῶν (αἱ αὐτοκρατορίαι Κικαίας καὶ Τραπεζοῦντος, ἡ Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Πελοπόννησος, αἱ νῆσοι), 3) κατάστασις τῆς Λατιντικῆς αὐτοκρατορίας, 4) Τὰ ἐλληνικά κράτη μέχρι τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κων)πόλεως, 5) Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, 6) Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπικοινωνίας . . . . . Σελ. 204—215

Κεφάλαιον ΙΔ'.—*Οἱ Οἱ Παλαιολόγοι καὶ οἱ Ὀσμάνοι Τούρκοι.*—1) Ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, 2) Οἱ διάδοχοι τοῦ Μιχαήλ, 3) Οἱ Ὀσμάνοι Τούρκοι, 4) Πρῶτοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, 5) Ὁ Ταμερλάνος. Ἀνακοπὴ τῆς προόδου τῶν Τούρκων, 6) Νέοι ἀγῶνες τῶν Τούρκων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ. Τελευταία ἀπόπειρα τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐνυάδης, Γεώργιος Καστριώτης, Κων)σταντῖνος Παλαιολόγος . . . . . Σελ. 216—220

Κεφάλαιον ΙΕ'.—*Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων.*—1) Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀρχαίων σπουδῶν, 2) Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις, 3) Ἡ δημώδης ποίησις, 4) Ἡ τέχνη (ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ). Σελ. 230—244

Κεφάλαιον ΙΣ'.—*Ἄλωσις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.*—1) Προπαρασκευαὶ καὶ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων. 2) Ἡ πολιορκία, 3) Ἡ ἄλωσις, 4) Τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ ἑλληνοῦ λαοῦ . . . . . Σελ. 245—251

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν ΧΩΡΑΦΑ
Γυμνασιάρχου τοῦ Θ' Γυμνασίου Ἀθηνῶν

ΠΑΛΗΡΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Α' ΔΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

- Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τὴν α' τάξιν.
- Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων διὰ τὴν β' τάξιν.
- Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων διὰ τὴν γ' τάξιν.

Β' ΔΙΑ ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ

- Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τὴν α' τάξιν.
- Ἱστορία Ἑλληνικὴ καὶ Ῥωμαϊκὴ διὰ τὴν β' τάξιν.
- Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Αὐτοκρατορίας διὰ τὴν γ' τάξιν.
- Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλλάδος (1453—1924) καὶ ἡ σύγχρονος τῆς ὅλης Εὐρώπης διὰ τὴν δ' τάξιν.

Περιλήψεις τῆς Ἱστορίας εἰς 7 τεύχη δι' ἑκάστην τάξιν
τοῦ Ἑλλ. Σχολείου καὶ Γυμνασίου.

024000018210

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

